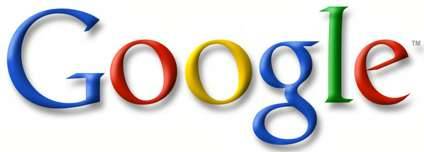

Kr. Kålund.

AARSBERETNINGER OG MEDDELELSER

FRA

DET STORE KONGELIGE BIBLIOTHEK.

UDGIVNE

AF

CHR. BRUUN,
BIBLIOTHEKAR.

ANDET BIND.

1869—74.

KJØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

1875.

Indhold.

über die Verhandlungen des
Bundes. Berlin 1867. Fort-

, the Persian Sage. Edited
and sixth Centuries in the
h Translation by *W. Wright.*

ex Recensione *Gulielmi Din-*
o.

persunt; sive veterum Inter-
us Testamentum Fragmenta.
o. Fortsættes.
syriacus. London 1868.

res veteres. Edidit *C.*
. 4o. 4 Bind.
ine Volumes. With Notes
graphical Memoir, by *W.*

re with Notes and some
by the Rev. *Al. Dyce.*

in Fac-Simile, from
um. With an histo-
by *J. Ph. Berjeau.*

or, History of the
the original Edi-
d Engravings by

1841—63. 4o.

[illegible]

Fortegnelse over Afbildningerne.

Alle udførte i Træsnit af J. F. Rosenstand

Beretning for Finantsaaret 1869—1870.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1869—70 har Bibliotheket modtaget Trykkesager fra 111 Bogtrykkere. Der er indsendt fra 33 i Kjøbenhavn bosiddende Bogtrykkere: 24 Aviser, 5 Theater-Plakater, 105 Tidsskrifter, 844 Bøger, 368 Smaaskrifter; fra 78 Bogtrykkere udenfor Hovedstaden er der indsendt: 81 Aviser, 22 Tidsskrifter, 234 Bøger, 232 Smaaskrifter, ialt fra 111 Bogtrykkere: 105 Aviser og 5 Theaterplakater, 127 Tidsskrifter, 1078 Bøger, 600 Smaaskrifter. Blandt de indsendte Bøger er der nogle, som stode til Restance fra foregaaende Aar; flere Restancer ere endnu ikke afgjorte, et Par udfyldte ved Kjøb af Bøgerne.

De indsendte Bøger kunne fordeles paa følgende Maade efter Indholdet:

Til Theologi	henhøre	137,	deraf	oversatte	24
» Rets- og Statsvidenskab	—	77,	—	—	2
» Philosophi, Æsthetik, Pædagogik	—	75,	—	—	4
» Kunst og Theater . . .	—	38			
» Medicin	—	44,	—	—	4
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	112,	—	—	3
		483			37

	Transport	483		37
Til Technologi og Økonomi	henhøre	53,	deraf oversatte	2
» Klassikerne og Sprog . .	—	51		
» Geographi og Historie .	—	212,	— —	5
» Universitet og Skole . .	—	34		
» Literærhistorie	—	29		
» Skjønliteratur	—	216,	— —	44
	Ialt . .	1078		88

Af de til Skjønliteratur henhørende 88 oversatte Skrifter ere 6 oversatte fra Svensk, 12 fra Tydsk, 10 fra Engelsk, 15 fra Fransk, 1 fra Spansk. — Smaaskrifterne bestaa af 316 communale o. l. Piecer, 284 Viser.

Fra Generalstaben, Søkortarchivet og 13 Lithographer er modtaget 197 Tavler til Bøger, 36 Kort, 8 Prospecter, 52 Portraiter, 9 lithographerede Skrifter, 8 Musikstykker, 5 »danske Billeder«, 12 Lithographier efter Malerier, 5 Blade henhørende til Rubriken »Varia«.

Ved Kjøb, dels hos Antiqvarer, dels paa Auctioner, dels gjennem Boghandlen er Afdelingen bleven forøget med c. 400 Bind.

Indbindingen har beløbet sig til 83 Aviser, 18 Folianter, 113 Qvarter, 975 Octaver, dertil 34 Folianter, 167 Qvarter, 647 Octaver stift heftede; ialt 2037 Bind.

Catalogarbeiderne ere betydelig fremmede. Af den ny tilkomne Literatur ere omtrent 2000 Bind blevne catalogiserede ved Titelsedler og indførte i det systematiske Catalog, forsaavidt som de tilsvarende Bind ere færdige. Det systematiske Catalog er blevet fortsat med følgende Afdelinger:

8de og 9de Bind,	Jurisprudents,	med 2362	Titler
10de—13de -	Medicin	- 3217	-
	ialt . .	5579	Titler.

Ialt er der af det systematiske Realcatalog fuldført 37 Bind med 44,682 Titler.

I Sommeren 1869 bleve de til Catalogerne Nr. 35—38 hørende Bøger omstillede og nummererede. I Vinteren 1869—70 er det alphabetiske Catalog ɔ: de alphabetisk ordnede Titelsedler fortsat med Catalogerne 4—8, 48, 52—53. Den Del af det alphabetiske Catalog, som ved Finantsaarets Udgang var bragt istand, fyldte 90 Catalogkapsler.

Forarbeidet til Udgivelsen af Cataloget over den danske og norske Literatur er i dette Finantsaar afsluttet for Theologiens Vedkommende, idet hele den danske theologiske Afdeling i det store kongelige Bibliothek er gjennemgaaet, den theologiske Literatur i Universitetsbibliotheket ligeledes er gjennemgaaet til Supplering og der fra Karen Brahes Bibliothek i Odense er modtaget Titler til de Bøger, som fattes i Kjøbenhavn, men skulle optages i Cataloget. Trykningen af Cataloget kan altsaa begynde i det næste Finantsaar.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Tilvæxten ved Kjøb har beløbet sig til 1666 Bind, af disse ere 436 kjøbte paa Auctioner eller gjennem Antiqvarhandelen. Opstilles en Fordeling af dette Bindtal efter Indholdet, vil den vise, at

		Antal af Bind.	Fortsættelser.	Antal af Værker.
til Theologi.	hører	62	19	95
» Jurisprudents, Statsvidenskaberne	—	47	15	57
» Philosophi.	—	28	10	54
» Medicin . . , ...	—	41	4	51
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	67	24	77
» Geographi og Historie . .	—	359	97	544
» Classisk Philologi.	—	16	3	16
» Sprogvidenskab	—	50	18	54
		670	190	948

		Antal af Bind.	Fortsættelser.	Antal af Værker.
	Transport	670	190	948
til Nyere Skjønliteratur . . .	hører	101	26	181
» Literaturhistorie	—	72	33	92
» Kunsthistorie	—	17	8	18
» Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold .	—	173	163	285
» Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	—	45	43	142
	Tilsammen . .	1078	463	1666

De større og kostbarere Værker, som foruden Fortsættelser (f. Ex. *Tischendorf*, Monumenta sacra inedita; Corpus Reformatorum; Corpus Inscriptionum Latinarum; Recueil des Historiens des Croisades) ere anskaffede, ere følgende:

Norsk Departementstidende, 1829—1868.

Leben und ausgewählte Schriften der Väter und Begründer der lutherischen Kirche. Herausgegeben von *J. Hartmann*, *Lehnerdt*, *C. Schmidt*, *K. F. Th. Schneider*, *Vogt*, *G. Uhlhorn*. Eingeleitet von *K. J. Nitzsch*. Elberfeld 1861. (Fortsættes).

Heinr. Brugsch, Hieroglyphisch-demotisches Wörterbuch, enthaltend in wissenschaftlicher Anordnung die gebräuchlichsten Wörter und Gruppen der heiligen und der Volksprache und Schrift der alten Aegypter. Leipzig 1867. 4 Bind. 4°.

Johs. Duemichen, Die Flotte einer aegyptischen Königin aus dem 17. Jahrhundert vor unserer Zeitrechnung und altaegyptisches Militair im festlichen Aufzuge auf einem Monumente aus derselben Zeit abgebildet. Leipzig 1868. Tvær-Folio.

Johs. Duemichen, Historische Inschriften altaegyptischer Denkmäler. Leipzig 1867—69. Imp.-Folio.

L. Goldschmidt, Handbuch des Handelsrechts. Erlangen 1864—68. Fortsættes.

Stenographischte Berichte über die Verhandlungen des Reichtages des Norddeutschen Bundes. Berlin 1867. Fortsættes. 4°.

The Homilies of *Aphraates*, the Persian Sage. Edited from Syriac Mss. of the fifth and sixth Centuries in the British Museum, with an English Translation by *W. Wright.* London 1869. Fortsættes. 4°.

Clementis Alexandrini Opera ex Recensione *Gulielmi Dindorfi.* Oxonii 1869. 4 Bind. 8°.

Originis Hexaplorum quae supersunt; sive veterum Interpretum Graecorum in totum Vetus Testamentum Fragmenta. *Fridericus Field.* Oxonii 1868. 4°. Fortsættes.

R. *Payne Smith,* Thesaurus syriacus. London 1868. Folio. Fortsættes.

Rerum Hibernicarum Scriptores veteres. Edidit *C. O'Connor.* Buckinghamiæ 1814—26. 4°. 4 Bind.

The Works of *Ben Jonson,* in nine Volumes. With Notes critical and explanatory, and a biographical Memoir, by *W. Gifford.* Lond. 1816. 8°. 9 Bind.

The Works of *Christopher Marlowe* with Notes and some Account of his Life and Writings, by the Rev. *Al. Dyce.* London 1850. 8°. 3 Bind.

Canticum Canticorum reproduced in Fac-Simile, from the Scriverius Copy in the British Museum. With an historical and bibliographical Introduction by *J. Ph. Berjeau.* London 1860. Folio.

Geschiedenis van het heylighe Cruys, or, History of the Holy Cross. Reproduced in Fac-Simile from the original Edition, printed by J. Veldener in 1483. Text and Engravings by *J. Ph. Berjeau.* London 1863. 4°.

Punch, or the London Charivari. Lond. 1841—63. 4°. 45 Bind.

Nieuwe Werken van de Maatschappij der Nederlandsche

Letterkunde te Leiden. Dordrecht, Leiden 1824—57. 8°. 22 Bind.

(*Ch. Cahier, Art. Martin*), Mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature. Paris 1848—56. 4°. 4 Bind.

Jacquelin du Val, Genera des Coléoptères d'Europe comprenant leur classification en familles naturelles, la description de tous les genres etc. Paris 1867—68. 4°. 4 Bind.

E. Renan, Mission de Phénicie. Paris 1865. Folio. Fortsættes.

R. Pfnor, Monographie du château d'Auet. Paris 1865—69. Folio.

Venezia e le sue Lagune. Venezia 1847. 4°. 2 Bind.

Ved Gave har Bibliotheket modtaget 472 Værker, udgjørende 630 Bind og Hefter (deriblandt 31 særskilte Aftryk), 107 Viser, 32 Kort, Kobberstik etc. Blandt disse Gaver fortjene at fremhæves:

Fra Etatsraad *H. C. Andersen* er modtaget engelske i Nordamerika 1869—70 udkomne Oversættelser af 3 af hans Skrifter. (The Improvisatore translated by M. Howit. The two Baronesses. Wonder Stories told for Children, with Illustrations by V. Pedersen & Stone).

Fra Kammerherre *Sehested-Juel* til Ravnholt er modtaget 5 danske Smaaskrifter fra det 16. Aarhundredes Slutning og Begyndelsen af 17. Aarh.

Fra Redacteur *R. Hjort-Lorenzen* er modtaget en næsten fuldstændig Samling af hvad der i Aarene 1865—69 er trykt i hans (»Dannevirkes«) Officin.

Fra Cand. mag. *Sigv. Petersen* i Christiania er modtaget: Fortegnelse over Jordbrugene og deres Matrikulskyld i Norges forskjellige Tinglag i 41 forskjellige Fogderier, affattet ifølge kgl. Resolution af 29. December 1838. Christiania. 4°. (305 Hefter).

Fra *Hertugen af Northumberland* er modtaget: Incised Markings on Stone found in the county of Northumberland, Argyleshire by direction of this Grace the late Algernon, Duke of Northumberland. London 1869. Folio.

Fra *Lord Vernon* er modtaget: L'Inferno di Dante Alighieri disposto in ordine grammaticale e corredato di brevi dichiarazioni da G. G. Warren Lord Vernon. Vol. 1—3. London 1857—65. Folio.

Fra Mr. *Dav. Laing*, Bibliothekar ved Signet Library i Edinburgh, er modtaget: Oppressions of the xvi^th^ century in the islands of Orkney and Zetland from original documents. Printed for the Maitland Club. Edinb. 1859. 4°.

Fra *The National Association for the Promotion of Social Science* er gjennem Overretssagfører *O. Hansen* modtaget dets Transactions for the Years 1859—65, 67—68, og Trades's Societie's and Strikes. Report of the Committee on Trades Societies appointed by the National Association. London 1860.

Gjennem det keiserlig franske Udenrigsministerium er modtaget flere Fortsættelser af Samlingen Collection de documents inédits (Lettres de *Richilieu*; *Lenoir*, Statistique monumental de Paris; *E. G. Rey*, Les familles d'Outremer et du Cange; *Fr. Morand*, Appendice au cartularie de l'abbaye de St. Bertin; Cartulaire de l'Église cathédrale de Grenoble, publié par *J. Marion*); *Lavoisier*, Oeuvres, T. IV. Procès-verbaux et rapport de la commission monétaire. Paris 1869. Enquête sur les principes et les faits généraux qui régissent la circulation monétaire et fiduciaire. T. VI. — Carte topographique de la France, Livraison xxxii (sendt fra det keiserlig franske Krigsministerium).

Fra Baron *Haussmann*, Sénateur, Préfet de la Seine, er modtaget: Histoire générale de Paris. Introduction, Paris 1866. Paris et ses Historiens aux xiv et xv siècles. Paris 1867. Le cabinet des Mss. de la Bibliothèque impériale. T. 1. Paris 1868. Les anciennes Bibliothèques de Paris, Églises, Mona-

stères, Collèges etc. T. 1. Paris 1867. Topographie historique du vieux Paris. T. 1—2. Paris 1866—68, med Atlas. Folio.

Fra den kgl. spanske Ministerresident i Kjøbenhavn *Alex. del Conde* er modtaget: A. de Burgos, Blason de España. Parte I. Tom. 1—4. Madrid 1853—59. 4°.

Fra Hr. Statsraad *J. Sresnevski* er modtaget følgende 3 paa Russisk af ham skrevne Værker: Fortællinger om Helgenerne Boris og Gleb. St. Petersb. 1860. Gamle russiske Faner og Mærker. St. Petersb. 1865. Gamle Levninger af russisk Skrift og Sprog fra 10.—14. Aarhundrede. St. Petersb. 1866.

Fra Grev *Nicolai Lunzi* paa Zante er modtaget 4 forskjellige Skrifter om de joniske Øer, skrevne af Grev Ermanno Lunzi, paa Græsk og Italiensk. 1857—68.

De øvrige offentlige Institutioner og private Mænd, som Bibliotheket skylder at nævne med Tak, fordi de ved at tilsende det Gaver, have vist deres Interesse for det, ere: 1) indenlandske, Udenrigsministeriet; Justitsministeriet; Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie; det kgl. nordiske Oldskriftselskab; Bibelselskabet for Danmark; Naturhistorisk Forening; det danske Hedeselskab. Cand. phil. O. Arlaud; Ammanuensis H. P. Barfod; Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Dr. phil. J. G. Burman Becker; Cand. phil. V. Boye; Børgesen; C. Cammer; Cand. phil. E. Collin; Docent Fr. Didrichsen; Cand. phil. E. Elberling; Student Elvius; Professor C. Engelhardt; Overlærer E. Erslew; Exam. polyt. F. R. Friis; den Gyldendalske Boghandel; Boghandler H. E. Hagerup; Pastor L. C. Hansen; Kammerraad E. Jonas; Pastor, Dr. theol. & phil. C. H. Kalkar; Professor F. C. Krohn; Cand. philos. J. Levin; Cand. jur. Chr. Lund; Capit. Collin-Lundh; Boghandler Lynge; Professor, Dr. phil. A. F. Mehren; Dr. phil. F. Meinert; Professor, Dr. phil. C. E. Mundt; Auditeur, Overretssagfører J. H. Mundt; Boghandler W. E. Møller; Skolebestyrer J. Pio; Pastor Rottbøll; Professor, Dr. phil.

Fr. Schiern; Boghandler Schmidt; Cand. med. A. Schondel; Secretair Schouw; Cand. jur. C. Treschow; Provst J. Vahl; Redacteur R. Watt; Dr. phil. G. Winther; Boghandler Wroblewsky; Lieutenant W. Zytphen. 2) Udenlandske: Departementet for det Indre; det kgl. norske Rigsarchiv; det kgl. norske Frederiks Universitet; det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem; Hr. Forstmester P. C. Asbjørnsen; Rigsarchivar M. Birkeland; Auditeur C. A. Wulfsberg. Det Carolinske Universitet i Lund; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming i Stockholm; Professor, Dr. juris C. J. Schlyter i Lund. Verein für Mecklenburgische Geschichte i Schwerin; Dr. Koppmann i Hamborg; Geh. Archiwrath C. G. Lisch i Schwerin; Professor, Bibliothekar Chr. Petersen i Hamborg; Conferentraad, Bibliothekar H. Ratjen i Kiel. Das Museum des Königr. Böhmen; Bibliothekar ved det keis. kongl. Hofbibliothek i Wien, J. W. Wagner. Curatorerne for Universitetet i Rotterdam; le Consistoire de l'Église remonstrant i Rotterdam; Professor Buys-Ballot i Utrecht; kgl. Bibliothekar G. Campbell i Haag. Henry James, Director of the topograph. Depot and Superintendent of the Ordnance Survey; the zoological Society of London; the Museum of Antiquities, Edinburgh; the Edinburgh geological Society; Robert J. A. Hay, Prestonkirk; J. F. Nodal, London; Boghandler B. Quaritch, London; Boghandler Trübner & Co., London; the Punjab Government Secretary; Director J. B. Peile i Bombay; the national History Society, Montreal; the Canadian Institute, Montreal. Hs. keiserl. Høihed Prinds Napoleon som Président de la Commission de la Correspondance de Napoleon I; le Ministre de la Maison impériale; J. H. Garcin de Tassy, Membre de l'Institut, Paris; Grev P. de Riant, Paris. Boghandler A. Detken i Neapel. The Smithsonian Institution, Washington; New York State Library, Albany; the Board of Trade, Chicago; the Ohio State Agricultural Society, Columbus, Ohio; the Indiana Institute for Education of the Blind, Indianopolis;

the Massachusetts State Lunatic Asylum, Northampton; the United States Sanitary Commission, New York; the Board of Controllers of public Schools, Pennsylvania; the Columbian Institute for the Deaf and Dumb, Washington; the Department of Education, Washington; Professor Martin Paine, New York.

Bibliothekets hele Tilvæxt af Bøger har været 3580 Bind og 738 danske Smaaskrifter og Viser.

Af Bøger henhørende til den udenlandske Literatur er der indbundet: 49 Folianter, 201 Qvarter, 950 Octaver, og 48 stift heftede Smaaskrifter; desuden 152 Bind Musik. Regnes Indbindingen ved den danske Afdeling med, bliver det samlede Tal paa indbundne Bøger: 3437 Bind.

Arbeidet ved Catalogernes Fortsættelse og Vedligeholdelse er fortsat som i de tidligere Aar.

Haandskriftsamlingen.

Bibliotheket har i Finantsaaret 1869—70 modtaget flere meget værdifulde Gaver til Haandskriftsamlingen.

Først maa nævnes Amtsforvalter *Laurids Petersen Skau's* efterladte Brevvexling (ↄ: modtagne Breve) fra Aarene 1838—64, som er skjænket Bibliotheket af den Afdødes Sønner Cand. juris *Peter Lauridssen Skau* og Gaardeier *Knud Lauridssen Skau*, Mariegaard ved Haderslev. Gavebrevet af 18. August 1869, fastsætter de Bestemmelser, efter hvilke Brevene kunne benyttes.

Som Executor Testamenti i Boet efter afdøde Professor *Tyge Alexander Becker* oversendte Overretsprocurator M. Møller den 25. November 1869 27 Kapsler med forskjellige haandskrevne Samlinger, som Professor Becker havde testamenteret til Bibliotheket. Disse Samlinger ere nu ordnede i 3 Afdelinger: Samlinger til de danske Herregaardes Historie, 13 Kapsler (ny kgl. Saml. 4°, Nr. 657b); Blandede Samlinger til

den danske Historie, 9 Kapsler (ny kgl. Saml. 4°, Nr. 868[b]); disse Samlinger indeholde fornemmelig Bidrag til Danmarks indre Culturhistorie. Samlinger til dansk Personalhistorie, 4 Kapsler (ny kgl. Saml. 4°, Nr. 1977 f). Alle disse Samlinger bestaa fornemmelig i Uddrag af utrykte Documenter og Aktstykker, eller korte Henvisninger til dem, og ere i flere Retninger meget indholdsrige.

Hr. Pastor *Binzer* har skjænket Bibliotheket sin afdøde Svigerfader, Kancelliraad *Th. Erslews* efterladte haandskrevne Samlinger. Til disse høre ikke blot hele det Materiale, som er Grundlaget for den fortjente Literairhistorikers Værk: Almindeligt Forfatter-Lexikon for Kongeriget Danmark, men ogsaa Alt, hvad han havde samlet til dets Fortsættelse og Afslutning med Aaret 1869. Med disse Samlinger fulgte flere trykte danske Bøger, i hvilke der er tilføiet haandskrevne personalhistoriske Oplysninger.

Disse tre rige Gaver ville forhaabentlig i Tidens Løb hver paa sin Maade blive benyttede. P. Skaus Breve ville kunne bidrage til Forstaaelse af hans Samtids Historie, T. Beckers Samlinger til at bringe Lys paa mere end et Punkt i Fortidens Forhold, Erslews Samlinger ville kunne hjælpe til at lette Studiet af den nyeste Tids videnskabelige og litteraire Virksomhed og give mange personalhistoriske Oplysninger. Flere Slægtled ville med Bibliotheket føle Taknemmelighed over disse Gaver.

Endnu maa nævnes et Haandskrift, som Stiftsprovst *E. Glahn* i Aalborg har givet Bibliotheket, nemlig en Fortsættelse af Peder Paars, forfattet af *H. Christopher Glahn*, Professor og Sognepræst i Nørre Vedby paa Falster (f. 1738, d. 1804).

Ved Kjøb har Bibliotheket ikke erhvervet noget Haandskrift af Betydenhed. Derimod har det ladet afskrive et Haandskrift, som bevares i Rigsarchivet i Stockholm, og som netop var sendt ned i Kjøbenhavn til Afbenyttelse for en

Videnskabsmand, nemlig: »Specification uppå dhee Breef och Documenter som till Lunde Dombkyrckio tilhörige finnas bådhe af Donationer, Testamente, Skiöten, leyo- och gienbrief, Mageskifte, Privilegier och Confirmationer, Beskiermelser, Indulgentz sampt Ablatz Breef, Domb- Wittne- och Citationsskrifter, Obligationer, Handskrifter och Quittantier, sampt af åthskilligt Annat bestående«. Denne Registrant gaar fra Slutningen af 11. Aarhundrede til 1675, og den er af Vigtighed, fordi selve Dokumenterne ikke mere ere bevarede.

Justitsraad *F. S. Bang* har gjentagne Gange i Aarets Løb forøget sin Gave til Bibliotheket af Musikalier, saaledes at der i Finantsaaret 1869—70 ialt er modtaget fra ham det betydelige Tal, 223 Bind eller Hefter. Ligesom i det foregaaende Aar findes der blandt disse Musikalier mange sjeldne Stykker af ældre indenlandske Componister; af de nyere findes flere Orchester-Partiturer af N. V. Gades Symphonier og Ouverturer. Men de fleste Stykker ere af udenlandske Componister, som Haydn, Mozart og Beethoven — af denne findes de fleste Rækker af den nye »vollständig kritische Ausgabe« af hans Værker — foruden mange flere.

Forholdet imellem Indtægt og Udgift har i Finantsaaret 1869—70 stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1. April 1869	35 Rd. 22 ß	35 Rd. 22 ß
Ifølge Decisionen for Regnskabet for Finantsaaret 1868—69	» - 5 -	
Faste Gager	5054 - » -	5054 - » -
Assistenterne	4290 - » -	4290 - » -
Indkjøb og Indbinding	9000 - » -	8996 - 32 -*)
Lateris	18379 Rd. 27 ß	18375 Rd. 54 ß

*) Indkjøb: 6743 Rd. 4 ß, Indbinding: 2253 Rd. 28 ß.

Transport . .	18379 Rd. 27 ß	. . 18375 Rd. 54 ß
Contoirudgifter	600 - » -	. . 587 - 45 -
Det danske Catalog	350 - » -	. . 233 - 38 -
Udgivelse af det danske Catalog	400 - » -	. . 400 - » -
	19729 Rd. 27 ß	19596 Rd. 41 ß
Udgivelse af Aarsberetningen		86 - 56 -
		19683 Rd. 1 ß

Kassebeholdningen var den 31. Marts 1870: 46 Rd. 26 ß.

Bibliotheket har været aabent til offentlig Afbenyttelse i 271 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 9020 Bind. Læsesalen har været besøgt af 6357 Personer, til hvis Brug der er blevet fremtaget 19,094 Bind.

Beretning for Finantsaaret 1870—71.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1870—71 har Bibliotheket modtaget Trykkesager fra 113 Bogtrykkere. Der er indsendt fra 35 i Kjøbenhavn bosiddende Bogtrykkere: 27 Aviser, 4 Theaterplakater, 100 Tidsskrifter, 817 Bøger, 471 Smaaskrifter; fra 78 Bogtrykkere udenfor Hovedstaden er der indsendt: 81 Aviser, 27 Tidsskrifter, 185 Bøger, 256 Smaaskrifter; ialt: 108 Aviser, 4 Theaterplakater, 127 Tidsskrifter, 1002 Bøger, 727 Smaaskrifter. Af ældre Restancer ere et Par fra Aarene 1866 og 1868 blevne berigtigede; fra 1869 henstaa et Par uafgjorte eller snarere uopnaaelige; fra 1870 have endnu 7 Bogtrykkere, 2 i, 5 udenfor Kjøbenhavn, ikke indsendt Friexemplarer.

Tidsskrifterne kunne henføres til følgende Videnskaber:

Til Theologi	12
» Retsvæsen, repræsentative Forsamlinger	9
» Medicin	7
» Naturvidenskaberne, Mathematik, Krigsvæsen	9
» Økonomi, Technologi, Land- og Havevæsen	23
» Philologi	1
» Geographi og Historie	9
» Blandede, satiriske, underholdende etc.	41
» Pædagogik etc.	9

Til Kunst	1
» Literærhistorie	3
» Islandske	3

De indsendte Bøger knnne henføres til følgende Videnskaber:

Til Theologi	høre	122,	deraf oversatte 18
» Rets- og Statsvidenskab	—	58,	— — 1
» Philosophi, Æsthetik, Pædagogik	—	90,	— — 5
» Kunst og Theater	—	39,	— — »
» Medicin	—	31,	— — 3
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	106,	— — 2
» Technologi og Økonomi	—	51,	— — 2
» Klassikerne og Sprog	—	36,	— — »
» Geographi og Historie	—	208,	— — 9
» Universitet og Skole	—	26,	— — »
» Literærhistorie	—	12,	— — »
» Skjønliteratur	—	223,	— — 47
	I Alt	1002,	87

Af de til Skjønliteratur hørende 47 oversatte Skrifter ere de 20 franske, 10 tydske, 10 engelske, 5 svenske, 2 høre til andre Sprog.

Af Smaaskrifterne ere 373 communale o. l. Smaapjecer, 354 Viser.

Fra 12 Lithographer og det kongelige Søkortarchiv er indsendt: 207 Tavler til Bøger, 165 Kort, 12 Prospecter, 47 Portraiter, 5 lithographerede Værker, 1 Musikstykke, 2 »Danske Billeder«, 1 Hefte Forskrifter, 5 Lithographier efter Malerier, 4 »Varia.« Desuden er der fulgt Tavler med flere Bøger, som Bogtrykkerne have afleveret.

Ved Kjøb er Afdelingen bleven forøget med c. 900 Bind, indkjøbte paa Auctioner i Kjøbenhavn eller hos antiqvariske Boghandlere, dels inden-, dels udenlandske. Hos Boghandler

Schubothe i Kjøbenhavn, som udsolgte sit gamle Lager, er kjøbt 110 Skrifter, og hos Boghandler Hempel i Odense, som realiserede sit Sortimentslager, er kjøbt 233 Skrifter.

Indbindingen har beløbet sig til i Alt 2208 Bind, nemlig: 123 Aviser, 25 Folianter, 104 Qvarter, 1172 Octaver indbundne i Vælsk-, Skole- eller Papbind, samt 62 Folianter, 144 Qvarter, 578 Octaver stift heftede.

Alt, hvad der af den ny tilkomne Literatur er blevet indbundet, er saavidt mulig indført i de færdige Cataloger. I Løbet af Sommeren ere Bøgerne, som ere optagne i Catalogerne 8—9, Jurisprudents, 10—13, Medicin, 40, Norges Historie, 57—58, Romaner, blevne omordnede og nummererede. Det alphabetiske Catalog er udvidet med 35 Kapsler og udgjør nu 125 Kapsler.

Det systematiske Catalog er forøget med følgende Bind:

Island, indeholdende	605	Titler
Philosophi »	2132	—
Mathematik og Naturvidenskaber (ufuldendt) »	3031	—
Danmarks indre Forhold (ufuldendt) » . .	1432	—

I Alt er der skrevet 7200 Titler, som lagte til de tidligere 44,682 bringe Tallet paa Titlerne op til 51,882.

Af Cataloget over den danske Literatur, som skal udgives, var der ved Finantsaarets Slutning trykt 12 Ark af Afdelingen Theologi. Manuskriptet til Jurisprudentsen er skrevet for det store kongelige Bibliotheks Vedkommende. Correcturlæsningen og Forfattelsen af nyt Manuskript ere nu stødte sammen; begge Arbeider skride fremad, men det ene maa naturligvis have nogen Indflydelse paa det andet med Hensyn til hurtig Fremgang.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Forøgelsen har i Alt været 1713 Bind, største Delen er kjøbt fra Nyt, kun et mindre Tal, c. 120 Bind, er kjøbt ad

antiqvarisk Vei, 292 Bind ere erhvervede ved Auctionskjøb. Fordeles Bøgerne efter deres Indhold, kunne de henføres under følgende Videnskaber:

		Antal af Værker.	Fort-sættelser.	Antal af Bind.
Til Theologi	hører	55	13	76
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	88	12	126
» Philosophi	—	58	5	79
» Medicin	—	18	1	22
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	68	16	84
» Geographi og Historie . .	—	289	75	443
» Klassisk Philologi	—	36	5	40
» Sprogvidenskab	—	68	18	75
» Nyere Skjønliteratur . . .	—	141	24	237
» Literaturhistorie	—	55	15	62
» Kunsthistorie	—	64	6	83
» Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold .	—	150	143	271
» Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	—	53	47	115
	I Alt:	1143	380	1713

Af Skrifter henhørende til den østeuropæiske Literatur er kjøbt i Alt 49 Værker, udgjørende 111 Bind; der er iaar navnlig valgt af ungarsk og serbisk Literatur.

Samlingen af Bøger trykte paa Pergament er forøget med en sjelden Bog: *Der Psalter mit kurtzen Summarien, vnd einem ordentlichen Register der Psalmen. D. Mart. Luther. Gedrückt zu Schleszwig, durch Nicolaum Wegener. M. D. LXXXII.* I Octav. Dette Pergamentstryk har Van Praet ikke kjendt. Bogen er kjøbt hos den antiqvariske Boghandler Stargardt i Berlin for 36 Thaler.

De større og kostbarere Værker, som ere kjøbte, ere følgende:

N. C. Kierkegaard, Praktisk skeppsbyggnadskonst. Göteborg 1864. Qvart. Atlas i Folio.

Runa. En skrift för Nordens fornvänner. Utgifven af *R. Dybeck*. Stockholm 1865. Folio. Fortsættes.

Archiv für preuszisches Strafrecht. Herausgegeben durch Dr. *Goltdammer*. Berlin 1853. Octav. Fortsættes.

Zeitschrift für Kirchenrecht. Herausgegeben von *R. Dove* und *E. Friedberg*. Tübingen 1861. Octav. Fortsættes.

Archiv für sächsische Geschichte. Herausgegeben von *K. v. Weber*. Leipzig 1862. Octav. Fortsættes.

Schachzeitung. In monatlichen Heften herausgegeben von der Berliner Schachgesellschaft. Berlin 1856. Octav. Fortsættes.

W. Braune, Topographisch-anatomischer Atlas. Nach Durchschnitten an gefrornen Cadavern. Leipzig 1867. Folio. Fortsættes.

Die Werke von *Leibniz* gemäsz seinem handschriftlichen Nachlasse in der königl. Bibliothek zu Hannover. Ausgegeben von *O. Klopp*. Hannover 1864—66. 5 Bind. Octav.

I. Kants sämmtliche Werke. In chronologischer Reihenfolge herausgegeben von *G. Hartenstein*. Leipzig 1867—68. 8 Bind. Octav.

G. Phillips, Kirchenrecht. Regensburg 1855—59. 7 B. Octav.

Fr. Wanderer, Adam Krafft und seine Schule. 1490—1507. Eine Sammlung vorhandener Steinbildwerke in Nürnberg und Umgebung, in 60 Abbildungen. Auf Holz gezeichnet u. mit Text versehen. Nürnberg 1869. Folio.

M. Guillain, Relation du voyage d'exploration à la côte d'Afrique orientale, exécuté pendant les années 1846, 47 et 48. Paris 1855—57. 3 Bind i Octav og Atlas i Folio.

É. G. Rey, Voyage dans le Haouran et aux bords de la mer Morte, exécuté pendant les années 1857 et 1858. Paris 1860. Octav. Atlas i Folio.

W. Ph. Schimper, Traité de paléontologie végétale ou la flore du monde primitif dans les rapports avec les formations géologiques. Paris 1869. Octav. Atlas i Qvart. Fortsættes.

J. E. Kowalewski, Dictionnaire mongol - russe - français. Kasan 1844—49. 3 Bind. Qvart.

S. Austin Allibone, A critical dictionary of english literature, and of british and american authors, living and deceased, from the earliest accounts to the middle of the nineteenth century. Philadelphia 1859. Qvart. Fortsættes.

Th. Benfey, A sanscrit-english dictionary with references to the best editions of sanskrit authors etc. London 1866. Qvart.

H. N. Humphreys, A history of the art of printing from its invention to its wide-spread development in the middle of the 16th century. Illustrated by 100 fac-similes in photolithography. Second issue. London 1868. Folio.

C. C. Perkins, Tuscan sculptors, their lives, works and times. With illustrations from original drawings and photographs. London 1864. 2 Bind. Qvart.

The chinese classics, with a translation, critical and exegetical notes, prolegomena, and copious indexes. By *James Legge*. In seven volumes. Vol. 1—4. Hongkong 1864—65. Qvart. Fortsættes.

Journal of the asiatic society of Bengal. Vol. I—XVII. Calcutta 1832—48. Octav.

J. C. de Jonge, Geschiedenis van het nederlandsche zeewesen. Tweede druk. Haarlem 1859—63. 5 Bind og algemeen zaakregister. Octav.

L. A. v. Weleweld, Handboek van den nederlandschen adel. 1848—52. 2 Bind. Qvart.

K. J. F. C. Kneppelhout van Sterkenburg, De gedenkteekenen in de Pieterskerk te Leyden verzameld en beschreven. Leyden 1864.

Chr. Kramm, Geschiedenis van de beeldende kunsten in de Nederlanden - hollandsche en belgische school - van den vroegsten tot op onzen tijd. Amsterdam 1858—64. 7 Bind. Qvart.

I. van Lennep, Romantische werken. 1—14 D. Rotterdam 1856—59. Octav.

A. Pirala, Historia de la guerra civil, y de los partidos liberal y carlista. 2da edicion. Madrid 1868—69. 4 Dele. Qvart.

J. de la Pezuela, Historia de la isla de Cuba. Madrid 1868. Octav. Fortsættes.

L. Alaman, Historia de Méjico desde los primeros movimientos que prepararon su independencia en el año de 1808 hasta la época presente. Méjico 1849—52. 5 Dele. Qvart.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos akademia megbizásából készítették *Czuczor Gergely* és *Fogaasi János*. Pest 1862. Qvart. Fortsættes. ɔ: Ordbog over det ungarske Sprog. Udgivet ved det ungarske Videnskabernes Selskabs Omsorg af *G. Czuczor* og *Joh. Fogaasi*.

Hunyadiak kora magyarországon. Írta Gróf *Teleki József*. Pest 1852. 7 Bind. Octav. Fortsættes. ɔ: Hunyadernes Tidsalder, af *J. Teleki*.

Magyar történelmi emlékek. Kiadja *Szalay László*. 2—6 Bd. Pest 1858—65. Octav. (Første Bind havdes). ɔ: Historiske Mindesmærker fra Ungarn, udgivne af *L. Szalay*[1]).

Ved Gave har Bibliotheket modtaget 707 Skrifter, udgjørende 750 Bind og Hefter (deriblandt 32 særskilte Aftryk), 27 Kort og Kobbere, 28 Viser. Blandt de modtagne Værker maa fremhæves:

Fra *Bestyrelsen for det kongelige Vaisenhus* er modtaget en Samling af protestantiske Landes Psalmebøger i forskjellige Udgaver, ialt 45 Bind.

En unavngiven Mand har foræret 250 nyere norske Skrifter, især af religiøst Indhold.

Fra *det kongelige Bibliothek i Stockholm* er modtaget: Riks-

[1]) Den store Række »*Monumenta Hungariae historica*«, som udgives af Videnskabernes Selskab i Pest, har Bibliotheket modtaget fra det kgl. nordiske Oldskriftselskab.

dagens Protokoll vid lagtima Riksmötet år 1868 & 69 med Bihang & Register. 46 Bind.

Fra *H. Mˢ General-Register-House at Edinburgh* er modtaget: Documents illustrative of the history of Scotland. 1286—1306. From originals in London, Paris etc. selected and arranged by J. Stevenson. Vol. 1—2. Edinb. 1870. Facsimiles of national Mss. of Scotland. P. II. Edinb. 1870. Folio.

Fra Hr. *J. G. Unnevehr*, en dansk Mand, Photograph i New-York, er modtaget: J. M. Thiele, Thorvaldsen and his works translated by Paul C. Sinding. Vol. I—IV. New-York 1869. Folio.

De andre offenlige Institutioner og private Personer, som have vist Bibliotheket den Opmærksomhed at sende det Gaver og have Krav paa dets Taknemmelighed, ere følgende: 1) indenlandske: Udenrigsministeriet; Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Bibelselskabet for Danmark; det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; den danske historiske Forening; den kongelige grønlandske Handels Direction; Kjøbenhavns Politi; den kgl. Landbohøiskole; den kgl. Mønt- og Medaillesamling; det kgl. nordiske Oldskriftselskab; det kgl. Vaisenhus; naturhistorisk Forening. Cand. phil. A. Abrahams; Amanuensis H. P. Barfod; Dr. phil. J. G. Burman Becker; Redacteur C. Bille; Generalmajor F. E. Blücher; Pastor C. J. Brandt; Legationssecretair F. C. Bruun; Bud C. Cammer; Kammerherre E. Carstensen; Etatsraad E. Collin; Redactionssecretair E. Collin; Cand. phil. E. Elberling; Ex. polyt. F. R. Friis; Etatsraad, Borgmester C. Gammeltoft; Cand. phil. P. Grove; Boghandler H. Hagerup; Cand. jur. Chr. Hansen; Student Hillestrøm; E. L. Jacobsen; Kammerherre, Contreadmiral C. Irminger; Seminarist Kamp; Boghandler R. Klein; Kammerherre F. Krogh; Boghandler Lynge; Cand. phil. D. Mazar de la Garde; Dr. phil. F. Meinert; Forstcandidat P. E. Müller; Boghandler W. E.

Møller; Redacteur E. Møller-Holst; Pastor Plenge; Seminarielærer Rostrup; Fuldmægtig B. Schjørring; Cand. phil. P. Sejdelin; Cand. phil. O. Siesbye; Etatsraad J. J. S. Steenstrup; Cancellist P. M. Stolpe; Justitsraad A. Strunk; Lic. theol. V. Styhr; Dr. phil. V. Thomsen; Professor P. G. Thorsen; Cand. jur. C. Treschow; Generalmajor J. Vahl; Boghandler O. Wroblewsky. 2) udenlandske: Det kgl. norske Rigsarkiv; det norske Bibelselskab; Forstmester P. C. Asbjørnsen; Cand. mag. A. E. Eriksen; Auditeur C. A. Wulffsberg, i Christiania. J. A. Colliander i Götheborg; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming i Stockholm. Archivar C. Russwur i Reval. Verein für meklenburgische Geschichte; Max Ritter v. Löwenthal i Wien; Dr. phil. O. Opel i Halle. Det kgl. Bibliothek i Gravenhag; Professor F. A. W. Miquel i Leiden. The zoological Society i London; the canadian Institute; the Punjab Governement Secretary. J. M. C. Duhamel, membre de l'Institut; Grev P. de Riant, i Paris. Kongeriget Italiens Senat. The California immigrant Union; the Columbia Institute for deaf and dumb; the Indiana Institute for deaf and dumb; the Indiana Institute of education of blind; the Board of state charities of Massachusetts; the Ohio state agricultural Society; the Pennsylvania Institute for the deaf and dumb; the Board of controllers of public schools of Pennsylvania; the Board of the Philadelphia house of refuge; the Philadelphia Society of alienating miseries of prisons; the Smithsonian Institution; the United States agricultural Department; Dr. jur. Is. Lea i Philadelphia; Hr. Maunsell Schieffelin i New-York; Dr. Edv. M. Snow, Providence R. I.

Det hele Antal Bind, med hvilket Bibliotheket er blevet forøget, beløber sig til 3681, og 787 danske Smaaskrifter.

Indbindingen har beløbet sig til: 27 Folianter, 156 Qvarter, 1000 Octaver i Vælsk- og Skolebind, 17 Folianter, 208 Qvarter, 98 Octaver stift heftede; hertil maa lægges 47 Bind Musi-

kalier, tilsammen 1464 Bind. Lægges hertil Indbindingen ved den danske Afdeling bliver det samlede Tal 3672 Bind.

Med Hensyn til Catalogarbeiderne maa nævnes, at Catalog Nr. 191, indeholdende Fortegnelsen over en Del af den svenske Literatur er forberedt til Omskrivning og allerede tildels omskrevet. Cataloget Nr. 176, indeholdende Fortegnelsen over den nyere dramatiske Literatur i Octav, har længe været meget utilfredsstillende baade paa Grund af indskrænket Plads og mindre god Systematisering. Der er derfor nu begyndt paa en hel ny Redaction af det.

Haandskriftsamlingen.

Den væsenligste Forøgelse har bestaaet i Erhvervelsen af afdøde Fuldmægtig *A. Petersens* værdifulde Samlinger, som ere blevne kjøbte saavel af hans Bo som paa Auctionen efter ham. De bestaa dels i hans egne Excerpter — navnlig fra Archiver — til dansk Personal-(Adels-)Historie og til dansk Cultur- og Kunsthistorie, dels i hvad han selv ved Kjøb havde samlet i lignende Retninger. Desuden er der paa forskjellige Auctioner kjøbt enkelte haandskrevne Sager. Af disse maa fremhæves et lille Bind i Octav med Titel: *Collectanea ex ordinatione regia et variis cæremoniarum observationibus, in usum danicarum ecclesiarum;* paa Bindet er skrevet: *In suburbano vollin die 10 Aug. 1598.* Dette Skrift indeholder Uddrag af Ordinantsen, Bestemmelserne paa Synoderne i Kjøbenhavn og Antvortskov, Synodalbestemmelser for Lunds, Fyns og Bergens Stifter, ordnede efter Præstens forskjellige Embedsforhold. Det er skrevet af *Jens Nielsen*, Biskop i Oslo. Bogen blev kjøbt paa Auctionen efter Provst *Brasen.*

Blandt de faa Haandskrifter, som ere forærede til Bibliotheket, fortjene at nævnes:

20 Nummere af en skreven Avis fra Aarene 1841—43 kaldet »Miscellanea«, som udkom i Faaborg. Foræret af Justitsraad *Herbst*.

Et Haandskrift af *Oehlenschlægers* Axel og Valborg. Foræret af Fuldmægtig *C. Bræstrup*.

Cand. phil. *Frederik Dreiers* efterladte haandskrevne Sager. Forærede af Consul *E. Dreier* i Chicago.

Endel originale Breve og Aktstykker angaaende det over Rector B. Bendtsen i Hillerød opreiste Mindesmærke. Forærede af Provst, Dr. phil. *P. W. Becker*.

H. Hertz's Amors Genistreger i første Udgave med Forfatterens egenhændige Tilføjelser og Rettelser. Foræret af Fru *Hertz*.

Andre Haandskrifter ere forærede af Dentist C. Christensen; Lieutenant J. Hohlenberg; Boghandler R. Klein; Galvanoplastfabrikant C. Møller.

Det i de foregaaende Beretninger omtalte Arbeide, at tilvejebringe et alphabetisk Catalog over hele Haandskriftsamlingen, er blevet fortsat og meget betydelig fremmet; der er skrevet Titelsedler til gamle kongelige Samling i Qvart og Octav, til hele den kallske og uldalske Samling og begyndt paa den thottske Samling.

Samlingen af Musik

er bleven betydelig forøget ved værdifulde og kostbare Gaver modtagne forskjellige Gange i Aarets Løb af Justitsraad *F. S. Bang*. Bibliotheket har saaledes i dette Finantsaar modtaget 146 Bind og Hefter Musikalier, den største Del trykte, nogle i Manuskript. Disse Musikalier ere af meget forskjellig Art, en ikke ringe Del er Kirkemusik; de slutte sig fortsættende og supplerende til de store Suiter, som Bibliotheket i de foregaaende Aar har modtaget fra den samme Giver, og

ved hvilke efterhaanden et godt Grundlag kan dannes for et omfattende musikalsk Bibliothek.

Fra Organist *A. C. F. Hald* i Thisted er modtaget 41 Hefter Musikalier, fornemmelig af Kuhlau.

Bibliothekets Forhold til Publikum er blevet noget forandret i dette Finantsaar. Paa Foranledning af Finantsudvalget i Rigsdagen blev det nemlig bestemt, at Bibliotheket skulde være aabent fra 11—2 til Udlaan og fra 10—3 til Afbenyttelse paa Læsesalen. Denne Forandring kunde ikke træde i Kraft uden en forøget aarlig Bevilling, hvilken Rigsdagen ogsaa vedtog, nemlig 800 Rdlr. til Assistance og 100 Rdlr. til Contorudgifter.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift har da stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1. April 1870	46 Rd. 26 ß	46 Rd. 26 ß
Faste Gager	4848 - » -	4848 - » -
Assistance	4776 - 8 -	4775 - 32 -
Indkjøb og Indbinding	9000 - » -	8979 - 4 - [1]
Contorudgifter	700 - » -	641 - 70 -
Det danske Catalog	350 - » -	314 - 64 -
Udgivelse af det danske Catalog	400 - » -	400 - » -
	20,120 Rd. 34 ß	20,005 Rd. 4 ß
Udgivelse af Aarsberetningen		113 Rd. 44 ß
		20,118 Rd. 48 ß

Kassebeholdningen var altsaa den 31. Marts 1871: 1 Rd. 82 ß

Bibliotheket har været aabent til Publikums Brug i 280 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 10,130 Bind. Læsesalen har været besøgt af 6618 Personer, til hvis Brug der er blevet fremtaget 17,773 Bind. Den udvidede Benyttelsestid begyndte

[1]) Til Indkjøb: 6803 Rd. 56 ß, til Indbinding: 2175 Rd. 44 ß.

den 4. Juli. I de første Dage derefter forøgedes Besøget meget, men der indtraadte en Forandring, da Krigen udbrød mellem Frankrig og Tydskland, og næsten hele Aaret ud er det mærket, at Lysten til at benytte Bibliotheket har været mindre end sædvanlig.

Den 10. August afgik ved Døden Carl Edvard Moldenhawer, R., efter en meget kort Sygdom; han døde i Frederikshavn paa en Feriereise. Den Afdøde var knyttet til Bibliotheket i 56 Aar, og i denne lange Aarrække har han bestandig været Inspecteur paa Læsesalen. Han var Bibliotheket en trofast Ven, hans Hengivenhed for det stammede fra hans tidligste Aar, hans Fader var jo Overbibliothekar ved det. Hvad der udmærkede ham var en sjelden fast Udholdenhed, som især er kommen til Gode, da det store systematiske og dertil hørende alphabetiske Catalog blev udarbeidet. Videnskabsmand var han ikke; men har han i den Henseende mindre tilfredsstillet de Fordringer, som kunde gjøres til hans Stilling, saa har det dog været en ikke ringe Erstatning, at man i ham mødte en venlig imødekommende Mand.

Med dette Dødsfald bortfaldt ifølge den gjældende Lønningslov Pladsen som Inspecteur paa Læsesalen som kongeligt Embede. Efter at en Plads som Assistent var bleven bekjendtgjort ledig, blev Cand. theol. Alfred Christian Larsen af Ministeriet for Kirke- og Undervisningvæsenet den 6. October 1870 ansat som Assistent fra 1. October at regne.

Fortegnelse

over

de fremmede lærde og literære Selskabers Skrifter, samt de udenlandske Tidsskrifter, som nu udkomme og findes i det store kongelige Bibliothek.

* foran et Skrifts Titel betegner, dels at Bibliotheket subskriberer paa det i Fællesskab med andre, dels at Skriftet foræres Bibliotheket Det sidst Udkomne af disse Skrifter vil i Reglen ikke strax kunne søges der.

Akademier og Videnskabs-Selskaber. Universiteter.

*Forhandlinger i Videnskabs-Selskabet i Christiania. Christiania.

*Det kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter i det 19de Aarhundrede. Throndhjem.

Kgl. svensk vetenskaps akademien. Öfversigt af förhandlingarne. Handlingar. Stockholm.

Götheborgs kgl. vetenskaps och vitterhets samhälles handlingar. Götheborg.

Nova acta regiae societatis scientiarum upsaliensis. Upsaliae.

Die königl. preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Monatsbericht. Abhandlungen. Berlin.

Die königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Nachrichten. Abhandlungen. Göttingen.

Die königl. sächsische Gesellschaft der Wissenschaften. Berichte über die Verhandlungen, philol.-hist. Classe. Abhandlungen, philol.-histor. Classe; mathem.-phys. Classe. Leipzig.

Abhandlungen der königl. bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philos.-philol. Classe; mathem.-physik. Classe. München.

Die kais. Akademie der Wissenschaften. *Sitzungsberichte, philos. - histor. Classe. Denkschriften, philos. - histor. Classe. Wien.

*A magyar tudományos akadémia. Jegyzökönyv. (ɔ: Beretninger om Møderne.) Értesitö (ɔ: Forhandlinger: sprogligæsthetisk, mathematisk og naturvidenskabelig, philosophisk, juridisk og historisk Afhandling.) Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények (ɔ: statistiske og nationaløkonomiske Meddelelser.) Pest.

*Het provinciaal utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschapen. Aanteekeningen van het verhandelde. Verslag van het verhandelde in de algemeene vergadering. Utrecht.

Philosophical transactions of the royal society of London. London.

*The literary and philosophical society of Manchester. Proceedings. Memoirs. Manchester.

Mémoires de l'Institut de France. Académie des sciences.

Mémoires de l'Institut de France. Académie des sciences morales et politiques.

Mémoires de l'Institut de France. Académie des inscriptions et belles lettres.

Mémoires de l'Institut de France. Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des sciences. Sciences mathématiques et physiques.

Mémoires de l'Institut de France. Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles lettres. Première série Sujets. divers d'érudition. Deuxième série. Antiquités de France.

*Revue des sociétés savantes des départements, publiée sous les auspices du ministère de l'instruction publique. Paris.

*Mémoires de l'académie des sciences, arts et belles-lettres de Dijon. Dijon.

*Mémoires de la société des sciences, lettres et arts de Nancy. Nancy.

Memorie della accademia delle scienze dell' istituto di Bologna. Bologna.

Reale istituto lombardo di scienze e lettere. Classe di lettere e scienze morali e politiche. Classe di scienze matematiche e naturali. Rendiconti. Memorie. Milano.

Atti della reale accademia Lucchese di scienze, lettere ed arti. Lucca.

Memorie di matematica e di fisica della societá italiana delle scienze residente in Modena. Modena.

Memorie della reale accademia delle scienze di Torino. Torino.

Öfversigt af finska vetenskaps-societetens förhandlingar. Helsingfors.

*The american academy of arts and science. Proceedings. Memoirs. Boston and Cambridge.

*Proceedings of the american philosophical society of Philadelphia. Philadelphia.

*The Smithsonian institution. Annual report of the board of regents. Miscellaneous collections. Contributions to knowledge. Washington.

*The canadian Journal of science, literature and history. Conducted by the editing committee of the canadian institute. Toronto.

*The royal society of Victoria. Proceedings. Transactions. Melbourne.

---

*Acta universitatis Lundensis. Lunds universitets årsskrift. Lund.

Upsala universitets årsskrift. Upsala.

Schriften der Universität zu Kiel. Kiel.

*Annales academici. Lugduni Batavorum.

Mémoires lus à la Sorbonne dans les séances extraordinaires du comité national des travaux historiques et des sociétés. Histoire, philologie et sciences morales. Archéologie. Paris.

Annali delle universitá toscane. Pisa.

Bibliographi og Bibliophili. Literaturhistorie.

Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft. Dresden.

Le Bibliophile belge. Bulletin mensuel publié sous les auspices de la société des bibliophiles de Belgique. Bruxelles.

Le Bibliophile français. Gazette illustrée des amateurs de livres, d'estampes et de haute curiosité. Paris.

Bulletin du bibliophile et du bibliothécaire. Revue mensuelle contenant des notices bibliographiques, philologiques, historiques, littéraires. Paris.

Allgemeine Bibliographie. Monatliches Verzeichniss der wichtigern neuen Erscheinungen der deutschen und ausländischen Literatur. Herausgegeben von F. A. Brockhaus. Leipzig.

*Trübner's american and oriental literary record. London.

Norsk Bogfortegnelse. Christiania.

Årskatalog för svenska bokhandeln. Stockholm.

*Allgemeine Bibliographie für Deutschland. Ein wöchentliches Verzeichnisz aller neuen Erscheinungen im Felde der Literatur. Nach den Wissenschaften geordnet. Leipzig.

*Verzeichnisz der Bücher, Landkarten etc. welche neu erschienen oder neu aufgelegt worden sind, mit Angabe der Seitenzahl, der Verleger, der Preise, literarischen Nachweisungen und einer wissenschaftlichen Uebersicht. Herausgegeben von der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung in Leipzig. Leipzig.

Bibliographie der Schweiz. Zürich.

Nederlandsche Bibliographie. Lijst van nieuw verschenen boeken, kaarten enz. in het koningrijk der Nederlanden. Utrecht.

Bibliographie de la France. Journal général de l'imprimerie et de la librairie. Publié sur les documents fournis par le ministère de l'intérieur. Paris.

Bibliografia italiana. Giornale dell' associazione libraria italiana compilato sui documenti comunicati dal ministero dell' istruzione pubblica. Firenze.

American literary gazette and publishers circular. Philadelphia.

Nordisk Boktryckeri-Tidning. Stockholm.

Archiv für Literaturgeschichte. Leipzig.

Almindelige kritiske Tidsskrifter.

Göttingische gelehrte Anzeigen unter der Aufsicht der königl. Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.

Blätter für literarische Unterhaltung. Leipzig.

Literarisches Centralblatt für Deutschland. Leipzig.

Heidelberger Jahrbücher der Literatur, unter Mitwirkung der vier Facultäten. Heidelberg.

*The Athenæum, journal of english and foreign literature, science, the fine arts, music and the drama. London.

Tidsskrifter af almindeligt, blandet Indhold.

Framtiden. Tidskrift för fosterländsk odling. Stockholm.

Samtiden. Veckosckrift för politik och litteratur. Stockholm.

Svensk tidskrift för literatur, politik och ekonomi. Stockholm.

Album des literarischen Vereins in Nürnberg. Nürnberg.

Deutsche Vierteljahrs-Schrift. Stuttgart & Tübingen.

Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart. Monatsschrift zum Conversations-Lexikon. Leipzig.

*Budapesti szemle (ɔ: Ofen-Pest Revue). Pest.

De gids. Amsterdam.

The gentleman's magazine. London.

The edinburgh review or critical journal. Edinburgh.

The quarterley review. London.

*Revue des deux mondes. Paris.

Nuova antologia di scienze, lettere ed arti. Firenze.

Il Propugnatore. Studii filologici, storici e bibliografici. Bologna.

Selskabet for Folkeoplysningens Fremme. Folkevennen, et Tidsskrift, og andre Skrifter. Kristiania.

Skilling-Magazin til Udbredelse af almennyttige Kundskaber. Christiania.

Läsning för folket. Utgifwen af sällskapet för nyttiga kunskapers spridande. Stockholm.

Ny illustrerad tidning. Stockholm.

Literære Selskaber.

Det norske Oldskriftselskabs Samlinger. Christiania.

Samlingar utgifna af svenska fornskrift-sällskapet. Stockholm.

Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart. Stuttgart.

Maetschappy der vlaemsche Bibliophilen. Gent.

Early english text society. London.

Recueil de l'académie des jeux floraux. Toulouse.

Jochs florals de Barcelona. Barcelona.

Jahrbuch der deutschen Dante-Gesellschaft. Leipzig.

Theologi.

Evangelisk Missionstidende. Christiansfeld.

Luthersk Kirketidende. Christiania.

Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge. Christiania.

Theologisk tidskrift. Upsala.
Algemeine kirchliche Chronik. Hamburg.
Jahrbücher der Verbreitung des Glaubens. Köln.
Schleswig-Holsteinisches Kirchen- und Schulblatt. Kiel.
Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie. Leipzig.
Zeitschrift für historische Theologie. Gotha.
Vierteljahrsschrift für deutsch- und englisch-theologische Forschung und Kritik. Zürich.
The church missionary intelligencer. London.
*Report of the british and foreign Bible society. London.
L'eco della verità. Giornale evangelico. Firenze.

Jurisprudents.

Statsvidenskaberne. De sociale Videnskaber.

*Kongeriget Norges Storthings-Forhandlinger. Christiania.
Departements-Tidende. Christiania.
Repertorium for praktisk Lovkyndighed. En afkortet Beararbeidelse af norsk Retstidende, samt Udvalg af ældre Høiesteretsdomme. Christiania.
Norsk Retstidende. Ugeblad for Lovkyndighed, Statistik og Statsøkonomi; udgivet af den norske Sagførerforening. Christiania.
*Riksdagens Protokoll. Stockholm.
Swensk författnings-samling. Stockholm.
Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning. Stockholm.
Stenographische Berichte der Verhandlungen des Reichstags. Berlin.
Archiv des norddeutschen Bundes und Zollvereins. Jahrbuch für Staatsrecht, Verwaltung und Diplomatie des norddeutschen Bundes und des Zollvereins. Mit Beilagen enthaltend: Verfassungen und Gesetze anderer Staaten. Berlin.
Archiv für die civilistische Praxis. Heidelberg.

Archiv für gemeines deutsches und für preuszisches Strafrecht. Berlin.

Der neue Pitaval. Eine Sammlung der interessantesten Criminalgeschichten aller Länder aus älterer und neuerer Zeit. Leipzig.

Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht. Erlangen.

Zeitschrift für Kirchenrecht. Tübingen.

Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Weimar.

Revue de droit international et de législation comparée. Berlin.

Recueil des lois et arrètés royaux. Bruxelles.

Revue critique de législation et de jurisprudence. Paris.

Tidskrift, utgifven af juridiska föreningen i Finland. Helsingfors.

Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. Tübingen.

Der Arbeiterfreund. Zeitschrift des Centralvereins in Preuszen für das Wohl der arbeitenden Klassen. Halle.

* Transactions of the national association for the promotion of social science. London.

Medicin.

* Nyt Magazin for Lægevidenskaben. Udgivet af det medicinske Selskab i Christiania. Christiania.

Nordiskt medicinskt arkiv. Stockholm.

Hygiea. Medicinsk och farmaceutisk månads-skrift. Stockholm.

Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medicin. Leipzig.

Archiv für Ophthalmologie. Berlin.

* Journal für Kinderkrankheiten. Erlangen.

Neues Repertorium für Pharmacie. München.

* Archives of medicine. London.

Journal of anatomy and physiology. London.

* Edinburgh medical journal. Edinburgh.

* The Lancet. A journal of british and foreign medicine,

physiology, surgery, chemistry, criticism, literature, and news. London.

*Guy's hospital reports. London.

*Saint Bartholomew's hospital reports. London.

*Medico-chirurgical transactions. Published by the royal medical and chirurgical society of London. London.

Archives générales de médecine. Paris.

*La Lancette française. Gazette des hôpitaux civils et militaires. Paris.

Mémoires de l'académie nationale de médecine. Paris.

*The american journal of the medical sciences. Philadelphia.

*The medical news and library. Philadelphia.

Philosophi.

Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik. Halle.

Zeitschrift für exacte Philosophie im Sinne des neuern philosophischen Realismus. Leipzig.

Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft. Berlin.

De skjønne Kunster.

Allgemeine musikalische Zeitung. Leipzig.

*Revue et gazette musicale de Paris. Paris.

Schachzeitung. Begründet von der Berliner Schachgesellschaft. Organ für das gesammte Schachleben. Leipzig.

Mathematik.

Zeitschrift für Mathematik und Physik. Leipzig.

Bulletin des sciences mathématiques et astronomiques. Paris.

Annali di matematica pura ed applicata. Milano.

Bulletino di bibliografia e di storia delle scienze matematiche e fisiche. Roma.

Astronomi.

Berliner astronomisches Jahrbuch. Berlin.

Astronomische Nachrichten. Altona.

Zeitschrift für populäre Mittheilungen aus dem Gebiete der Astronomie und verwandter Wissenschaften. Altona.

La connaissance des temps ou des mouvements célestes à l'usage des astronomes et des navigateurs. Publiée par le bureau des longitudes. Paris.

Physik. Chemi.

Annalen der Physik und Chemie. Leipzig.

Journal für praktische Chemie. Leipzig.

*Annales de chimie et de physique. Paris.

Ingenieur-Videnskaberne og Technologi, Landøkonomi.

Polyteknisk Tidsskrift. Udgivet af den polytekniske forening. Christiania.

*Polytechnisches Journal. Ein Zeitschrift zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse im Gebiete der Naturwissenschaft, der Chemie, der Pharmacie, der Mechanik, der Manufacturen, Fabriken, Künste, Gewerbe, der Handlung, der Haus- und Landwirthschaft etc. Augsburg.

*Annual report of the commisioner of patents. Washington.

Ingeniør-föreningens förhandlingar. Stockholm.

Nordisk tidsskrift för byggnadskonst och slöjd samt tillämpad mekanik. Stockholm.

Kgl. krigs-vetenskaps-akademiens handlingar och tidskrift. Stockholm.

Handlingar rörande landtbruket och dess binäringar utgifna af kgl. svenska landtbruks-akademien. Stockholm.

Kgl. landtbruks-akademiens tidskrift. Stockholm.

Landwirthschaftliches Wochenblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein. Herausgegeben durch die Direction des schlesw.-holst. landwirthschaftl. Generalvereins. Kiel.

*Jahresbericht der Staats-Ackerbaubehörde von Ohio, mit einem Auszug aus den Verhandlungen der county Ackerbau-Gesellschaften an die General-Versammlung von Ohio. Columbus, Ohio.

*Monthley reports of the department of agriculture. Washington.

Naturvidenskaberne.

Almindelige Tidsskrifter. Selskaber.

Nyt Magazin for Naturvidenskaberne. Udgiven af den physiographiske Forening i Christiania. Christiania.

Zeitschrift für die gesammten Naturwissenschaften. Originalabhandlungen und monatliches Repertorium der Literatur der Astronomie, Meteorologie, Physik, Chemie, Geologie, Oryktognosie, Palaeontologie, Botanik und Zoologie. Berlin.

Annales des sciences naturelles. Zoologie et paléontologie. Botanique. Paris.

Schriften der naturforschenden Gesellschaft in Danzig. Danzig.

Berichte über die Verhandlungen der naturforschenden Gesellschaft zu Freiburg. Freiburg.

Abhandlungen der naturforschenden Gesellschaft zu Halle. Halle.

Abhandlungen aus dem Gebiete der Naturwissenschaften, herausgegeben von dem naturwiss. Verein in Hamburg. Hamburg.

Archiv des Vereins der Freunde der Naturgeschichte in Meklenburg. Güstrow.

Verhandlungen des naturhistorischen Vereines der preussischen Rheinlande u. Westphalens. Bonn.

Abhandlungen herausgegeben von der Senckenbergischen naturforschenden Gesellschaft. Frankfurt a. M.

Mémoires de la société des sciences naturelles de Strassbourg. Strassbourg.

Jahreshefte des Vereins für vaterländische Naturkunde in Württemberg. Stuttgart.

Verhandlungen der k. k. zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien. Wien.

Neue Denkschriften der allgemeinen schweizerischen Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften. Zürich.

The Linnean society. Journal; zoology, botany. Transactions. London.

*Nouvelles archives du Muséum d'histoire naturelle. Paris.

Archiv für die Naturkunde Liv- Ehst- u. Kurlands. Herausgegeben von der Dorpater Naturforscher-Gesellschaft. Dorpat.

*Boston society of natural society. Proceedings. Memoirs. Condition and doings. Journal. Annual. Boston.

*Proceedings of the academy of natural sciences of Philadelphia. Philadelphia.

*The canadian naturalist and quarterley journal of science with the proceedings of the natural history society of Montreal. Montreal.

Zoologi.

Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie. Leipzig.

The zoological society of London. *Proceedings of the scientific meetings. Transactions. London.

Archiv für Anthropologie. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen. Organ der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Braunschweig.

La société d'anthropologie de Paris. Bulletin. Mémoires. Paris.

Linnæa entomologica. Zeitschrift, herausgegeben von dem entomologischen Vereine in Stettin. Berlin.

Annales de la société entomologique belge. Bruxelles.

The entomological society of Philadelphia. Proceedings. Transactions. Philadelphia.

Novitates conchologicae. Abbildung und Beschreibung neuer Conchylien. Cassel.

Bulletino malacologico italiano. Pisa.

Botanik.

Botaniska Notiser. Lund.

Nederlandsch kruidkundig archief. Leeuwarden.

Curtis's botanical magazine, comprising the plants of the royal gardens at Kew and of other botanical establishments in Great Britain, with suitable descriptions. London.

Mineralogi. Geologi. Palæontologi.

Neues Jahrbuch für Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Stuttgart.

Annales des mines, ou recueil de mémoires sur l'exploitation des mines et sur les sciences qui s'y rapportent. Paris.

Zeitschrift der deutschen geologischen Gesellschaft. Berlin.

Annales des sciences géologiques. Paris.

Mémoires de la société géologique de France. Paris.

Palaeontographica. Beiträge zur Naturgeschichte der Vorwelt. Cassel.

Geographi.

Geographisches Jahrbuch. Gotha.

Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie. Gotha.

Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. Berlin.

Journal of the royal geographical society in London. London.

*Annales des voyages, de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie. Paris.

L'année géographique. Revue annuelle des voyages de terre et de mer ainsi que des explorations, missions, relations et publications diverses relatives aux sciences géographiques et ethnographiques. Paris.

*Bulletin de la société de géographie. Paris.

Bulletino della societá geografica italiana. Firenze.

*(Det keiserlige russiske geographiske Selskab. Aarsberetninger. Tidsskrift. St. Petersborg.)

Linguistik og Philologi.

Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen und slawischen Sprachen. Berlin.

Transactions of the philological society. London.

Mémoires de la société de linguistique de Paris. Paris.

Zeitschrift für ägyptische Sprache u. Alterthumskunde. Leipzig.

Acta societatis philologicæ Lipsiensis. Leipzig.

Hermes. Zeitschrift für classische Philologie. Berlin.

Rheinisches Museum für Philologie. Frankfurt. a. M.

Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Wien.

The journal of philology. London.

Mélanges gréco - romains tirés du bulletin de l'académie impériale des sciences de St. Petersbourg. St. Petersbourg.

Archiv für das Studium der neueren Sprachen u. Literaturen. Braunschweig.

Germania. Vierteljahrsschrift für deutsche Alterthumskunde. Wien.

Zeitschrift für deutsches Alterthum. Berlin.

Zeitschrift für deutsche Philologie. Halle.

Alemannia. Zeitschrift für Sprache, Litteratur und Volks-

kunde des Elsasses und seiner nächst angrenzenden Gebiete. Bonn.

Jahrbuch für romanische und englische Literatur. Leipzig.

Revue celtique publiée avec le concours des principaux savants des iles britanniques et du continent. Paris.

Archæologi.

Oldtiden. Middelalderen.

Archaeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity published by the society of antiquarians of London. London.

The archaeological journal. Published under the direction of the central committee of the royal archaeological institute of Great Britain and Ireland. London.

Revue archéologique, ou recueil de documents et de mémoires relatifs à l'étude des monuments, à la numismatique et à la philologie de l'antiquité et du mogen âge. Paris.

Giornale degli scavi di Pompei. Nuova serie pubblicata dagli alunni della scuola archeologica. Napoli.

Bulletino di archeologia cristiana. Roma.

Ephemeris epigraphica corporis inscriptionum latinarum supplementum edita iussu instituti archaeologici romani. Berolini.

Annales archéologiques. Paris.

Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Organ des germanischen Museums. Nürnberg.

Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunde im Rheinlande. Bonn.

Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale. Wien.

Anzeiger für schweizerische Alterthumskunde. Zürich.

Mittheilungen der Gesellschaft für vaterländische Alterthümer in Basel. Basel.

Mittheilungen des antiquarischen Gesellschaft in Zürich. Zürich.

Historie.

Almindelig Historie.

Historisches Taschenbuch. Leipzig.
Historische Zeitschrift. München.
Revue des questions historiques. Paris.

Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. Gotha.
Almanach de Paris. Annuaire général des cours, de diplomatie, de politique, d'histoire et de statistique pour tous les états du globe. Paris.
The annual register, a review of public events at home and abroad. London.
* Annuaire des deux mondes. Paris.
Das Staatsarchiv. Sammlung der officiellen Actenstücke zur Geschichte der Gegenwart. Hamburg.
Archives diplomatiqus. Recueil de diplomatie et d'histoire. Paris.

Norge.

Den norske turistforenings årbog. Kristiania.
Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Kristiania.
Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring. Aarsberetning. Kristiania.
Norske Magasin, Skrifter og Optegnelser angaaende Norge og forfattede efter Reformationen. Christiania.
Meddelelser fra det norske Rigsarchiv. Christiania.
Norsk Hof- og Stats-Kalender. Christiania.
Norske Universitets- og Skole-Annaler. Udgivne af Universitetets Secretair. Christiania.

Sverig.

Svenska akademiens handlingar ifrån år 1796. Stockholm.
Kgl. vitterhets, historie och antiqvitets akademiens handlingar. Stockholm.

Antiqvarisk tidskrift för Sverige. Utgifven af kongl. vitterhets historie och antiqvitets akademien. Stockholm.

Svenska fornminnesföreningens tidsskrift. Stockholm,

*Hallands fornminnes-förenings årsskrift. Halmstad.

Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning. Tidskrift utgifven af föreningen för Skånes fornminnen och historia. Lund.

Upplands fornminnesföreningens tidskrift. Stockholm.

Westergötlands fornminnesförenings tidskrift. Lund.

Statistik tidskrift utgifven af kongl. statistiska central-byrån. Stockholm.

Kgl. musikaliska akademiens handlingar. Stockholm.

Sveriges och Norges stats-kalender. Utgifven efter kongl. Maj:ts nådigste förordnande af dess wetenskaps-akademi. Stockholm.

Sveriges ridderskaps och adels kalender. Stockholm.

Tydskland.

Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte.

Forschungen zur deutschen Geschichte. Herausgegeben von der historischen Commission bei der königl. bayerischen Akademie der Wissenschaften. Göttingen.

Märkische Forschungen. Herausgegeben von dem Vereine für Geschichte der Mark Brandenburg. Berlin.

Zeitschrift des Vereines für hamburgische Geschichte. Hamburg.

Archiv für hessische Geschichte und Alterthumskunde. Herausgegeben aus den Schriften des historischen Vereins für das Groszherzogthum Hessen. Darmstadt.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Alterthumskunde. Lübeck.

Jahrbücher und Jahresbericht des Vereins für meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Schwerin.

Archiv für die Geschichte des Niederrheins. Cöln.

Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen. Hannover.

Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte herausgegeben von dem historischen Vereine von und für Oberbayern. München.

Archiv für Geschichte u. Alterthumskunde von Oberfranken. Herausgegeben vom historischen Verein von Oberfranken zu Bayreuth. Bayreuth.

Mittheilungen des historischen Vereines für Osnabrück. Osnabrück.

Archiv für sächsische Geschichte. Dresden.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte u. Alterthum Schlesiens. Breslau.

Zeitschrift der Gesellschaft für die Geschichte der Herzogthümer Schleswig, Holstein, und Lauenburg. Kiel.

Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Alterthumskunde. Jena.

Archiv des historischen Vereines von Unterfranken und Aschaffenburg. Würzburg.

Østerrig.

* Archiv für österreichische Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien.

Časopis Musea královstvi Českeho. V Praze.

Schweiz.

Archiv für schweizerische Geschichte herausgegeben auf Veranstaltung der allgem. geschichtforschenden Gesellschaft der Schweiz. Zürich.

Der Geschichtsfreund. Mittheilungen des hist. Vereins der fünf Orte Lucern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug. Einsiedeln.

Jahrbuch für die Litteratur der Schweizergeschichte. Zürich.

Mémoires et documents publiés par la société d'histoire de la Suisse romande. Lausanne.

Rätia. Mittheilungen der geschichtforschenden Gesellschaft von Graubünden. Cur.

Holland. Belgien.

Archief voor nederlandsche oudheden, geschiedenis en letterkunde. Arnhem.

Kerkhistorisch Archief. Amsterdam.

Bijdragen voor vaderlandischen Geschiedenis en Oudheidkunde. Arnhem.

De Navorscher. Een middel tot gedachtenwisseling en letterkundig verkeer tusschen allen die iets weten, iets te vragen hebben of iets kunnen orlossen. Amsterdam.

*Handelingen en mededeelingen van de Matschappij de Nederlandsche letterkunde te Leiden. Leiden.

*Verslag der handelingen van het friesch genootschap van geschied- oudheid- en taalkunde. Leeuwarden.

*De vrije Fries. Mengelingen uitgegeven door het friesch genootschap etc. Leeuwarden.

Messager des sciences historiques, ou Archives des arts et de la bibliographie de Belgique. Gand.

Annuaire de la noblesse de Belgique. Bruxelles.

Storbritannien og Irland.

Camden society. Publications.

The publications of the Surtees society. Durham.

*Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. Edinburgh.

*Cambridge antiquarian society. Report and communications. Octavo publications. Cambridge.

Frankrig.

Bibliothèque de l'école des chartes. Revue d'érudition. Paris.

Bulletin monumental, ou collection de mémoires sur les monuments historiques de France. Caen.

Memoires de la société nationale des antiquaires de France. Paris.

Mémoires de la société des antiquaires de Normandie. Paris.

Mémoires de la société des antiquaires de l'Ouest. Poitiers.

Mémoires de la société des antiquaires de Picardie. Amiens.

Annuaire de la noblesse de France et des maisons souveraines de l'Europe. Paris.

Portugal.

Collecção de monumentos ineditos para a historia das conquistas dos Portuguezes, en Africa, Asia e America, publicada de orden da classe de sciencias moraes, politicas, e bellas lettras da academia real das sciencias de Lisboa. Lisboa.

Italien.

Archivio storico italiano, fondato da G. P. Vissieux e continuato a cura della r. deputazione di storia patria per le provincie della Toscana, dell' Umbria e delle Marche. In Firenze.

Archivio veneto. Pubblicazione periodica. Venezia.

Atti e memorie delle rr. deputazioni di storia patria per le provincie modenesi e parmensi. Modena.

Russland.

Beiträge zur Kentniss des russischen Reichs und der angrenzenden Länder Asiens. St. Petersburg.

Mélanges russes tirés du bulletin de l'académie impériale des sciences de St. Petersbourg. St. Petersbourg.

Archiv für die Geschichte Liv- Est- und Curlands. Dorpat.

Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurlands, herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostsee-Provinzen Russlands. Riga.

Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Dorpat.

Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af finska vetenskaps-societeten. Helsingfors.

Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. Toimithanut Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsingissä.

Grækenland.

Bulletin de l'école française d'Athènes. Archéologie. Philologie. Géologie. Athènes.

Asien. Afrika.

Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes herausgegeben von der deutschen morgenländischen Gesellschaft. Leipzig.

Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. Leipzig.

Journal asiatique, ou recueil de mémoires, d'extraits et de notices relatifs à l'histoire, à la philosophie, aux langues et à la littérature des peuples orientaux. Paris.

Journal of the royal asiatic society of Great Britain and Ireland. London.

Mélanges asiatiques tirés du bulletin de l'académie impériale des sciences de St. Petersbourg. St. Petersbourg.

Journal of the american oriental society. New Haven.

*The asiatic society of Bengal. Proceedings. Journal. Calcutta.

*Journal of the Bombay branch of the royal asiatic society. Bombay.

*The Madras Journal of literature and science. Madras.

*Tijdschrift voor indische taal-, land- en volkenkunde uitgegeven door het bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. Batavia.

Revue africaine. Journal des travaux de la société historique algérienne. Alger.

Amerika.

*Historical collections of the Essex institute. Salem.

*Massachusetts historical society. Proceedings. Collections. Boston.

*Collections of the Minnesota historical society. St. Paul.

*Memoirs of the historical society of Pensylvania. Philadelphia.

*Acts and resolves of the general assembly of the state of Rhode Island and Providence plantations. Providence.

Beretning for Finantsaaret 1871—1872.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1871—72 har Bibliotheket modtaget Trykkesager fra 37 Bogtrykkerier i Kjøbenhavn og fra 82 udenfor Kjøbenhavn. Fra kjøbenhavnske Bogtrykkerier er modtaget: 26 Aviser, 109 Tidsskrifter, 812 Bøger, 477 Smaaskrifter; fra Bogtrykkerier udenfor Kjøbenhavn er modtaget: 82 Aviser, 31 Tidsskrifter, 189 Bøger, 224 Smaaskrifter; ialt: 108 Aviser, 140 Tidsskrifter, 1001 Bøger, 701 Smaaskrifter. 1 kjøbenhavnsk Bogtrykker har ikke afleveret for andet Halvaar 1871, og udenfor Kjøbenhavn staa endnu 2 Bogtrykkerier til Rest. Fra forrige Finantsaar stode 10 Bogtrykkerier til Restance; af disse have 8 nu indsendt det Manglende, de 2 antages at have standset Virksomheden. Af Bøger, som resterede fra 1869, ere senere 2 modtagne. Af Bøger udkomne 1870, ere 12 endnu ikke afleverede til Bibliotheket.

Tidsskrifterne kunne henføres til følgende Videnskaber:

Til Theologi	12
» Retsvæsen, repræsentative Forsamlinger	9
» Medicin	8
» Naturvidenskaberne, Mathematik, Krigsvæsen	9
» Økonomi, Technologi, Land- og Havevæsen etc.	23
» Philologi	1
	62

Transport	62
Til Geographi og Historie	9
» Blandede, satiriske, underholdende	44
» Pædagogik etc.	13
» Kunst	1
» Literærhistorie	3
» Islandske	8
	140

De indsendte Bøger kunne henføres til følgende Videnskaber:

Til Theologi	høre	123,	deraf oversatte 26
» Rets- og Statsvidenskab	—	80,	— — 1
» Medicin	—	33,	— — 3
» Philosophi, Æsthetik, Pædagogik	—	76,	— — 3
» Kunst og Theater	—	45,	— — 1
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	107,	— — 1
» Technologi og Økonomi	—	52,	— — 1
» Klassisk Philologi og Sprog	—	47,	— — 1
» Geographi og Historie	—	185,	— — 11
» Universitet og lærde Skoler	—	26	
» Literærhistorie	—	30	
» Skjønliteratur	—	197,	— — 50
I Alt		1001	98

Af de til Skjønliteratur hørende 50 oversatte Skrifter ere 18 franske, 16 engelske, 12 tydske, 1 svensk, 3 høre til andre Sprog.

Af Smaaskrifterne ere 338 communale o. l. Smaapjecer, 358 Viser, 5 Plakater.

Fra 13 Lithographer, 11 i Kjøbenhavn, 2 udenfor Kjøbenhavn, er modtaget: 157 Tavler til Bøger, 160 Kort, 5 Prospekter, 42 Portraiter, 4 lithographerede Værker (hvert i flere Blade), 4 Musikstykker, 5 »Billeder«, 4 Fortegninger og Forskrifter, 11 Lithographier efter Malerier. Desuden ere en

Del Lithographier modtagne indheftede i Bøger, til hvilke de høre og som ere indsendte fra Bogtrykkerierne. 2 Lithographer i Kjøbenhavn havde ikke afleveret ved Finantsaarets Udgang.

Afdelingen er bleven forøget ved Kjøb dels paa Auktioner, dels hos forskjellige Forlæggere og antikvariske Boghandlere med c. 850 Bind og c. 700 Viser.

Indbindingen har beløbet sig til: 105 Aviser, 26 Folianter, 113 Qvarter, 1007 Oktaver indbundne i Vælsk-, Skole- og Papbind; 59 Skrifter i Folio, 389 i Qvart, 641 i Oktav stift heftede; i Alt 2340 Bind.

Katalogarbeiderne ere fortsatte som i de tidligere Aar. En Optælling af, hvad der i Tiden fra 16 August 1871 til 31 Marts 1872 er indført i de færdige Kataloger, har vist, at der i dette Tidsrum er indført 2825 Titler; Tallet for hele Finantsaaret har altsaa været meget større. I Sommeren 1871 ere alle Bøgerne henhørende til Philosophi samt Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer i Katalogerne Nr. 14 og 39 blevne opstillede og nummererede. Titelsedlerne henhørende til Katalogerne Nr. 9 og 10, Jurisprudents, samt Nr. 55, dramatisk Poesi, anden Afdeling, ere ordnede ind i det alphabetiske Katalog, som nu udfylder 138 Kapsler.

Det systematiske Katalog er voxet med følgende Bind:

Katalog	Nr. 15,	indeholdende	Pædagogik	med 1136	Titler.
—	Nr. 16,	—	Statsvidenskaberne	— 621	—
—	Nr. 10—13	—	Medicin (sluttet)	— 648	—
Katalogerne:			Danmarks indre Forhold (forts.)	— 2772	—
				I Alt 5177	Titler.

I Alt er der nu skrevet 57,059 Titler ind i Kataloget.

Af Kataloget over den danske Literatur, som skal udgives, var der ved Finantsaarets Slutning rentrykt 30 Ark, alle af Afdelingen Theologi. En stor Del af Manuskriptet til Afdelingen Medicin er skrevet. Arbeidet led en betydelig Standsning ved Hr. Cand. philol. P. Sejdelins Sygdom, som varede i flere Maaneder, indtil han tilsidst i Slutningen af

Finantsaaret afgik ved Døden. Den trofaste Omhyggelighed, med hvilken han røgtede det Hverv, der var ham overdraget ved Udarbeidelsen af Manuskriptet til Kataloget og ved Correcturlæsningen, vil stedse mindes med Taknemmelighed, og med Beklagelse over, at han saa tidlig blev revet bort fra dette Arbeide.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Tilvæxten har i Alt været 1612 Bind, af hvilke 387 ere kjøbte ad antikvarisk Vei eller paa Auktioner.

Fordeles Bøgerne efter deres Indhold, kunne de henføres under de forskjellige Videnskaber paa følgende Maade:

		Antal af Værker.	Fort-sættelser.	Antal af Bind.
Til Theologi etc.	hører	54	16	74
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	69	9	100
» Philosophi . . . . :	—	31	1	40
» Medicin.	—	23	4	32
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	73	19	89
» Geographi og Historie. .	—	350	90	536
» Klassisk Philologi	—	18	2	20
» Sprogvidenskab	—	70	22	72
» Nyere Skjønliteratur. . .	—	152	26	274
» Literaturhistorie	—	47	17	69
» Kunsthistorie.	—	16	5	22
» Periodiske og Selskabsskrifter af et bestemt videnskabeligt Indhold	—	168	156	212
» Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	—	50	49	72
	I Alt:	1121	416	1612.

Af spansk og portugisisk Literatur er kjøbt 50 Bind, af russisk Literatur er kjøbt 79 Bind.

De større og kostbarere Værker, som ere anskaffede, ere følgende:

Obras de *Almeida-Garret,* Lisboa 1858—70. 21 Bind. Oktav.

Boccaccio, Opere volgari. Firenze 1827—34. 17 Bind. Oktav.

Pr. Bonaini, Statuti inediti della Città di Pisa dal XII al XIV Secolo. Firenze 1854—70. 3 Bind. Qvart.

La Marquise *Campana de Cavelli*, Les derniers Stuarts à Saint-Germain en Laye. Paris 1871. 2 Bind. Qvart.

E. Desjardins, La Table de Peutinger d'après l'original conservé à Vienne. Paris 1869—70. Folio.

A. Favre, Recherches géologiques dans les Parties de la Savoie, du Piémont et de la Savoie voisine du Mont-Blanc. Paris 1867. 3 Bind. Oktav. Atlas.

P. L. Jacob, Bibliophile, Bibliothèque dramatique de M. de Soleinne. Paris 1843—45. 5 Bind. Oktav, (Hertil slutter sig: Catalogue de la Bibliothèque théatrale de Jos. de Filippi. Paris 1861. Bibliothèque dramatique de Pont de Vesle. Paris 1846).

The works of *George Berkeley*. Oxford 1871. 4 Bind. Oktav.

R. Burn, Rome and the Campagna. Cambridge & London 1871. Qvart.

J. A. Crowe & G. B. Cavalcaselle, A History of Painting in North Italy, London 1871. 3 Bind. Oktav.

E. Sophocles, Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods. Boston 1870. Qvart.

J. Spence, Lectures on Surgery. Edinburgh 1871. 2 Bind. Oktav.

Select english Works of *John Wyclif,* edited by *Th. Arnold.* Oxford 1869—71. 3 Bind. Oktav.

The Greek New Testament edited from ancient authorities by *S. P. Tregelles.* London 1870. Qvart.

Jr. *D. van der Kellen*, Neerlands Oudheden. La Haye 1865. Folio. Fortsættes.

J. K. van der Wulp, Catalogus van de Tractaten, Pamfletten enz. over de Geschiedenis van Nederland, aanwezig in de Bibliotheek von *Isaac Meulman*. Amsterdam 1866—68. 3 Bind. Qvart.

Quirin Leitner, Die hervorragendsten Kunstwerke der Schatzkammer des österreichischen Kaiserhauses. Wien 1871. Folio. Fortsættes.

R. Lepsius, Königsbuch der alten Aegypter. 1—2 Abtheilung. Berlin 1858. Qvart.

Kitâl al-Fihrist. Mit Anmerkungen herausgegeben von *Gustav Flügel*. Leipzig 1871. Folio. Fortsættes.

Ved Gave har Bibliotheket modtaget 574 Skrifter (deriblandt 43 særskilte Aftryk), udgjørende 811 Bind og Hefter, desuden 56 Viser og Flyveblade, 2 Blade og Kort.

Blandt disse Gaver maa fremhæves:

Hans Majestæt Kong Christian den Niende har allernaadigst behaget at lade afgive fra det kongelige Haandbibliothek 10 Bind af Værket: Natural History of New York, 4°. Af dette Værk fandtes 6 Bind i det store kongelige Bibliothek hørende til det samme Exemplar som hine 10 Bind; nu er saaledes det eneste Exemplar af dette Værk, som findes her i Riget, samlet paa et Sted.

Gjennem Udenrigsministeriet er modtaget fra Hs. Kgl. Høihed *Vicekongen af Ægypten:* Dendérah, description générale du grand Temple de cette ville par *Aug. Mariette-Bey*. T. I. Paris 1870. Folio.

Fra *Hs. Majestæt Wilhelm I, tydsk Keiser og Konge af Preussen*, er modtaget: Oeuvres de Frédéric le Grand. T. XVI—XXIII. Berlin 1850—53.

Fra *det kongelige Bibliothek i Stockholm* er modtaget: Den svenske Rigsdags Protokol for Sessionen 1870 og for Sessionen 1871, tilsammen 45 Bind.

Fra *The Trustees of the British Museum,* som altid have vist det store kongelige Bibliothek den Opmærksomhed at tilsende det de større Værker, der udgives fra Museet, er iaar modtaget: 159 Bind af Katalogerne over Museets forskjellige Samlinger til Complettering af tidligere Sendinger.

De andre offenlige Institutioner og private Personer, hvem Bibliotheket skylder Tak for modtagne Gaver, ere:

A. Indenlandske:

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Krigsministeriet; det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; det kgl. nordiske Oldskriftselskab; det kgl. Sundheds-Collegium; Kjøbenhavns Magistrat; den naturhistoriske Forening i Kjøbenhavn. Provst, Dr. phil. P. W. Becker; Professor V. Bjerring; Cand. mag. C. F. Bricka; Protokolfører C. Bræstrup; Cand. phil. E. Elberling; Toldoppebørselskontrolleur P. Chr. Freiesleben i Hjerting; Vinhandler N. H. Fulling; Boghandler Gad; Fru Aug. Greve; Professor Sv. Grundtvig; Boghandler H. Hagerup; Professor, Dr. med. A. Hannover; Justitsraad C. F. Herbst; Professor, Dr. phil. E. Holm; Kammerraad E. Jonas; Lieut., Seminarielærer O. Kalkar; Boghandler R. Klein; Cand. mag. Fr. Krarup; Hs. Exc. Justitsminister Dr. jur. Krieger; Stud. med. G. Larsen; Pastor A. L. C. Listov i Nestved; Cand. mag. L. Lund; Kammerherre, Baron Løvenskjold til Løvenborg; Capitain E. Madsen; Professor A. F. Mehren; Dr. phil. Fr. Meinert; Conservator F. F. Petersen; Skolebestyrer, Cand. philol. J. Pio; Fru Etatsraadinde Rafn; Etatsraad, Dr. med. J. Rørbye; Professor J. C. Schjødte; fhv. Arkivar Jon Sigurðsson; Kammerherre V. S. Skeel; Bibliotheksassistent S. B. Smith; Etatsraad J. S. Steenstrup; Cand. jur. Stürup; Boghandler Thaarup; Cand. jur. Topsøe; Generalmajor J. Vahl; Overrets-

sagfører W. Valle; Folkethingsmand, Dr. phil. G. Winther; Boghandler O. B. Wroblewsky; Docent, Dr. phil. H. Zeuthen.

B. Udenlandske:

Det kgl. norske Departement for det Indre; det kgl. norske Frederiks Universitet; det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem; Fondet til Udgivelse af Kildeskrifter til Norges Historie; det norske Bibelselskabs Centralkommittée. Rigsarkivar M. Birkeland; Universitetsbibliothekar L. Daae.

Universitetet i Lund; den lundensiske Bestyrelse for Studentermødet 1869. Kgl. Bibliothekar G. E. Klemming; Hs. Exc. Greve R. L. Manderstrøm.

Lector, Dr. phil. L. Goetze, Seehausen i Altmark. Forhenværende Herredsfoged R. Hjort-Lorenzen i Haderslev.

Den kgl. nederlandske Regjering. Kgl. Bibliothekar i Haag F. A. G. Campbell; Hr. F. A. Tiele i Leiden.

The british and foreign Bible Society i London; the national Association for the Promotion of social Science i London; Zoological Society of London. The royal Astronomer G. B. Airey i London; Mr. Henry Green, Knutsford. The natural History Society of Montreal i Canada; the Canadian Institute i Toronto. The Punjab Government Secretary.

Mr. Henry Carcenac i Paris; Mr. Emile Hamard i Bayonne; Mr. Léon Zacharie i Lyon.

Det kgl. italienske Gesandtskab i Kjøbenhavn.

Hr. Professor Koeppen i Athen.

Hs. keis. Høihed Prinds Demetrius Rhodocanakis.

The Department of Agriculture of the Un. States; the Board of Indian Commissioners; the Un. States Patent Office; the Trustees of the Peabody Institute; the Smithsonian Institute; the Ohio agricultural Society. Mr. E. T. Cox i Indianopolis; Mr. H. Maunsell Schieffelin.

Bibliothekets hele Forøgelse af trykte Bøger har beløbet sig til 4522 Bind, 1454 Pjecer, Viser, Flyveblade etc.

Indbindingen ved den udenlandske Afdeling har beløbet sig til 88 Folianter (deriblandt 61 Bind Musikalier), 156 Qvarter, 883 Oktaver, tilsammen 1127 Bind. Lægges hertil Indbindingen ved den danske Afdeling, bliver det hele Antal af indbundne Bøger: 3467 Bind.

Katalogarbeiderne ere fortsatte som tidligere. Kataloget over en Del af den svenske Literatur i Oktav er nu helt omskrevet, og Forarbeiderne til den ny Redaktion af Kataloget Nr. 176, dramatisk Literatur i Oktav, ere fortsatte.

Haandskriftsamlingen.

Ved Gave er denne Afdeling bleven forøget paa følgende Maade:

Conferentsraad *E. C. Werlauffs* Samling af Excerpter og af Bidrag af forskjellig Art til Nordens og navnlig til Danmarks Historie er ifølge den Afdødes Bestemmelse skjænket til det store kgl. Bibliothek. Samlingen blev suppleret ved Indkjøb paa Auktionen efter ham af alle de Bøger, i hvilke der fandtes Bemærkninger tilskrevne af ham.

Professor *C. F. Allens* Samlinger til hans Værk: De tre nordiske Rigers Historie fra 1497—1536, ere tilligemed den Samling af Bidrag til Danmarks Historie fra udenlandske Arkiver og Bibliotheker, som han havde bragt tilveie paa sine Udenlandsreiser, ifølge en af den Afdøde truffet Disposition afgivne til det st. kgl. Bibliothek.

Fra Fru Oberstinde *Kauffmann* er modtaget 4 originale Breve fra Joh. Ewald til Spendrup. (Brevene have tidligere været kjendte og ere trykte).

Fra Høiesteretsadvokat *C. Liebe* er modtaget Provst Fr. Schmidts Dagbøger fra 1818—19 til Supplering af hans tidligere Gave (se første Bind, S. XL—XLI).

Fra Dr. phil. *G. Rode* er modtaget: Pastor Niels Randulfs Stambog og Reisedagbog fra 1742 og 1742—49.

De Andre, som ved Gaver have foreget Bibliothekets Haandskriftsamling, ere: Cand. med. *Begtrups* Arvinger; Dr. phil. *J. G. Burman Becker*; Etatsraad *Raffenberg*.

Ved Kjøb har Haandskriftsamlingen modtaget Forøgelse, idet der

efter afdøde Fuldmægtig *Anton Petersen* kjøbtes en Del Haandskrifter til Supplering af den større Samling, som forrige Aar kjøbtes af hans Bo.

Paa Auktionen efter afdøde Cand. med. *Begtrup* erhvervedes nogle Haandskrifter, dels af personalhistorisk Indhold (navnlig genealogiske Tabeller), dels berørende Danmarks Historie; en Del af dem udgjorde Rester af de Excerpter, som *P. V. Jacobsen*, Etatsraad og Deputeret i Rentekammeret, havde samlet, navnlig til Helsingørs og Randers's Historie.

Efter afdøde Registrator *Thorlacius* kjøbtes de Reisedagbøger, som hans Forældre, Professor Børge Thorlacius og Hustru have ført paa deres Udenlandsreise, en Del af Professor Thorlacius's Afskrifter af græske Codices i Rom og Paris, samt nogle Breve.

Af Haandskriftsamlingen er udgaaet: ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 1191, indeholdende Afskrifter af Dokumenter angaaende Dueholm Kloster. Det havde nemlig vist sig, at disse Blade netop vare de, som manglede i Dueholm Klosters Brevbog, der bevares i den arnemagnæanske Samling, og de ere derfor med Samtykke af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet afgivne til den.

Det i de foregaaende Beretninger omtalte Seddelkatalog over de forskjellige Afdelinger af Haandskriftsamlingen, er i dette Finantsaar ført betydelig videre. I Sommermaanederne benyttedes daglig nogen Tid til at forny Indpakning og Nummerering af den Thottske Samling i Folio.

Da det formodenlig kan have nogen Interesse at se, hvorledes Haandskriftsamlingen kommer til Nytte og bliver brugt, skal her anføres, hvilke Haandskrifter siden 1861 have

været udlaante til Udlandet efter Bemyndigelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet:

1861.

Professor i Physik ved det keiserlige Collegium i Beauvais *Zoega* har laant sin Bedstefaders, Georg Zoegas, Samlinger til det gamle Roms Topographi. Ny kgl. Saml., Folio, Nr. 357 b, v.

1862.

Professor *P. A. Munch* i Christiania har laant den Luxdorphske Afskrift af den Ledreborgske Codex af Recessus Hansæ. Ny kgl. Saml. Folio, Nr. 297.

Professor *Delitzsch* i Erlangen har laant et Pergaments-Haandskrift af det Ny Testament paa Græsk, skrevet 1278 af Theodorus Hagiopetrita. Gl. kgl. Saml., Qvarto, Nr. 1322. (Sml. Delitzsch, Handschriftliche Funde, II, Leipzig, 1862, S. 51).

1863.

Hr. *Paul Riant* i Paris har laant Roberti Monachi Sti Remigii Historia Hierosolymitana sive de Expeditione in Terram Sanctam. Pergaments-Haandskrift, gl. kgl. Saml. Qvarto, Nr. 2159.

Hr. Dr. juris, Archivar *Lappenberg* i Hamburg har laant Papirs-Haandskriftet i gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 820, som foruden den plattydske Oversættelse af den danske Rimkrønike indeholder: Chronick der Nordtelvischen Sassen, der Dietmarschen unde Stormarn unde Holstein, — og Haandskriftet i Thottske Samling, Qvart, Nr. 1802: Varia Collectanea de rebus Dithmarsicis, fra 16. Aarh.

1864.

Professor, Dr. phil. *W. Mantels* i Lübeck har laant gl. kgl. Samling, Qvart, Nr. 2294, Chronicon vel narratio de tumultu Lubecensi a 24 Aug. ad 20 Sept. 1531. Ny kgl. Saml., Folio,

Nr. 303, Reimer Koks lybske Krønike. Ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 543, et plattydsk Haandskrift om de indre Uroligheder i Lybek 1528 og ff. Aar. Thottske Saml., Folio, Nr. 672—74, Reimer Koks lybske Krønike.

1865.

Dr. *W: Pertsch* i Gotha har laant Haandskriftet anført i: Codices orientales Bibl. Reg. Hafn., III, S. 15, Nr. xxxvii.

Dr. *Lüdecke* i Bremen har laant de 2 Pergaments-Haandskrifter i gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 443—44: Solinus, de situ orbis.

1866.

Det kgl. Frederiks Universitet i Christiania har laant Pergaments-Haandskriftet i gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 1009, Morkinskinna, udgivet 1867 af Professor C. R. Unger som Universitetsprogram.

1867.

Hr. *H. Michelant* i Paris har laant et Papirs-Haandskrift af den Thottske Samling, Folio, Nr. 569: Histoire de la ville de Metz, fra 16. Aarh. Benyttet ved Udgivelsen af følgende Værk: Chronique de Metz de Jacomin Husson (1200—1525). Publié d'après le manuscrit de Copenhague et celui de Paris, par H. Michelant. Metz 1870. In 8° de XII et 380 pages.

Det kgl. Frederiks Universitet i Christiania har laant Pergaments-Haandskriftet af gl. kgl. Samling, Qvart, Nr. 2367, Snorres Edda.

Professor, Bibliothekar *C. Petersen* i Hamburg har laant af den gl. kgl. Samling, Qvart, Nr. 2301—14, indeholdende Otto Sperlings Samlinger til Hamborgs Historie. Heraf er Nr. 2309 benyttet af Dr. *Karl Koopmann* ved Udgivelsen af: Necrologium capituli Hamburgensis, i Zeitschrift d. Vereins für hamburgische Geschichte, Neue Folge, III, Hamb. 1869, S. 21—183. De øvrige Haandskrifter bleve benyttede af Arkivar, Dr. *Beneke*.

Professor *L. K. Daa* i Christiania har laant Haandskriftet i Thottske Samling, Folio, Nr. 948—49: Hans Lilienskjold, Speculum boreale eller Finmarkens Beskrivelse.

Det kgl. Frederiks Universitet i Christiania har laant Pergaments-Haandskriftet i gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 1008, Thomasskinna. Udgivet 1869 af Professor C. R. Unger i Thomas Saga Erkibyskups. Chra. Universitetsprogram, S. 295—504.

1868.

Hr. *H. Cocheris* i Paris har laant Pergaments-Haandskriftet af den gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 487, indeholdende forskjellige Sager, deriblandt: La Prise de Constantinople par Robert de Clari.

La Commission historique i Bruxelles har laant Pergaments-Haandskriftet i Thottske Saml., Folio, Nr. 463—65: G. Filastre, Histoire de la Toison d'or.

Dr. *C. Burkhard* i Teschen har laant et Haandskrift af Kalidasas Sakuntala, Codd. orient., I, S. 14, Nr. XXIII; benyttet af Dr. Burkhard ved hans Udgave af »Sacuntala annulo recognita fabula scenica Câlidâsi.« Vratisl. 1872; sml. S. IX—X.

Dr. *E. Strehlke* i Königsberg har laant Haandskrifterne i ny kgl. Saml., Folio, Nr. 325—26: Von Ursprung und alten Herkommen des Teutschen Ordens und Bekehrung der Preussen zum christlichen Glauben aus einem uhralten beschriebenen Exemplar abgeschrieben, Anno 1575, og Chronicon von Ankunfft des Ritterlichen Teutschen Ordens, Eroberung des Landes Preussen etc.

1870.

Professor, Dr. *Schirrmacher* i Rostock har laant Haandskriftet i ny kgl. Saml., Folio, Nr. 146: Chronicon mundi incerti Autoris; ex antiqvissimo Msto per Joh. Rhodium communicato exaratum per N. Wandstad, Danum. Patavii 1657.

Hr. *Henry Lea* i Philadelphia har laant en Del spanske Sager til Inqvisitionens Historie, i sin Tid hjembragte fra Spanien af Overbibliothekar Moldenhawer, nemlig ny kgl. Samling, Fol., Nr. 213, 214, 215, 216, 218 bis, 218 c; Qvarto Nr. 486.

Hr. Dr. phil. *Hercher* i Berlin har laant J. J. Reiskes Animadversiones in Lucianum, in Julianum, in Philostratorum Opera, ny kgl. Saml., Oktav, Nr. 82, 105,s, 111.

Cand. jur. *M. Beer* i Christiania har laant Haandskriftet i Thottske Samling, Oktav, Nr. 506, Christiansands Kjøbstads Stiftelse, Privilegier, samt havte Lehnsherrer, Præsidenter etc. 1641—1730.

1871.

Dr. phil. *Matz* i Göttingen har laant Zoegas Samlinger til Beskrivelse af Basreliefer i Rom, ny kgl. Samling, Folio, Nr. 357 b, vII.

Professor *S. Bugge* i Christiania har laant Thorkelins Afskrifter af Beowulf Haandskriftet i British Museum, ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 512 og 513.

Desuden har Professor, Dr. jur. *C. J. Schlyter* i Lund til forskjellige Tider i Løbet af disse Aar laant en Del Haandskrifter, som indeholde: Magnus Erikssons Landslag, gl. kgl. Saml., Qvart, Nr. 3137, ny kgl. Saml. 2233—35, Thottske Saml., Qvart, Nr. 2198—99; Magnus Erikssons Stadslag, gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 1210, ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 2235, 2238, Thottske Saml., Qvart, Nr. 2197, 2203; Christoffers Landslag, gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 1209, Qvart Nr. 3361, ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 2232, 2236, Thottske Saml., Qvart, Nr. 2200—2, 2204. Disse Haandskrifter ere benyttede af Professor Schlyter til hans Udgaver af de nævnte Love.

Af Haandskrifter, som ere afskrevne paa Stedet og tildels udgivne, kunne fremhæves:

Haandskriftet i gl. kgl. Samling, Folio, Nr. 1005, udgivet af Professor *C. R. Unger* i Norge med Titel: Flateyjarbok. En

Samling af norske Konge-Sagaer. Udgiven efter offenlig Foranstaltning. Christiania 1860—68.

Slutningen af Haandskriftet i gl. kgl. Saml. Folio, Nr. 454, fra 11. Aarh., udgiven i et lille Skrift: Prosper Aqvitani Chronici continuator Havniensis. Nunc primum edidit *Georg Hille.* Beroini 1866. 8°, 37 S. Dette samme Stykke blev i Aaret 1872 afskrevet for en italiensk Lærd efter Anmodning af den herværende kongelige italienske Gesandt.

I Aaret 1871 meddeltes der Pater *Janautschek* i Heiligenkreuz i Østerrig en Afskrift af nogle Blade af Haandskriftet i Thottske Samling Folio, Nr. 138, indeholdende: Catalogus Abbaciarum et Monasteriorum ordinis Cisterciensis, skreven i det 15. Aarhundrede.

Det kunde være interessant nok at nævne, hvorledes Haandskriftsamlingen er bleven benyttet ved de Skrifter i ældre dansk eller nordisk Literatur og Historie, som i den samme Aarrække ere udkomne i Danmark og Norge; men det vilde være et næsten uoverkommeligt Arbeide, da det store kongelige Bibliotheks Haandskriftsamlinger give Bidrag, snart større snart mindre, til næsten ethver saadant Skrift. Dog bør her nogle af de mærkeligste eller betydeligste Haandskrifter, som ere udgivne, anføres.

Haandskriftet i ny kgl. Saml., Folio, Nr. 570, et Blad af en Pergaments-Codex af Saxo Grammaticus fra Beg. af 14. Aarh., blev 1861 udgivet af *C. Bruun* i Tidsskrift for Philologi og Pædagogik, 1861, S. 41—51.

Haandskrifterne ny kgl. Saml., Qvart, Nr. 2069 og Oktav, Nr. 402, bleve 1862 udgivne af Dr. *J. G. Burman Becker* i »Etatsraad Johan Monrads og Notarius publicus Rasmus Æreboe's Autobiographier«. Kbh. 8°.

Haandskriftet i gl. kgl. Saml., Qvart, 1390, blev 1865 udgivet af *C. J. Brandt* i »Kirkeaarets Søndags-Evangelier med Udlæggelse fra Advent til Langfredag« som tredie Hefte af »Dansk Klosterlæsning fra Middelalderen«.

Haandskriftet i gl. kgl. Saml., Qvart, Nr. 2365, Sæmunds Edda, blev lagt til Grund for Professor *S. Bugges* Udgave af dette Skrift, Christiania 1867.

Af Haandskriftet i den Thottske Samling, Qvart, Nr. 2041, i hvilket Assistent ved det st. kgl. Bibliothek *Chr. Weeke* fandt en Afskrift af Peder Palladius's Visitatsbog, er dette Stykke blevet udgivet 1867 af Provst *A. C. L. Heiberg* for Samfundet til den danske Literaturs Fremme.

Af de Tycho Braheske Haandskrifter i den gl. kgl. Saml. udgav Exam polyt. *F. R. Friis* 1867: »Tychonis Brahe Observationes septem Cometarum.« 4°.

Af Haandskriftet i den Thottske Samling Qvart Nr. 1409 udgav Assistent ved Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn *S. B. Smith* 1868: »Ludus de Sancto Kanuto Duce« for det kgl. danske Selskab til Fædrelandets Historie og Sprog.

Haandskriftet i ny kgl. Samling, Folio Nr. 723, blev 1869 udgivet af *O. Nielsen* i: »Samling af Adkomster, Indtægtsangivelser og kirkelige Vedtægter for Ribe Domkapitel etc. 1290—1518, kaldet Oldemoder (Avia Ripensis)«. Udg. for det kgl. danske Selsk. til Fædrelandets Historie og Sprog.

Af Bibliothekets indiske Haandskrifter ere vel flere benyttede i dette Tidsrum, men kun Lidet udgivet. Hr. Cand. theol. *V. Fausbøll*, Assistent ved Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, har af Pali Haandskriftet Codd. orient. I, S. 36, Nr. XXVI 1861 udgivet: »Five Játakas, in the original Pali-text with a translation« og 1871: »The Dasaratha-Jātaka, being the Buddhist story of King Rāma. The original Pāli text with a translation and notes.«

Samlingen af Musik.

For denne Afdelings Forøgelse har, som i de nærmest foregaaende Aar, Justitsraad F. S. Bang sørget paa sin sædvanlige opofrende Maade. Han har foræret i Alt 118 forskjellige

musikalske Værker, af hvilke navnlig bør fremhæves følgende to kostbare Suiter: 22 Bind af J. S. Bachs Werke, herausgegeben von der Bach-Gesellschaft zu Leipzig, og 21 Bind af G. F. Händels Werke, Ausgabe der Händelgesellschaft. Bibliotheket fortsætter nu Anskaffelsen af disse Suiter.

Bibliotheket har været aabent i 275 Dage. 9040 Bind have været udlaante. Læsesalen har været besøgt af 7082 Personer, til hvis Brug der har været fremlagt 23,420 Bind. Som en Mærkelighed kan nævnes, at en yngre Mand, der beskjæftiger sig med philosophiske Studier, har havt ikke mindre end 1116 Bind fremme paa Læsesalen.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift har i dette Finantsaar stillet sig saaledes:

	Indtægt:	Udgift:
Kassebeholdning d. 1. April 1871	1 Rd. 82 ß	.. 1 Rd. 82 ß
Gager	5508 - 80 -	.. 5508 - 80 -
Assistancesum	4350 - »	.. 4350 - » -
Til Indkjøb og Indbinding af Bøger	9000 - »	.. 8893 - 23 -*)
Til Contoirudgifter	700 - »	.. 684 - 82 -
Til Fuldendelsen af det systematiske Catalog over den danske Afdeling	250 - »	.. 238 - 12 -
Honorar til Udgivelsen af et Catalog over den danske Literatur fra 1782—1830	400 - »	.. 400 - » -
	20210 Rd. 66 ß	20076 Rd. 87 ß
Udgivelsen af Aarsberetningen for 1870—71		130 - » -
		20206 Rd. 87 ß

Kassebeholdningen var altsaa den 31. Marts: 3 Rd. 75 ß.

---

*) Indkjøb: 6744 Rd. 15 ß. Indbinding: 2149 Rd. 8 ß.

Den 4 Juni 1871 afgik Conferentsraad E. C. Werlauff ved Døden i den høie Alder af næsten 90 Aar. Han havde været knyttet til Bibliotheket lige siden Aaret 1798, og fra 1823 til 1861 været Overbibliothekar ved det. Det maa være Fremtiden forbeholdt at skildre, hvorledes han under ofte vanskelige Forhold har styret Bibliotheket. Hans omfattende Lærdom, store Bogkundskab og sjeldne Hukommelse vil hævde ham en fremragende Plads blandt dets Bibliothekarer.

Den 30. Juni 1871 blev Cand. mag. Carl Frederik Bricka af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet ansat som Assistent ved Bibliotheket fra 1. Juli at regne.

Beretning for Finantsaaret 1872—73.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1872—73 har Bibliotheket modtaget Trykkesager fra 124 Bogtrykkere: 35 i Kjøbenhavn, 89 udenfor Kjøbenhavn; kun 1 Bogtrykker stod ved Finantsaarets Slutning til Restance. Fra de kjøbenhavnske Bogtrykkere er afleveret: 23 Aviser, 117 Tidsskrifter, 922 Bøger, 538 Smaaskrifter; fra Bogtrykkere udenfor Kjøbenhavn er afleveret: 98 Aviser, 39 Tidsskrifter, 238 Bøger, 370 Smaaskrifter; ialt: 121 Aviser, 156 Tidsskrifter, 1160 Bøger, 908 Smaaskrifter. De Bogtrykkerier, som ved Udgangen af forrige Finantsaar stode til Restance, have afleveret iaar. Af Bøger, som resterede fra tidligere Aar, er nu modtaget 1 fra 1868, 3 fra 1869, 1 fra 1870.

Tidsskrifterne kunne fordeles paa følgende Maade:

Til Theologi	høre	15
» Retsvæsen, repræsentative Forsamlinger	—	13
» Medicin	—	8
» Naturhistorie, Mathematik, Krigsvæsen	—	11
» Økonomi, Technologi, Landvæsen, Havevæsen	—	29
» Philologi	—	1
» Geographi, Historie	—	9
» Literærhistorie	—	3
		89

	Transport . . .	89
Til Kunst	høre	2
» Blandede, satiriske, underholdende.	—	48
« Pædagogik, for Børn	—	10
» Islandske	—	7
	Tilsammen . . .	156

De indsendte Bøger kunne paa følgende Maade henføres til de forskjellige Videnskaber:

Til Theologi	147,	deraf	oversatte	27
» Rets- og Statsvidenskab . .	73,	—	—	3
» Philosophi, Æsthetik, Pædagogik.	117,	—	—	4
» Kunst og Theater	35,	—	—	1
» Medicin	46,	—	—	6
» Mathematik og Naturvidenskaberne.	97,	—	—	3
» Technologi og Økonomi . . .	79,	—	—	»
» Klassikerne og Sprog	50,	—	—	1
» Geographi og Historie . . .	236,	—	—	8
» Universitet og lærde Skoler	35,	—	—	»
» Literærhistorie . , . . . , . . .	48,	—	—	»
» Skjønliteratur . . . . , .	197,	—	—	56
I Alt . . .	1160,			109

Af de til Skjønliteratur hørende 56 oversatte Skrifter ere 19 franske, 16 tydske, 10 engelske, 4 svenske, 7 høre til andre Sprog.

Smaaskrifterne bestaae af 479 communale o. l. (Love, Beretninger) Smaapjecer, 424 Viser og Sange, 5 Theaterplakater.

Fra Generalstaben samt 14 Lithographer, — 11 i Kjøbenhavn, 3 udenfor Kjøbenhavn — er afleveret: 171 Tavler til Bøger, 18 Kort og 2 Atlas, 9 Prospekter og Planer, 26 Portraiter, 9 lithographerede Værker med flere Blade i hvert, 5 Musikstykker, 12 »Billeder«, 7 Lithographier efter Malerier,

10 Smaating. Fra flere Bogtrykkere ere Lithographier modtagne, som vare indhæftede i de af dem afleverede Bøger.

Ved Kjøb er Afdelingen bleven forøget med c. 680 Skrifter, for største Delen indkjøbte paa Auktioner eller gjennem den antikvariske Boghandel.

Indbindingen har beløbet sig til 85 Aviser, 13 Folianter, 82 Kvarter, 728 Oktaver indbundne i Vælsk-, Skole- eller Papbind, 41 Skrifter i Folio, 213 i Kvart, 724 i Oktav stift heftede; tilsammen 1886 Bind.

Hvad Katalogiseringen angaar, da ere følgende Arbeider udførte. Til Samlingen: Aviser, er der skrevet Titelsedler; dette er omtrent Slutningen af det store Arbeide: Tilveiebringelsen af Titelsedler til hvert Skrift, paa hvilke det systematiske Realkatalog bygges. Realkataloget er blevet forøget med følgende Bind:

Katalog Nr. 17, Æsthetik, Kunst etc. er skrevet med	1625	Titler.
Katalog Nr. 34, Danmarks indre Forhold, er sluttet med	1088	—
Katalog Nr. 18—22, Mathematik og Naturvidenskaberne, er sluttet med	996	—
Katalog Nr. 60, Aviser, er skrevet med. . .	1439	—
I Alt . . .	5148	Titler.

I Alt er der nu fra Nyt af skrevet 62,207 Titler ind i Kataloget.

I Finantsaaret 1872—73 er der i de allerede færdige Bind blevet indført 2078 Titler paa nye tilkomne Skrifter.

Bøgerne indførte i Katalogerne Nr. 15, Pædagogik, 16, Statsvidenskaberne, 18—22, Naturvidenskaberne, ere blevne opstillede og nummererede. Titelsedlerne for Katalogerne 11, 12, 13, tildels 14 og 56 ere gaaede over til det alphabetiske Katalog, som nu tæller 177 Kapsler.

I det forløbne Finantsaar er første Hefte udgivet af det systematiske Katalog over den danske Literatur fra 1482 til

1830, indeholdende hele Theologien. Trykningen af det følgende Hefte, som fornemmelig kommer til at indeholde Jurisprudents og Medicin, ventedes at kunne begynde i de første Maaneder af Finantsaaret 1873—74, idet der kun manglede at conferere Universitetsbibliothekets medicinske Samling. Redaktionen er fra 1. Mai 1872 overdragen Cand. theol. Sophus Gjellerup.

Af norsk Literatur er der anskaffet 15 Tidsskrifter og 79 forskjellige Skrifter.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Forøgelsen har i Alt været 1633 Bind, af hvilke 411 ere kjøbte ad antikvarisk Vei eller paa Auktioner.

Fordeles Bøgerne efter deres Indhold, kunne de henføres under de forskjellige Videnskaber paa følgende Maade:

		Antal af Værker.	Fort-sættelser.	Antal af Bind.
Til Theologi	hører	61	16	94
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	27	4	40
» Medicin	—	13	2	18
» Philosophi, Pædagogik etc.	—	33	5	40
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	42	15	56
» Geographi og Historie . .	—	333	104	483
» Klassisk Philologi	—	24	6	26
» Sprogvidenskab	—	53	23	55
» nyere Skjønliteratur . . .	—	165	23	352
» Kunsthistorie	—	36	17	42
» Literaturhistorie.	—	70	30	81
» Periodiske og Selskabsskrifter af særligt videnskabeligt Indhold	—	173	161	277
» Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	—	40	40	69
I Alt . . .		1070	446	1633

De større og kostbarere Værker, som ere anskaffede, ere følgende:

Ant. Cavanilles, Historia de España. 5 Bind. Madrid 1860—63. 8°.

Fed. Odorici, Storie Bresciane. 11 Bind. Brescia 1853—65. 8°.

Fabliaux et Contes des Poètes François des xi—xv Siècles publ. par *Barbazan*. Nouv. Éd. par *Méon*. 4 Bind. Paris 1808. 8°.

Fabliaux ou Contes, Fables et Romans du xii et du xiii Siècle, trad. ou extr. par *Legrand d'Aussy*. 3 Éd. 5 Bind. Paris 1829. 8°.

F. Bourgade, Toison d'Or de la Langue Phénicienne. 2 Éd. Paris 1856. Fol.

Sauzay et *H. Delange*, Monographie de l'Oeuvre de Bernard Palissy. Paris 1862. Folio.

Ballets et Mascarades de Cour de Henri III à Louis XIV publ. par *Paul Lacroix*. 6 Bind. Genève et Turin 1868—70. 8°.

A. Mariette-Bey, Abydos, Description des Fouilles exécutées sur l'emplacement de cette ville. T. 1. Paris 1869. Fol. Tavler. Fortsættes.

J. J. Hittorff & *L. Zanth*, Recueil des Monuments de Ségeste et de Sélinonte. Paris 1870. 4. Tavler.

W. Fröhner, La Colonne Trajane, reproduite en Phototypographie. Paris 1872. Fol. Tavler. Fortsættes.

La Chanson de Roland. Texte critique accomp. d'une traduction nouvelle par *L. Gautier*. 2 Bind. Tours 1872. 8°.

Works of *Charles Dickens*. Library Edition. 26 Bind. Lond. 1867—70. 8 .

The Book of Ser *Marco Polo*, transl. by *H. Yule*. 2 Bind. Lond. 1871. 8°.

M. Williams, A Sanskrit-English Dictionary. Oxford 1872. 4°.

Hendrik Conscience, Werken. 14 Bind. Antwerpen 1853—56. 8⁰.

Beiträge zur geologischen Karte der Schweiz. 5 Bind. Neuenburg & Bern 1863 ff. Matériaux pour la carte géologique de la Suisse. 3 Bind. Bern 1869—70. 4⁰. Tavler. Fortsættes.

Jacut's Geographisches Wörterbuch herausg. von *Ferd. Wüstenfeld*. 5 Bind. Leipz. 1866—70. 8⁰. (Fortsættes).

C. F. Koch, Allgemeines Landrecht für die Preuszischen Staaten. 6 Bind. Berlin 1870—72. 8⁰.

Par Palimpsestorum Wirceburgensium ed. *Ern. Ranke*. Vindobomae 1871. 4⁰.

A. v. Reumont, Geschichte der Stadt Rom. 4 Bind. Berlin 1871—72. 8⁰.

Codex diplomaticus Saxoniae Regiae, herausg. v. *E. G. Gendorf* u. *K. Fr. v. Posern-Klett*. 1 Hauptheil. 5 Bind. Leipz. 1864—70. 4⁰. Fortsættes.

B. Bistany, Mohit el Mohit (ɔ: Oceanets Ocean. Arabisk Ordbog). 2 Bind. Beyruth 1871. 4⁰.

Af Værker henhørende til den ungarske, russiske og forskjellige andre østeuropæiske Literaturer er der kjøbt 29 forskjellige Skrifter, udgjørende 76 Bind.

Ved Gave har Bibliotheket modtaget 326 Skrifter, udgjørende 431 Bind og Hefter (deriblandt 77 særskilte Aftryk), samt 77 enkelte Blade, Viser, Flyveskrifter etc.

Blandt disse Gaver maae fremhæves følgende:

Gjennem Udenrigsministeriet er modtaget fra Hs. kgl. Høihed *Vicekongen af Ægypten*: Dendérah, description générale du grand Temple de cette ville par *Aug. Mariette-Bey*. T. II—III. Paris 1870—71. Folio.

Fra *The Trustees of the British Museum* er modtaget flere Fortsættelser af Katalogerne over Museets naturhistoriske og archæologiske Samlinger, samt Pragtværket: Catalogue of the collection of Glass formed by *Slade* with notes by *A. Nesbitt*. London 1871. Folio.

Fra *India Office* er modtaget: Rig-Veda-Sanhita, ed. by *M. Müller*. Vol. V. London 1872. 4°.

Fra det kgl. danske Generalkonsulat i Paris er modtaget 15 Bind indeholdende Rapporterne om den internationale Industriudstilling i Paris 1867.

De andre offenlige Institutioner og private Personer, hvem Bibliotheket skylder Tak for modtagne Gaver, ere:

Indenlandske:

Udenrigsministeriet; Indenrigsministeriet; Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; Artilleriet; det kgl. danske Videnskabernes Selskab; det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog; det kgl. nordiske Oldskriftselskab; den naturhistoriske Forening; Selskabet for nordisk Kunst; Samfundet til Udgivelse af dansk Musik; Direktionen for de sjællandske Jernbaner; det danske Hedeselskab; Livsforsikkringsselskabet »Hafnia«. Fr. Barfod; Dr. phil. J. G. Burman Becker; Stud. mag. R. Besthorn; Pastor J. S. Deichmann Branth; Dr. med. Overlæge Bricka; Cand. philol. G. Bricka; Canccelliraad, Contoirchef L. J. Bruun; Grosserer S. Bølling; Fuldmægtig C. Calundan; Redactionssecretair E. Collin; Forstander Elvius; Stud. Elvius; Biskop, Dr. theol. C. Engelstoft; Professor E. Erslev; Cand. theol. S. M. Gjellerup; Boghandler H. Hagerup; Generalconsul J. Hansen; Cancelliraad, Boghandler F. Hegel; Generalconsul, Kammerjunker Hegermann-Lindencrone; Professor, Dr. phil. E. Holm; Overlærer Holmsted i Hillerød; Justitsraad F. Hvas; Boghandler Chr. Høst; Cand. theol. Jantzen; Kammerraad E. Jonas; Seminarielærer, Cand. theol. O. Kalkar; Docent, Dr. med. H. Krabbe; Etatsraad M. Levy; Professor A. F. Mehren; Dr. phil. Fr. Meinert; Assistent O. A. L. Mørch; Archivar, Dr. phil. O. Nielsen; Skolebestyrer J. Pio; Boghandler C. A. Reitzel; Pastor, Dr. phil. H. F. Rørdam; Pastor, Dr. phil. S. Rørdam; Docent O. Siesbye; Hr. Jon Sigurðson;

Etatsraad, Dr. med. & phil. J. Steenstrup; Cancellist C. Stolpe; Boghandler Strandberg; Cand. phil. E. Sødring; Boghandler Thanning & Appel; Boghandler Ursins Efterfølger; General-major Vahl; Fuldmægtig Werlauff; Etatsraad J. J. A. Worsaae; Boghandler O. Wroblewsky; Premierlieutenant v. Zytphen.

Udenlandske.

Det kgl. norske Department for det Indre; det kgl. norske Rigsarchiv; Centralcomiteen for det norske Bibelselskab. Forstmester P. C. Asbjørnsen; Professor juris L. Aubert.

Föreningen för Skånes Fornminnen och Historie. Ingenieur J. E. Bergstrand; Ammanuensis ved det kgl. Bibliothek i Stockholm C. Eichhorn; kgl. Bibliothekar, Dr. phil. G. E. Klemming; Adjunkt, Dr. A. Sjöberg i Lund.

Boghandler Edlund i Helsingfors.

Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. Forhenværende Herredsfoged R. Hjort-Lorenzen i Haderslev; Dr. F. Rühl.

The British and foreign Bible Society i London; the zoological Society i London; the Curators of the Signet Library i Edinburgh; Rev. G. S. Badger; Mr. David Laing i Edinburgh. The Punjab Government Secretary. The Canadian Institute.

Hr. Dr. Ottema i Leeuwarden.

Mr. J. Brouwers, inspecteur de l'enseignement primaire i Belgien; Professor Ant. Ch. de Cuyper; Professor Alph. Le Roy.

Den franske Regjering; Muséum d'histoire naturelle de Paris; Archivar A. Demarsay; Mr. Eug. Piot; MM. Sandoz & Fischbacher.

Professor F. U. Jurgensen i Locle; Professor E. de Muralt i Lausanne.

Den kgl. italienske Regjering.

Hs. keis. Høihed Prinds Demetrius Rhodocanakis.

The Department of State; the War Department of the United States. United States Bureau of Statistic; the Smithsonian Institution; the Wisconsin State agricultural Society. Mr. Edw. Young.

Bibliothekets hele Forøgelse har beløbet sig til 3418 Bind og 1062 Smaaskrifter, Viser etc.

Indbindingen har for denne Afdeling beløbet sig til: 34 Folianter, 103 Kvarter, 860 Oktaver, samt 91 Bind Musikalier, tilsammen 1088 Bind. Lægges hertil Indbindingen ved den danske Afdeling, bliver det hele Antal af indbundne Bøger: 2974 Bind.

Katalogarbeiderne ere fremmede efter Evne. Omarbeidelsen af Kataloget over den dramatiske Literatur i Oktav er rykket saa langt frem, at der har kunnet tages fat paa den endelige Redaktion.

Haandskriftsamlingen.

Forøgelsen har ikke været betydelig og er for største Delen kommen til Bibliotheket ved Gave. Saaledes er modtaget:

Fra Oberst *Fr. Abrahamson*: flere Sager som have tilhørt eller ere forfattede af hans Fader Generalkrigscommissair *J. N. B. Abrahamson*: en Pakke Erindringer fra Auxiliaircorpset til Rhinen 1814; det kongelige Contingent i Douay 1815—17; Forsøg til Udkast om Generalstab i Almindelighed og med Hensyn til den danske Armee isærdeleshed, Kbh. 1831; xxxv Artilleriaphorismer, 1833; Om Danmarks Krigsmagt; Om 65 i Ingemanns Erik Menveds Barndom forekommende Personer (skrevet for Dronning Marie). — Et Exemplar af Beskrivelsen om den nordiske Syvaarskrig, som tillægges Axel Gyldenstjerne; det bærer Aarstallet 1597.

Pastor *N. Lindberg* har foræret et Haandskrift af General *C. v. Ewald* over det danske Auxiliaircorps's anden Brigades Foretagender imellem Stecknitz og Segeberg i Novemb. og Decemb. 1813, skrevet 1815; Exemplaret har tilhørt Frederik VI.

De Andre, som ved Gaver have forøget Bibliothekets Haandskriftsamling, ere: Photograph *Fabiansen* i Randers; Seminarielærer, Cand. theol. *O. Kalkar*; Cand. phil. *F. L. Liebenberg*; Professor, Dr. med. *Panum*; Overretsprokurator *P. Rothe*; Cancellist *Saint-Aubain*; Professor, Dr. med. *F. Schmidt*; Prosector *K. Vallø*.

Gjennem Kjøb er Samlingen fornemmelig bleven forøget ved Erhvervelsen af adskillige haandskrevne Sager, som have tilhørt Professor *Allen*.

Seddelkataloget til de forskjellige Haandskriftsamlinger er blevet fuldført i dette Finantsaar, det fylder 52 Kapsler; dertil hører et Register over alle Navne og Rubra. Adgangen til at benytte Haandskriftsamlingen vil forhaabenlig være lettet betydelig ved dette Arbeide. — I Sommermaanederne er daglig nogen Tid bleven anvendt til at forny Indpakning og Nummerering af den gamle kongelige Samling i Folio.

Samlingen af Musik

er i dette Finantsaar bleven forøget med 41 Musiknummere, alle forærede af Justitsraad *F. S. Bang* og fornemmelig hørende til den danske Musik.

Bibliotheket har været aabent i 279 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 8438 Bind. Læsesalen har været benyttet af 7757 Besøgende, til hvis Brug 23,437 Bind have været fremtagne.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift har i dette Finantsaar stillet sig saaledes:

	Indtægt:			Udgift:	
Kassebeholdning d. 1. April 1872	3 Rd.	75 ß		3 Rd.	75 ß
Gager	5524 -	» -		5524 -	» -
Assistancesum	4350 -	» -		4350 -	» -
Indkjøb og Indbinding af Bøger	9000 -	» -		8937 -	61 -[1]
Kontoirudgifter	700 -	» -		645 -	27 -
Fuldendelsen af det systematiske Katalog over den danske Afdeling	250 -	» -		249 -	46 -
Honorar til Udgivelsen af et Katalog over den danske Literatur fra 1482 til 1830	400 -	» -		366 -	64 -
	20227 Rd.	75 ß		20076 Rd.	81 ß
Udgivelsen af Aarsberetningen for 1871—72				116 -	78 -
				20193 Rd.	63 ß

Kassebeholdningen var altsaa d. 31. Marts 1873: 34 Rd. 12 ß.

[1]) Til Indkjøb af Bøger: 6928 Rd. 52 ß, til Indbinding: 2009 Rd. 9 ß.

Beretning for Finantsaaret 1873—74.

Den danske Afdeling.

I Finantsaaret 1873—74 har Bibliotheket modtaget Trykkesager fra 132 Bogtrykkere: 37 i Kjøbenhavn, 95 udenfor Kjøbenhavn; ved Finantsaarets Slutning stod 1 Bogtrykker i Kjøbenhavn og 2 udenfor Hovedstaden til Restance. Fra de kjøbenhavnske Bogtrykkere er afleveret: 16 Aviser, 121 Tidsskrifter, 860 Bøger, 501 Smaaskrifter; fra Bogtrykkere udenfor Kjøbenhavn er afleveret: 101 Aviser, 29 Tidsskrifter, 284 Bøger, 350 Smaaskrifter; i Alt: 117 Aviser, 150 Tidsskrifter, 1184 Bøger, 851 Smaaskrifter. En Restance fra 1872 er bragt i Orden, men fra dette Aar mangle endnu 4 Bøger. Af Bøger, som ikke vare blevne afleverede i tidligere Aar, er 1 indkommen.

Tidsskrifterne kunne fordeles paa følgende Maade:

Til Theologi	høre	17
» Jura	—	7
» Medicin	—	8
» Pædagogik	—	10
» Politik	—	2
» Kunst	—	2
» Naturvidenskaberne	—	7
» Technologi, Økonomi etc.	—	23
		76

	Transport . . .	76
Til Krigsvæsen	høre	3
» Fremmed Historie	—	2
» Danmarks Statistik og Historie	—	12
» Island	—	3
» Literærhistorie	—	5
» Blandede	—	49
	Tilsammen . . .	150

De indsendte Bøger kunne paa følgende Maade henføres til de forskjellige Videnskaber:

Til Theològi	140,	deraf	oversatte	25
» Jura	24,	—	—	»
» Medicin	28,	—	—	2
» Philosophi	15,	—	—	2
» Pædagogik	38,	—	—	1
» Statsvidenskaberne	16,	—	—	2
» Kunst	38,	—	—	3
» Naturvidenskaberne	102,	—	—	3
» Technologi og Økonomi etc.	51,	—	—	3
» Krigsvæsen	22,	—	—	2
» Fremmed Historie	35,	—	—	9
» Danmarks Topographi	45,	—	—	
» Danmarks indre Forhold . .	138,	—	—	
» Danmarks Historie	52,	—	—	
» Island, Færøerne etc.	12,	—	—	
» Personalhistorie	53,	—	—	
» Lingvistik	41,	—	—	
» Klassisk Literatur	5,	—	—	
» Literærhistorie	36,	—	—	1
» Skjønliteratur	212,	—	—	73
» Ludicra	41,	—	—	
I Alt . . .	1144,			126*)

*) I Tiaaret 1864—74 have Afleveringerne fra Bogtrykkerne stillet sig saaledes:

Af de til Skjønliteratur henhørende Skrifter ere 21 oversatte fra Engelsk, 20 fra Tydsk, 14 fra Fransk, 11 fra Svensk, 7 fra andre Sprog.

Af Smaaskrifterne ere 517 communale o. L. (Love, Beretninger etc.), 17 andre Pjecer, 317 Viser og Sange. Hertil kommer 3 Theaterplakater.

Fra Generalstaben, Søkortarchivet og 13 Lithographer (af disse 2 udenfor Kjøbenhavn, i Odense og Svendborg) er modtaget: 294 Tavler til Bøger, 47 Kort, 4 Prospekter, 22 Portraiter, 11 lithographerede Værker med flere Blade i hvert, 8 Musikstykker, 14 Lithographier efter Malerier, 27 Smaating.

Ved Kjøb, dels paa Auktioner, dels gjennem Boghandelen (navnlig den antikvariske) er Afdelingen bleven forøget med 602 Skrifter.

Indbindingen har beløbet sig til: 101 Aviser, 20 Folianter, 100 Kvarter, 845 Oktaver indbundne i Vælsk-, Skole- eller Papbind, 15 Skrifter i Folio, 193 Kvarter, 540 Oktaver stift heftede; tilsammen 1814 Bind.

Katalogarbeiderne ere blevne fremmede paa følgende Maade:

Det systematiske Realkatalog er voxet med følgende Bind:

Katalog Nr. 23, Handelsvæsen, Haandværk, Industri, Husholdning, er skrevet med . . .	721	Titler.
Katalog Nr. 24, Landøkonomi, er skrevet med	504	—
Tilsammen . . .	1225	Titler.

	Aviser.	Tidsskrifter.	Bøger.	Smaaskrifter.	Oversatte.
1864—65.	67.	107.	842.	493.	82.
1865—66.	78.	114.	1142.	513.	116.
1866—67.	87.	135.	1035.	582.	89.
1867—68.	103.	132.	1166.	654.	121.
1688—69.	94.	130.	1089.	618.	101.
1869—70.	105.	127.	1078.	605.	88.
1870—71.	108.	127.	1002.	731.	87.
1871—72.	108.	140.	1001.	701.	98.
1872—73.	121.	156.	1160.	908.	109.
1873—74.	117.	150.	1184.	851.	126.

Transport . . .	1225	Titler.
Katalog Nr. 25, Husdyravl, Veterinairvidenskab, er skrevet med	357	—
Katalog Nr. 26, Havevæsen, Forstvæsen, Jagt, Fiskeri, er skrevet med	281	—
Katalog Nr. 40, Hertugdømmerne Slesvig og Holsten, 1. Afdeling, Topographi (fortsættes), er skrevet med	1040	—
Katalog Nr. 49—50, Literatur og Literærhistorie, er skrevet med	1350	—
I Alt . . .	4253	Titler.

I Alt er der nu fra Nyt af skrevet 66,460 Titler ind i Kataloget.

I de allerede færdige Bind af Kataloget er der i Aarets Løb indført 2627 Titler paa nye tilkomne Skrifter.

Bøgerne indførte i Katalogerne Nr. 17, Kunst, Nr. 23—26, Technologi, Landvæsen etc., Nr. 34 (i 4 Bind), Danmarks indre Forhold, og Nr. 60, Blandede Tidsskrifter, ere i Sommeren 1873 blevne nummererede og opstillede efter det ny Katalog. Titelsedlerne for Katalogerne Nr. 14, Philosophi, Nr. 15, Pædagogik, Nr. 16, Statsvidenskaberne, Nr. 18—20, Mathematik, Physik, Chemi, ere ordnede og indlagte i det alphabetiske Katalog, som nu tæller 209 Kapsler.

Af norsk Literatur er der anskaffet 15 Tidsskrifter og 118 forskjellige Skrifter.

Afdelingen for udenlandsk Literatur.

Forøgelsen har i Alt været 1481 Bind, af hvilke 367 ere kjøbte ad antikvarisk Vei eller paa Auktioner.

Fordeles Bøgerne efter deres Indhold, kunne de henføres under de forskjellige Videnskaber paa følgende Maade:

		Antal af Værker.	Fort-sættelser.	Antal af Bind.
Til Theologi	hører	68	12	84
» Jurisprudents og Statsvidenskaberne	—	61	9	79
» Medicin	—	20	2	25
» Philosophi, Pædagogik etc.	—	30	3	201 [1])
» Mathematik og Naturvidenskaberne	—	51	25	73
» Geographi og Historie . .	—	215	91	307
» Klassisk Philologi	—	18	4	20
» Sprogvidenskab	—	48	17	51
» nyere Skjønliteratur . . .	—	92	23	160
» Kunsthistorie	—	33	10	41
» Literaturhistorie	—	61	23	83
» Periodiske og Selskabsskrifter af særligt videnskabeligt Indhold	—	196	184	272
» Periodiske og Selskabsskrifter af blandet Indhold	—	39	37	70
» Aviser	—	7	7	15
I Alt. . .		939	447	1481 [2])

[1]) Heriblandt et Exemplar af den store franske Encyclopædi, 164 Bind, til Completering.

[2]) I Tiaaret 1864—74 har Forøgelsen af udenlandsk Literatur ved Kjøb stillet sig saaledes:

	Antal af Værker.	Forsættelser fra tidligere Aar.	Antal af Bind.
1864—65.	990.	437.	1411.
1865—66.	1250.	369.	2375.
1866—67.	1240.	363.	1956.
1867—68.	881.	324.	1148.
1868—69.	948.	417.	1314.
1869—70.	1078.	463.	1666.
1870—71.	1143.	380.	1713.
1871—72.	1121.	416.	1612.
1872—73.	1070.	446.	1633.
1873—74.	939.	447.	1481.

De større Værker, som ere anskaffede, ere følgende:

Th. Braga, Historia da Litteratura Portugueza. 12 Bind. Porto 1870—73. 8°.

Pedro Salvá y Mallen, Catálogò de la Biblioteca de Salvá. 2 Bind. Valencia 1872. 8°.

G. B. de Rossi, Musaici cristiani e Saggi dei Pavimenti delle Chiese di Roma. Roma 1872. Fol. Chromolith. Tavler. Fortsættes.

Dem. Salazaro, Studi sui Monumenti della Italia meridionale del IV° al XIII° Secolo. Napoli 1871. Fol. Chromolith. Tavler. Fortsættes.

Saggio delle Opere di Leonardo da Vinci. Milano 1872. Fol.

Ch. Blanc, L'Oeuvre de Rembrandt. 2 Bind. Paris 1873. Fol.

Oeuvres de *A. de Musset*. 10 Bind. Paris 1866. 8°.

Aug. Salzmann, Nécropole de Camiros (Ile de Rhodes). Journal des fouilles exécutées dans cette Nécropole pendant les Années 1858 à 1865. Paris. Fol. Tavler. Fortsættes.

Oeuvres de *É. Verdet*. 8 Bind. Paris 1868—73. 8°.

Bibliothèque de l'École des hautes études. Paris 1872. 8°. Fortsættes.

Compte rendu des Scéances de la Commission royale d'Historie. Bruxelles 1837. 8°. Fortsættes.

Exploration scientifique de l'Algérie pendant les années 1840—42. Sciences historiques et géographiques. T. I—IX, XVI. Paris 1844—53. 8°.

Alex. Cunningham, Archæological Survey of India. Four Reports made during the years 1862—65. 2 Bind. Simla 1871. 8°.

J. Fergusson, Tree and Serpent Worship or Illustrations of Mythology and Art in India. London 1868. 4°. Tavler.

Works of *John Taylor*, the Water Poet, by *Ch. Hindley*. London 1872. 4°.

The Hymns of the Rig-Veda in the Pada Text, — in the

Samhita Text. Reprinted from the editio princeps by *F. Max Müller*. London 1873. 2 Bind. 8°.

O. Benndorf, Die Metopen von Selinunt. Berlin 1873. 4°. Tavler.

J. Overbeck, Griechische Kunstmythologie. Leipzig 1871. 8° med Atlas i Fol. Fortsættes.

H. v. Schlagintweit-Sakünlünski, Reisen in Indien and Hochasien. 3 Bind. Jena 1869—72. 8°.

H. Schliemann, Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja. Leipzig 1874. 8° med photographisk Atlas i Fol.

Collection de Documents, Mémoires et Correspondances rélatifs à l'Historie de l'Empire de Russie, publ. par la Société historique Russe. St. Petersbourg 1867. 8°. Fortsættes.

J. Szujski, Dziegi Polski (Polens Historie). 4 Bind. Lemberg. 1862—66. 8°.

5 Bind af de tyrkiske Historieskrivere[1]): *Naïma; Sâmi, Schâkir* og *Subhi; Izzi; Ahmed Wassif Effendi*, trykte i Constantinopel 1734—1805. Fol.

Af Værker henhørende til de forskjellige østeuropæiske Literaturer (polsk, serbisk, græsk) er der anskaffet 87 Bind.

Ved Gave er Afdelingen bleven forøget med 668 Skrifter, udgjørende 956 Bind og Hefter (deriblandt 38 særskilte Aftryk); desuden 33 enkelte Blade og Kort, 296 Viser.

Blandt disse Gaver maa fremhæves:

Fra *Hendes Kongelige Høihed Kronprindsesse Lovisa* er modtaget: Chateau Royal d'Ulriksdal illustré par C. J. Billmark. Paris 1871. Fol. Tavler.

Fra *Hs. Majestæt de Tydskes Keiser* er modtaget: Oeuvres de Frédéric le Grand. T. XXIV—VII. Berlin 1854—56. 4°. 6 Bind.

---

[1]) *Rashid Effendi* og *Djelebi Zâdeh* eiede Bibliotheket allerede.

Fra Grev *Segur de'Aguesseau* i Paris er modtaget: Histoire, Mémoires, Mélanges par le Général Cte de Segur. Paris 1873. 8 Bind.

Fra Universitetsbibliothekar *F. van der Haeghen* i Gand er modtaget: hans Skrifter: Bibliographie Gantoise, Gand 1858—69, 8°, 7 Bind, Histoire de la Gilde souveraine de Saint Antoine à Gand, Gand 1866, 8°; samt 18 smukt indbundne Pjecer til Danmarks Historie i det 17. Aarhundrede.

De andre offenlige Institutioner og private Personer, hvem Bibliotheket skylder Tak for modtagne Gaver, ere:

Indenlandske:

Rigsdagen, Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, Marineministeriet, Artilleriet, Kjøbenhavns Magistrat, Kjøbenhavns Politi, Directionen for de sjællandske Jernbaner, det danske Hedeselskab, Bestyrelsen for den Reiersenske Fond, det kongelige Haandbibliothek, den kongelige Veterinair- og Landbohøiskole, det kongelige danske Videnskabernes Selskab, det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, Naturhistorisk Forening, Redactionen af »Fædrelandet«.

Boghandler Aug. Bang, Dr. phil. J. G. Burman Becker, Provst, Dr. phil. P. W. Becker, Dr. phil. V. Bergsøe, Archivsecretair C. Berlien, Directeur C. St. A. Bille, Pastor G. N. Bugge, Grosserer L. Bølling, Fuldmægtig C. Calundan, Stud. polit. O. Carøe, Jac. Cohn, Cand. phil. E. Elberling, Stud. mag. K. Erslev, Exam. polyt. F. R. Friis, Cand. theol. S. M. Gjellerup, Cand. jur. C. Granzow, Stud. Fr. L. Grundtvig, Skolebestyrer A. Ø. Hauch, Cancelliraad F. Hegel, Pastor G. Heiberg til Sielle, Pastor J. Helms til Janderup og Billum, Kammerjunker J. F. Holten, Dr. phil. Lütken, Boghandler H. H. J. Lynge, Forstander J. Moldenhawer, Boghandler Møller, Dr. phil., Assistent O. L. Mørch, Høiesteretsadvokat S. Nellemann, Directeur C. M. Nycander, Cand. jur. C. Nyrup, Vicepolitidirecteur V. Oldenborg, Pastor J. C. L. Plenge, Frøknerne

Rafn, Seminarielærer E. Rostrup, Pastor Dr. phil. S. Rørdam til Rønnebæk, Cancellist E. de Saint-Aubain, Docent C. Seidelin, Enkefru Seidelin, Docent O. Siesbye, Prof. F. Schmidt, Bibliotheksassistent S. B. Smith, Capitain Sommerfeldt, Justitsraad A. Strunk, Boghandler E. L. Thaarup, Boghandler Thanning & Appel, Docent, Dr. phil. V. Thomsen, Boghandler G. A. Ursin's Efterfølger, Provst J. Vahl til Øster-Snede, Etatsraad N. L. Westergaard, Fru Justitsraadinde Winther, Prof. Dr. A. A. Wolff, Boghandler O. Wroblewsky, Adjunkt D. H. Wulff i Aalborg, Kammerherre, Lehnsbaron Zytphen-Adeler til Adelersborg, Premierlieutn. W. v. Zytphen.

Udenlandske:

Det kgl. norske Frederiks Universitet; det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem; det norske Bibelselskab; det norske Studentersamfund. Rigsarchivar M. Birkeland; Boghandler J. Dahl i Christiania; Hr. V. Molard i Christiania.

Universitetet i Lund. Prof. Dr. J. G. H. Kinberg i Stockholm; kgl. Bibliothekar G. E. Klemming; Justitsraad C. Naumann i Stockholm; Dr. phil. O. Nilsson i Malmø.

Verein für Meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde; Prof. Th. Möbius i Kiel; Prof. Bibliothekar Ratjen i Kiel; Dr. phil. Al. G. E. A. Saalfeld i Leipzig. Forhenværende Herredsfoged R. Hjort-Lorenzen i Haderslev; Kammerraad E. Jonas i Berlin.

Det kgl. Bibliothek i Haag; Prof. W. F. R. Suringar i Leiden.

The General Register-House, Edinburgh; the National-Association of the Promotion of social Science; the Zoological Society of London; the Keeper of the Museum of Antiquaries, Edinburgh; the British and Foreign Bible Society; the Cobden Club; the Canadian Institute. A. B. Grimaldi, M. A., Sandwich; James Henry, Dalkey Lodge, Ireland; Advokat Rob. Horn, Edinburgh.

Den franske Republiks Krigsministerium. Abbé Aoust, Professor i Marseille; Dr. A. Dureau i Paris; Grev P. Riant i Paris.

K. k. Handels-Gewerbekammer i Prag; Voita Naprstek i Prag.

Det kgl. italienske Gesandtskab i Kjøbenhavn.

Det kgl. græske Finantsministerium.

The U. St. Patent Office; det nordamerikanske Consulat i Hamburg; the Smithsonian Institution; the Public Library of Cincimati; the Massachusetts Board of State Charities; the Regents of the University of the State of New York. Mr. Th. Balch i Paris; Dr. J. H. Noyes, Oneida, New-York; Dr. M. Paine i New-York.

Bibliothekets hele Forøgelse har beløbet sig til 3888 Bind og 1180 Smaaskrifter, Viser etc.

Indbindingen har for denne Afdeling beløbet sig til: 30 Folianter, 136 Kvarter, 1090 Oktaver; tilsammen: 1256 Bind. Lægges hertil Indbindingen ved den danske Afdeling, bliver det hele Antal af indbundne Bøger: 3070 Bind.

Katalogarbeiderne ere blevne fortsatte paa sædvanlig Vis. Der er i dette Aar begyndt paa Renskrivningen af de omarbeidede Kataloger over Zoologi i Kvart og dramatisk Literatur i Oktav. Til det alphabetiske Seddelkatalog ere en stor Del af gamle, ofte daarlig og urigtig skrevne Titelsedler blevne reviderede og omskrevne.

Haandskriftsamlingen.

Denne Samling har i Finantsaaret 1873—74 ikke modtaget nogen stor Forøgelse og det er næsten udelukkende ved Gaver at denne Forøgelse er sket.

Justitsraad *F. S. Bang* har foræret: v. Beveren, Journael van mynen reyse in de noordsche Landschappen, 1659—60[1]), samt et originalt Brev fra Carl V til Christiern II, dateret: Sevilla 18. April 1528.

Docent *D. F. Didrichsen* har foræret en Pergaments-Rulle med Esthers Bog.

Etatsraad *N. E. Hofman* (*Bang*) har foræret en Samling Soldaterbreve fra 1864 i Afskrift.

---

[1]) Se om dette Haandskrift: Meddelelser af og i Anledning af Major Johan de Beverens Dagbog fra Svenskekrigen 1659—60. Af Cand. mag. *F. Krarup*, i Historisk Tidsskrift. IV, 3. S. 651—66.

Boghandler *H. H. J. Lynge* har foræret 5 Blade af et dansk Pergamentshaandskrift fra 14. Aarhundrede, indeholdende Slutningen af en Lovbog og en Kogebog[1]).

Redactionen af Tidsskrift for Philologi og Pædagogik har foræret: Afdøde Professor, Dr. phil. K. J. Lyngby's efterladte sprogvidenskabelige Samlinger, og hertil har Rektor *C. Berg* føiet den Afdødes Breve (646 Stykker).

Hs. Exc. Geheimeconferensraad Grev *F. C. Reventlow* har foræret: O. Jacobsens Ligprædiken over Jørgen Skeel til Sustrup, 1631. — Breve og Instructioner vedrørende Danmarks Forhandlinger med England og Frankrig om Subsidietractater i Aarene 1624—28, 8 St. — Protocol over Forhandlingerne paa den slesvigholstenske Landdag 1666—1712. — Brudstykke af Christen Skeels Provincial-Landbog fra 1628 til 1658.

Kammerherre Amtmand *E. Vedel* i Sorø har foræret en Læge- og Trolddomsbog, skreven c. 1767, med 4 Breve i Anledning af en Retssag om denne Bog 1828.

Andre, som have forøget Bibliothekets Haandskriftsamling, ere Hr. Lieutn. *J. S. Hohlenberg*, Cancellist *E. de Saint-Aubain* og en Anonym.

Ved Kjøb er erhvervet: Titulatur- und Formular-Buch der Könige Christian IV. u. V. in Dänemark, 4to. Paa Bindet læses: Leonhard Metzner 1615.

I Sommermaanederne er der blevet fortsat med at forny Indpakning og Nummerering af Haandskrifterne i den gamle kongelige Samling i Folio og Kvart.

Samlingen af Musik

Hr. Justitsraad *F. S. Bang*, der ved sine store Gaver, for hvilke der er gjort Rede i de foregaaende Aarsberetninger, har en saa væsentlig Del i Grundlæggelsen af Bibliothekets Samling af nyere Musik, har i Finantsaaret 1873—74 forøget denne

[1]) Se om dette Haandskrift: En dansk Kogebog fra det 14. Aarh., meddelt af *C. Molbech*, i Historisk Tidsskrift, V, S. 537—46.

Samling ved den meget betydelige Foræring af i Alt 764 Stykker Musikalier.

Bibliotheket har desuden modtaget Gaver fra *Samfundet til Udgivelse af dansk Musik* og *Musikaliska Konstföreningen i Stockholm*.

Bibliotheket har været aabent i 279 Dage. Udlaanet har beløbet sig til 7745 Bind. Læsesalen har været benyttet af 7747 Besøgende, til hvis Brug 22,565 Bind have været fremtagne.

Forholdet mellem Indtægt og Udgift har i dette Finantsaar stillet sig saaledes:

	Indtægt:			Udgift:		
Kassebeholdning d. 1. April 1873	34 Rd.	12 ß		34 Rd.	12 ß	
Gager	5708 -	» -		5708 -	» -	
Assistancesum	4825 -	» -		4825 -	» -	
Tillæg til Assistancesummen for 1872—73	437 -	48 -		437 -	48 -	
Indkjøb og Indbinding af Bøger	9000 -	» -		8993 -	18 -	[1]
Kontoirudgifter	700 -	» -		653 -	66 -	
Fuldendelsen af det systematiske Katalog over den danske Afdeling	250 -	» -		190 -	70 -	
Honorar til Udgivelsen af et Katalog over den danske Literatur fra 1482 til 1830	400 -	» -		400 -	» -	
Til Udgivelse af Jubilæumskriftet (ved Tillægsbevillingsloven)	550 -	» -		550 -	» -	
	21904 Rd.	60 ß		21792 Rd.	22 ß	
Udgivelsen af Aarsberetningen for 1872—73				111 -	20 -	
				21903 Rd.	42 ß	

Kassebeholdningen var altsaa d. 31. Marts 1874: 1 Rd. 18 ß.

---

[1]) Til Indkjøb af Bøger: 6467 Rd. 3 ß, til Indbinding: 2526 Rd. 15 ß.

I Aaret 1873 vare to Hundrede Aar forløbne siden det nuværende store kongelige Bibliothek flyttede ind i det Lokale, som dets Stifter, Kong Frederik den Tredie, havde beredt det, men som først under Christian den Femte blev taget i Brug. Ønsket om at mindes dette Bibliotheks Mærkeaar fik et Udtryk derved, at der blev udgivet et Mindeskrift med Titel: »Det store kongelige Bibliotheks Stiftelse under Kong Frederik den Tredie og Kong Christian den Femte. I Anledning af Bibliothekets tohundredaarige Jubilæum. Med to Lithographier.« Dette Skrift blev udsendt den 16. December, 80-Aarsdagen for den offenlige Bekjendtgjørelse, ved hvilket Bibliotheket aabnedes for Publikum, — Bibliotheket har nemlig ikke nogen egentlig Stiftelsesdag. Begivenheden mindedes fremdeles ved en lille Fest, som var foranstaltet for en snevrere Kreds af den nuværende Bibliothekar, hvem Hs. Majestæt Kongen paa allerunderdanigst Forestilling af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet samme Dag allernaadigst hædrede med Danebrogsordenens Ridderkors »i Anledning af det st. kgl. Bibliotheks 200aarige Jubilæum«.

Den 13. November 1873 afgik Justitsraad Frederik Fabricius ved Døden. Han var den sidste af den gamle Slægt, som i over et halvt Aarhundrede med Trofasthed og Kjærlighed har fredet om Bibliothekets Skatte.

Den danske Literatur

fra

Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark til 1550.

Anden Afdeling.

1531(?).

Luthers Formaning til Rigsdagen i Augsburg, oversat paa Dansk.

Ukjendt Bogtrykker. (Antverpen).

Det er maaske ikke ganske med Rette, at dette Skrift opføres under Aaret 1531; det bærer nemlig intet Aarstal og er en Oversættelse af et vigtigt Skrift, som udkom 1530. Grunden til, at det henføres til 1531, er den, at det i hele sin Udstyrelse ligner Udgaven af det Ny Testament fra 1531, kun er det trykt med mindre Elegance; der er saaledes nogen Anledning til, at stille disse to Bøger sammen. Det kan tænkes, at Luthers Sendebrev strax er blevet oversat paa Dansk og udgivet altsaa i Aaret 1530; til et af Aarene maa Bogen vistnok henføres.

Luther var ikke tilstede ved Rigsdagen i Augsburg i Aaret 1530; han var lyst i Rigets Ban og Akt, og opholdt sig i Coburg. Men han kom tilstede paa en anden Maade, idet han udgav sit Skrift: »*Vermanung an die geistlichen versamlet auff dem Reichstag zu Augsburg, Anno 1530*«, trykt i Vitten-

berg af Hans Lufft, et Skrift, som snart udkom i flere Oplag. Det blev oversat paa Dansk og udkom med følgende Titel:

En Christelig | Formaning som Doc-|tor Morten Luther | screff til alle Bisper oc Prelater, och | til alle andre Aandelige Personer som | forsamlede vaare paa den almin|delige Herredag i Auss|borg Aar effter Gudz | byrd M D xxx | (Fire Kløverblade).

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 41 Blade, upaginerede, signerede **Ai—Fiii.** Titelbladet er omgivet af en Ramme, foroven et Vaaben med de tre Løver, forneden to Vaabener med de tre Kroner og den norske Løve; det er den Ramme, som er benyttet i saa mange af de af Christiern Pedersen udgivne Skrifter. Der er 30 Linier paa hver Side, Bogen er meget slet trykt med smaa gothiske Bogstaver. Forzirede Initialer findes, nogle med de tre nordiske Rigers Vaabener. Titelbladets Bagside er blank. Texten begynder paa Blad (A2) og fortsættes til Blad F5, Linie 20. Derefter læses:

** Denne bog er vdsat paa danske effter den | Tydske for maning, som Docter Morten | Luther sende alle Bisper, oc Aande li|ge Personer, som wore forsamle|de i den Herredag, som stod | i Ausborg, Aar effter | Gudz byrd MD|xxx*

Den sidste Side er blank.

Trykkestedet er ikke angivet, men det kan af den brugte Skrift sluttes, at Bogen er trykt i Antverpen, og den er da rimeligvis oversat og udgiven af Christiern Pedersen.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]), der mangler 4 Blade i det; det andet er fuldstændigt og har vistnok tilhørt Danske Selskab, som fik et Exemplar til Foræring af Secretair von Bergen[2]).

I ældre Bogsamleres Cataloger forekommer denne Bog meget sjelden; Resen eiede et Exemplar[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S. 591, Nr. 1.

[2]) *Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvext*, Kbh. 1748, S. 120—121.

[3]) *P. Joh. Resenii* Bibliotheca, S. 187, Nr. 35.

1531.

Davids Psalmer,

oversatte af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Aaret 1531 er mærkeligt i den danske Literaturhistorie, fordi Christiern Pedersen, som i mange Aar kun havde ladet høre Lidet fra sig, i dette udgav en hel Række Skrifter, alle oversatte eller bearbeidede paa Dansk af ham selv. Christiern Pedersens Liv i de nærmest foregaaende Aar er meget lidet kjendt[1]); hvad der saa aldeles standsede hans literære Virksomhed, og hvad der paa engang har sat ham istand til at virke saameget, er ligeledes ukjendt. Han opholdt sig endnu 1531 i Antverpen og det er der at alle de Bøger ere trykte, som kom frem i dette Aar. Christiern Pedersens eget Forhold til Bøgerne, hvad Trykningen angaar, er ikke klart. De to Udgaver af det Ny Testament ere trykte med hollandske Typer, alle de andre ere derimod trykte med den smukke franske gothiske Skrift, som Christiern Pedersen allerede brugte til de danske Bøger, han 1514 udgav i Paris. Med ham kom de senere til Danmark, hvor de brugtes i mange Aar, og mærkeligt er det, at Danmark er det eneste Land udenfor Frankrig, hvor de gjenfindes. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at han selv har eiet disse Typer, maaske har han ikke havt nok af dem 1529 og 1531, til at kunne anvende dem til det Ny Testament, og er derved bleven nødsaget til at benytte hollandske. Derimod er det tvivlsomt, om han allerede 1529 og 1531 har eiet et Bogtrykkeri. I ingen af de Bøger han lod trykke i Antverpen er det angivet, hvilken Bogtrykker

[1]) Det Lidet, som kjendes, findes omtalt af *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie, I, S. 500—501, Anm.

der har trykt dem; den eneste Oplysning herom, som hidtil er fundet, er den, at Rammen, som findes paa Titelbladet af det Ny Testament fra 1529, er brugt i en Bog, Placentius Evangelistes's dramatiske Arbeide Susanna, som er trykt 1536 i Antverpen af »Guilielmus Vorstermann«; mulig har denne Bogtrykker ogsaa trykt det Ny Testament 1529. Der er en Figur, som meget hyppig forekommer i Christiern Pedersens Skrifter, nemlig følgende:

Det er anbragt paa Titelbladene og inde i Bøgerne paa meget forskjellige Steder; det ligner et I, og kan maaske fortolkes som et Bogtrykkermærke. Der findes nu i de Bøger, som Christiern Pedersen faa Aar efter begyndte at udgive i Malmø, nævnet en Bogtrykker Johan Hochstraten, Mærket kan være hans. Han har hørt til en antverpensk Bogtrykkerfamilie, og det tør vist antages, at han har været Factor i det Trykkeri som Chr. Pedersen eiede i Malmø eller maaske hans Compagnon, medens Chr. Pedersen ikke selv har været den, som practisk øvede Bogtrykkerkunsten[1]). Men det omtalte Mærke findes allerede i Oversættelsen af Luthers Formaning til Rigsdagen i Augsburg, maaske have Chr. Pedersen og Hochstraten allerede været forenede i Antverpen.

De fleste af hans Bøger, som udkom 1531 ere udaterede; de nævnes her i den Følge, i hvilken de ere opførte af Langebek.

Først nævnes da Davids Psalmer. De ere oversatte fra Latin »*sommestedis paa verss och rim*«. Bogen har følgende Titel:

(Et H) *Dauidz* (Et H) | * *psaltare* * | *Hwilken den Helligand selff* | *giorde gennem Dauidz mwnd* | *Han er alle Christne menniskis*

---

[1]) Sml. *Sonnenstein Wendt* i Ny kirkehist. Saml., I, S. 655.

| *rette bog, thi man finder i han-|nem hworledis man skall tro,* | *tiene och elske Gud aff alt sit* | *hierte, oc blissue* (sic!) *salig, Han maa* | *vell kallis en liden Bibell* | *thi det staar i hannem* | *meth faa ord som* | *staar i Biblien* | (Et Kløverblad)

Bogen er i Octavformat, bestaar af 152 Blade, upaginerede, signerede Aii—Tiiii. 24 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af Rammen med de nordiske Vaaben. Paa Titelbladets Bagside er aftrykt et temmelig raat Træsnit, forestillende Kong David knælende og syngende til Harpen; rundt om et Landskab med en Borg i Baggrunden, foroven tilhøire ses Gud Fader i Skyhimlen. Blad Aii—A8 indeholder en Indledning om Psalteren. Fra Blad B begynder Psalmerne. Foran hver er anført de første Ord af den latinske Oversættelse og Psalmens Nummer. Derefter følger en kort Indholdsangivelse af Psalmen, Psalmen selv; hver anden Linie er skudt ind, saa at det ser ud, som om Oversættelsen var i Versform. Efter Psalmen følge undertiden Forklaringer paa de billedlige Udtryk. Blad T6 forneden slutter Texten med de Ord: »*Her endis Kong Dauidz Psaltare*«, omgivet af 4 ■. Blad T6 verso—T8 Linie 13 indeholder en Efterskrift af Christiern Pedersen om denne hans Oversættelse. Han takker Gud, som har givet sin Naade til, at denne Psalter nu er udsat paa Dansk; de ere Avindsyge, som ikke ville have, at Lægfolk maa læse den i deres eget Tungemaal. Psalmerne burde med Rette udsættes paa Vers og Rim, men det danske Tungemaal er for meget grovt dertil. Er Nogen utilfreds med denne Oversættelse, da maa han først læse de Psaltere, som Felix, Pellicanus Faber [Stapulensis], Martinus [Lutherus] og andre have udsat efter den hebraiske Text, og saa prøve denne. Var S. Hieronimus's latinske Text bleven brugt, da havde Ingen forstaaet den, hun havde hverken havt Hoved eller Hale, som Enhver kan se og mærke af de andre Psaltare, som før vare udsatte, og som man klagede over, fordi man ikke kunde forstaa dem. De, som ville oversætte, maae gjøre sig Umage for at søge

og lede i gode Bøger efter den rette Mening i Ordene, det er ikke nok at sætte Ord efter Ord, som de tykkes at lyde. »*Huo som uil noget vdsette aff Latine, Hebraiske eller Gredske, Han skal det saa vdsette, ath alle andre som ere aff det twngemaall kunde det vel forstaa, Ellers vaare det bedre ath han lode det betemme Thi at de som dem læse oc kunde icke forstaa dem De fonge lede der aff till Gudz ord, oc kedis siden ved ath læse dem, Och sige Huad skulle wii gøre meth disse bøger, wi forstaa dem icke, Det er flensborgis Danske* (*thi man taler der Danske och tydske till hobe*) *Disse ord haffuer ieg hørt aff mange, De sige oc saa almindelige i Danmark som alle vel selffue vede Tager fordi dette føye arbeyde til tacke til Gud vil vnde mig naade till ath vdsette mere paa Danske, Huilken ske loff, tack, heder och ære aff alle sene creature till ewindelig tiid Amen*«. Nederst paa Siden læses:

Denne Psaltare er vdset paa | *Danske aff Christiern Pe-* | *som* [sic!] *vaar Cannick i Lund* | *och prentet i Andorp* | ** Aar effter Gudz byrd*⸜| *M D xxxi.*

Udenom denne Efterskrift er tre Gange trykt Mærket H. Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 4 Exemplarer af denne Bog; et af dem er trykt paa gult Papir, et andet paa grønt Papir, Initialerne ere forgyldte (noget klodset); dette har tilhørt Hielmstierne, som desuden eiede et Exemplar. Et Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn; paa Titelbladet er skrevet med en Haand fra det 16. Aarhundrede: »*Marten Oloffs. køfte mig for x s.*« Et Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek i Odense[1]).

Som Priser paa Bogen i ældre Tider kunne følgende Exempler anføres: Rostgaards Auction 1726, 5 ℔ 8 ß,

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S. 537, Nr. 18—19. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 50.

Danneskiolds Auction 1732, 1 ℛ 4 ß, Klevenfeldts Auction 1777, 3 Rdlr. 1 ℛ 8 ß[1]).

To Gange senere er denne Davids Psalter udgiven, først i Aaret 1586 (Trykkeaaret paa sidste Side, paa Titelbladet staar 1582); Bogtrykkeren Mads Vingaard har tilegnet den til Hr. Gregers Ulfstand til Torp og Estrup, som ofte havde bedet ham udgive Chr. Pedersens Psalter paany, og dediceret den til hans Enke, Fru Karine, Erik Banners Datter. Dernæst af C. J. Brandt i Aaret 1854[2]).

1531.

Det Ny Testament,

oversat paa Dansk af Christiern Pedersen, anden Udgave.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Denne anden Udgave af Chr. Pedersens Oversættelse af det Ny Testament afviger ikke meget fra den første, men en nøiere Sammenligning imellem dem har dog vist, at Oversættelsen har været underkastet et nøiagtigt Gjennemsyn, og at ikke saa faae Forbedringer baade i Ordstilling, Bogstavering og Ordvalg ere foretagne[3]). Titlen er følgende:

(Et H) *Det Ny* (Et H) | *Testamente* | *Jhesu Christi egne ord oc Euan-|gelia, som han selff predickede oc* | *lærde her paa Jorden, Hwilke* | *hans hellige Apostle och Euange|lister siden bescreffue*

---

[1]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 205, Nr. 41. Bibliotheca *Danneskioldiana*, S. 224, Nr. 19. Museum *Klevenfeldiannm*, S. 175, S. 601.

[2]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 1—55; sml. S. 571—572 og S. 575—86.

[3]) Se herom, hvad der er sagt i Udgaven af *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, III, S. 563 - 66.

De ære nw | *vdsette igen paa ret Danske och* | *forbedrede Gud till loff och* | *ere, och den menige al-*|*mwe til nøtte* | *och tieniste* | (En Stjerne) | (En Stjerne) *M D xxxi* (En Stjerne).

Bogen er i Octavformat, bestaar af 344 Blade, upaginerede, signerede **aii—tiiii** og **Ai—Viiii, xi—ziiii, ti—tiiii.** Bogen er trykt med gothiske Bogstaver, kun Titelbladet med Christiern Pedersens sædvanlige Typer, ellers er anvendt en gothisk Typ, som afviger i Tegning baade fra dem og fra den, som findes i Udgaven fra 1529 af det Ny Testament. Titlen er omgiven af Rammen med de nordiske Vaaben [1]). Paa Titelbladets Bagside er aftrykt et Træsnit: Christus udsender Disciplene, med Citater af Esaias xl, Matth. x, Marcus xvi, Lucas x. Der findes Billeder af Apostlene Matthæus, Marcus og Lucas, derimod ikke af Johannes; heller ikke findes noget Billede foran Apostlenes Gjerninger. Der er Billeder af Apostlene Paulus og Petrus; til Johannes Aabenbaring hører 12 Billeder. Disse Billeder ere de samme, som ere benyttede i Udgaven fra 1529, undtagen det af Paulus. I Marginen er trykt Citater, noget færre end i første Udgave. Blad **aii** – **a**7 indeholder »*Fortalen paa det Ny testamente*«; Blad **a**8 verso »*Om Epistler og Evangelia*«, hvorledes man skal finde dem ved Hjælp af »*Taflen po Søndage oc Søgne dage*«, som udfylder Bladene **a**8—**b**7. **b**7 verso begynde Evangelierne, til Bl. t7. Apostlenes Gjer-

[1]) *C. J. Brandt* har opstillet den Formodning, at denne anden Udgave af Ny Testament staar i Forbindelse med Toget til Norge, som Christiern II forberedte 1531, saa at et nyt Oplag gjordes fornødent. Han har tænkt sig, at der ved Rammen med Unionsvaabnene er sigtet til Planen om at samle Trillingrigerne (*Chr. Pedersens* Danske Skrifter, III, S. 563; IV, S. 584—85). Saa smukke disse Formodninger end ere, saa er det dog tvivlsomt, om de kunne bifaldes. Thi de have egentlig intet andet Støttepunkt end Rammen med Unionsvaabnene. Det maa da erindres, at alle de Skrifter, som Christiern Pedersen har udgivet, ere prydede med Unionsvaabnene, ligefra 1514, og at de smaa Initialer med Delene af Unionsvaabnet allerede forekomme i Udgaven fra 1529 af Christiern Pedersens Ny Testament (se første Bind, S. 381).

ninger følger derpaa til E7 verso. St. Pouels Breve fra Blad E8 til Tii; de andre Apostles Breve fra Tii—x7 verso. S. Hanses Aabenbaring fra x7 verso til z8 Linie 12. Nedenunder læses:

(Stjerne) *Her endis det Ny Testamente som er prentet* | *i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern* | *Pedersen som vaar Cannick i Lund)* (Stjerne) | *Aar effter Gudz byrd M D xxxi.*

Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 3 Exemplarer af denne Bog; et af dem (defect) har tilhørt Biskop Hans Bagger, et andet af dem (et Pragtexemplar) har tilhørt N. Foss, som med Blyant har noteret en Pris i det, 7 Rdlr., og efter ham har det tilhørt Hielmstierne[1]). Paa Titelbladet af det tredie har en Bogeier, som har levet omtrent da Bogen udkom, skrevet: »*Johannes Olai hunc librum sibi vendicat ij daller i sølff*«.

I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn bevares et meget smukt Exemplar, som har tilhørt Luxdorph[2]). Det udmærker sig ved sit Bind, der er samtidigt med Bogens Udgivelse og udført i Antverpen. Exemplaret er indbundet i et sort presset Læderbind, paa hvis Plader ses i Midten et Portrait af Keiser Carl V; oven over læses: PLVS OVLTRE, neden under: CAROLVS. V. IMP. Udenom er der en smuk Bord; i øverste Ramme er anbragt Byen Antverpens Vaaben: en flakt Ørn, i nederste et Monogram, formodentlig Bogbinderens.

Som Exempler paa Priser kan anføres: Exemplarer betaltes paa Thomas Bangs Auction 1662 med 1 ¥ 15 ß; paa Rostgaards 1726 med 1 Rd. 12 ß; paa Danneskiolds 1732 med 5 ¥ 12 ß, paa Langebeks 1777 med 2 Rdlr. 3 ¥ 8 ß[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S. 541, Nr. 44.

[2]) Bibliotheca *Luxdorphiana*, I, S. 271, Nr. 108.

[3]) Bibliotheca *Th. Bangii*, Blad bb4, Nr. 126—27. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 205, Nr. 49. Bibliotheca *Danneskioldiana*, S. 224, Nr. 25. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 410, Nr. 2630.

Denne Udgave af Chr. Pedersens Oversættelse af det Ny Testament er lagt til Grund for C. J. Brandts ny Udgave 1852[1]). Molbech gav 1840 en kort Beskrivelse af den[2]).

1531.

Luthers Prædiken om Ægteskab,

oversat af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Denne lille Bog er en Prædiken af Martin Luther, som allerede udkom 1519: »*Sermon von dem elichen standh*«. Oversætteren, Christiern Pedersen, har ligesaalidet i dette som i de andre Skrifter af Luther, han har udgivet i dansk Oversættelse, nævnet Forfatteren. Den danske Oversættelse har følgende Titel:

Om Ecteskaff oc børn ath | opføde Gud till loff och | ere, och deris siele til salighed

Bogen er i Octav, bestaar af 15 Blade, upaginerede, signerede **aii** til **biiii**. 23 Linier paa Siden. Paa Titelbladet er aftrykt et Træsnit fremstillende Adam og Eva, som fristes af Slangen. Texten begynder Blad **aii** og fortsættes til Blad **biii** nederst. Paa Bagsiden af dette Blad læses:

(En Stjerne) *Denne bogh en* [sic!] *prentet i | Andorp oc rettet aff M Christiern Pedersen som | vaar Cannick i Lund | Aar effter Gudz byrd | M D xxxi*

Af dette Skrift findes i det store kongelige Bibliothek 3 Exemplarer; et af dem har vistnok tilhørt Claus Ly-

---

[1]) Den udgjør *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, 4de Bind.
[2]) *C. Molbech*, Bidrag til en Historie af de danske Bibeloversættelser fra det XVI. Aarh., Kbh. 1840, S. 46—47.

schander, et andet Hielmstierne. Et Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek [1]).

Som Exempler paa Priser kan anføres: Thomas Bangs Auction 1662 1 ℛ 2 ß; Langebeks Auction 1777 1 Rdlr. 2 ß [2]).

Skriftet er udgivet paany 1854 af C. J. Brandt [3]).

1531.

Luthers Sendebrev til alle Stæder om Skoler og Studium,

oversat af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Dette Skrift er forfattet af Martin Luther, som udgav det i Aaret 1524 med Titlen: »*An die Radsherrn aller stedte deutschen Landes, das sie Christliche schulen auffrichten vnd halten sollen*«. Christiern Pedersen har ikke blot oversat det, men bearbeidet det, idet han har overført Luthers Opfordring til de Tydske, om at sørge for Skoler og for Ungdommens Oplærelse og Opdragelse, paa de tre nordiske Lande, thi han henvender sig til »*Danske, Swenske oc Norske*«.

Titlen er følgende:

Om børn ath holde till Scole | och Studium Och ath | skicke gode Scole-|mestere til dem

Bogen er i Octav, bestaar af 56 Blade, upaginerede, signerede **aii—giiii**. 23 Linier paa Siden. Paa Titelbladet er af-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 616, Nr. 70. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 111.

[2]) Bibliotheca *Th. Bangii*, Blad bb4, Nr. 105. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 415, Nr. 2735.

[3]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 451—65.

trykt et Træsnit, der maaske kan forklares som Christus, der lærer i Templet. Texten begynder Blad aii og fortsættes til Blad g7 verso nederst.

Blad g8 læses:

(En Stjerne) *Denne bogh en* [sic!] *prentet i* | *Andorp oc rettet aff M* | *Christiern Pedersen som* | *vaar Cannick i Lund* (Et Kløverblad) | *Aar effter Gudz byrd* | *M D xxxi*

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog findes 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek. I et af dem, som er fuldstændigt, staar skrevet: »*Claudius Christophorus, virtute et fortuna* 1599«; det er Lyschander, som har eiet det. Det andet meget defecte Exemplar har tilhørt Hielmstierne[1]). I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes et komplet Exemplar.

Bogen har sikkert i mange Tider været en stor Sjeldenhed, end ikke Peder Resen har eiet et Exemplar af den. I Karen Brahes Bibliothek har den været, men Exemplaret er nu tabt. Langebek eiede et defect Exemplar, som paa Auctionen efter ham, 1777, betaltes med 3 ℞; det er den eneste Auctionspris, som kan anføres[2]).

Skriftet er udgivet paany 1854 af C. J. Brandt[3]). Allerede tidligere har det flere Gange været Gjenstand for Omtale. 1745 leverede Jacob Langebek en Artikel om det i Danske Magazin, hvor Prøver bleve aftrykte; han benyttede et Exemplar, som Secretair von Bergen havde foræret det Danske Selskab. Langebek stod i den Tro, at Christiern Pedersen var Forfatter til Bogen, men 1784 oplyste Rasmus Nyerup, at det var et af Luthers Skrifter, som Christiern Pedersen havde oversat. Faa Aar efter aftrykte Nyerup

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 642, Nr. 338.

[2]) Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 111. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 425, Nr. 2928.

[3]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 467—518.

nogle Stykker af Bogen i et Tidsskrift, som var beregnet paa Almuen, for at gjøre opmærksom paa, hvor rigtigt og hvor fremsynet Christiern Pedersen havde dømt om Opdragelsen[1]).

1531.

Christiern Pedersen: Den rette Vei til Himmeriges Rige.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Denne Bog er dannet ved at Christiern Pedersen har taget nogle Stykker af Luthers Skrifter og et af Urbanus Rhegius. Han har benyttet[2]) Luthers »*kurze Form der zehen Gebote, des Glaubens und des Vater Unsers*«, 1520, hans »*Auslegung des Vater Unsers für die einfältigen Layen*«, 1518, hans »*Kurzer Begriff und Ordning aller vorgeschriebenen Bitten*«, 1520, og hans »*Bethbüchlein*« 1522, og midt ind blandt de Stykker, han tog af disse Lutherske Skrifter, har han indskudt Bogen af Urbanus Rhegius, »*Erklärung der zwelff artickel Christlichs glaubens*«, som allerede tidligere var oversat paa Dansk og udkommen 1528 (se første Bind S. 348). Det ser næsten ud, som om Christiern Pedersen har hastet vel meget med at sammensætte denne Bog. Dens Titel er:

Den rette vey | till Hemmerigis Rige | Han læris her i de thi Gudz bud | ord, och i Credo, och Pater no-|ster I huilke hwert christet menni|ske finder alt det som staar i scriff-|ten, Och

---

[1]) *Danske Magazin*, I, S. 45—53. *Dske Selsk. Beg. og Tilv.*, S. 117, Nr. 67. *R. Nyerup*, Librorum, qvi ante Reformationem in scholis Daniæ prælegebantur, Notitia, Hafn. 1784, S. 68—71. *Borgervennen*, 1797, Nr. 42—43.

[2]) Herom er der meddelt Oplysninger af *C. J. Brandt* i fjerde Bind af hans Udgave af *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, S. 595—97.

alle de ting som hannem | er nøttelige oc tilbørlige ath | vide til sin sielis salighed | Læss bogen till ende | da skalt dw det | saa finde | (Et Kløverblad) | (En Stjerne) *M D xxxi* (En Stjerne)

Bogen er i Octavformat, bestaar af 124 Blade, upaginerede, signerede Aii—Qiii. 24 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den sædvanlige Ramme. Blad Aii—Aiiii indeholder et kort Forord, hvori omtales de mange slette opbyggelige Skrifter, som man tidligere har havt, — Hortulus animæ, Paradisus animæ, — og de mange Bønner, ved hvis Læsning man kunde faa mange tusinde Aars Aflad, Bønner som Chr. Pedersen før holdt af, men som han nu lader fare, fremdeles de mange Legendebøger. Alle saadanne Skrifter opfordrer han til at give Slip paa, og derimod at holde sig til Skrifter, som indeholde den sande Lære. Texten begynder Blad A4 og fortsættes til Blad Qii verso Linie 18. Blad Qiii—Q4, Lin. 17 indeholder »*En bøn aff den xij Psalm*«. Derefter læses:

Denne bog er prentet i Andorp | och rettet aff Christien (sic!) *Pedersen | som vaar Cannick i Lund* (Et Kløverblad) | *Aar effter Gudz byrd M D xxxi.*

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek 2 Exemplarer; et af dem er defect, et, det som har tilhørt Hielmstierne, er trykt paa gult Papir. Et defect Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn; foran er skrevet: »*Dette Exemplar blef kiøbt for 7 ℔ paa S. P. Syvs Auction*«. Et Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek [1]).

Paa Rostgaards Auktion 1726 betaltes et defect Exemplar med 1 ℔ 12 ß [2]).

Skriftet er udgivet paany 1854 af C. J. Brandt [3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594, Nr. 19. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bogsamling, S. 106.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 222, Nr. 255.

[3]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 211—332.

1531.

Undervisning i den christelige Lærdom, oversat af Jens Peersen.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Tidligere er omtalt en Catechismus af Urbanus Rhegius, som udkom i flere Oplag og blev udgiven paa Dansk 1528. En anden Lærebog blev 1523 udgiven i Augsburg af en af Sydtydsklands Reformatorer, Benedikt Gretzinger, med Titlen [1]): »*Ain vnüberwintlich Beschirmbüchlin von haubt Artickeln, vnd fürnemlichen puncten der götlichen geschrifft, ausz dem alten vnnd newen Testament, mit bewesten beschluszreden, aynem yeden rechten Christen menschen zu handthabung der götlichen warheyt wyder die verfolger der selbenn nutzlich zu gebrauchen*«. Denne Bog udkom ligesom Rhegius's i flere Oplag og blev oversat paa Plattydsk. 1524 blev der udgivet en oplysende og belærende lille religiøs Bog [2]), som med Rhegius's og Gretzingers Skrifter som Udgangspunkt og sluttende sig til dem behandler flere Punkter i den christelige Lære. Bogen har til Titel: »*Eynn trostliche disputation, auff frag vnd antwürt gestellet, von zweyen Handwercks mennerr, den Glauben, vnd die lieb, auch andere Christenliche leer betreffend auch form wye eyner den andern Christenlich vnderweysen sol, gantz nützlich tzu den artickeln Doctor Vrbani Regij vnd Benedictus Gretzingers. 1524*«. Dialogen har ikke meget at sige i denne Bog; hvert enkelt Capitel har en Overskrift i Spørgsmaalsform, hvorpaa følger et længere Svar. Bogen udkom i mange Oplag,

---

[1]) *E. Weller*, Repertorium typographicum, S. 278, Nr. 2442. I st. kgl. Bibl. findes en plattydsk Oversættelse trykt 1525 i Wittenberg.

[2]) *Panzer*, Annalen der älteren deutschen Literatur, II, S. 339, Nr. 2568. — Titlen ovenfor er given efter et Exemplar i det st. kgl. Bibl. som besidder to høitydske og to plattydske Udgaver.

blev oversat paa Plattydsk, og udkom 1531 i to danske Oversættelser. Den ene er oversat af en Jens Peersen, som efter Sproget at dømme har været en Jyde, men som ellers er en ubekjendt Mand. Denne Oversættelse har følgende Titel:

En merckelig grund|fest disputatz giort | Paa tiltale och gien swar, troen | oc kierlighet anrørindis hwor-|ledis ien Christen skal Christe-|lig wnderuisze en anden, Alle | Christen nöttig och gaffuenlig | och besynderlig prestmend til | ret forstand i Christelig lærdom | aff then hellige schrifft etc. | Marci xvj. | Saligh bliffuer alle the szom | troer, thi wantro fordømmis | MDXXXI.

Bogen er i Octav, bestaar af 96 Blade, signerede **Aij—Aaiii.** De tre første Blade ere upaginerede; derpaa følger en Foliering fra **j—f:lxxxix**, og endelig fire upaginerede Blade. 23 Linier paa Siden; Schwabachere. Titelbladet er omgivet af en træskaaren Ramme, hvis Dele fremstille Snirkler, Grene og Blomster. Foroven er et Skjold stillet paa Skraa, uden Mærke.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale af Forfatteren: »*Naade friid och salighed aff Gudfader och aff hans szøn Jhesu Christo ønsker ieg Jens Peerszøn ether Christne læsere*«. Der gjøres opmærksom paa, hvorledes Israeliterne i fordums Dage faldt fra Gud og hengav sig til Afguderi, hvorfor de straffedes med det babyloniske Fangenskab; men forinden lod Gud »*sin loffuis och budordis bog Deuteronomion paafindes och opkomme, i hin gode Christelig konnings Josie tiidt, hwilcken som thaa ødde och afflagde the mangehand affguderij och falsche gudz thieneste*«. Saaledes er det ogsaa med Menneskene i Christenheden, som i flere hundrede Aar ere førte vild og ere blevne forblindede. »*Men nw emod som Gud wil lade werden offuergaa en merckelig straff (som wden twiffuel wil skee) haffuer hand ladt thet retsandt lywss igen opkomme i werden, som skal wære en løcthe for wor føder, och eth lywss i wore weye.... Men paa thet wij moo nw disbedre faa forstand paa same guddommelig ordt og Christelig lærdom, som oss so høgligen er*

før neden at wide och forstaa, Tha føller her effther i thenne bog, medt thet alsomkorteste beslut hworledis hwer Christne oc alle skulle skycke och holde seg i eth gott Christelig leffnedt, effther gudz ordt och Christi Euangelische lærdom ... Hwilken bog ieg nw haffuer vdsatt aff tydsch och fordanskedt Gud almegtiste til ære och priis och thet menige ienffoldige Christen folck aff danske twngmaall til gaffuen hielp och wnderuisning wtij then hellig schrifft«. Fortalen: *»Screffuit i Wiberg then første dag aff thette ny Aar MDXXXI«* slutter Blad j, Linie 7. Derpaa følger selve Skriftet, hvis første Afsnit har Overskriften: *»Om alleneste troen kan giøre mennisken from eller rettferdig«*; det sidste har Overskriften: *»Kiære broder hwad er Gwdz riigj?«* Texten slutter Blad **lxxxix** verso nederst, efterfulgt af Bogtrykkerens Mærke: *H G H V D A.* Blad (**Aa1**) læses: *»Eet register offuer thenne Bog wdi hwilcket man kan lettelig opsøge och finde hwert stycke szom same Bog inholder, och stoor her Eet tall hoos hwert stycke szom beneffnes wdj same Register, hwilckett tall thet wiser hen til hwilcket blad i bogen same stycke findis, och same tall finder man altiid offuerst paa hwert blad paa then første siide«.* Nedenunder er trykt en Stok med Bogtrykkerens Mærke **H W** i. Registret slutter Blad **Aa4,** Linie 11. Derefter læses:

LAVS DEO | *Prendthet aff Hans Wyngarthener* | *von Stuck garthen adh medfaste* [ɔ: 19 Marts] | *MDXXXJ* | *Cum gracie et Preui-|legio regie Maiestatis*

Den sidste Side er blank.

Kun et Exemplar er bevaret af denne Bog; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne; han kjøbte sikkert Exemplaret paa Auctionen efter Klevenfeld, det kostede 2 Rdlr. 4 ℔ 1 ß. I Karen Brahes Bibliothek har der været et Exemplar, som nu er tabt[1]). I ældre

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594, Nr. 18. Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 607. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 108.

Bogcataloger er dette Skrift ikke fundet. I Aaret 1836 henledede C. T. Engelstoft Opmærksomheden paa det; tidligere har det ikke været benyttet i videnskabeligt Øiemed[1]).

1531.

Undervisning i den christelige Lærdom,

oversat af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Det er et enestaaende Tilfælde i denne Tids Literatur, at en og samme tydske Bog er udkommen i dansk Oversættelse eller Bearbeidelse to Gange i samme Aar, den ene Gang i Kjøbenhavn, den anden Gang i Antverpen. Her var det Christiern Pedersen, som udgav Bogen i dansk Bearbeidelse, nemlig det samme Skrift, som nys blev omtalt. Det udkom med følgende Titel:

* *En Christelig bogh* | *Om merckelige spørsmaall och* | *swar Om Troen och kerlighed* | *och huorledis en cristen skal ræt* | *lære och vnderwise den anden i* | *mange gode artickle som al-*|*le men niske ere nøttelige* | *ath vide til deris sielis* | *salighed* | (Et H) | *M D xxxi* | (Et H)

Bogen er i Octavformat, bestaar af 88 Blade, upaginerede, signerede Aii til Liiii. 24 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den sædvanlige Ramme. Texten begynder Blad Aii og fortsættes til Blad L8, Lin. 5 f. n. Derefter læses:

(En Stjerne) *Denne bog er vdset paa Danske aff* | *Christiern Pedersen, som vaar Cannick i* | *Lund Och hwn er prentet i Andorp* | (En Stjerne) *Aar effter Gudz byrd M D xxxi* (En Stjerne)

---

[1]) *C. T. Engelstoft*, Reformantes et Catholici tempore quo sacra emendata sunt in Dania concertantes, Haun. 1836, S. 10, Anm. 3.

Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 4 Exemplarer af denne Bog; 2 af dem har tilhørt Hielmstierne; et af disse er trykt paa gult Papir (i dette mangler et Blad). Exemplarer findes i Universitetsbibliotheket (paa Titelbladet er skrevet: *Henrik Smyth*(?)) og i Karen Brahes Bibliothek[1]).

Paa Rostgaards Auction 1726 blev et Exemplar, indbundet med 7 andre Smaaskrifter fra Midten af 16. Aarhundrede, solgt for 1 Rdlr. 4 ℔ 12 ß. Paa Langebeks Auction 1777 solgtes et Exemplar for 1 Rdlr. 2 ℔ 15 ß[2]).

Skriftet er udgivet 1854 af C. J. Brandt[3]).

1531.

Luthers Christi Døds og Pines Historie, paa Dansk ved Christiern Pedersen.

1. og 2. Udgave.

1. Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.
2. (Johan Hochstraten). (Malmø?).

Ældre Bibliographer have gjort 2 Skrifter af denne Bog, det ene opført med Titlen: »*Jesu Leffnets og Døds Historie*«, det andet med Titlen: »*Om vor Herres Død og Pine*«. Feilen er foranlediget ved, at et Exemplar, som manglede Titelblad, er i Fortegnelsen over Karen Brahes Bibliothek anført med en Titel som den første, en Titel som ikke kjendes andet-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594, Nr. 19. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 165.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 222, Nr. 257. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 428, Nr. 2969.

[3]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 332—423.

steds fra, men som Langebek dog har medtaget i sin Fortegnelse over danske Palæotyper som et selvstændigt Skrift [1]).

Som Grundlag for sit Skrift har Christiern Pedersen benyttet Luthers Passionale, som findes i hans »*Bethbüchlein*«; men han har stillet sig som sædvanlig frit over for den, beholdt Noget, forandret Noget, udeladt Noget. Bogen har følgende Titel:

Om vaar Herris | død oc pine | Och om billede | (Træsnit) *Gud sparde icke sin egen søen, men gaff | hannem i døden faar oss alle S: P Ro viii*

Bogen er i Octavformat, bestaar af 56 Blade, upaginerede, signerede **aii** til **giiii**. 22 Linier paa en fuld Side. Texten begynder Blad **aii** med en Indledning om, hvor godt og gavnligt det er, at læse Christi Lidelseshistorie, samt om hvorledes man skal læse den. Blad **a5** verso begynder den egentlige Text, der er ordnet saaledes, at paa hvert Blads Bagside er aftrykt et Stykke af Lidelseshistorien, taget fra et af Evangelierne (indledet efter gammel Skik med, hvorledes Adam og Eva fristes samt udjages af Edens Have, Christi Barndoms- og Ungdomshistorie), efterfulgt af en Bøn, medens ligeoverfor hvert Blads Forside udfyldes af et Træsnit, som er raat udført, men ikke uden Liv i Compositionen. Der er ialt 47 saadanne Træsnit, af hvilke et, Christus korsfæstet, er gjentaget paa Titelbladets For- og Bagside og paa Bogens sidste Side. Texten standser Blad **giii** verso med Dommedag. Blad **giiii** verso til **g7** verso indeholde nogle af Davids Psalmer, Nr. 67, 51, 136. Side **g8** læses:

Denne bogh er prentet i | Andorp oc rettet aff M. | Christiern Pedersen som | vaar Cannick i Lund | Aar effter Gudz byrd | M D xxxi.

Da C. J. Brandt skulde behandle denne Bog til Udgaven af Christiern Pedersens danske Skrifter, fik han An-

[1]) Se herom *C. J. Brandts* Bemærkninger i *Christ. Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 590 ff.

ledning til at sammenligne de bevarede Exemplarer [1]), og blev derved sat istand til at meddele interessante Oplysninger om den, som Ingen hidtil havde lagt Mærke til. Der er nemlig bevaret 3 Exemplarer af denne Passionsbog, 2 i det store kongelige Bibliothek, 1 i Karen Brahes Bibliothek; i dette sidste mangler det første Ark, af de 2 første er det ene defect, det andet, Hielmstiernes, er fuldstændigt [2]). Denne Fuldstændighed er dog kun opnaaet derved, at 2 forskjellige Udgaver ere smeltede sammen, hvilket ogsaa er Tilfældet med de to andre Exemplarer. Som Kjendemærker paa de to Udgaver, af hvilke ingen nu er bevaret i complette Exemplarer, og som begge ere trykte med den bekjendte franske gothiske Skrift, som Christiern Pedersen eiede, kan anføres, at i den første begynder Signaturen i hvert Ark **b c d** o. s. v., i den anden derimod **bi ci di** o. s. v.; i den anden er Texten noget udvidet, Rammerne om Billederne ere andre og Farven, hvormed Billederne ere illuminerede, svagere end i første Udgave. Endelig staar der i anden Udgave i Slutningsskriften:

(Stjerne) *Denne bogh er vdset paa Danske | aff Christiern pedersen, som vaar | Cannick i Lund |* (Kløverblad) *Och hwn vor Prentet i Andorp | Aar effter Gudz byrd | M. D. xxxi.*

Det er ikke angivet, naar den anden Udgave er trykt. Man tør vistnok sige, at den ikke er trykt 1531, thi Trykken i de to Udgaver er forskjellig, i den første er den meget smukkere end i den anden; der er Grund til at antage, at den er trykt senere, efterat Christiern Pedersen var flyttet til Malmø. Grændsen for, hvor langt man kan gaa frem i Tiden med den, er given ved Exemplaret i det store kongelige Bibliothek, thi uden paa Bindet staar Aarstallet 1548 og Eierindens Navn at læse, og Eierinden »Elesebet Sestede« har 1548 skrevet

---

[1]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 590 ff.

[2]) Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 60. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 550, Nr. 60.

sit Navn foran i det. Hendes Mand Moritz Podbusk har ogsaa skrevet sit Navn i det. Det kgl. Bibliothèks andet Exemplar er meget defect; det er indbundet i Pergament, paa Forsiden er trykt Christian den Fjerdes Portrait, paa Bagsiden det danske Vaaben, begge med Stempel.

I ældre Bogcataloger forekommer denne Bog meget sjelden. Resen har vistnok eiet den, men Titlen i hans Catalog er ikke tydelig affattet[1]). Paa Langebeks Auction 1777 solgtes et Exemplar for 1 Rdlr. 5 ℔ 1 ß[2]).

Skriftet er udgivet 1854 af C. J. Brandt (dog med Udeladelse af Billederne)[3]).

1531.

Luthers Prædiken om Christi Lidelser, oversat af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Denne Prædiken af Luther, »*Sermon von der Betrachtung der heiligen Leiden Christi*«, skal være holdt 1521; den pleiede at følge med Luthers Bedebog. Allerede 1526 udkom den paa Dansk, da Povel Eliesen udgav sin danske Oversættelse af Luthers Bedebog. C. J. Brandt har fremsat[4]) nogle træffende Bemærkninger om Povel Eliesens i det Hele tro Oversættelse — dog med nogle faa Ændringer —, og Christiern Pedersens fri Bearbeidelse. Den første havde Nidkjær-

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 233, Nr. 127: »Anonymi tr. om hvorledis hvert Menneske skal betencke Christi Død oc Pine etc *cum figuris*, editus post reformat. religionis. 8«.

[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 438, Nr. 3179.

[3]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 159—192.

[4]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 593—94.

heden for Reformationen i Hjernen, hvor den kølnedes, den anden havde Nidkjærheden i Hjertet, hvorfra den trængte gjennem hans Skrifter. Denne Karakterforskjellighed yttrer sig ogsaa i denne lille Bog.

Den har følgende Titel:

(En Stjerne) *Huorledis huert menniske | skal betencke vor Herris død | oc pine oc vide hennis | krafft oc mact fruct oc godhed* (Træsnit)

Bogen bestaar af 16 Blade, upaginerede, signerede **aii—biiii**. 23 Linier paa Siden. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller Christus paa Korset. Texten begynder paa Titelbladets Bagside og slutter Blad **b**8 nederst. Blad **b**8 verso er prydet med et lille Træsnit af Christus paa Korset; dette Billede er omgivet af 4 Træstokke. Neden under læses:

(En Stjerne) *Denne bogh en* [sic!] *prentet i | Andorp oc rettet aff M | Christiern Pedersen som | vor Cannick i Lund Aar | effter Gudz lyrd* [sic!] *M D xxxi*

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog; det ene er fuldstændigt, det andet defect, dette har tilhørt Hielmstierne. Et fuldstændigt Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek[1]). Det kongelige Bibliothek i Stockholm eier ogsaa et fuldstændigt Exemplar.

Skriftet maa længe have været en literær Sjeldenhed; ikke engang Peder Resen har eiet det; der kan ingen Priser fra Auctioner anføres.

Skriftet er udgivet 1854 af C. J. Brandt[2]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 550, Nr. 59. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 60.

[2]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 193—209.

1531.

Luthers Prædiken om Christi Kors,

oversat af Christiern Pedersen.

Ukjendt Bogtrykker. Antverpen.

Den Prædiken af Luther, som her er oversat, blev holdt i Fasten 1531, »*Sermon vom Kreuz und Leiden*«, altsaa i samme Aar som den udkom paa Dansk i Antverpen. Christiern Pedersen har føiet et Tillæg til, som antages for ogsaa at være taget fra et af Luthers Skrifter.

Bogen har følgende Titel:

Huorledis huert | *Christet menniske* | *skal bere sit kaars met Jhesu Christo* | (En Stjerne) *vaar Herre och frelsere* (En Stjerne)

Bogen bestaar af 24 Blade i Octav, upaginerede, signerede: **Aii—Ciiii.** 24 Linier paa Siden. Paa Titelbladet er aftrykt et Træsnit, der forestiller Christus, som med Møie slæber sit Kors; han ledsages af en Mængde Mennesker, som alle bære Kors. I Himlen ovenover sidder Gudfader paa Skyerne. Texten begynder paa Bagsiden af Titelbladet og fortsættes uafbrudt til Blad C8 verso, Linie 16. Derefter læses et Skriftsted, Proverb. 3, med Henvisning til Hebr. 12 og Apocal. 3, og Bogen slutter saa med følgende Efterskrift:

(En Stjerne) *Denne bog er vdset paa Danske, aff* | *Christiern Pedersen som vaar Cannick i* | *Lund, oc hun er prentet i Andorp* | (En Stjerne) *Aar effter Gudz byrd M D xxxi* (En Stjerne)

I det store kongelige Bibliothek bevares 3 Exemplarer af denne Bog, et har tilhørt Hielmstierne; de 2 ere fuldstændige, det tredie er defect. Fuldstændige Exemplarer findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og i Karen Brahes Bibliothek[1]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 634, Nr. 262. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 121.

Paa Auctionen efter Thomas Bang 1662 betaltes et Exemplar med 15 ß. Rostgaards Exemplar solgtes med 7 andre Smaaskrifter 1726 for 1 Rdlr. 4 ℔ 2 ß. Langebeks betaltes 1777 med 1 Rdlr. 1 ß[1]).

Skriftet er udgivet 1854 af C. J. Brandt[2]).

1529—31(?).

Vigilies,

oversat paa Dansk.

Ukjendt Bogtrykker. (Antverpen? Malmø?).

Dette satiriske Skrift hedder paa Plattydsk: »*De dydesche Vigilie*«[3]); hvor dette er trykt, og hvem der er Forfatter til det, er endnu ikke oplyst. Paa Titelbladet læses:

Vigili boeck bin ick genant
In brabant gantz wol bekant

Den sidste Linie synes at tyde paa, at Bogen har sin Hjemstavn i Nederlandene. Dog synes den danske Oversættelse ikke at være gjort efter en hollandsk Original; man kunde ellers tænke sig, at det var Christiern Pedersen, som havde oversat Bogen i Holland. Den danske Oversættelse henføres af Langebek til Aaret 1529. Med hvor stor Ret, han har sat Bogen til dette Aar, er ikke klart, der findes intet Trykkeaar anført i den. Af dens Udstyrelse ses let, at den er trykt i Christiern Pedersens Bogtrykkeri, enten 1531 i Antverpen eller efterat han er vendt tilbage til Danmark og har

---

[1]) Bibliotheca *Th. Bangii*, Blad bb3, Nr. 69. — S. ovenfor S. 19. — Bibliotheca *Langebekiana*, S. 425, Nr. 2927.
[2]) *Christiern Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 425—50.
[3]) Se: Viser fra Reformationstiden, udgivne af *Chr. Bruun*, Kbh. 1864, S. 69.

bosat sig i Malmø. Skriftet er en temmelig raa Satire paa katholske Kirkeskikke.

Paa første Side læses:

(Et H) *Vigilies*
Vigilies Paa danske haff
uer dw her
Som dig skal lere om hyckeler
Oc de groffue Papisters falske fund
Som de haffue bruget saa mangelund
Met deris snedige oc tredzske compagt
Haffüe de al werden vnder dem lagt
(En Stjerne)
Gud siger til de onde oc falske prester,
Malachie ii Capittel
Jeg haffuer giort eder foractede och vnder
trecte for alle folck thi ath i haffue icke
holdet mine veye et cetra

Bogen bestaar af 8 Blade i Octav, upaginerede og usignerede; 24 Linier paa Siden. Texten begynder paa Bagsiden af det første Blad; den slutter Blad 8, Linie 16. Derefter læses:

Dette ville wi eder gode Papister skencke
Effter denne ville wi en bedre optencke

Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 3 Exemplarer af denne Bog; et af dem har tilhørt Hielmstierne[1]). Ældre Bogsamlere have kun sjelden kjendt den, dog solgtes et Exemplar efter Klevenfeldt for 3 Rdlr. 1 ℔[2]).

Skriftet er optrykt 1746 i Danske Magazin efter Klevenfeldts Exemplar[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 596, Nr. 34.
[2]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 603.
[3]) *Danske Magazin*, II, S. 19—57.

1531.

Luthers Bedebog,

oversat paa Dansk.

(Hans Walther). (Magdeborg).

Af denne Bog er kun bevaret 1 Exemplar, som findes i Karen Brahes Bibliothek. Opmærksomheden blev først henledet paa den, da der i Aaret 1836 blev aftrykt nogle Prøver af Messen, som findes i den, i »*Stemmer fra den danske Kirkes Reformationstid*« [1]). Skjøndt Bogtrykkerens Navn ikke er anført, kan det dog med Sikkerhed siges, at han er Hans Walther i Magdeborg; han har nemlig trykt en Bønnebog over Davids Psalmer 1533, og her er hans Navn og Trykkestedet anført. Bedebogen er udstyret aldeles som Bønnebogen, med samme Skrift, Udstyrelse og Mærke, saa at der ingen Tvivl kan være om, hvor den er udkommen. Begge Bøger ere indbundne sammen; af Bønnebogen er nemlig ogsaa kun et Exemplar bevaret.

Udgiveren eller Oversætteren er ubekjendt; maaske han er den Jacob Hansen, som to Aar efter »rettede« Bønnebogen i Magdeborg. Grundlaget er Luthers »*Gebethbüchlein*«.

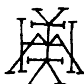
Bogens Titel er følgende:

Een ny Be-|debog aff then hel-|lige scrifft thet gam|le oc ny Testamentis, hwes | lige tilforn icke er seet eller | hørd. Wdi huilken klarlig | findis oc bewises alt thet | som er mennisken nytteligt | till siælens salighed. Med | gantske flyt forsamled. | Med een skøn Passie bog, | med figurer oc scrifft | subtilig wd stafferet. | M. D. XXXI.

Bogen er i meget lille Octavformat; den bestaar af 232 Blade, upaginerede, signerede Aij—Ffv. Den er trykt med

[1]) Stemmer fra den danske Kirkes Reformationstid, Odense 1836, S. 57—62. Bogens Titel er anført smst. S. 45.

en meget lille fin gothisk Skrift; større Initialer ere ofte anvendte, mange af dem ere forzirede med Dele af det danske Vaaben. Foran og efter hvert Afsnit er der trykt Ornamenter. Titlen er omgiven af en træskaaren Ramme prydet med forskjellige Vaaben; foroven: to Bjælker, tre Løver, Dannebrogskorset; paa Siderne: de tre Kroner og den norske Løve; desuden Englefigurer og Bladzirater. Nedenunder et Monogram, sammensat af et 𝕳 og 𝕸. Titlen er for det meste trykt med

rød Farve. Bogen er desuden udstyret med ialt 78 Træsnit.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale: »*Guds naade fred oc miskundhed ynsker ieg alle fromme Christne Lessere*«. Denne Fortale, som slutter Blad 𝕬ij verso nederst, giver ingen historiske Oplysninger; der tales om Folks Ligegyldighed i denne Tid med at bede, læse og sjunge. Efter Fortalen følger[1]) en længere Forklaring paa Calendariet, »*tho trinde skiffuer at finde Søndagens bogstaff, skudaarit oc thet gyldene tall wdi*«, indtil Blad 𝕮ij. Om Aareladen til Blad 𝕮v. Blad 𝕮v verso—Blad 𝕯ij indeholde en Fortale til Læseren. Bønnens Vigtighed fremhæves, de pavelige Ceremonier, Responsorier, Antiphonier, Vigilier ere Tant, som ingen Hjemmel have. Bogens øvrige Indhold er følgende:

𝕯ij verso: Then anden deel hworledis man skal bede, oc haffue seg y syn bøn.

𝕯vj. Hworledis man skal rett oc tilbørlig here Guds Helgen.

𝕰j. The vij Dauids boed Psalmer beramede gantske merckelige wdi bøner, Aff wellærd mand Georgio Smaltzing.

𝕱ij verso. Litanie paa Danske, med Bønner.

---

[1]) I det bevarede Exemplar mangler Bladene 𝕬iij—𝕮iiij; disses Indhold kan ses af Registeret.

Fvj. Morthen Luthers vnderwysning oc wdleggelse paa the ypperste howidstycker, som ere oss Christne næst angaaende oc affnødt. Først een vnderwysning paa wor Herris Jesu Christi bøn Wor Fader. Ther næst een wdleggelse paa then Engelske Aue Maria. Framdelis een forclaring paa wor troes xij artickle. Item een forclaring paa the x. Guds budord (ɔ: Den lille Catechismus) Oc till thet syste Een lærdom oc predicken hwore wy skulle rettelig offuertencke Jesu Christi død oc pyne.

Piiij verso. Christi Testamente som hedder paa Danske een Messe.

Qvj. Nogre wdwalde Psalmer.

Rv verso. Mosi syste Testamente Deut. xxxij.

Sj verso begynder en Række Bønner uden fælles Titel, men med Overskrift over hver enkelt.

Tvj. Thet Sacramente Daabs stichtelse oc oprindelig begyndelse.

Tvij. Her følge nw Fem Spørsmaal. Paa huilke hwer Christen som will annamme eller vndfange thet høywerdige Sacramente Jesu Christi legoms oc blods, skall wide att giffue Swar.

Vj. Nw følger samme Sacramentis Jesu Christi legoms och blods stichtelse.

Vij. Een kort fadsone oc maade till att Screffte.

Vv. Her effterfølge nogre merckelige lærdome aff Guds ord, y huilke alle Christne menniske paamindis hwad the skulle giøre oc lade, om the wille teckis Gud, wære seg y hwad stadt eller wærelse Gud haffuer kallid thennom.

Xiij verso. Een lignelse om Christo oc Antichristen.

Xvj verso. Her effterfølge nogre artickle som nogre Rommerske Biscopper eller Pawer (som man kaller them) haffue stichtede oc sett. Angaar navnlig Kirkeskikke.

Yij. Een Summa oc kort beslut paa wor salighed.

Yiiij. Her endis Bedebogen.

Yiiij verso. Doctor Morthen Luthers Fortale offuer thenne Passie bog. Denne Afdeling gaar til Bl. Eevij nederst. Paa hvert Blads Bagside et Træsnit, det første Verdens Skabelse, det 12te Marie Bebudelse, det sidste, det 50de, Dommedag.

Eevij verso. Een trøstelig lærdom oc vnderwysning for then som ligger y syn helsot.

Ffj. Nogre bøner att forlesse then singe, og lignende Bønner.

Ffv. Eet Register offuer thenne Bedebog.

Blad Ff7 verso efter Slutningen af Registeret læses:

Thette er werdens breck
Hadde wy alle een tro oc loffue
Gud for øgne, oc paa thet mene beste soffue
Een alne, maade oc rett wecht
God fred, oc dømde rett.
Een mynt oc penninge geffue.
Tha waare thet gott y werden att leffue.
Seneca.
Non te moueat dicentis auctoritas,
Sed quid dicatur intende.

Bl. Ff8:

Till Lesseren.
Myn kiære Lessere tag thette for gode
Som Gud haffuer vnt teg aff syn naade.
Att ieg thenne bog till sammen leste
Er skeed aff kierlighed teg till beste.
Findes her nogit straffeligt y hende
Jeg beder, tw wildet till gode wende.
Ther met befaler ieg alle mand
Gud Fader, Søn, oc Helliaand.
The oss wilde styre, reghere oc raade
Och wochte fraa siæls oc lyffsens waade.
I fred, kierlighed, glædskab oc styrcke
Att wy motte Gud bode elske oc dyrcke.

a Edt oc drick till rette maade
Oc tacke Gud oc bed om naade.
Forwaare thyn ære, tw faar ey mere
En mad oc dricke, klæder oc skoo
Gud giffue oss alle then ewige rhoo.
Gud allene være loff oc ære.

Den sidste Side er blank.

Denne Bog er ikke funden anført i ældre Bogsamleres Cataloger.

1531.

Frands Vormordsen, Forklaring paa den evangeliske og papistiske Lærdom.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Christiern Pedersen opholdt sig for langt borte fra Danmark, til at han kunde tage Del i den Polemik, som Reformationen fremkaldte. Hans literære Virksomhed i Aaret 1531 gik ud paa, at skaffe sine Landsmænd veiledende, belærende og opbyggelig Læsning, gjennemtrængt af den reformatoriske Aand og forfattet i et smukt og rent Sprog, som han pleiede med Omhu. Men Aaret 1531 er ogsaa rigt paa polemiske Skrifter, udgivne fra begge de stridende Grupper, ogsaa belærende og veiledende, men skarpe og bidende, i hvilke Sproget vel ikke er behandlet med al den Finhed, som kunde ønskes, men i hvilke det ofte sprudler med en Kraft og Fynd, som kun stærkt bevægede Tider og heftige Sjælsstemninger fremkalde. Det gjælder dog mest Povel Eliesen og Hans Tausen, mindre derimod den roligere Frands Vormordsen. Denne udgav 1531 et lille Skrift med følgende Titel:

Een korth oc | lydhen forklaring | oc forskell paa then |

Euangeliske oc Papistiske | predicken oc lærdom wdaff | huilke huertt Christet men|niske som ett christeligt for|standt haffuer oc sand-|hedt elsker kandt | dømme paa | huilken ret eller vrett | lærdom er oc hannem efflerfylge.

Bogen er i meget lille Qvartformat; den bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede Aij—Eiij. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en meget bred træskaaren Ramme: paa hver Side bærer to Søiler det Øverste af en Portal, hvortil svarer forneden et Fodstykke, i hvis Midte Malmøs Vaaben, et kronet Ørne-

hoved, og Bogtrykkerens Mærke med Aarstallet 1531 er afbildet. I hvert Hjørne er afbildet et Vaaben: de tre Løver, den norske Løve, de tre Kroner og Dannebrog. Af Mærket kan sluttes, at Bogen er trykt hos Oluf Ulricksøn i Malmø.

Paa Bagsiden af Titelbladet læses: »**C** *Ett register paa thenne bog*«. Blad Aij til Blad Aiiij, Linie 7, indeholder en Indledning af Frands Vormordsen, i hvilken han oplyser, at denne Bog er fremkaldt derved, at Satan ikke sover, men udsender sine Tjenere, navnlig »*Pawell heliesen oc Peder gardian y Lundt*«, som kalde de evangeliske Prædikere »*forledere, bedragere, bantz kroppe oc kættere*«, og udskrive nogle Artikle, ikke som Prædikerne dem lære, men som hine Mænd siger, at de lære — »*løgnactelige oc vdaff ett hadtskt hiærte*«. Forfatteren vil derfor gjennemgaa begge Partiers Prædiken og Lærdom, saa kan Læseren selv forstaa og tage paa, hvo der har Ret og hvo Uret. De

forskjellige Artikler ere: Om en Mægler og Patron, og om flere; om vor egen Magt og fri Villie; om gode Gjerninger; om Kirkens Sacramenter; om Messen; om Vievand; om Løfter; om Klosterløfte; om Bisper; om Kirkegods; om Skærsild; om Billeder. Afhandlingen slutter Blad D4, Linie 9. Derpaa følger:

ɑ Een kort (dog christelig oc tilbørlig) Suar aff lectore Francisco Vormordo predickere y Malmøø paa then vnderuisning som prentett er aff paawel ræff y aarss nw snimen Om preste leffnet medt gifftermaal oc kyskhedt.

Det Skrift, som Frands Vormordsen her svarer paa, er det nu tabte, tidligere omtalte af Povel Eliesen, som udkom i Aarhus 1530. Dette Svar slutter Blad E4, Linie 13. Efter et Citat paa Dansk af Sanctus Augustinus Dis. 8. Cap. Qui contempta veritate. læses:

Tryckt y Malmøø fæmte dag Pin|tze [ɔ: 1 Juni] *Aar effter Gudtz byrdt. 1531.*

Den sidste Side udfyldes af nogle Skriftsteder, Exechiel 20, den anden Psalme, Esaie 39, Matthæi 15.

Af denne Bog er et Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]).

I ældre Bogsamleres Cataloger er Bogen ikke funden.

1531.

Frands Vormordsen, Disputats om Geistliges Giftermaal.

Oluf Ulrickson. Malmo.

Det Spørgsmaal, som Frands Vormordsen behandlede i Slutningen af nys nævnte Skrift, drøftede han i en anden Bog,

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 592, Nr. 6.

som udkom samme Aar, 1531. Det var et af de allervigtigste Spørgsmaal, det om Præsternes Giftermaal, som allerede tidligere havde været paa Bane[1]). Skriftet er i Formen en Disputats mellem Frands Vormordsen og Hr. Adser, Cantor i Lund, men det er ligesaameget et Indlæg imod Povel Eliesens Skrift om Ægteskab fra 1530, som flere Gange nævnes i Randbemærkningerne.

Bogens Titel er følgende:

Een saare nyttelig oc | alle thennom som giffte ere | eller Giff thes ville, hugsua-|lelig Disputadtz: emellom | Her Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Fran-|ciscum Vormordum | Predickere vdhi | Mallmøø. | (Et Kløverblad) | ¶ *Michee. 6. Deutr. 10. Matt. 22. | Marci. 12. Luce. 10. Roma. 15.* | ¶ *O thu menniske ieg will vn-|deruise teg, huadt gott er,* | *Huadt offrir oc tieniste Gndt* [sic!] *er vdaff teg begærindis. Sandeli-|ge att thu hannom skallt frycthe,* | *Altiidt haffuendis ham for thii-|ne øgne, och att thu skallt thiin* | *iefn*n *christen giøre skiell oc rett,* | *och giærne hugsuale* | *oc hielpe hannom.*

Bogen er i Qvartformat, den bestaar af 16 Blade, upaginerede, signerede Aiij (ɔ: Aij) — Diij. Den er trykt med Schwabachere, 33 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en træskaaren ornamenteret Ramme, uden særlig Charakter. Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt 5 Skriftsteder. I Marginen findes mange Citater aftrykte og korte Indholdsangivelser. Blad Aiij (ɔ: Aij) indeholder en kort Fortale af Frands Vormordsen, skreven til Borgemestere og Raad udi Malmø. For nogle Dage siden kom han i Samtale med Cantor og Prælat i Lund, Hr. Adser, om Ægteskabs Levnet, og denne lille Disputats sender han dem nu, for at de ret kunne mærke, hvem der har Ret, Cantoren og Prælaten i Lund, eller Fr. Vormordsen, Prædikere i deres By. Han forsvarer Præsters, Nonners og

---

[1]) Se herom *C. Paludan-Müller*, Herredagene i Odense 1526 og 1527, i det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Skrifter, Femte Række, hist. og philos. Afdel., II, Kbh. 1857, S. 253 ff.

Munkes Giftermaal, Prælaten siger, at det er Horeri og at de bør adskilles. Skriftet er fordelt saaledes, at Hr. Adsers Paastande anføres en efter anden, stedse efterfulgt af Frands Vormordsens Svar, der bestandig er en lidt udførligere Udvikling. Bogen slutter Blad Diij verso, Linie 10, efterfulgt af et Citat af Tobiæ Bog 4; derefter læses med Missalbogstaver:

Trycht vdhi Malmoe hooss Oluff | *vlricksoen Borgere ther samme stedt* | *onsdag for katharine virginis dag* [ɔ: 22 Novbr.] | *Anno domini Millesimo Quingentesi|mo Trigesimo primo*

Forsiden af Blad D4 er blank. Paa Bagsiden er aftrykt et større Træsnit: det danske Vaaben holdt i Veiret af to Vildmænd; paa et Baand forneden i det læses: *Arma Regis Dacie.* Nedenunder er trykt et Citat af Hieremiæ 5 Capit.

Kun et Exemplar er bevaret af denne Bog, det findes i Karen Brahes Bibliothek[1]. Hielmstierne har ladet det optrykke 1762 i Vaisenhusets Bogtrykkeri i et Exemplar til sin Bogsamling, men Bogens ydre Form er ikke bevaret med Hensyn til at lade Side stemme med Side, Linie med Linie[2].

Bogen er ikke forefunden i ældre Bogsamleres Cataloger.

1531.

Povel Eliesen, Undervisning om den hellige Messe og Sendebrev til Hans Tausen.

Povel Ræff. Aarhus.

I Efteraaret 1530 forfattede Povel Eliesen et Skrift, som han sendte til Borgemestere og Raad i Kjøbenhavn. Det

[1] Bogen er ikke anført i *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek; den er indbundet sammen med Haandbog om Messen, Malmø 1535, og H. Tausen Brev til P. Eliesen 1531, som Nr. 2 i Bindet.

[2] *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 126, Nr. 12.

indeholdt et Forsvar for Messen, »hvori den hele catholske Gudstieneste var concentreret som i sit Brændpunct, og hvis Aflæggelse var Reformationens ydre Tegn«[1]). Sit Forsvar delte han i 6 Capitler; han udtalte det Ønske, at Hans Tausen maatte give ham Svar paa hans Spørgsmaal, hellere paa Latin end paa Dansk, og tilbød selv at ville forhandle mundtlig med ham og de andre Prædikanter. Bogen blev leveret Hans Tausen, som strax forfattede sit Svar og sendte det til Povel Eliesen. Denne opgav den paatænkte mundtlige Forhandling, men lod i Foraaret 1531 sit Sendebrev trykke tilligemed et Svar paa Tausens Svar.

Povel Eliesens Skrift er ikke bevaret, Olivarius har i forrige Aarhundrede havt et Exemplar for sig, og han har anført dets Titel saaledes[2]):

En kort vnderviisning paa then hellige Messe oc hennis brug emod nogre ny Messedræbere met et føge tilhenge om samme Messe aff Broder Paulo helie Carmelita

Bogen var i Qvart-Format, den sluttede med disse Linier:

Trykt i Aarhus hos herr Povel Ræff aar efter Christi mandoms fødsel MDxxxi then xxi Dag i Aprilis maaned.

Efter en Hilsen til alle christne Læsere indeholdt Bogen først Povel Eliesens Brev til Borgemestere og Raad, i hvilket han oplyste, hvorfor dette Skrift var forfattet og bad om, at det maatte blive overgivet til de lutherske Prædikere. Derpaa fulgte Afhandlingen om Messen, efterfulgt af en Tiltale til Tausen, i hvilken han udæskede ham til mundtlig Forhandling. Derpaa fulgte Svaret paa Tausens Svar, som Povel Eliesen modtog, endnu før de foregaaende Ark vare blevne færdige fra Trykkeriet; han forbeholdt sig en yderligere Drøftelse, naar Tausens Skrift engang udkom, men vilde dog strax »*paa*

[1]) *C. Engelstoft*, Paulus Elia, i N. hist. Tidsskrift. II, S. 460.

[2]) *C. Olivarius*, de vita et scriptis Pauli Eliæ, Havn. 1741, S. 118—22. Sml. *Engelstoft*, anf. St. S. 463—467.

tre eller fire qvaterne summelig registrère den enke meening, som samme hans Svar beslutter og indeholder«.

Bogen har vist længe været en meget stor Sjeldenhed; hos ældre Bogsamlere er den kun fundet i Peder Resens Bibliothekscatalog [1]).

1531.

Hans Tausen, Svar til Povel Eliesen.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Da Povel Eliesen havde udgivet det nysnævnte Skrift, tøvede Hans Tausen ikke med at lade høre fra sig. Men istedetfor at lade trykke hele Svaret til Povel Eliesen, nøiedes han med at udgive en enkelt Del deraf, ledsaget af en Efterskrift til Læseren, indeholdende en skarp Tiltale til sin Modstander, fordi han havde villet overraske baade ham og det menige Folk ved saa pludselig at udgive sit Skrift, endogsaa med Svar paa Tausens, som Folk ikke kjendte.

Tausens Bog udkom med følgende Titel:

Suor til then falske | *oc vchristelige vnder*|*uiisning som lector Po-*|*well screff til Raadet* | *y Københaffn*n *Om then* | *Papistiske Messe.* | *etc.* | *Hanss Thausøn* | *S. Powell Ro. xvj.* | (Et Citat paa 10 Linier).

Bogen er i Qvartformat; den bestaar af 32 Blade, upaginerede, signerede Aij til Hiij. Den er trykt (ikke meget renligt) med Schwabachere, 34 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en bred træskaaren ornamenteret Ramme uden charakteristiske Tegninger.

Paa Bagsiden af Titelbladet er trykt en kort Fortale »*Till*

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, Hafn. 1685, S. 252, Nr. 58.

Læseren«: Tausen har for et halvt Aar siden svaret paa den Bog, som Lector Povel lod udgaa om Messen, men han blev hindret i at lade sit Svar udgaa af Prenteriet; Tiden er kort og han lader nu den anden Part af sin Bog udgaa, »*som lyder besynderlige om Messen*«, og venter med den første til Prenteren har bedre Tid; »*saa vill ieg tog och saa lade then mett thet første vdgaa, wnder thess være Gud mett tig, Aff Kyøpenhaffn løffuerdagen effter Hellige Trefoldighets søndag* [ɔ: 10 Juni] *mdxxxj*«. Blad **Alj** har Overskriften: »*Then anden deell*«. Tausens Svar paa Povel Eliesens Skrift følger nu saaledes, at der over hvert Afsnit staar: »*Swar till thett Første, Andet etc. Capittel*« og derefter i et Par Linier anføres, hvad Capitlet handler om. Skriftet ender Blad **Glilj**, Linie 16 og efterfølges af en »*Beslwtning*« henvendt til Borgemestere og Raad, »*Screffuet y Københagen, Torsdag effter anden søndagh y aduent* [ɔ: 10 Decb.], *AAr effter Christi menniskelige føødsell MDXXX*«. Det er en Opfordring til dem om at skikke sig som uvillige Mænd i denne Strid, prøve begge Parter og beholde det Bedste; Lector Povel opfordres til hurtig at komme til Kjøbenhavn, hvis han vil »*være oss til ordt*«; vil han ikke det, ønsker Tausen, at det maa tilstedes ham, at drage til Roskilde og møde ham der. Blad **I** verso begynder en Efterskrift til Læseren; den indeholder et bittert Angreb paa Lector Povel, som er kommen Tausen i Forkjøbet med sit Skrift, navnlig for de Beskyldninger han har rettet imod ham i Anledning af hans Nadverlære, at Sacramentet kun er »*ett stycke brød oc eenn slug vin*«. Tausen haaber, at Lector Povel snart vil komme med den lange og klare Modskrivelse, som han saa længe har lovet; den vil være ham velkommen og hele Sagen vil da snart blive lettere for ulærde Folk. Denne Efterskrift, som slutter Blad **Ilij**, Linie 22, er »*Screffuett midsommersdag* [ɔ: 24 Juni] *AAr etc. MDXXXJ*«. Derefter læses:

C *Tryckt y Mallmø wedt Oluff Wlrickssen anden | dagen effter Sancte Pederss och Sancte Pouelss | aposteleɾss dag* [ɔ: 29 Juni] *Gudtz aar tusinde. femhundrede | tyuffue oc paa thet elløfte.*

Siderne Hiij verso og H4 ere blanke; H4 verso er prydet med et stort Træsnit, det danske Vaaben baaret af to Vildmænd; ovenover det er trykt »*Arma regis Danorum*«; det er det samme Træsnit, som findes aftrykt paa Titelbladet af Matthias Gablers Digt til Ære for Christiern den Anden, trykt i Kjøbenhavn 1516 af Balthasar Blumme.

Af dette Skrift findes 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; i det ene af dem læses paa sidste Side: »*Ithem thenne bogh hør megh anne daa till met rette*«. Det samme Exemplar har tilhørt Hans Gram. Det andet Exemplar, som har været meget defect, har Hielmstierne eiet, og han har ladet de manglende Blade optrykke. Fuldstændige Exemplarer bevares i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, i Karen Brahes Bibliothek, og i det kongelige Bibliothek i Stockholm [1]).

Som Exempler paa Priser kan anføres, at et Exemplar blev tilligemed den efterfølgende Bog af Povel Eliesen betalt paa Auctionen efter H. Gram 1748 med 11 Rdlr. 5 ℔ 15 ß. Klevenfeldts betaltes 1777 med 3 Rdlr. 3 ℔ 2 ß. Et Exemplar solgtes 1864 paa Auctionen efter F. C. Rathje for 10 Rdlr. 2 ℔ [2]).

Tausens Skrift er blevet udgivet paany fuldstændigt 1870 af Dr. H. F. Rørdam [3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 125, Nr. 9. I Fortegnelsen over *Karen Brahes* Bibliothek nævnes Bogen ikke.

[2]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 401, Nr. 6072. Museum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 473. Fortegnelse over *F. C. Rathjes* Bogsamling, S. 9, Nr. 231 a.

[3]) Smaaskrifter af *Hans Tausen*, udgivne for det kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog ved *Holger Fr. Rørdam*, Kbh. 1870, S. 95—164.

1531.

Povel Eliesen, Undervisning om Messens Canon.

Povel Ræff. Aarhus.

Striden om Messen førtes i Aaret 1531 ogsaa i Jylland; det var Povel Eliesen som førte Forsvaret for den[1]), han kjæmpede med de Luthersksindede i Randers, hvor Borgemesteren Niels Hammer ivrede for at standse med Messen. Der var Tale om, at Povel Eliesen skulde møde i Randers, for at forklare og forsvare Messen, men istedetfor skrev han fra Aarhus et Brev til Randersboerne, dateret Skjærtorsdag 1531, i hvilket han forklarede Grunden til at han ikke selv kom, opfordrede til endnu ikke at give Slip paa Messen, der snart skulde finde kraftigt Forsvar, og lovede at skrive en Forklaring paa Messens Canon. To Maaneder efter indfriede han sit Løfte ved at udgive en Bog med følgende Titel:

EEn kortt oc Christelig vnderwiisning paa | thet hemelige støcke ij messen som kaldis | Canon, mett eett føge breff till Borge-|mestere oc Raadt ij Randers. Aff Broder Paulo | Helie Carmelita. | Paulus Apostolus: ad. Hebreos. xiij. | ¶ Vij haffwe eett altere (thet er eett offijrstedt) | aff huilcket, the icke maa æde, som tiene thet Jø-|dische tabernachell. | (Træsnit)

Bogen er i Qvartformat, bestaar af 54 Blade, upaginerede, signerede B—Ij● [sic!]. Den er trykt med Schwabachere, 28 Linier paa Siden. Den er ikke godt trykt; forskjellige forzirede Bogstaver ere brugte, men Formerne have været meget slidte. Træsnittet paa Titelbladet kjendes fra tidligere danske Skrifter: det danske Vaaben støttet af to Vildmænd.

Paa det andet Blad i Bogen begynder en Fortale: »*Fredt, Naade, Kierlighedt oc salighedt, aff Gudt vor Fader, oc hans søn*

---

[1]) Se herom *C. Engelstoft*, i Nyt historisk Tidsskrift, II, S. 467 ff.

vor herre Jesu Christo, enscher Paulus Helie Borgemestere och Raadt till Randers ij Nørreiwtlandt«. Det er det ovenfor omtalte Brev. Blad B—C4 verso indeholder et Brev til »*Alle Christne mendt oc qwinner, som bygge och boe vdi Randers*«; det er dateret den 18. April. I dette Brev angriber han i meget strenge Ord Borgerne i Randers. og deres Øvrighed, fordi de have sluttet sig til den nye Lære; Brevets Form er polemisk, ret characteristisk for Povel Eliesen. Fra Blad D begynder Bogens Hovedafsnit med følgende Overskrift: »*Then Hellige partt aff Messen som kaldis Canon. Textelige wdsett paa Dansche, mett een kortt wnderschede, sckiifft ij sexthen parther*». Det er delt i 15 Parter, hvert indledes med de første Ord af den latinske Formular, hvormed Canon begynder, derefter følger en dansk Oversættelse, ledsagen af »*Underschede oc forclaring*«; dertil slutter sig som den 16de Part 14 »*bewiisninger*«, som de Evangeliske stillede op imod Messen og Povel Eliesens Svar paa dem. »Det Polemiske i Bogen indtager en underordnet Plads, som adspredte Udfald mod Messedræberne i Slutningen af hver Part og som et Anhang i 16de Part; Hovedindholdet er belærende og opbyggelige Betragtninger« [1]). Eliesen er her ikke original; han siger selv, at han har efterfulgt en tydsk Forfatter Fredericus Blancicampianus (ɔ: Pleicfeld). Det er Stykker af hans latinske Prædikener om Messen, som udkom 1527, Povel Eliesen har oversat [2]). Bogen slutter Blad O3; samme Blad verso er trykt en kort Opfordring til Læseren om at læse denne Bog anden og tredie Gang »*mett grantsche*«, da vil han mærke, at Messens Frugter ere store og mange. Derpaa læses:

Q Trycht ij Aarhwss. hoess Her. P. R. Aar. | *effter Christi mandoms fødtzill. M. D. xxxi.* | *Then xxviij dag Junij Manett* | *P.* (Træsnit) *R.*

---

[1]) *Engelstoft*, anf. St. S. 470.

[2]) *Fr. Nausea Blancicampianus* pro sacrosanta missa adversus hæreticos et schismaticos miscellaneæ. Mogunt. 1527.

Træsnittet er Povel Ræffs Mærke, se første Bind S. 296.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]). Et af Exemplarerne har tilhørt Gram; Prisen paa det er anført ovenfor S. 39.

Paa Klevenfeldts Auction 1777 betaltes et Exemplar med 5 Rdlr. 8 ß[2]).

Langebek har i sin Fortegnelse[3]) over danske Palæotyper under Aaret 1531 opført et Skrift med følgende Titel:

Messens Canon paa Danske. Trykt i Malmø 1531. in 4to.

Langebek har i sine Optegnelser som sin Kilde nævnet Linds »Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothec, pag. 112«, hvor den samme Titel er anført. En saadan Bog er nu ikke mere bevaret i hendes Bibliothek. Det kan være tvivlsomt, om Lind har anført Titlen nøiagtig; man kan tænke sig, at den Bog, han har havt for sig, er: »*Een handbog som inde holler· det hellige Euangeliske Messe embede*«, som er trykt 1535 i Malmø, thi denne Bog findes i Karen Brahes Bibliothek, men er ikke anført i Linds Fortegnelse. Messens Canon, den catholske Messeformular, kan næppe være trykt i den aldeles afgjort evangelisksindede By Malmø, 1531, uden at den har været optaget i et Skrift af en Evangelisk, som vilde gjendrive den; men et saadant Skrift kjendes ikke. Man kunde ogsaa tænke sig, at den Bog, som er anført i Fortegnelsen over Karen Brahes Bibliothek, er Povel Eliesens Skrift om Messens Canon, men det blev trykt 1531 i Aarhus.

I Catologet over Thomas Bangs Bibliothek findes imidlertid en Bog anført blandt danske Bøger »in qvarto« med samme

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 126, Nr. 10. Bibliotheca *Grammiana*, S. 355, Nr. 2345.

[2]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 474.

[3]) Videnskabernes Selskabs Almanak for 1764.

Titel[1]): »*Messens Canon paa Dansk. Malmø 1531*«; det kunde bestyrke, at Linds Angivelse er rigtig, — hvis det ikke er Bangs Exemplar, som er gaaet over i Karen Brahes Bibliothek, ufuldstændigt og med galt tilskrevet Trykkested.

I Cataloget over Resens Bibliothek anføres[2]) under et Numer, men som to særskilte Bøger, først Povel Eliesens »*En kort Underviisning paa det hemmelige Stycke i Messen, som kaldis Canon* etc. *Aarhuusz 1531*«, og dernæst: »*Messens Canon paa Danske, med en kort vnderviiszning paa den Hellige Messe og hennes Brud emodt noger ny Messe dræbere, med et Bref til Borgerne oc Raad i Kiøbenhafn af bemelte Broder Paulo, Aarhuusz 1531*«.

Det vil næppe være muligt, at tilveiebringe sikker Oplysning, om der virkelig i Aaret 1531 i Malmø er blevet trykt en Bog med Titlen »Messens Canon paa Danske«.

1531.

Luther om Messens Canon.

(Hans Walther). Magdeborg.

Den Strid, som førtes i Danmark om Messens Canon, har maaske givet Anledning til at oversætte det lille Skrift af Luther, som allerede var udkommet 1525 med Titel: »*Vonn dem grewel der stillmesse: so mann den Canon nennet*«. Oversætteren er ubekjendt. Bogen har følgende Titel:

Om den grum-|me forferdelige Tiende Messe, | som Papisterne bruge i deris | latine Messe oc kallis Canon | Morthen Luther | I Magdeborg | M D xxxi

---

[1]) Catalogus Librorum *Thomæ Bangii*, Hafn. 1662, Blad bb2, Nr. 44.
[2]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 252, Nr. 58.

Bogen er i meget lille Qvartformat, bestaar af 16 Blade, upaginerede, signerede A.ij til D. Den er trykt med Schwabachere, 31 Linier paa Siden. Texten begynder Blad A.ij med »*Morten Luthers fortale*«. Fra Blad B, Linie 7 f. n. begynder Texten saaledes, at Canon aftrykkes Stykke for Stykke, efterfulgt af Luthers Kritik. Texten slutter Blad D verso nederst. Derefter læses:

C *Denne Tiende Messe er vdsat paa Danske eff|ter Docter Morthen Luthers bog, som han screff | om hende Och hwn er prentet i Magdeborg | M D xxxi*

Bogtrykkerens Navn er ikke anført; han kan næppe have været nogen anden end Hans Walther.

Af denne Bog findes 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene, fuldstændigt, har tilhørt Suhm, det andet, som har tilhørt Hielmstierne[1]), er noget defect. Resen eiede et Exemplar[2]).

1531.

Undervisning om Skriftemaal og Sacramente.

(Oluf Ulricksøn). (Malmø).

Af denne lille Bog, som ikke findes omtalt af ældre Literærhistorikere og som ikke er truffen i noget ældre Bogcatalog, er et Exemplar endnu til; det bevares i det kongelige Bibliothek i Stockholm. Forfatteren kjendes ikke. Det er i sin Form et smukt Skrift, et interessant Vidnesbyrd fra Reformationstiden om den nye Læres Udbredelse blandt Folket.

Titlen er følgende:

Een cristelig | Wnderuisning oc | sandt lærdom Hwor|lunde

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 592, Nr. 5.
[2]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 149, Nr. 49.

mandt scall giøre | sitt Scrifftemaall | til Presten eller | end andennn | lærd mand | oc | Spørsmaal | oc genswar huarlunne | Sacramentet annammes.

Bogen er i lille Qvartformat, den bestaar af 4 Blade, upaginerede, signerede Aij—Aiij (paa Bagsiden af tredie Blad). Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den ovenfor Side 32 beskrevne Ramme. Texten begynder Blad Aij og slutter Blad A4 verso nederst med *Amen. D. M. A. D.* (ɔ: De Malmogia Anno Domini) *1531.*

1531? 1533?

Om Guds Miskundhed, om Skriftemaal og om Christi Legems Annammelse.

(Oluf Ulrickson). (Malmø).

Det Skrift, som her omtales, har ikke været de ældre danske Literærhistorikere bekjendt. Det nævnes i Resens Bogcatalog[1]) med Aarstallet 1533; om dette Aarstal er rigtigt, eller en Trykfeil, kan ikke oplyses. I Aaret 1859 blev hvad der er til af det eneste bevarede Exemplar udgivet af H. F. Rørdam i Ny kirkehistoriske Samlinger[2]), og det blev oplyst, at Boghandler C. Sonnenstein Wendt i Malmø havde fundet Bladene, der vare anvendte til det indre Omslag om nogle Antegnelser om Malmø Stad, som syntes at være nedskrevne omtrent 1740. Sonnenstein Wendt har senere oplyst[3]), at Bogen er til i senere Udgaver fra 1592 og 1627, og at den første Udgave, at dømme efter de følgendes Størrelse, maa have udgjort omtrent 14 Blade. Forfatterens Navn er ikke

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca S. 176, Nr. 50.
[2]) *Ny kirkehist. Samlinger*, I, S. 673—681.
[3]) *Ny kirkehist. Samlinger*, II, S. 187—88.

anført; da Bogen med Vished kan siges, at være trykt af Oluf Ulricksøn i Malmø, ligger det nær at antage, at det er en af Malmø Reformatorerne, som har forfattet den. Sonnenstein Wendt har tænkt sig, at det kan have været Claus Mortensen. Titlen er følgende:

Een nyttelig | bog for vnge | oc gamle om | Gudtz store miscund|hed oc naadhe som | han gør oss arme | menniske och om | ret Scrifftemol | oc Christi le-|gomiss Annammelse etc.

Kun de 4 første Blade ere bevarede, i meget lille Qvartformat, upaginerede, med Signaturen [Aii]*) til Aiii. Bogen er slet trykt med meget smaa Schwabachere, 34 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den samme Ramme som Frands Vormordsens Forklaring paa then Evangeliske oc Papistiske Predicken, med Aarstallet 1531.

Paa Titelbladets Bagside begynder Texten med denne Overskrift: »*Disse effterscreffne ord i denne bog siger Gud almegtigste till alle syndige menniske wed sine Propheter Apostler oc Ewangelister et cetera*«. Det bevarede Stykke indeholder Skriftsteder, af og til ledsagede af Forklaringer i evangelisk Aand og rettede imod den papistiske Lære.

Det bevarede Fragment findes nu i det store kongelige Bibliothek, som ligeledes besidder Exemplarer af de senere Udgaver, af hvilke den fra 1592 er trykt i Kjøbenhavn af Matz Wijngaard, den fra 1627 er trykt i Kjøbenhavn af Henrich Waldkirch.

1532.

Frederik I's Fuldmagt til Knud Gyldenstjerne.

(Hans Vingaard?). (Kjøbenhavn?).

Fra 1532 er der bevaret 2 politiske Piecer, eller rettere kongelige Bekjendtgjørelser, begge udfærdigede i Anledning af

*) Hjørnet af Bladet er afrevet.

Christiern II's Forsøg paa at blive Herre over Norge. Der findes et Exemplar af hvert af dem bevaret i det store kongelige Bibliothek, de have maaske begge tilhørt det danske Selskab, som fik dem til Foræring af Jacob Langebek[1]). De maa enten være trykte i Kjøbenhavn af Hans Vingaard eller i Malmø af Oluf Ulricksøn, og maa utvivlsomt begge være trykte nogen Tid efter den Datering, de bære.

En Vidisse aff Kong Fredericks fulde Mactz breff, som | han gaff Her Knnd [sic!] *gyldensterne Electo till Othens Stict, Her Mogens gyldenstierne, Her Niels løcke Riddere, Regnolt fon heder storff | øffuerste och Principale Hoffuitzmend for hans krigis folk til Norge beseglet och vnderscreffuen met hans egen hand*

Lille Patentfolio. Trykt med Schwabachere, 18 Linier foruden Overskriften, hvis første Linie er trykt med meget stor Skrift. Mod Slutningen læses: »*giort paa vort Slot Københaffn Aar effter Gudz byrd. M. D. xxxii Vnder vort Secret*«. Der er glemt, at føie Datum til. Hvitfeld anfører[2]) Fuldmagtsbrevets Indhold med Datum, Søndagen efter Cantate (den 28. April).

1532.

Knud Gyldenstjernes Leidebrev til Christiern II.

(Hans Vingaard?). (Kjobenhavn?).

Den anden Bekjendtgjørelse er det bekjendte Leidebrev, som blev givet Christiern den Anden, da han havde overgivet sig. Dets Overskrift lyder saaledes:

En Vidisse aff den Leyde som Her Knud Gyldenstierne | Electus til Othens Stict, Her Mogens Gyldenstierne, Her Niels Løcke

[1]) *Det kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext*, S. 101, Nr. 60.
[2]) *Hvitfeld*, Konning Friderich den Førstes Histori, Kbh. 1597, S. 279—80.

Riddere, Regnolt van hederstorff, oc de Vendiske steders fuld mectige | vdskickede, Oc alle de andre Riddermendz mend, Luthi nanter och Høffuitzmend gaffue Høgbaarne Første Kong Christiern i Norge Ath alle mue her aff see vide och forstaa huor erlige oc Christelige de haffue siden handlet oc giort mod hans naade.

Lille Patentfolio. Trykt med Schwabachere, 35 Linier foruden Overskriften, hvis første Linie er trykt med meget store Bogstaver. Mod Slutningen læses:

»*Giffuit for Opslo den første dag Julij Aar effter Gudz byrd M. D. xxxij*

Et Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn.

Hos Hvitfeld, L. Holberg og G. L. Baden[1]) findes Leidebrevet aftrykt; de have ikke benyttet den trykte Udgave.

1532.

Luthers lille Catechismus.

Oversat af Jørgen Jensen (Sadolin), udgiven af Biskop i Odense Stift, Knud Gyldenstjerne.

Hans Vingaard. Kjobenhavn.

Af denne Oversættelse af Luthers lille Catechismus er intet Exemplar bevaret. I Karen Brahes Bibliothek fandtes i forrige Aarhundrede et Exemplar, et andet eiede danske Selskab; det sidst kjendte brændte 1807 under Kjøbenhavns Bombardement, det tilhørte Justitsraad J. B. Scavenius[2]).

[1]) *Hvitfeldt*, Konning Friderich den Førstes Histori, Kbh. 1597, S. 324—27. *L. Holberg*, Dannemarks Riges Historie, II, Kbh. 1733, S. 259—61. *G. L. Baden*, Danmarks Riges Historie, II, Kbh. 1830, S. 69—72.

[2]) Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 105. *Det kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext*, Kbh. 1748, S. 115. *Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for Aaret 1807*, Tillæg S 13.

Til alt Held var der tidligere taget Afskrifter [1]) af Bogen, saa at den har kunnet optrykkes [2]), og derved er et af de interessanteste Skrifter fra Reformationstiden blevet bevaret.

Bogens Titel var følgende:

Een Catechismus | eller then sande hel-|lige Kirckis gamle Lerdom. | med nogre christelige Raadt, om | hennes tilbørlige op rettelse og tracc-|tering, forschicked aff Erlig ock | welbyrdig Herre. Her Knud Gyl-|denstiern, wdwaldt Ordinerer oc | Biscop vdi fynsche bispdom, til | syne Prestemode i Odens, anden | dag Trinitatis Aar etc. M. DXXXIIJ. | Fordansked aff Jørghen Jensen, | tha Predicker y samme Stedt. | Med oc szaa een christe lig Formaning til Pre-|sterne først y bogen, oc een besluttelig atuor-|sel, om een tilstanden Examinatz vdi | XXX beneffnte Ar tickler, oc aff samme gode Herres mwndelig | (et Blad) *beffaling* (et Blad)

Bogen var i lille Qvartformat, bestod af 41 Blade, paginerede **ij—xxxi**, signerede **A.ij—K.iiij**. Den har rimeligvis været trykt med Schwabachere, og havt paa Siden 19—20 Linier foruden Overskriften. Paa Titelbladets Bagside læstes: «*En Formaning til alle Sogne Presterne wdi Fynsche Bispstigt, af Guds oc theris wdwalde ordinerers, Her Knud Gyldenstiernes Mandaett, om thenne Catechismi eller Christelig lerdommes nøtørtelighedt*». Baade den Gudfrygtighed, som alle bør have, hvem den guddommelige Majestæt har sat over sine Faar, og Medynk med den fattige ulærde Almue, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, af hvilken mange have levet mere end Halvdelen af deres Liv uden at kjende deres Pater Noster, Credo,

---

[1]) Den ene Afskrift følgende Originalen Side for Side, Linie for Linie, findes i Universitetsbibliotheket, Additamenta, 8°, Nr. 38. Den anden, mindre omhyggelig skrevne, findes i det store kongelige Bibliothek, gl. kgl. Samling, 4°, Nr. 1428; den har tilhørt *H. Gram.*

[2]) *Knud Gyldenstjernes Katechismus. Efter den Afskrift, der findes paa Universitets-Bibliotheket, nøiagtigen afskrevet og meddeelt af L. C. Hagen, Præst i Medolden,* med et Forord af *P. Chr. Kierkegaard*, i Nordisk Tidskrift for christelig Theologi, III, Kbh. 1841, S. 209—237.

Rørdam har fremstillet Begivenhedernes Gang paa følgende Maade: »I Foraaret 1532 kom Sadolin fra Viborg til Odense, paa Opfordring af Biskop Gyldenstjerne; Biskoppen reiste den 2. Mai fra Kjøbenhavn med Flaaden til Norge. Før sin Afrejse og før Sadolin endnu havde forfattet Skriftet, har Bispen givet ham Fuldmagt til at meddele de forsamlede Præster en af ham forfattet Oversættelse af Katekismen, dog uden Vedføjelse af Luthers Navn, samt en passende Anvisning til Skriftets rette Brug tilligemed den foreløbige Meddelelse om en Visitats, Bispen, formodentlig ledsaget af Sadolin, vilde holde i Stiftet. Udførelsen af Hvervet har han paa Grund af sin Fraværelse maattet overlade til Sadolins eget Skjøn, og denne har da udført det paa den Maade, han efter sin Anskuelse fandt rigtig. Dette stadfæstes ogsaa af Overskriften over den indledende Formaning, hvori Bispen indføres talende i første Person. Den lyder nemlig: »En Formaning til alle Sognepræster udi Fyens Bispestift, af Guds og deres udvalgte Ordinerers, Hr. Knud Gyldenstjernes, Mandat om denne Katekismi eller kristelige Lærdoms Nødtørftighed«. At Sadolin har overskredet Mandatet, kan vel ikke paastaas, da det kun kjendes af denne Overskrift og Bogens almindelige Titel; men al Sandsynlighed taler dog for, at Biskop Gyldenstjerne ikke var gaaet saa vidt i at bryde Staven over den romerske Kirkes hele Lærevej, om han selv havde været tilstede«.

Alt dette ser meget rimeligt ud, men det er dog kun Hypothese. Det er saaledes en Hypothese, at Sadolin er kommen til Odense i Foraaret 1532; Beviset herfor skal være et kongeligt udateret Brev fra 1532, at Sadolin skulde have fri Underholdning og Bolig i St. Knuds Klostret samt 40 Mark i aarlig Løn [1]). Men denne Omstændighed kan ikke bevise, at han

[1]) *Danske Magazin*, II, S. 67. De Breve, som omtales paa dette Sted, ere tagne fra en Copibog og Registrant, som Christen Poulsen, Prior ved St. Knuds Kloster i Odense, har ført; den findes nu i det store kgl. Bibliothek gl. kgl. Saml., Folio, Nr. 851.

samme Aar er kommen til Odense, han kan ligesaa godt være kommen til Odense 1531; Brevet, hvis Datum ikke kjendes, kan ligesaa godt være udstedt om Efteraaret som om Foraaret 1532. Det egentlige Resultat af Rørdams Opfattelse bliver det, at Bispen ikke har set Skriftet før det alt var trykt, og at det neppe er tænkeligt, at en katholsk Biskop kunde give sit Samtykke til dets Offentliggjørelse i denne Form. Følgen maa da være, at Sadolin i Biskoppens Navn har sagt Ord, som Biskoppen ikke kunde anerkjende, og at Sadolin har misbrugt det Mandat, som Biskoppen havde givet ham.

Mod denne Opfattelse kan der dog gjøres nogle Bemærkninger. Det er sikkert, at Biskop Knud Gyldenstjerne, den katholske Biskop i Fyn, har ladet en protestantisk Catechismus oversætte paa Dansk og ladet den forelægge for sit Stifts Præster paa et Landemode i Odense 1532. Af dette Factum maa den Slutning kunne drages, at Biskoppen i sit Hjærte har brudt med Romerkirken. Et andet Bevis paa, at han har skilt sig fra den, er det, at han har kaldet en af de fremragende danske Reformatorer til at være Præst hos sig. Selv om han ikke har været tilstede ved Landemodet, hvilket han ikke har, saa maa man med Bogens Titelblad som Udgangspunkt kunne paastaa, at den Aand, i hvilken der er talt i den, er Knud Gyldenstjernes. Biskoppen reiste fra Kjøbenhavn den 2. Mai, han er altsaa reist tidligere fra Odense. Men han kan godt have set Manuskriptet til Bogen, før han forlod sit Hjem, thi fra den Omstændighed, at Bogen først er bleven færdig fra Trykken den 24 Juni, kan ikke sluttes, at Trykningen først er begyndt efter Landemodet, altsaa i de første Dage i Juni. Der er et lille Hensyn, som maa tages i Betragtning. Catechismen har været udstyret med over 20 Træsnit. Ere de udskaarne i Kjøbenhavn, har det vanskelig kunnet udføres paa lidt over 3 Uger; ere de forskrevne fra Tydskland, har Trykningen vanskelig kunnet

udføres paa lidt over 3 Uger. Der maa være truffet Forberedelser til Trykningen af Bogen længe forinden, baade forinden Landemodet holdtes og forinden Knud Gyldenstjerne reiste fra Odense. Derved rykkes de indledende Skridt hvad Oversættelsen, Bogens Indhold, dens Form o. s. v. længere tilbage, og derved gjøres det muligt at tænke sig, at Knud Gyldenstjerne kan have været vel underrettet om det Arbeide, som han havde overdraget Jørgen Sadolin, og kan have aftalt med ham, hvorledes Bogens Indledning og Slutning skulde lyde.

Hvis disse Bemærkninger ikke ere aldeles urigtige, vil Knud Gyldenstjernes Deltagelse i Udgivelsen af Luthers Catechismus faa en større Betydning end der gives den efter Rørdams Opfattelse; thi Gyldenstjerne bliver selv, idetmindste i det Øieblik, et af Redskaberne til Reformationens Fremme, medens det efter den anden Opfattelse er Sadolin, som arbeider næsten bag Gyldenstjernes Ryg. Et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvorledes Reformatorerne i Danmark have dømt om Gyldenstjernes Optræden 1532, findes i et Par Steder i en Bog, som Peder Laurentsen udgav Aaret efter 1533[1]. Peder Laurentsen roser Biskoppen, fordi han lægger Vind paa, at Guds Ord, christen Lærdom og anden god Skik skal være ved Magt i hans Stift, og at Løgn, ugudelige Paafund, Øgleri, falsk Kysdkhed og anden Djævelens og Menneskens Lærdom skal med Guds Ord og Sandheds Lærdom forjages. Og navnlig siger han: »*Gud giffue, at de* — Bisperne — *ville tage exempel aff den gode Erlige Bisp aff Fyen, oc gøre saadanne Synodalia och prestemodiss statuter som han haffuer giort i sit Stickt menige Prester till christelig lærdom oc vnderuisning, och simpel almwe till gaffn oc salighet, Da beuiste de dem nogit bedre i deriss embediss naffn en de nw gøre*«. De Synodalia og Præstemødestatuter, her tales om, kunne ikke være andre end Formaningen, hvor-

[1]) *P. Laurentsen*, En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede, Malmø 1533, Blad Civ verso, Diii verso.

med Catechismen begynder og Tiltalen til Præsterne, hvormed den slutter, andre kjendes ikke fra ham før 1533, som Peder Laurentsen kunde udtale sig om med saameget Bifald. Peder Laurentsen har tillagt dem Knud Gyldenstjerne, og hans Vidnesbyrd maa have meget at sige. Det er muligt, at Jørgen Sadolin har sat disse to Stykker i Stil, men det er næppe muligt andet end at Knud Gyldenstjerne har sagt ham, i hvilken Aand de skulde forfattes, og at han har godkjendt dem i den Form, i hvilken de kom frem. Thi den Paastand, at Biskoppen synes at have været fuldkommen ligegyldig ved Tidens aandelige Bevægelser, dengang han beredte sig til at overtage Befalingen over den Hær og Flaade, der skulde gaae til Norge mod den ulykkelige Konge[1]), er ikke bevist, og den modbevises ved, at netop i det Øieblik forberedtes den første danske Udgave af Luthers lille Catechismus paa Knud Gyldenstjernes Foranstaltning og den blev i hans Navn kort efter forelagt paa Landemodet i Odense.

I Langebeks Fortegnelse over danske Palæotyper[2]) nævnes for Aar 1532 følgende Skrift:

M. Christierni Petri de gratia divina et confessione Liber. Malmogiæ 1532.

Langebeks Kilde er Albert Bartholin; foruden ham har Lyschander (maaske Bartholins Kilde) nævnet denne Bog[3]); ingensomhelst Efterretning er bleven opbevaret om den. Det er derfor med Rette, at der hersker Tvivl, om en saadan Bog af Christiern Pedersen nogensinde har været til. Den rimeligste Forklaring paa, hvorledes en Forvexling kan være opstaaet, er fremsat af Sonnenstein Wendt. Han

---

1) *L. Helveg*, Den danske Kirkes Historie til Reformationen, II, 2, S. 921.
2) Videnskabernes Selskabs Almanak 1764.
3) *Alb. Bartholin*, De scriptoribus Danicis, S. 29; *Lyschander*, De scriptoribus Danicis, i Westphalens Monumenta, III, S. 454, i *Rørdams* Lyskanders Levned, Kbh. 1869, S. 204.

formoder[1]), at den Bog, der maa tænkes paa, er den ovenfor omtalte lille Bog: *Om Guds store Miskundhed og Naade og om Skriftemaal*, som ganske sikkert er trykt i Malmø i Aarene 1531—1533. Har Albert Bartholin eller Lyschander havt denne Bog for sig, er det let tænkeligt, at de kan have troet, at den er skrevet af Christiern Pedersen, som i de samme Aar udgav saamange lignende Skrifter af opbyggeligt Indhold.

1533.

Joh. Agricolas 170 christelige Spørgsmaal med Svar,

oversat paa Dansk af Christiern Pedersen.

(Johan Hochstraten). Malmø.

I Aaret 1532, rimeligvis sidst i Juli eller først i August, fik Christiern Pedersen Tilladelse til at »*boo vtj Malmø oc nære oc bierge sig aff prenterij oc were kongelig m. huld oc troe*«[2]). Kort forinden har hans Trykkeri arbeidet i Lybek; det ses af en lille Bog af Joh. Bugenhagen »*de Sacerdotio Christi, in Epistolam ad Hebræos*«, som er trykt: »*Lubecae apud Joannem Hochstratanum Typographum Anno ab incarnatione Domini, Millesimo, Qvingentesimo, Tricesimo primo, in Augusto*«. Paa den sidste Side af denne Bog er trykt en Vignet, som er eiendommelig for Christiern Pedersens og Joh. Hochstratens i Malmø trykte danske Skrifter. Der kjendes et andet Skrift: »*Joan. Amstelredami (Alnardi) aliquot capita præcipue ac vere*

---

[1]) Ny kirkehistoriske Samlinger, II, S. 192[39]).

[2]) Tegnelser over Lande i Geheimearchivet; *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie, I, S. 501, Anm.

theologiæ«, som ligeledes er trykt i Lybek af Joh. Hochstraten, men Aaret efter, nemlig den 9. April 1532 [1]). Der synes da at være Grund til at tro, at Christiern Pedersen i Løbet af 1531 har begivet sig paa Veien til Danmark med sit Bogtrykkeri. Underveis er han standset i Lybek; han har maaske villet oppebie Udfaldet af Christiern II's Tog til Norge, eller maaske den ulykkelige Konges Tilfangetagelse har holdt ham tilbage, saa at han først sidst paa Sommeren 1532 er kommen til Malmø. At han er kommen hertil 1532 kan vistnok uddrages af den Kjendsgjerning, at der i 1532 er svaret Skat af et Hus i Malmø, »*som nw prentteren vti bor*«, og det er netop det samme Hus, som Christiern Pedersen senere eiede og i hvilket hans Trykkeri var [2]). I December 1532 maa allerede hans Bogtrykkeri have været i Gang, thi en større Bog blev trykt færdig i det Fredag næst Hellig 3 Kongers Dag 1533.

Christiern Pedersen udgav 1533 i Malmø en Lærebog i Religionen, nemlig en Oversættelse af Joh. Agricolas: »*130 Fragestücke für die junge Kinder in der deutsche Mägdlinschule zu Eisleben*«, som første Gang udkom 1527, og de følgende Aar i forøgede Udgaver. Denne Bogs Titel er følgende:

Hundrede och | halffierde sindz|tiwe merkelige och ret Cristelige | sporssmaall met deris Suar Som | enfoldige Cristne menniske baade | vnge och gamle meget nøttelige ære | ath lære och vide til deris sielis | salighed, Och til ath trøste | oc størcke dem met mod dieff|uelens fristelser oc mod alle | hans disciplis falske | lerdomme | (Et H) | (Fire Stjerner)

Bogen er i meget lille Qvartformat; den bestaar af 48 Blade, upaginerede, signerede 𝔄—𝔐. Den er trykt med Christiern Pedersens sædvanlige Typer; Titelbladet er omgivet af

---

[1]) *Sonnenstein Wendt* har fremdraget disse Bøger, Ny kirkehist. Saml., II, S. 192 [92]). Begge Bøger nævnes hos *Panzer*, Annales typogr., VII, S. 273—74. Af den første findes et Exemplar i det st. kgl. Bibliothek.

[2]) *Sonnenstein Wendt*, anf. St. I, S. 255 og 655

Rammen med de nordiske Vaabener. Titelbladets Bagside indeholder et kort Forord, der slutter saaledes: »*En dog ath samme Spørssmaall kunde vel synes bernactelige aff mange, da skall man alligeuel finde gode christelige Suar og merckelige Artickle i dem, Som mange cristne icke før viste, Oc ey heller de papister som holde dem meget kloge oc vise i scrifften icke en nu vide huad de skulle ret suare till dem*«. Blad A2 begynder selve Skriftet, der fortsættes til Blad M4, Linie 14. Derefter læses:

(En Stjerne) *Denne bog er vdsat paa Danske aff* | *Christiern Pedersen i Malmø, och* | *prentet der sammestedz den første* | *wge i Faste Aaar* [sic!] *effter Gudz* | *byrd Twsinde Femhwn*|*drede paa det tretten*-|*de oc tiwe.*

Paa Bagsiden af dette sidste Blad er aftrykt Tidens Billede. Indenfor en rectangulær dobbelt Linieramme staar en mandlig Figur paa et Hjul; han har Vinger paa Fødderne, Ansigtet er næsten skjult af et uhyre Skjæg; i høire Haand holder han et Sværd eller en Kniv, i venstre Haand et flagrende Baand, i hvilket Ordene: *ΓΝΩΘΙ ΚΑΙΡΟΝ*, ere trykte.

Midt i Træsnittet læses: *Occasio.* Nedenunder læses: *Sat i Malmø* trykt med meget store Bogstaver.

Der er bevaret 2 Exemplarer af denne Bog, begge i det store kongelige Bibliothek. Det ene, som har tilhørt Hielmstierne[1]), er fuldstændigt. Ved Trykningen af det andet Exemplar er der indløbet en underlig Feil; Blad A2 ender midt i det sjette Spørgsmaal, Blad A2 verso begynder med et Svar, derpaa følger det tiende, ellevte og paa Blad A3 tolvte og trettende Spørgsmaal; denne samme sidste Side er atter trykt Blad A3 verso, Blad A4 fortsættes med det fjortende Spørgsmaal. Saaledes mangler det Halve af sjette Spørgsmaal med Svar, det syvende, ottende Spørgsmaal med Svar og det niende Spørgsmaal, hvortil Svaret findes.

Bogen forekommer kun sjelden i ældre Bogsamleres Cataloger. Efter Langebek solgtes et Exemplar for 1 Rdlr. 2 ß[2]).

Skriftet er udgivet af C. J. Brandt, som tillige har meddelt nogle Oplysninger om det originale Skrift, og vistnok for stærkt fremhævet Chr. Pedersen som en ivrig Tilhænger af Agricolas antinomistiske Retning[3]). Det kan være, at Chr. Pedersen har oversat Bogen, fordi han fandt, at den var en god og brugbar Lærebog i Religionen, — uden at han har tænkt meget stærkt paa, at Agricola fjærnede sig fra Luther. Derpaa tyder Forordet.

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 571, Nr. 1.
[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 428, Nr. 2968.
[3]) *Chr. Pedersens* Danske Skrifter, IV, S. 519—68; 606—8.

1533.

Niclaus Manuels Satire, Messens Sygdom og Badereise,

bearbeidet paa Dansk.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Originalen til dette dramatiske Digt stammer fra Schweiz, den er forfattet i Prosa af en af dette Lands Reformatorer, Niclaus Manuel, i Bern i Aaret 1528[1]). Det er maaske den vittigste Satire, som i Reformationstiden er skreven mod den catholske Lære, og den er derfor udkommen i mange Udgaver, Bearbeidelser og Oversættelser, baade paa Høitydsk og Plattydsk, Hollandsk og Dansk. Hvem der har bearbeidet og localiseret den paa Dansk, vides ikke; han maa have været en meget begavet Mand, thi han har forstaaet at slaa ind i Satiren og i god Conseqvens at føre den videre. Maaske den danske Bearbeidelse allerede har været kjendt 1530[2]).

Den danske Udgave har følgende Titel:

Dialogus | *En greselig ond tiende* som | *Pauen fick til Rom om den Papistiske* | *Messe som er det ypperste hoffuitsticke i* | *hans oc Anthechristens Kircke, Och* | *huad suar hand oc hans hellige aan-*|*delige selffskaff der til swaret* | *haffue* | (Stjerne) | *M. D. xxxiij*

Bogen er i Octavformat, bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede **Ai—Ci**. Den er trykt med Chr. Pedersens Typer, 24 Linier paa Siden. Paa Titelbladets Bagside læses: »*Her effter følger deris naffn som handle denne sag*«, nemlig 12 Personer. Blad A2 indeholder en Fortale, selve Skriftet begynder

---

[1]) Se herom: Viser fra Reformationstiden. Udgivne af *Chr. Bruun*, Kbh. 1864, S. 3—4, S 64—68.

[2]) Den Hypothese, som er fremsat af *L. Helveg*, at Digtet er opført i Reformationstiden som Skuespil, maa modtages med meget stor Tvivl. L. Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen, II, 2, S. 848.

Blad A3 og fortsættes til Blad C4, Linie 5. Den sidste Side er blank.

Det store kongelige Bibliothek eier 3 Exemplarer af denne Bog; et af dem har tilhørt Hielmstierne[1]). Ældre Bogsamlere have sjelden eiet den. Et Exemplar solgtes paa Klevenfelds Auction for 1 Rdlr. 3 ℔ 4 ß[2]).

Bogen blev optrykt 1746 af Langebek i Danske Magazin, og 1861 af C. J. Brandt[3]).

1533.

Den Augsburgske Confession,

oversat af Jørgen Jensen Sadolin.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Den 25. Juni 1530 oplæstes paa Rigsdagen i Augsburg det Skrift, som senere er blevet den evangelisk-lutherske Kirkes symbolske Bog, og som kjendes under Navnet: den augsburgske Confession. Det var Melanchthon, som forfattede den. Bekjendelsen var forfattet baade paa Latin og paa Tydsk, det var den tydske som blev oplæst; i begge Sprog udkom Bekjendelsen samme Aar. Paa Dansk blev den oversat af Jørgen Jensen Sadolin. Udgaverne paa Latin og Tydsk begynde med en Fortale til Keiser Carl V, den er udeladt i den danske Udgave. Oversætteren har nærmest holdt sig til den latinske Text.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 592, Nr. 7.

[2]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 609.

[3]) *Danske Magazin*, II, S. 53—64; 85—95; 103—107. *C. J. Brandt*, En Satire fra Reformationstiden, Kbh. 1861, udgjørende en Del af »Ældre danske Digtere«, første Bind, Kbh. 1862.

Bogens Titel er følgende:

Then Christelig Troes oc | lærdoms bekiendelsse som | bleff indførd fore Høybornste Stoer-|mechtig Keyser Karl: V: i Augsborg | M D XXX. | Vdsatt til Otthenss wed Jørgen Jenssen | aff Wiberg: Alle Dantske til een wnder-|wiiselig paamindelse Som mod samme | woffweruindelig lærdom ere for-|førde Och til hennes med-|holde rers aldtiid rede | vndschylding | Kiøben (Træsnit) *haffnn Anno 1533.*

Bogen er i Octavformat, den bestaar af 56 Blade, upaginerede, signerede 2—3, A—Giii. Den er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller et Vaabenskjold, hvori er anbragt **i h s**, ovenover en Krone. Paa Bagsiden af Titelbladet begynder en Fortale fra Jørgen Jensen af Wiberg til »*alde och hwer thenne Bogges frummæ læsere eller tilhører*«. Han fortæller, at denne Troes og christelig Lærdoms Bekjendelse er udgaaet paa Latin og Tydsk; alle Nationer og Slægter under Solen bør læse den, og derfor har han paataget sig at oversætte den paa sit Modersmaal, »*icke aff noghen forhettenhed paa miin ringe amechtighed, Men een part fore noghre goede frumme Christne theres børns schyld oc een part aff miin eghen forplichtig tiennestachtighed til Guds ærhe, oc then meenig Dansche folckes forfremmelsse i samme saligheds lærdom*«, baade til Gavn for de enfoldige Almuesfolk og for den ærlig Raad og menig Adel i Danmarks Rige. Han udtaler sig om, hvorledes de Evangeliske i Danmark altid have prædiket i Overensstemmelse med den Lære, som nu er udtalt i denne Bekjendelse, hvis Indhold han derpaa anfører. Fortalen slutter Blad 4 verso; nederst er anbragt et Zirat med Bogstaverne **H W** i. Selve Skriftet begynder med Blad A og fortsættes til Blad G, Linie 11. Derefter læses følgende Linier trykte med meget fede Typer:

Trycht aff Hans Viingart | i Kiøbenhaffn S. Pe-|ders och Powells [ɔ: 29 Juni] | *afften Aar et cete. | M Dxxxiii. | H G H V D A*

Paa Bagsiden af dette Blad læses et Citat af Esa. 53: *Hand er rengned med mysdædere.* Nedenunder er trykt et

lille Træsnit: Christus paa Korset imellem de to Røvere, ved Siden af ham Maria.

Kun et Exemplar vides endnu at være bevaret af denne Bog; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]); det er desværre defect, Blad E6 mangler.

Bogen maa længe have været en stor Sjeldenhed; den er kun truffen i Rostgaaards Catalog, paa Auctionen efter ham betaltes Exemplaret med 4 ℛ 4 ß[2]).

1533.

Georg Schmaltzing, Davids Psalmer i Bønner.

Hans Walther. Magdeborg.

Af denne Bog er kun et Exemplar bevaret; det findes i Karen Brahes Bibliothek indbunden sammen med den S. 27 beskrevne Bedebog[3]). Bibliographerne anføre en høitydsk Udgave af Schmaltzings Davids Psalmer i Bønner fra Augsburg 1536, og en plattydsk fra Rostock 1543 (endnu 1579 udkom der en plattydsk Udgave[4]); naar den første tydske Udgave er udkommen, er ikke fundet, den maa være udkommen 1533 eller tidligere. Heller ikke om Schmaltzing er der fundet Oplysninger. Hvem der har oversat Bønnerne paa Dansk, om maaske den i Efterskriften nævnte, men ubekjendte Jacob Hansen, vides ikke.

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 593, Nr. 8.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 212, Nr 128.

[3]) Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 129.

[4]) *S. J. Baumgarten*, Nachrichten von merkwürdigen Büchern, VII, Halle 1755, S. 7'). *Scheller*, Bücherkunde der Sassisch-Niederd.-Sprache, Braunschw. 1826, S. 232, Nr. 922. *Grässe*, Trésor de Livres rares, V, S. 482.

Den danske Oversættelse har følgende Titel:

Dauids Psalter giord wdi | Bøner, offuer the | hundrede oc halfftredi-|sinds tiwe Psalmer, wel | begrundnede y then helli|ge Guddommelige schrifft. | aff Georgio Smal|tzing, oc nw nylige for-|danskedt. MDXXXiij.

Bogen er i meget lille Octavformat, den bestaar af 101 Blade, upaginerede, signerede Aij — Niiij (i Læg N kun 5 Blade). Den er udstyret ganske som Bedebogen fra 1531, dog uden forzirede Initialer; Titelbladet er omgivet af samme Ramme som den. Af Titlen ere flere Linier trykte med rød Farve.

Blad A verso — Aij indeholde en Fortale uden Over- eller Underskrift eller Datum, og uden mærkeligt Indhold. Bl. Aij verso har Overskriften — tildels trykt med rød Farve — »*Offuer the hundrede oc halfftredisinds tiwe Psalmer giorde y Bøner*«. Derefter begynder Texten, som fortsættes til Blad N5 nederst: »*Her endis Psaltaren*«. Over Siderne læses: »*Dauids Psalter — giord wdi Bøner*«. Blad N5 verso læses:

Thenne Da-|uids Psalter giord | wdi bøner, er Pren|tet y Magdeborg | hooss Hans Wal-|ther, oc retted aff Ja. Hanssz. | Aar effter Guds byrd | MDXXXiij.

Denne Bog er ikke forefunden i andre Bogcataloger end Karen Brahes. Dens Titel blev først nøiagtig aftrykt 1836[1]).

[1]) *Stemmer fra den danske Kirkes Reformationstid*, S. 45.

1533.

Christiern Pedersens Skrift, Den rette Vei til Himmeriges Rige,

oversat paa Skotsk af John Gau.

Johan Hochstraten. Malmø.

Titlen paa denne Bog, om hvilken der siges, at den er »*the very first reforming treatise, wich was, probably written in Scotland, upon the principles of Luther, before Calvin was known to fame*«, blev meddelt 1810 af George Chalmers[1]). 1846 blev Bogen atter bragt paa Omtale af David Laing[2]), og det er uden Tvivl ham, som 1856 meddelte Uddrag af den, ledsagede af Facsimiler af Titelbladet og Efterskriften i et Værk udgivet af det skotske historiske Selskab, Bannatyne Club[3]), hvor der siges om den: »*The volume is considered to be one of the earliest Protestant works by a native of Scotland. It is of such rarity that only one copy is known to be preserved. It is now at Britwell, having been acquired at the sale of Mr. Chalmers's Library, by the late W. H. Miller, Esq. of Craigentinny. The extraxts are printed literally from the original edition*«. Man havde altsaa i Skotland staaet i den Formening, at John Gau er Forfatter til Bogen, men Sonnenstein Wendt oplyste 1860[4]), at den er et Skrift af Christiern Pedersen, som John Gau har oversat paa Skotsk. Denne Gau var en skotsk Flygtning, som paa Grund af Religionsforfølgelserne

[1]) *Georg Chalmers*, Caledonia, II, London 1810, S. 616°.
[2]) The Works of *John Knox*, collected and edited by *David Laing*, I, Edinb. 1846, S. 504.
[3]) *The Bannatyne Miscellany*, III, Edinburgh 1855, S. 343—67.
[4]) *Sonnenstein Wendt*, Om Reformatorerna i Malmø, i Ny kirkehist. Saml., II, S. 194, Anm. 98. — Et Udkast paa Latin til en Ligtale over John Gaus Hustru Birgitte af Peder Palladius er meddelt af *H. F. Rørdam* i Ny kirkehist. Saml., I, S. 683—85.

i hans Fædreland maatte forlade det; han tog sin Tilflugt til Danmark, giftede sig i Malmø, i hvilken By han opholdt sig nogle Aar; senere var han Præst i Kjøbenhavn.

Bogens Titel er følgende:

The richt | vay to the Kingdome of he-|uine is techit heir in the x com|mandis of God, And in the | Creid, and Pater noster, | In the quhilk al chrissine men | sal find al thing yat is neid ful and requirit to onderstand | to the saluation of | the saul | (To Stjerner)

Bogen er i lille Octavformat; den bestaar af 120 Blade, upaginerede, signerede A—P. Titelbladet er omgivet af en Ramme i Træsnit, foroven Christus der prædiker for Folket, forneden Christus som sender Apostlene ud for at prædike, Apostlen Peter vender sig imod ham med Nøglen i den opløftede høire Haand; paa Siderne Søiler. Den samme Ramme er benyttet til det ovenfor (S. 56) nævnte Skrift af Bugenhagen, som Hochstraten trykkede i Lybek.

Skriftet begynder med en Fortale af »*Jhone Gau to the reader*«; det er ganske den samme Fortale, hvormed Christiern Pedersen har indledet sit Skrift. Det slutter med et længere Brev med Overskriften: »*Heir efter folouis ane epistil to ye nobil lordis and barons of Scotland*«, i hvilket Forskjellen mellem Loven og Evangelium fremstilles, og Ønsket udtales om at Evangeliet maa blive udbredt. Derpaa følge disse Linier:

(Tre Kløverblade) | (Et Kløverblad) *Prentit in Malmw, Be me Jhone | Hochstraten the xvi day of | October, Anno M D | XXXiii*

1533.

Hvorledes hvert christet Menneske skal berede sig til Døden.

Johan Hochstraten. Malmø.

Forfatteren eller Oversætteren til dette lille Skrift er endnu ikke paavist. I tyve Afsnit behandles det Æmne, som er angivet i Titlen. Skjønt Christiern Pedersens Navn ikke er anført i Bogen, og denne ikke af Literærhistorikerne opføres blandt de Skrifter, som han har udgivet, er det maaske dog muligt, at den er udgaaet fra ham. Sproget synes at tyde derpaa.

Bogens Titel er følgende:

Huorledis hwert | Christet menniske skall | berede sig mod døden Oc | tage orloff aff denne verden Och | haffue sig i sin liffuis tid oc | døtzens nød, mod syn-|den døden oc helff|uede | (Et H) *Sat i Malmø*

Bogen er i Octavformat, den bestaar af 26 Blade, upaginerede, signerede **B—Diii**; Læg **C** har 4 Blade, **D** 6. Den er trykt med Christiern Pedersens bekjendte Typer, 24 Linier paa Siden. Texten begynder Blad **A**2 og slutter Blad **D**6 verso, Linie 5 f. n. Derefter læses:

(En Stjerne) *Denne Bog er Prentet i Malmø aff | Johan Hoch straten, Aaar* [sic!] *effter Gudz | byrd M D xxxiij, Den xxv dag i | Nouembri |* (En Stjerne)

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog; det ene har tilhørt Hielmstierne[1]).

Bogen synes ikke at have været kjendt af ældre Bogsamlere.

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, II, S. 635, Nr. 263.

1533.

Den danske Rimkrønike.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne Udgave af Rimkrøniken følger Hovedudgaven fra 1495 meget nøie, dog med nogle Forandringer i Henseende til Orthographi. Den udmærker sig ved en Fortsættelse, i hvilken Kong Hans's Historie fortælles; som Forfatter er fra gammel Tid nævnet Erik Krabbe til Bustrup, Rigsraad og Høvedsmand paa Lundenæs; han døde 1564[1]). Fortsættelsen staar i hele Behandlingsmaaden meget tilbage for Hovedværket.

Titlen, som er trykt med Missalbogstaver, er følgende:

*Q Her begynnes | then Danske krøn|nicke wel offwer|seet oc corrigeret | bedre end til forn*n | *Kiøbnehaffn*n. | *M. D. xxxiii.*

De to Exemplarer, som ere bevarede af denne Bog, det ene i det store kongelige Bibliothek, det andet i Universitetsbibliotheket i Upsala, ere begge defecte. Bogen er i Octavformat, bestaar af 138 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Sv.** Den er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en træskaaren Ramme med forskjellige Forziringer, der dog ikke nogen i Henseende tildrage sig Opmærksomhed. Paa Titelbladets Bagside er aftrykt Rimkrønikens korte Indledning; paa Blad **Aii** begynder Texten, som fortsættes indtil **Si**, Linie 12. (Fra Blad **Pii** verso, Linie 6 f. n. begynder Tillægget om Kong Hans, det fortsættes til Blad **Si**, Linie 12; derpaa et Zirat). Blad **Si** verso indeholder »*Til Læseren om nytte aff krønnicken*«. Denne Efterskrift slutter Blad **Siii** nederst. De sidste 4 Linier lyde saaledes:

MD paa trettende oc tiffwe aar
Sancte Magdalene affthen [ɔ: 21. Juli] *thet wor*
Tha wor thenne Krønnicke tryckt aff ny
wed Hans Wingartner i Kiøbmenhaffn by

[1]) Se *Molbechs* Udgave af Rimkrøniken, Kbh. 1825, S. xxxviii–ix.

Blad Siii verso begynder »*Register offwer tenne krønnicke*«, det slutter Blad Sv. Blad Sv verso—S6 indeholder et kongeligt Privilegium[1]) for Bogtrykkeren paa denne Bog i tre samfelde Aar; det er givet »*paa wort Slott Kiøbmenhaffn, torsdagen nest effther Quasimodo geniti Søndag* [ɔ: 24. April], *Aar etc. M. DXXXij wnder wort Singnett. Receptor her Offue Lunge ridder*«. Nedenunder er aftrykt et Ornament, hvori Bogstaverne H W (Bogtrykkerens Navn). Paa Bagsiden af Blad S6 læses:

H G H V D A

¶ *Thesse bøger finder thw falle i Kiobmenhaffn hoss Hans Prenthere i thet ny klosterstrede* ⁊ *Oc wdi Wiborg i Jutland hoss Peder snecker som boer ved sancte Hans kloster* ⁊ *Oc wdi Assens i Fyn hoss her Christiern Skrock Predickere Ther med teg ewin delig Gud befalindis* (Et Blad)

Paa Blad B7 er afbildet i Træsnit en Konge i en lang Kaabe, Guldkjæde om Halsen, Krone paa Hovedet, i venstre Haand et Scepter[2]). Bagsiden af dette Blad er blank.

I Exemplaret i det store kongelige Bibliothek mangler ikke faa Blade, nemlig i Læg B Signaturen iiij og v (der findes vel en Signatur iiii, men det maa være en Trykfeil for iii) indeholdende Versene, som i Molbechs Udgave af Rimkrøniken betegnes med Nr. 461—548[3]); i Læg D Bladene 7 og 8, svarende til Versene 1312—1461; i Læg I Signaturen ii og 7, Versene 2879—2917 og 3098—3143. (Læg R indeholder kun 4. Blade og skal kun indeholde saamange); i Læg S mangler Signaturen iiii—v (der er en Signatur v, men det maa være en Trykfeil); ialt mangler saaledes 8 Blade.

Denne Bog er ikke funden i noget ældre Bogcatalog.

---

[1]) Dette Privilegium er aftrykt i *Danske Magazin*, I, 1745, S. 29.

[2]) *Molbech* har tænkt sig, at den Konge, som her er fremstillet, er Christiern den Anden. Den danske Riimkrønike, Kbh. 1825, S. xxxvii*). Denne Tanke er høist usandsynlig

[3]) Det er nemlig ikke rigtigt, naar *Molbech* siger, at Signaturen B3 og B8 fattes, uden at dog Texten mangler noget paa disse Steder.

1533.

Danmarks Riges Biskoppers Svar paa de Lutherskes Artikle.

Povel Ræff. Aarhus.

I Cataloget over Resens Bibliothek [1]) nævnes dette Skrift — dog med unøiagtig Titel, selve Bogen eiede Resen ikke, men kun en Afskrift — og der føies til: »*Avonis Bilde (ut putatur*«. De Undersøgelser, som Engelstoft har gjort Bogen til Gjenstand for [2]), gjøre det i høieste Grad sandsynligt, at den er dels en Oversættelse, dels en friere Bearbeidelse af et latinsk Skrift, som er forfattet af en af de tydske lærde Theologer, som 1530 bleve kaldte ind for paa Herredagen i Kjøbenhavn at føre Katholicismens Sag mod de evangeliske Prædikanter, — maaske Dr. Stagefyr. Dette vidtløftige Skrift, rettet imod de Svar, som Prædikanterne havde udgivet paa de 27 Artikle, i hvilke Biskopperne havde fremsat de Evangeliskes Afvigelser fra den almindelige Kirkelære og som med disse vare forelagte paa Herredagen, blev aldrig udgivet, men er endnu bevaret i Haandskrift; det blev først forfattet efter Herredagen og Tidsforholdene vare ikke gunstige for dets Udgivelse. Men da Frederik den Første var død og Biskopperne løftede Hovedet, var Øieblikket kommet til at benytte det. Den Mand, hvem det overdroges at oversætte og bearbeide den Del af det, som udkom, antages efter indre Kriterier for at have været Povel Eliesen, noget ældre sikkert og utvivlsomt Vidnesbyrd herfor er ikke bevaret; men der udtales dog Tvivl, om Povel Eliesen har forfattet den

[1]) *Joh. P. Resenii* Bibliotheca, S. 358, Nr. 69.

[2]) *C. T. Engelstoft*, De confutatione latina, quæ apologia concionatorum evangelicorum in comitiis Hauniensibus anno 1530 traditæ opposita est. Haun. 1847. Univ. Progr.-Saml. Engelstofts Afhandling om Paulus Eliæ, i Nyt hist. Tidsskrift, II. S. 479—80, 498—99.

hele Bog, som den foreligger, mulig har en eller anden havt Del i Arbeidet. Som Titlen angiver, blev Skriftet udgivet i det katholske Cleresis Navn.

Bogen har følgende Titel:

Menige Danmar|kis Rigis Biscop pers och Prelaters | christe lige oc retsin-|dige geenswar. till | the Lwtherianscke | artickle.

Bogen er i Qvartformat, den bestaar af 142 Blade, upaginerede, signerede **Ai—Uiij** og **aai—ppiiij**. Den er slet trykt med Schwabachere, 28 Linier paa Siden; ret smukke Initialer ere benyttede, men Aftrykkene ere lidet rene. Titlen er trykt med Missalbogstaver, under den er aftrykt et Ornament. Blad (A2)—Ci verso indeholde en Indledning, en Hilsen fra Danmarks Riges Bisper og Prælater til alle christne Læsere; disse opfordres til opmærksomt at gjennemlæse Skriftet, det veileder til Forstaaelsen af, hvorledes den hele Bevægelse og Uenighed er opkommen, Striden mellem de Lutherske og den gamle bestaaende Kirke. Blad Cij begynder selve Skriftet med følgende længere Overskrift: »*Menige Danmarckis Rigis Bispers oc Prelaters Christelige geenswar, emod nogre vchristelige swar mett hwilke thesse ny lerere som kallis euangelischke predicanter siwnis att haffwe sig wndskyltt oc orsagett til xxvij. article som same Bisper oc Prelater haffwe besynderlighe anklagett vdaff theris gantsche predicken, lerdom oc handell, i then herredag som war holden vti Københaffn, Anno dni. M. d. xxx. i Julij maanedt*«. Skriftet er ordnet saaledes, at Biskoppernes 27 Artikler anføres en efter en, efterfulgt af »*Predicanternes swar*«, hvorpaa da følger »*Prelaternis gienswar*«, som ofte er meget langt. Det slutter Blad pp5 verso, og efterfølges af »*Ett godt oc nytteligt raad*«, som gaar ud paa, at alle gode Christne maa fly og sky disse »*Lutheruler*«, samt med en Opfordring til dem om at bede for dem til Gud, »*at han will wndhe them naade oc sind til een god omkring wendilsæ*«. Denne Opfordring slutter nederst Blad pp6, derefter læses:

C *Per d. P.* (Træsnit) *R. M. d. xxxiij*

Træsnittet er Povel Ræffs Mærke, gjengivet i første Bind S. 296. Den sidste Side er blank.

Af denne Bog bevares 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek. Det ene er fuldstændigt, i det andet mangler Læg B; dette har tilhørt Niels Foss og derpaa Hielmstierne. Et Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek [1].

Et Exemplar solgtes paa Auctionen efter Thomas Bang 1662 for 5 ℔ 3 ß; paa Danneskjolds Auction 1732 betaltes et med 3 Rdlr. 2 ℔ 8 ß [2].

1533.

Peder Laurentsen, Undervisning om Præste-Embede og Giftermaal.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Allerede den korte Indholdsangivelse paa Titelbladet giver tilkjende, at dette Skrift af Peder Laurentsen er indholdsrigt. Det dreier sig hovedsagelig om Spørgsmaalet om Præsters og Bispers og andet Klosterfolks Giftermaal og ret Kydskhed; men det breder sig videre og handler mere i Almindelighed om den catholske Geistligheds Levnet. Bogen er vel skreven, med Alvor, passende Polemik, paa sine Steder ikke uden en vis Veltalenhed og poetisk Flugt.

Bogens Titel er følgende:

En sand oc ret cristen | vnderuisning om preste embede och om | deriss leffnit Giffltermaal, oc ret kyskhed. | Desligest om kloster folckis løfte | och frihed, och ath de mwe | giffte dem

---

[1] Bibliotheca *Foss*, S. 211, Nr. 2629. *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 126, Nr. 13 Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 106.

[2] Catalogus libror. *Th. Bangii*, Blad bb2 verso, Nr. 38. Bibliotheca *Danneschioldiana*, S. 179, Nr. 1343.

effter Gudz ord, oc gammel | kircke low. | Ecteskaff er erligt iblant alle Men Skør-|leffuere, bolere, oc hordkarlle dem skall | Gud dømme siger S. Pouil til de | Hebre. i det. xiii. capi. | Less først, oc acte deth well, oc | døm siden reth, wden had, wild | och awind. | Sat i Malmø

Bogen er i Qvartformat, bestaar af 52 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Niii**. Den er trykt med Chr. Pedersens Typer, 30 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en træskaaren Ramme, med forskjellige Figurer, forneden et Mærke:

Blad **Aii—A4** indeholder en Hilsen til Læseren fra »*Peder Laurentsen lesemester i Malmø*«, som tillige orienterer med Hensyn til det Standpunkt, fra hvilket Bogen er skreven. Blad **A4** verso indeholder en kort Fortale, fra Blad **Bi** begynder selve Skriftet, der slutter Blad **Niii** verso. Det er inddelt i 16 Afdelinger. Blad **N4** indeholder et Register over dem: »*En liden taffle paa forneffnde bog Oc om hwad her scriffues i hende*«. Nederst paa samme Side læses:

Denne bog er Prentet i Malmø aff Johan Hogstrate | Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii. Den fredag [ɔ: 11 Januar] | *nest hellige Tre Kongers dag.*

Paa Bagsiden af dette Blad er aftrykt Træsnittet med Tidens Billede (se S. 58).

Af denne Bog kjendes nu to Exemplarer. Det ene findes i den Bjelkeske Bogsamling i Skokloster, det er fuldstændigt; det andet bevares i det store kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, det er defect, der mangler Lægene **E F G H I L**; dette Exemplar har tilhørt Hielmstierne, som vistnok har

kjøbt det paa Auctionen efter Klevenfeldt 1777; det betaltes med 1 Rdlr. 3 ¥ 2 β[1]).

Kun faa Bogsamlere have i de nyere Tider eiet denne Bog; i Resens Bibliothek fandtes et Exemplar; et andet nævnes i Cataloget over Matthias Foss's Bibliothek[2]).

I Aaret 1868 gav Dr. H. F. Rørdam et Oversigt over Skriftets Indhold og Character[3]).

1533.

Peder Laurentsen, Undervisning om Pavens Statuter, Love, Bud og Skikkelser.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Dette Skrift synes at være fremkaldt ved nogle Statuter for Præsterne, som Biskopen i Børglum havde udstedt, og som i flere Punkter afveg fra dem, Biskop Birger i Aaret 1514 havde ladet trykke i Paris (se første Bind, S. 211). Mod disse Statuter tog Peder Laurentsen til Gjenmæle, idet han udførlig søgte at godtgjøre, i hvor høi Grad de stred imod Guds Ord og det hellige Evangelium, og hvor meget de dreiede sig om den ydre Form (f. Ex. om Helgens Tjeneste, om Messen og Christi Testamentes Brugelse; om udvortes Ceremonier og Skikkelser; om Tiende og Offer; om Giftermaalsforbud; om Præsternes Hindring af Giftermaal; om Røgelse og Smørjelse; om Aflad og Broderskab), men ikke rørte ved Religionens

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 125 Nr. 5. Mnseum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 475.

[2]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 249, Nr. 38. Catalogus libror. *M. Foss*, 1685, S. 198, Nr. 18.

[3]) Malmøbogen af *P. Laurenssen*, udg. af *H. Fr. Rørdam*, Kbh. 1868, S. XXVII—XXXV.

sande dybe Indhold og ikke satte sig til Opgave, at indprente Præsterne det paa den rette Maade. Der var intet Hensyn taget til den nyeste Tids Klager over Kirkens og Geistlighedens Forfald, eller til Ønskerne om en Reform i Kirkens Lære og Geistlighedens Levevis, men alt det Gamle var blevet opretholdt. Det er et Indlæg til Fordel for Protestantismen, skrevet i inderlig Overbevisning om, at den nye Tingenes Orden er grundet paa Guds sande Ord, og skrevet med Bestræbelsen for Øie, at gjøre dette klart og let forstaaeligt for Lægmand. Gjennem hele Bogen støtter Forfatteren sig paa Beviser tagne fra den hellige Skrift og fra Kirkeloven (den canoniske).

Bogen har følgende Titel:

En stacket vnder-|uisning aff Gudz | egne ord och den hel lige scrifft Emod | Pawens Bispers oc deris disciplis Sta-|tuter Lower bwd och skickelser, som de | haffue selffue opdictet oc drømit Oc lade | dem læse oc forkynde paa deris lande-|mode. Och der met biude, trwe och trenge fattige Sogne Prester oc den menige almwe, til ath hol-|de dem vnder band oc sielis | for tabelse alligeuel ath | de ere mod Gudz | ord, bwd och | skickelser. Sat i Malmø

Bogen er i Qvartformat; den bestaar af 28 Blade, upaginerede, signerede AII—GI. Den er trykt med Christiern Pedersens bekjendte Typer, 30 Linier paa Siden. Titlen er omgiven af en bred træskaaren Ramme med rige Ornamenter, næsten i Rococco Stil, med phantastiske Figurer og Planteslyngninger, forneden et bacchantisk Tog; Bacchus rider paa en Elephant.

Bagsiden af Titelbladet indeholder »*En taffle oc register paa denne bog*«; den viser Indholdet af Bogens 27 Capitler. Blad AII—A4 indeholde en Fortale af Peder Laurentsen til »*Alle Christne och serdelis Prester oc Gudz ordz forkyndere*«, i hvilken der gjøres Rede for, hvorledes dette Skrift er blevet til. Blad A4 verso begynder selve Skriftet; hvert Capitel har

sin Overskrift svarende til Registret. Skriftet slutter Blad 64 verso nederst, hvorefter læses:

(Stjerne) *Sat i Malmø Aar. effter Gudz byrd. M. D. xxxiii*

Af denne Bog er kun bevaret et Exemplar, som findes i det Bjelkeske Bibliothek i Skokloster. Ældre Bogsamlere hvve sjelden eiet Exemplarer af den; Bogens Titel har længe kun været kjendt fra Fortegnelsen over Resens Bibliothek [1]).

Efter en Afskrift, som er besørget for det store kongelige Bibliothek, har Dr. H. F. Rørdam i Aaret 1868 givet en Meddelelse om Bogens Indhold og Character [2]).

1533.

Peder Laurentsen, Expostulatio ad Canonicos Lundenses.

(Johan Hochstraten). (Malmo).

Medens de i det Foregaaende omtalte Skrifter, som Peder Laurentsen udgav i Aaret 1533, vare skrevne paa Dansk og henvendte til alle christne Læsere, er det, som her skal nævnes, skrevet paa Latin og henvendt til en snævrere Kreds. Anledningen til det var, at flere af de evangeliske Præster i Skaane ved Dom bleve afsatte og forviste fra Stiftet; Bisperne havde ved en Reces, given den 3. Juli 1533, faaet en større Magt over Præsterne, og den lod de nu virke paa den anførte Maade. Den 10. September 1533 skrev Peder Laurentsen et Brev til Prælaterne i Lund, i hvilket han bebreidede dem deres haarde Fremgangsmaade, og gjendrev nogle af de

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 249, Nr. 39.

[2]) Malmøbogen af *Peder Laurenssen*, udg. af *H. Fr. Rørdam*, Kbh. 1868, S. XXXVI—XLIII

Paastande, som vare udtalte i Dommen over Præsterne (om Nydelsen af Nadverens Sakrament og Præsternes Ægteskab). Kapitlet svarede ham den 28. September skarpt og haanligt, og Peder Laurentsen skrev da den 2. October et nyt Brev til Kapitlet, der ikke som hans første var holdt i en venlig Tone, men som Prælaternes bittert og vredt. Denne Brevvexling udgav Peder Laurentsen samme Aar.

Bogen udkom med følgende Titel:

(Et Blad) *Expostv-|latio Petri Lavrentii Mal|mogiensis, Ad Canonicos Lundenses, aduersus temerarie | latam exilij ente n tiam* [ɔ: *sententiam*] *et condemnationem in quosdam uer-|bi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum | ueterum consiliorum canones, | Et sanctoram | patrum et ueræ ecclesiæ | doctrinam | Osee V | Non dabunt cogitationes suas ut reuertantur ad dominum, quia spiritus fornicationis in medio eorum et dominum non cogno uerunt | Addita est epistola eorundem canonicorum, qua suo more ad Expostulationem respondent, una cum eiusdem Epistolæ respon sione et ce. | Malmogie | Anno M D xxxiij*

Bogen er i Octavformat, bestaar af 32 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Diiij**. Den er trykt med latinske Typer, de samme som Joh. Hochstraten brugte i Lybek 1531 (se ovenfor S. 56). (Nogle faa Steder er der brugt græsk Skrift). Deraf tør sluttes, at det er Hochstraten, som har trykt denne Bog i Malmø; hverken Bogtrykkerens Navn eller Trykkestedet er nemlig angivet. 29 Linier paa Siden. Trykken er ikke ren.

Paa Titelbladets Bagside er trykt et kort Forord til den christne Læser. Peder Laurentsen havde ikke villet udgive sit første Brev, fordi han havde ventet at finde en sund Dom og Billighed hos Kapitlet. Men da han saa, at han havde pløiet paa Strandbredden og kun faaet Had og Haan til Gjensvar, saa vilde han bringe Sagen for den christne Verdens Domstol. Derpaa følger:

a *OLAVI CHRYSOSTOMI CAR*
men ad lectorem

Venditur hic paruus, paruo licet ære libellus
Occulit ingentis utilitatis opes
Nam docet a uero, falsum dinoscere, recte
Judicium, et fructus huius ab alterius.
Quæ noua, quæque vetus dicenda ecclesia iure, et
Vtraque quam uiuo picta colore uenit
Et quantum impietas, pietatis imagine sumpta
Ledit et in uitæ protrahit exitium
Discas et hic qui sunt ueri sine cornibus hirci
Et quibus inuisus connubialis amor
Quam noua concilijs quæstum spectantia cædunt
Priscis, quæ spirant dogmata sancta dei
Et quantum sese produnt mendacia, quamuis,
Personom ueri sæpius accipiunt
Denique ut idolum, cum Christo pugnat aperte
Romanam, et leges fert sine fine nouas
A Christo mundum, misere quibus auocat omnem
Quas et rasorum mordicus ordo tenet.

Fra Blad **Aii—Ci** indeholdes Peder Laurentsens første Brev til Kapitlet, fra Blad **Cij—Ciij** Kapitlets Svar, fra Blad **Ciij** verso—**D7**, Lin. 5 f. n. Peder Laurentsens andet Brev. Derpaa følger: »*De Sacerdotum sanctis coniugiis deque aliorum sacerdotum impuris scortationibus Axiomata per Petrum Laurentij*«, 18 Paragrapher, som slutter Blad **D8** nederst med: *Τελος*. Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, begge fuldstændige. Det ene har tilhørt Hielmstierne[1]); foran har han skrevet: »Rarissimus hic libellus dono mihi missus a Domino Episcopo Doctori Celsio 1777« (ɔ: Biskop Olof Celsius i Lund). Paa Titelbladet læses:

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 592, Nr. 3.

»*Trugillus Suenonis* 1579«. Et Exemplar findes i Universitetsbiblioteket i Upsala.

Resen og N. Foss have eiet denne Bog[1]), som ellers ikke er funden i ældre Bogcataloger.

Dr. H. F. Rørdam har udførlig omtalt Bogen i Aaret 1868[2]).

1533?

Frands Vormordsen, Apologia adversus Lundenses Canonicos.

(Johan Hochstraten). (Malmø).

Lidt senere end Peder Laurentsen forsøgte hans Kampfælle mod Papismen i Malmø, Frands Vormordsen, at komme de afsatte Præster til Hjælp. Den 31. October skrev han et Forsvar for dem, som han rettede til Danmarks Riges Raad; dette Skrift er forfattet i en meget rolig Tone, saa skaansomt som mulig imod Torben Bille, udvalgt Ærkebisp i Lund. Forsvaret dreiede sig især om Læren om Sacramentet og de Geistliges Giftermaal. Vormordsen udgav sit Brev, vistnok samme Aar; i Udgaven er intet Trykkeaar angivet.

Denne Bog har følgende Titel:

Ad ge-|nerosissimvm ivxta | atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ | regni Senatum, proceres atque magistra|tum et pia et erudita, Francisci | Vormordi, Amstelredami, apologia ad|uersus Lundenses Canonicos | Ad Libellvm Apo-|logeticum in publicum exiturum, Car-|men Phaleucium. Olavo Chry-|sostomo, hæryngiano authore

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 141, Nr. 64. Catalogus librorum *N. Fossii*, S. 559, Nr. 2861.

[2]) Malmøbogen af *Peder Laurenssen*, udg. af *H. Fr. Rørdam*, Kbh. 1868, S. XLVII—LI.

Bogen er i Octavformat, den bestaar af 12 Blade, upaginerede, signerede **B**. Den er trykt med latinske Typer, de samme som ere benyttede i P. Laurentsens Expostulatio. 29 Linier paa Siden; Trykken er temmelig uren. Titelbladet er omgivet af en træskaaren Ramme, den samme som er beskreven ovenfor S. 66. Det kan derfor antages som sikkert, at Bogen er trykt i Malmø af Johan Hochstraten. Paa Titelbladets Bagside begynder følgende Digt af Olaus Chrysostomus, som slutter Blad A2:

Prodi nunc auibus libelle faustis
In lucem, pudeat latere rectis
Vormordi sine gloria perenni
Immortale decus simulque famam
Adquires facili foris labore
Doctorum uolitans uirum per ora
Multorum domibus futurus hospes
Gratus, quos capias lepore tanto
Sermonum, ut uigilare sepe noctem
In multam minime grauentur, ut te
Inuitum teneant uolentem abire
Ut cogant eadem loqui subinde
Vade inquam et uarios parato amicos
Heus tu quid trepidas? quid iste gressus
Vult testudineus? manusque tonsæ
Dic clare quid obest tibi libelle
Dic, nil te pudeat mihi fateri
Aurem? non opus est, inepte non est.
Nos soli sumus, admouere iam aurem
Sed mos hic pauido tibi geratur
Quid dixti? metuis libelle fulgur
Ex uitro, tibi nil queunt nocere
Contemplare πανοπλίαν tuam, quæ
In te torta manu hostium repellat
Quæuis tela, domumque clara portas

Niceteria, Compita usque cuncta
Acclament redeunti, i ó triumphe
Cernes ipse mitras licet bicornes
Vndantes et spomides torosa
Ceruice et capitum glabreta magna
Quamuis pileolos comam prementes
Summam puniceos, pedesque ad imos
Rugosas tunicas probe fluentes
Non bachos tamen estimabis illos
Verum thyrsigeros sacræ Mineruæ
Vt dicam apposite magis libelle
Inuersos apuleios, in omnes
Qui rudunt grauiter uiros amicos
Christi dogmatibus sacrisque musis
Scisma est, hæreticum, hæresis nouata
Quum nunquam didicere, nec docent quæ
Sit uera hæresis, Ah quid hij docebunt?
Qui nec literulas sciunt nec artem
Nandi, qui probitatis omnis hostes
Scriptura ex media et patrum libellis
Quodcunque attuleris negant, uel audent
Plus quam stentorea uocare uoce
Insani, hæreticum, quod apte in ipsos
Quadret, si bonus adsit hic Palemon
Hac arte effugient, quod improbabit
Istorum impietas, amorque lucri
Vinum olim hæreticum puto uocabunt
Quando non faciat satis palato

Paa Bagsiden af Blad A2 begynder Vormordsens Brev, det slutter paa Bogens sidste Side med disse Ord: »*Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis M. D. XXXIII. Vester in domino uobisque omnibus addictissimus Franciscus Vormordus, Amstelredamus.*«

Af dette Skrift er nu kun 1 Exemplar bevaret; det er complet, findes i det store kongelige Bibliotek og har tilhørt Hielmstierne. Denne har foran i Bogen skrevet: »*Rarissimus hic libellus dono mihi missus a Domino Episcopo Doctori Celsio 1777.*« Paa Titelbladet er skrevet: »*Trugillus: Suenonis: 79.*« Paa den sidste Side har en anden Eier i det 16. Aarhundrede skrevet sit Navn: »*Christiernus munck.*«

F. Münter har 1802 kort omtalt denne Bog [1]).

1533.

En Fiskebog.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Af denne Bog er intet Exemplar bevaret. Titlen kjendes kun af Arne Magnussens Fortegnelse over danske Palæotyper. Den lyder saaledes:

Siw oc tiffue Ney oc Welbewarede wisse recept eller kunster ath fange fiske oc fogle, med hender, rwser eller garn, kroge, brylle eller glib oc med aadsel, oc er prøffuit at saa er — Trygkt i Kiøbnehaffn aff meg Hans Wingartthener aff Stuckgart aar etc. M. D. xxxiii. Liden 4t.

Arne Magnussen har ingen Oplysning tilføiet om Bogens Indhold eller Udseende, heller ikke om hvorfra han har faaet Titlen.

---

[1]) *F. Münter*, Den danske Reformationshistorie II, Kbh. 1802, S. 239—41.

1533.

Otto Brunfels, En Practica.

(Oluf Ulricksøn). Malmø.

Magister Otto Brunfels eller Brunsfels fra Mainz hengav sig først til philosophiske og theologiske Studier, han gik i Kartheuser Klostret ved Mainz, men forlod det igjen ved Reformationens Begyndelse og prædikede offentlig. En Sygdom nødte ham til at standse hermed, han gik da til Strasburg, hvor han i 9 Aar forestod en Skole. Han beskjæftigede sig derpaa meget med medicinske Studier, blev 1530 Doctor med. i Basel; han døde 1534 som Physicus i Bern[1]). Af hans Skrifter, som falde i meget forskjellige Retninger, er et oversat paa Dansk. Det originale Skrift maa uden Tvivl være meget sjeldent, Graesse anfører en Udgave fra 1548, i det store kongelige Bibliothek findes en Udgave fra 1545[2]), men en dansk Oversættelse udkom allerede 1534. Titlen er vildledende, maaske med Forsæt valgt, for at vække Opmærksomhed og lokke Kjøbere. I Fortalen til Læseren siges strax: »*I denne practica (som worer till ewigh tid) finder dw for hwad sager Gud lader werdsens menniske plagis med saa mange gruelige oc forferlige pyner.*« Forfatteren vil »*bescriffue een practicam eller en pronosticon aff den hellige scrifft, — thi Astronomi — bedrage menniskens begerlighed — alle Astronomier practizeringe oc Astrologier ere bygde paa flydende sand oc derfore wuisse.*« Bogen er indelt i 21 Capitler; Overskrifterne paa de første ere: — Aff iordens fruct; aff iordens ufructsomme-

[1]) *C. G. Jöcher*, Allgem. Gelehrten Lexicon, I, Leipz., 1750, S. 1421.

[2]) Der Christen Practica, durch alle hohe vnd nidere stände, wess die sich, zu jrer leib vnd seel wolfart, bisz zu end der Welt, vnd dieses jämerlichen wesens, zuhalten pflichtig. Durch D. *Otho Brunfelsz* zusammen gezetzt. Saszburgk, M. Jacob Cammer Lander, 1545. 4. 16 Blade, med Træsnit.

lighed oc dyrtid; aff pestilentia oc siugdom; aff kri oc orloff oc fredt. o. s. v. Skriftet bestaar egentlig af en Samling Skriftsteder, ordnede med Hensyn til de Themaer, som ere antydede i Overskrifterne, indledede og sammenbundne med christelige Formaninger og Opmuntringer. Til Slutning følger et lille Stykke med Overskrift: »Een menig christelig foruarning til øffrigheden oc atuarning for gudtz heffnn.« Efter det læses følgende Bemærkning: »*Denne practica fromme læsere giøris ey behoff at hun forklaris aff menniskelige Astronomier eller Astrologier. Thi hun er begrundet paa det eneste oc euige gudtz ord, derfore skall ingen staa emod sandheden han bekender, oc ey anderledis vdleggis end Jesus haffuer forklaret.*«

Titlen er følgende:

Een pratica' [sic!] *practi-|zereth aff de hellige och elste Astronomie boger xxxiij. och | mange flere effterfølgende aar | Salige ere alle de som henne læ|se oc beware, oc seg der effter | rette. Thi deth er nw tid ath | mand haffuer stor acht paa denne practicam thi gud vill selff| regere offuer sitt folck. Math. xj | Huo som haffuer øren at høre | med han høre. Para, xxxvj. De | bespottede Guds sendebud och | foractede hans ordt, och hulle | hans propheter for dorer Saa | lenge till Guds vrede kom off-|uer hans folck, oc der vor ingen* | *salighet meer. etc. Aff Otto | brunfell paa tydske, | oc siden paa dan|ske formeret oc forbedrett*

Bogen er i en meget lille Qvart-Format; den bestaar af 28 upaginerede Blade, signerede **Aii—Giii**. Den er trykt med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en Ramme med Dyre- og Plante-Zirater. Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale »*Till læseren*«, som slutter Blad **Aiij**; paa Bagsiden af dette begynder selve Skriftet, som fortsættes til Blad **G4** nederst. Derefter læses:

Satt y Malmø 1533.

Den sidste Side er blank.

Bogtrykkerens Navn findes ikke angivet; efter hele Bogens Udstyrelse at dømme, kan der ikke godt være nogen Tvivl om, at den er trykt af Oluf Ulriksøn.

Af denne Bog bevares 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene er fuldstændigt, det andet, som har tilhørt Hielmstierne, er defect[1].)

Skriftet nævnes sjelden i ældre Bogcataloger; der sigtes vistnok til det i Resens Catalog, hvor følgende Titel anføres: »En Practica eller Prognosticon aff den hellige Skrift. Auct. Anonymo, imod Pawen och den Papistiske Religion, tryct i Malmø 1533.« Paa Auctionen efter Klevenfeldt solgtes et Exemplar for 3 ℔ 8 ß[2]).

1533.

Christiern Pedersen, En nyttelig Lægebog.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Medens Christiern Pedersen stræbte at skaffe sine Landsmænd god Læsning for at fremme det aandelige Vel, forsøgte han ogsaa ved Skrifter at sørge for deres legemlige Velbefindende, idet han udarbeidede to medicinske Bøger, en Lægebog og en Bog om Urterne. Begge Bøger ere ret betydelige Skrifter, som uden Tvivl have krævet meget Arbeide; det har mest bestaaet i at samle og oversætte fra fremmede Skrifter, navnlig da latinske og tydske. Christiern Pedersen har ikke været lægevidenskabelig dannet, saa at det ikke er sine egne Erfaringer, han har fremsat i disse Bøger.

Det første af disse Skrifter har følgende Titel:

(Stjerne) *En nøttelig Lege|bog Faar Fattige och Rige | Vnge och Gamle Om mange at-|skillige Siwgdomme som men-|niskene hender til ath komme paa | deris legeme i mange honde maa-|de Oc om gode raad oc Lege-|domme til dem Ath de som | lese*

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594, Nr. 21; her urigtig henført til 1538

[2]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 339, Nr. 22. Museum *Klevenfeldianum* S. 176, Nr. 608.

kunde mwe hielpe | dem selffue oc andre | flere met vrter som | her voxe i | Riget | (5 Sjerner) | *Sat i Malmø*

Bogen er i Qvart-Format, den indeholder 92 Blade, signerede **Aii—Ziiii**, folierede fra det femte Blad: *Første Blad* — **lxxxviii** *blad.* Den er trykt med Christiern Pedersens sædvanlige Skrift, 30 Linier paa Siden, foruden Overskriften, ved hvilken Sidens Indhold stadig angives. Titlen er trykt med meget fed Skrift, den er omgiven af en træskaaren Ramme, snirklede Søiler paa Siderne, forneden et Fodstykke, paa hvis Midte er anbragt et Vaabenskiold med 3 Løver og 9 Hjerter.

Blad **Aii** indeholder følgende Fortale:

Den Alsommegtiste Gud skabte Menniskene første tid deylige stercke oc føre for vden alle Siugdomme Men siden de begynte ath leffue offuerflødige oc wkyskelige, Da bleffue de megit skrøbelige oc krenckelige paa deriss nature, Oc siden ath de foractede Gudz bud och vilge, och ville icke leffue effter hans hellige ord och predicken, men øffuede dem Jw fast lenger oc mere i mange store och slemme Synder Da kaste han dem och mange sware Sotter oc siugdomme paa Met paacker oc mange andre atskillige plauer Aff huilke de Gamle forfedre viste plat inted ath sige vdaff i forme tid Saa ath mange diss vær Ere halte och blinde, døffue verck brødne, lemmeleste, oc plat forderffuede Ath wi mwe nw alle vegne see och høre stor iammer och enck paa vaare fattige ieffn cristne

Derfaare skulle alle gode Cristne som viste nogre gode raad eller legedomme der til Gerne hielpe trøste læge oc hugsuale dem som det behoff hauffe Thi Gud almegtiste skabte icke Vrterne forgiffuis paa Jorden Men han gaff dem atskillige store dygder, krafft oc mact aff sin egen godhed mod alle haande Siuger. Ath gode læge oc andre som vel forfarne ere mwe hielpe trøste oc læge dem som skrøbelige ære met dem

Fordi staar der och saa i den hellige scrifft Ecclesiastici xxxviii ca. Dw skalt hedre Lægen for trang skyld, Oc all legedom er aff Gud Der staar oc saa strax hoss, Den Almegtiste

Gud skable legedommen aff iorden, oc en viss mand skall icke forsmaa hannem, Her aff kan hver mercke oc besinde ath Læge konst er megit nøttelig Men Gud biuder at man skal hedre lægen for trang skyld Thi forundrer mig storlige, at der ere en nw saa mange onde, oc daarlige menniske, som icke ville tacke oc loffue Gud for samme konst vrter oc legedomme, som han oss vnt oc giffuit haffuer Men de forsmaa samme Gudz gode gaffuer oc sige Huad haffue wi vrter eller legedom behoff till vaar Siwgdom, Vil Gud da bliffue wi vel karske oc sunde Vill han oc icke, da kan ingen vrter eller legedom hielpe oss Er dette icke deylige oc skøne ord aff dem som ville kallis gode Christne, Sagde de dem met en fast oc stadig tro, Da vaare det vel gaat Men Dieffuelen som fristede Christum Gudz Søn, oc bad ath han skulle kaste sig ned aff Templen som der staar Mathei iiii ca. Han indskyder dem disse onde tanker i deris hw oc hierte Ath de skulle oc saa friste Gud oc forsmaa hans gode gaffuer som han oss alle vnt oc giffuit haffuer met vrter oc legedomme til vore siwgdomme Thi skall der ingen foracte dem Men huo som haffuer nogen brøst Han skall spørge om raad oc legedom der till Oc gøre sit beste saa megit som hannem er mweligt ath kan han faa sin helbrede Saa hielper oc Gud hannem snarlige.

Oc effter thi ath her ere icke mange Doctere eller Mestere i læge konst I disse land och Rige som den menige mand læge eller hielpe kunde for saadanne siwgdomme Da haffuer ieg nw vd dragit Denne læge bog den menige mand til nøtte oc tieniste aff mange merckelige Latine oc Tydske bøger Som de ypperste oc beste Doctere oc Mestere i læge konst haffue bescreffuit Om mange atskillige Sotter oc siwgdomme Oc gode raad oc legedomme til dem Som her effter følger i denne bog Ath huer som læse kan maa nw hielpe sig selff oc andre flere met de Vrter som her voxe i landene Oc beder ieg alle kerlige som samme bog læse Ath i tage dette mit arbeyde til tacke, och vdlegge det i de beste maade, Thi ath ieg haffuer giort det i en god mening for siwge folckis skyld

Blad Aiii—Aiiii indeholde »*Tafflen till denne bog.*« Derpaa følger selve Bogen fra »*Første blad*«, sign. Bi, til »*lxxxviii blad*«, sign. Ziiii. Den er inddelt i 20 Capitler, hver med sin Overskrift. Sygdommene ere ordnede saaledes: den første er: »*Om Haarit falder aff Hoffuit*«, derpaa omtales Hovedets Sygdomme (deriblandt Galne og Vildelse), Halsens, Brystets, Hjertets, Leverens, Mavens, Kjønsdelenes, Benenes; Koldfeber, chirurgiske Sygdomme, udvortes Sygdomme, f. Ex. Spedalskhed, Skab, Bid, Forgiftning, Pestilents, Pokker og Værk.

Blad lxxviii nederst læses:

(Stjerne) *Denne bog er vdscreffuen paa Danske aff Christiern | Pederssen som vaar Cannick i Lund, oc Prentet i Malmø | S. Hansis afften Aar effter Gudz byrd M D XXXiii*

Paa den sidste Side er aftrykt Tidens Billede (se ovenfor S. 58).

Af denne Bog findes 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek, det ene har tilhørt Niels Foss, det andet Hielmstierne[1]). Exemplarer findes fremdeles i Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn (paa sidste Side har en Bogeier fra det 16. Aarhundrede skrevet: »Petrus Olai Comminister Brouby et Emidzløff hunc librum sibi bono iure wendicat. Quis eum furetur tribus lignis morietur«), i Karen Brahes Bibliothek, i det kongelige Bibliothek i Stockholm og i Universitetsbiblioteket i Upsala. Som Exempler paa Priser kunne følgende anføres: paa Rostgaards Auction betaltes et Exemplar med 2 ℔ 8 ß; efter Gram solgtes et defect tilligemed Chr. Pedersens Bog om Urtevand fra 1534 for 2 Rdlr., efter Klevenfeldt solgtes et med tilskreven Titel for 3 ℔ 3 ß[2]).

---

[1]) Bibliotheca *Nic. Fossii*, S. 259, Nr. 3295. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 274, Nr. 1.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 145, Nr. 1443. Bibliotheca *Grammiana*, S. 400, Nr. 6048. Museum *Klevenfeldianum*, S. 86, Nr. 602.

En kort Beskrivelse af denne Bog har C. E. Mangor givet 1797, senere er den bleven omtalt i Herholdts og Mansas Samlinger til den danske Medicinalhistorie 1835[1]).

1534.

Christiern Pedersen, Om Urtevand.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Denne Bog har følgende Titel:

Om Vrte Vand | Till Ath Lege alle honde | Sotter oc Siug domme Bulde | Blegner Pestilentze oc all anden | brøst met Induertis oc vduertis | paa menniskens legeme Och | huorledis och paa huad tid om | aarit man skal brende sam|me vand aff de vrter | som her voxe i | Riget | (Tre Stjerner) | (Et H) *Sat i Malmø*

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 98 Blade, nemlig 8 Blade upaginerede, 84 Blade folierede *Første blad* —**Lxxxiiii bl.**, 6 Blade upaginerede; Signaturen er **Bi—Zi**, og et Ark signeret +v. Den er udstyret ganske som Lægebogen, kun er Rammen om Titelbladet forskjellig (sml. S. 73.)

Blad **A2** begynder et Forord, i hvilket der tales om Urters Kraft til at læge, og om at man i Sygdomstilfælde skal gjøre Brug af dem, og ikke friste Gud ved at sige: naar Gud vil, da bliver jeg vel karsk og sund igjen. Men saa er det ogsaa nødvendigt, at lære Urternes Dyder og Kræfter at kjende, »*Til huilket de fonge nw her en god aarsage aff denne bog I huilken de finde klarlige bescreffuit huorledis och paa huad tider om Aarit, de skulle brende samme Vrte vand mod alle honde Siugdomme Aff de vrter som her voxe Almindelige i Riget paa Markerne, i Skowene och desligest i vrte gaarde.*«

---

[1]) Physicalsk oekon. og medicochir. Bibliothek, X, Kbh. 1797, S. 135—38. *Herholdt* og *Mansa*, anførte Skrift, 1, Kbh. 1835, S. 46—48.

Derefter følger en Anvisning til hvorledes Urterne skulle brændes, og endelig Forklaring paa et Udtryk, som forekommer i gamle danske Lægebøger, nemlig: første, anden, tredie eller fjerde Trappe. Dette Forord slutter Blad A4. Paa Bagsiden af dette Blad begynder: »*Tafflen till denne bog*«, som slutter Blad B4 verso nederst. Det Princip, som er fulgt ved Afsnittenes Ordning, er det samme som det, der er fulgt i Lægebogen, saaledes at først nævnes de Urter, der ere gavnlige for Hovedet, sidst de som gavne Lemmerne, hvorefter omtales Hudsygdomme, Pestilents, Febre, chirurgiske Sygdomme, og sidst »*Popelsie.*« Texten begynder paa »*Første blad*« og fortsættes til **lxxxiiii bl.**, inddelt i 233 Capitler, hver med sin Overskrift. Paa Bagsiden af Blad 84 læses: »*Her effter følger huorledis och paa huilcke tider om aarit man skal brende forscreffne vrte vand*« — ordnet alphabetisk efter Urternes Navne. Tavlen slutter paa den sidste Side, Blad 96 verso, midt paa Siden, hvorefter læses:

(Stjerne) *Her endis denne Bog om Vrte vand ath bruge mod* | *alle haande siugdomme Som er vdscreffuen paa danske aff* | *Chri stiern Pedersen, som waar Cannick i Lund oc prenn-*|*tet i Malmø, Midfaste tide* (ɔ: 15. Marts), *Aar effter Gudz byrd* | *M. D. XXXiiii* | (Stjerne, Blomst og Blad stillede sammen).

Derefter et Blad, hvis Forside er blank, paa Bagsiden Tidens Billede.

I det store kongelige Bibliothek findes 2 Exemplarer af denne Bog; det ene har tilhørt N. Foss, det andet Hielmstierne[1]). Et Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn indbundet med Lægebogen; paa sidste Side have et Par Eiere skrevet deres Navne; saaledes læses: »Anno domini 1574 Sepm. Køffte jeg thenne Bog aff Oluoff Degen som bode i Herrestorp oc gaff hannum iij dall. for henne bode y ver oc pennge, att saa y sandhed er thaa setter ieg mitt mercke hos thenne min egen handskrifft.« Denne Degn har ogsaa skrevet sit Navn: »Denne

[1]) Bibliotheca *Nic. Fossii*, S. 259, Nr. 3296. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 274, Nr. 1.

Bogh hør migh Olluff pr. (ɔ: Pedersøn) till met Rette som Dein y Kiellers neble 1563.« Fremdeles læses: »Suolløff y Rønnebro herridt 1569.« »Ilstorp y fers Herredt 1572.« Exemplarer findes i det kongelige Bibliothek i Stockholm og i Universitetsbibliotheket i Upsala.

Som Exempler paa Priser kunne nævnes (foruden den som er nævnt S. 88): efter Langebek solgtes et Exemplar for 2 Rdlr. 1 ß; paa Klevenfeldts Auction et for 1 Rdlr[1]).

Bogen er meget kort omtalt af Mangor, Herholdt og Mansa[2]).

1533.

Psalmebog.

(Johan Hochstraten). Malmø.

Universitetsbibliotheket i Christiania eier et Exemplar af en Psalmebog, trykt i Malmø 1533. Kun dette ene Exemplar vides at være bevaret, og det er saaledes den ældste danske Psalmebog, der er trykt indenfor Kongeriget Danmarks Grændser og endnu er i Behold. Sammenlignes denne Psalmebog med den, som er trykt 1529 af Ludvig Dietz i Roskilde, bemærkes en saa stor Lighed, at det vel tør antages, at den er en ny Udgave af denne eller dens Original, men forbedret, idet baade Sprog, Udtryk og Ordstilling have været underkastet en Revision, og forøget, idet baade Messen er bleven udvidet og Rækken af Psalmer saavel foran den og navnlig efter den er voxet. Hvis de Formodninger ere rigtige, som ere fremsatte i første Bind,

---

[1]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 262, Nr. 4114. Museum *Klevenfeldianum*, S. 86, Nr. 603.

[2]) Phys. oekon. og medicochir. Bibliothek, X, S. 138. Samlinger til den danske Medicinal-Historie, udgivne af *J. D. Herholdt* og *F. V. Mansa*, I, S. 48—50.

S. 388 om Oprindelsen til Ludvig Dietz's Psalmebog, tør det antages, at Psalmebogen trykt i Malmø 1533 er en ny Udgave af Claus Mortensøns. Uheldigvis mangler Titelbladet, paa hvilket der mulig har været anført Navnet paa Samleren eller Udgiveren; ligesaalidt gives nogensomhelst Oplysning i Forordet eller Efterskriften, i hvilken Udgiveren taler i første Person. Bogen er udgaaet fra Christiern Pedersens Bogtrykkeri; derom vidner dens hele Udstyrelse med Initialer, i hvilke ses Figurer, Blomster, det danske Vaaben etc. og den kun i hans Bogtrykkeri paa denne Tid i Danmark brugte Skrift, hvormed den er trykt; Sproget, navnlig Retskrivningen, ligner meget den nævnte Christiern Pedersens, det ligger derfor ikke fjærnt at antage, at han har havt Del i Udgivelsen.

Denne Psalmebog bestod fuldstændig af 132 Blade, i det første Læg 8, i de andre 4. Signaturen er: **Aii—y** (ɔ: **Y**), derefter **ai—hi**, det sidste Læg er signeret **+i**. De første 16 Blade ere upaginerede; derefter ere Bladene folierede **i—cxii**, hvorefter følge 4 Blade, som ikke ere folierede. De første 26 Blade efter Titelbladet indeholde Kalenderen (tildels trykt med Rødt) med Veiledning til at finde Nymaane. I Kalenderen anføres Gyldentallene, Søndags Bogstaverne og Tavlen til Tegnene for at udfinde, naar det er godt at sætte Kopper (denne Tavle findes paa den 25de—26de Side med tilhørende Forklaring paa den 27de). Efter hver Maaned anføres nogle Huslægeraad. Den 27de—29de Side indholde en Fortale af almindeligt religiøst Indhold, nemlig en Opfordring til at lære og synge aandelige Viser og Psalmer; denne samme Fortale findes i Psalmebogen trykt i Kjøbenhavn 1553. Med Blad **i** begynde Psalmerne, som slutte Blad **cxii** Forsiden. »*Det hellige Euangeliske Messe embede*« udfylder Bladene 59—81. Bagsiden af Blad **cxii** indeholder Begyndelsen af Registret, som fortsættes gjennem de følgende 7 Sider. Det sidste Blad i Bogen (Blad 132), indeholder følgende Efterskrift:

[Det] skal ingen forundre der paa ath ieg haffuer icke nu anderledis fordansket somme aff Psalmerne i denne bog en de vaare førre prentede ·Jeg lod det nw saa bliffue paa denne tid, Thi ieg fornam, ath den menige mand vaar før bewan saa ath siunge oc quede dem almindelige offuer alt riget baade met ord noder oc thoner, Oc kunde dem oc saa mesten parten vden til, Fordi lod ieg her nu ingen noder sette, Dog haffuer ieg mangestedis forbedret dansken som de vel see oc mercke som hende lese kunde.

Och vor samme bog Sat i Malmø S. | *Bartholomei afften* (ɔ: 23. August) *Aar effter Gudz byrd* | *MDXXXIII*

Exemplaret i Christiania er desværre ikke fuldstændigt; der mangler i det Titelbladet, 2 Blade i Kalenderen, nemlig de for Januar og Juli, samt Blad xii. Det har tilhørt den i sin Tid bekjendte Bogsamler Cancelliraad, Revisor H. Andersen.

Denne Psalmebog er udgiven paany i Aaret 1866 af Chr. Bruun som andet Hefte af Psalmebøger fra Reformationstiden, dog saaledes, at kun de Stykker, som ikke findes i Ludvig Dietz's Psalmebog, ere helt aftrykte, men kun Varianter ere aftrykte for de Stykker, som Malmø-Psalmebogen har fælles med den.

En lille Notits til Oplysning om Slægtskabet mellem de ældste danske og svenske Psalmebøger kan her finde en Plads. I Malmø-Psalmebogen fra 1533 læses Blad 85 verso: »*Disse effterfølgende tho sange ere vdtague aff det Svenske Exemplar met en anden sang aff. de x Gudz bud, som saa begyndis Den som vil en christen hede, den finder du i det xlii blad.*« De to Sange ere: »*O Jesu Christ som manddom tog*« og »*O Herre Gud aff hiemmerig.*« Disse 3 Psalmer findes i den svenske Psalmebog som udkom 1530 i Stockholm med Titlen: »Någre Gudhellige Wijsor vthdragne aff then Helga Skrift, the ther tiena til at siungas i then Christeliga Församblingen«[1]). Sam-

[1]) Af denne lille Psalmebog, som kun indeholdt 15 Psalmer, er kun et Fragment bevaret, indeholdende Titelbladet og de 10 første Psalmer. Det er blevet optrykt i Stockholm 1871 ved *G. E. Klemming*.

menlignes de danske og svenske Psalmer med hinanden, vil man finde, at de stemme næsten ordret overens, idet den første Udgiver — Claus Mortensøn — for største Delen blot har omskrevet de svenske med dansk Orthographi. Men de samme Psalmer findes allerede i Ludvig Dietz's Psalmebog fra 1529. Er det nu rigtigt, at de ere tagne fra en svensk Psalmebog, maa denne altsaa være udkommen endnu tidligere, og man føres da til at antage, at de 3 danske Psalmer ere tagne fra den ældste svenske Psalmebog, som udkom 1526, men som nu ikke mere kjendes, da der intet Exemplar af den er bevaret.

1534.

Erasmus Rotterodamus, Om Kongers Regimente,

oversat af Povel Eliesen.

Hans Barth. Roskilde.

Povel Eliesen havde allerede i Aaret 1522 fuldendt sin Oversættelse af Erasmus Rotterodamus's berømte Skrift »Institutio Principis Christiani«, som første Gang udkom i Sommeren 1518. Oversætteren havde den 24. Januar skrevet en Dedication til Kong Christiern den Anden, men han fik ikke sin Oversættelse udgiven. Det skete først 12 Aar efter paa et meget bevæget Tidspunkt, da et Kongevalg skulde finde Sted. Hvis Povel Eliesen har tænkt paa ved dette Skrift at kunne indvirke paa Stemningen til Fordel for Hertug Hans, da har han ikke opnaaet sin Hensigt, thi 3 Uger forinden Fortalen blev dateret var Christian den Tredie i Jylland bleven valgt til Konge.

Bogen udkom med følgende Titel:

Een Christe-|lig oc nyttelig bog om | kongers, Fursters, riigis landtz oc stæ-|ders regemente digthet aff then | høglerde Mand Erasmo Ro-|therodamo, och kaldett een | Christen Furstis wnder-wiisning oc lære. | Psalmo ij. | Saa schulle i Konger nw wære | kloge, oc lader eder wnderwiise | som ere iørderigis dom mere. | Roschildie | M D XXXiiij.

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 112 Blade, paginerede **j** (det syvende Blad) til **cv**, signerede **ij—iij**, **A—Dd**. Den er smukt trykt med Schwabachere, 27 Linier paa Siden. Initialer ere anvendte ved Capitlernes Begyndelse.

Blad **ij** begynder en Dedication til »*Verdiighe fædre met gud, strenge Riddere oc ædele gode mend geeslige oc werslige Danmarcks riigis raad, Oc menige Danmarcks Riigis indbyggere.*« Povel Eliesen omtaler det fortræffelige, indholdsrige Skrift, som Erasmus har skrevet og som fortjente at læses paa det danske Maal; han havde for adskillige Aar siden oversat denne »*drabelige och Christne bog*«; »*Och fordi samme bog paa then tiid er aff prenteriid icke wdganghen, tha haffuer hun paa noghen stwnd wærett unyttig oc wfructsommelig, men dog wnder thett haab, att nar wij finge waall paa prentere, tha kwnne hwn (offuerseet oc forbædret) wdgaa i samme gode mening, som hwn er først screffuen wdi, Fordi haffuer ieg nw i nest forledne dage paa thet ny samme bog offuerseet noget forbædrett oc reenere fordantschett end hwn tilforn war, saa alt meg haabis at hwn maa nw komme wdi liwsett wstraffelige.*« Joachim Rønnow havde bedet ham at decidere Bogen til Danmarks Riges Raad og menige Danmarks Riges Indbyggere, især fordi Riget fra Arildstid har været et frit Kaarerige, og Bogen netop handler om, hvorledes en kaaret Konge skal forholde sig mod sine Undersaatter. Han omtaler forskjellige Forhold, under hvilke Konge og Undersaat mødes, af hvis gode Løsning begges Velfærd afhænger, og som Forfatteren har skrevet om i dette Skrift; han ønsker, at Danmarks Riges

Indbyggere alle maa »*annamme thenne bog metth ett blytt och gwnstigt ansigtt, och i samme gode meningh, som ieg henne fordanschett haffuer.*« Derefter nævner han Bogens Indhold »*swmmelige,*« og slutter med Ønsket om, at »*alle thee som samme bog till hende kommer maa faange begæring lost och sind till att læse henne mett grantsche, fliit oc rett besindelse, oc ther effter rette seg, saa ther aff maa til megen Christelig handell komme fruct, gaffn, salig regemente oc fred.*« Dedicationen er underskrevet: »*Roschildie in profesto beati Laurentij martyris Anno domini M. D. XXXiiij.*« Derefter følger: »*Register paa xvii article som swmmelige beschriffuis i thenne bog.*« Det slutter Blad 6 midt paa Siden; Resten af dette Blad er blank.

Blad A læses følgende Overskrift: »*Een Christen Furstis wnderwiisning oc lære, Førsl dictett paa latine aff Doctore Erasmo Roterodamo, oc sigen wdsett paa Dantsche aff broder Paulo Helie som her effterfølger.*« Derefter følger selve Skriftet, som fortsættes til Blad cv. Bogens sidste Blad indeholder paa Forsiden: »*Huess forsæt er i thenne bog (som merckeligt er) findis i thette foge register.*« Paa Bagsiden læses:

Tryckt wdi Roschilde | wed Hans Barth Anno etc. M. D. xxxiiij | xij Mensis Augusti.

I det store kongelige Bibliothek findes 3 Exemplarer af denne Bog, 1 complet og 2 defecte; af disse har det ene tilhørt Hielmstierne, et af de andre maaske Danske Selskab. Bogen findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og i Karen Brahes Bogsamling[1]).

Som Exempler paa Priser fra forskjellige Tider kunne følgende anføres: paa Auctionen efter Thomas Bang 1662

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 806, Nr. 97. *Det Kgl. Danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt,* Kbh. 1748, S. 123, Nr. 114. Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 110.

betaltes et Exemplar med 1 ℔ 5 ß, paa Rostgaards Auction betaltes et Exemplar med 3 ℔, paa Danneskjolds et med 1 ℔, paa Langebeks et med 4 ℔ 8 ß, et andet med 3 ℔; 1864 betaltes et Exemplar med 1 Rdlr. 4 ℔ 8 ß[1]).

Skriftet er omtalt af Olivarius, som tillige har udgivet Povel Eliesens hidtil utrykte Dedication til Christiern den Anden efter Povel Eliesens eget Haandskrift, som eiedes af N. Foss, — og af Engelstoft[2]).

1534.

Erasmus Roterodamus, Undervisning til christelig Forening,

oversat af Povel Eliesen.

Hans Barth. Roskilde.

I Aaret 1533 skrev Erasmus Roterodamus i Freiburg et lille Skrift, som han den 31. Juli dedicerede til Julius Pflug, og som samme Aar blev trykt i Antverpen med Titlen: »*de sarcienda ecclesiæ concordia deque sedandis opinionum dissidiis, cum aliis non nullis lectu dignis*«, men som i Almindelighed benævnes efter den Titel, der læses over Siderne: »*de amabili ecclesiæ concordia.*« Det var Forfatterens Ønske at efterkomme en Opfordring, som Pflug længe i Breve havde rettet til ham, om at mægle imellem de stridende reli-

---

[1]) Catalogus *Th. Bangii*, Blad bb4 verso. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 222, Nr. 258. Bibliotheca *Danneskioldiana*, S. 243, Nr. 365. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 447—48, Nr. 3365—66. Rists Auction den 20. October 1864, S. 17, Nr. 566.

[2]) *Ch. Olivarius*, De vita et scriptis Pauli Eliæ, Havn. 1741, S. 139—42, sml. S. 47. *Engelstoft*, Paulus Eliæ, Nyt hist. Tidsskr. II, S. 506—10.

giøse Partier, og han opfyldte det ved at udgive en Forklaring over den 83de Psalme. Erasmus opnaaede ikke at bringe Partierne til Enighed, og ligesaalidet lykkedes det Povel Eliesen at gjøre det i Danmark, hvor han i samme Øiemed udgav en dansk Oversættelse af en Del af Erasmus's Skrift, nemlig den sidste Fjerdedel[1]).

Denne Bog udkom med følgende Titel:

Een kortt vn-|derwiisning til een Chris|telig foreening och forligilse, emod | huess wchristelige twyst oc twedrackt | som nw haffuer i wor tiid skiørdet | then menige Christen kirc-|kis eendrectige samfwnd | Christendommen till | eett stortt affbreck | Psalmo. lxxxiij. | Jeg will heller fornædrett oc rynge agthet | boo i myn Gudtz hwss, end ophøgett och | mett ære wdi the wgudeligis pawlwn. | Roschildie. | M D XXXiiij.

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 34 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Iv**. Den er trykt med Schwabachere, 32 Linier paa Siden. Blad **Aij** begynder en Fortale med Overskrift: »*Till alle Christne lesere forsender broder Paulus Helie mett thenne føge bog, fred oc naade enighed, kierlighed oc salighed aff Christo wor gud oc herre.*« Oversætteren fortæller, at Erasmus Roterodamus nylig har udgivet en Forklaring til den 83de Psalme, »*huar iblantt hand thett merckelige berører, atth inghen ting wdelycker oss saa farlige fra Christendoms samfwnd, som partiisk lerdom, oc synderlige meninger wdi troens handell oc serdelis nar wij thennom saa haardelige oc krappelige fatte, att wij met inghe kierlige wilkaar wele wiige fra samme lerdom oc mening.*« — »*Oc fordi samme Erasmi wnderwiisning scriffuis oss alle til gode, tha falt thet meg till sinde, att wdsette henne paa wort dantsche maal efflerfølgindis, icke hans dybe och konstelige tale, men hans grwnd oc mening, att hwn kand aff then menige mand worde forstandelig, och thet icke alsomeniste aff thenne Erasmi*

[1]) Den danske Oversættelse begynder Blad E7 verso, Lin. 4 f. n. i Erasmus's Skrift; den ovenfor nævnte Udgave.

bog, men aff andre flere, som och berøre samme handell, bedindis gierne alle Christne læsere, att hwn wndfangis i samme gode mening som hwn screffuen er.« Povel Eliesen har altsaa ikke givet nogen nøiagtig Oversættelse, men en friere Bearbeidelse. Fortalen slutter Blad Aiij verso, med følgende Udtalelse: »*Wed och noghen bædre raad end desse hanwm wiiger ieg gierne, och følger helst de beste, oc serdelis nar thę ere slige, atth the maa brugis kirckins enighed oc lydilse wforkrenckt Then hellige apostolorum kircke følger ieg end nw, saa lenge ieg seer een anden ther bædre er, saa maa hwn oc fordrage meg, saa lenge ieg kand worde bædre, ther meg haabis mett gudtz hielp att kwnne skee mett thett‸ aller snariste, Christus Jesus see fred oc naade till alle fromme læsere nw oc altid. Amen.«*

Fra Blad A4 begynder det egentlige Skrift, inddelt i Afsnit hver med sin Overskrift — i Erasmus's Bog er Texten fortløbende og derfor meget vanskelig at finde sig tilrette i. Skriftet slutter Blad E4 recto, paa hvilken Side der nederst læses: »*Till alle fromme læsere broder Paulus Helie.*« Øverst paa følgende Side læses en Underretning til Læseren om, at da Erasmus paa flere Punkter er noget for kortfattet og har forbigaaet nogle Spørgsmaal, som han dog berører i andre Bøger, han for nylig har udgivet, »*besynderlige een nogett wiidere forklaring paa messen, Om sacramenthens fordeeling wnder begge fantzwn, Om prestegiiffte, och om then Tydtzsche eller Dantsche messe*«, saa har Oversætteren i en god Mening føiet disse Stykker til »*dog effter samme Erasmi mening.*« Dette Afsnit slutter Blad E6, Lin. 4. De sidste Ord, indeholdende en Formaning om Enighed, lyde saaledes: »*Wij ere Dantsche folck, eett kiød oc blod, oc i mange støcker aff eens seeder oc wilkaar, ther som wij icke snarlige giøre eett, men her effter biide oc sliide huer andre som wij begynt haffue, tha er thet befrøctindis som Paulus siger, at wij met tiiden aff huer andre oc saa fortæris oc till inthet giøris, huilcket oss alle*

frawende then mectige ewige oc gode gud, som raader oc regerer alting nw altid oc ewinnelig Amen.«

Derefter læses:

Tryckt i Roschilde aff : *Hans Barth then xrix* (sic!) | *dag i Octobris maanet Anno* | *domini* | *MDXXXiiij*

I det store kongelige Bibliothek findes 2 Exemplarer af denne Bog, begge fuldstændige.

Bogen har længe været meget sjelden. Langebek har givet den fuldstændige Titel efter et Exemplar, som han laante 1741 hos Erik Pontoppidan.

Skriftet er omtalt af Olivarius, Münter og Engelstoft[1]).

1534.

Pauli Breve paa Latin,

oversatte af Erasmus Roterodamus.

(Hans Barth). Roskilde.

Der mangler enhver Underretning om, hvorledes eller ved hvem denne Udgave er besørget. Den polemiske Tone i Anmærkningerne til den sidste Del af Epistlerne har bragt J. Lorck til at antage Povel Eliesen for Udgiveren, en Mening, som har fundet Bifald af Münter og C. T. Engelstoft[2]). Der opstilles da den Gisning, at Povel Eliesen, om hvem det vides, at han 1534 opholdt sig i Roskilde, har været Lector theologiæ i denne By, og til Brug ved sine Forelæsninger har

---

[1]) *Chr. Olivarius*, De vita et scriptis Pauli Eliæ, Havn. 1741, S. 142—47. *Münter*, Den danske Reformationshistorie, II, S. 275—91. *Engelstoft*, Paulus Eliæ, Nyt hist. Tidsskr. II, S. 515—26.

[2]) *J. Lorck*, Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen, I, Kopenh. u. Leipz. 1779, S. 188 ff. *F. Münter*, anf. St. II, S. 284. *C. T. Engelstoft*, Paulus Eliæ, Nyt hist. Tidsskr. II, S. 500 ff.

udgivet Pauli Breve. Den store Forskjel, der er paa Anmærkningerne til den første og til den sidste Del af Brevene, og den fuldstændige Mangel paa sikker Underretning om, at Povel Eliesen har været i nogen offentlig Lærervirksomhed i Roskilde 1534, har ledet H. F. Rørdam til at fremsætte en anden Gisning[1]), den nemlig, at det er Rektoren ved Roskilde Domskole Niels Black, som er Udgiveren. Hertil har, Rørdam føiet en anden Gisning, nemlig at Povel Eliesen, efter Rektorens Anmodning eller af egen Drift har begyndt denne Udgave af Pauli Breve i erasmisk Oversættelse, hvori han da ikke kunde bare sig for, efter Sædvane at gjøre skarpe Angreb paa sine evangeliske Modstandere; men at han er død under Arbeidet — med Aaret 1534 forsvinder nemlig Povel Eliesen sporløst —, og at det da er blevet fortsat af Niels Black, der var moderat Katholik. Rørdam har fremsat denne Gisning til Prøvelse, men det er vanskeligt at prøve den, da der egentlig mangler ethversomhelst sikkert Holdepunkt, hvorfra man kan gaa ud[2]). Ganske overses maa ikke det praktiske Greb, hvormed hele Bogen er anlagt, noget som kommer igjen ved Udgaven af en latinsk Paraphrase af Davids Psalmer, som blev trykt i Roskilde 1536, og i hvilken Bog der er en Margen, der er ligesaa bred som Satsens Form, vistnok for at benyttes ved Forelæsninger. Man kunde tænke sig, at det er en øvet Skolemand, som har ladet disse Bøger indrette paa en saadan Maade.

Midt i Bogen (Blad k6 verso) umiddelbart foran Galaterbrevet, læses følgende Anmærkning: »*Non te moveat lector, qvod in sequentibus quaternionibus subito mutatur ordo literarum quia sequentia prius, et precedentia posterius edita sunt,*

---

[1]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537—1621, I, Kbh. 1868, S. 33[2]).

[2]) Vidste man blot, at Bogen er udkommen i første Halvdel af 1534, vilde Gisningen falde, da Povel Eliesen endnu var ilive i August, rimeligvis ogsaa i October Maaned.

hoc ita flagitante interpretis et auditorum commoditate.« Brevene fra Galaterbrevet af ere altsaa trykte først. Det synes, at Trykningen er gaaet for sig med en vis Hast. Foran hvert Brev er aftrykt dets »*Argumentum*«, men da Galaterbrevets Text begynder paa første Side af et Ark, have de første Læsere, som altsaa skulde begynde med Galaterbrevet, ikke i rette Tid faaet dette Brevs Argumentum, da det er trykt paa den sidste Side, som er trykt af Bogen. Andre Vidnesbyrd om, at Bogen vistnok er bleven trykt hurtig, ere, at der over Siderne ingen Overskrifter er trykt, saa at i de bevarede Exemplarer Læserne have skrevet dem til, fremdeles at der ingen Fortale, ingen Efterskrift og intet Register findes. Ellers er Bogen trykt med praktisk Greb. Det maa nemlig have været Udgiverens Tanke, at Bogen skulde bruges som Collegiehefte; derfor er Brevenes Text trykt med et meget stort Spatium mellem Linierne, og der er ladt en meget stor Margen fri, saaledes at Tilhøreren har havt Plads nok til ved Siden af Texten at tilføje sin Professors Fortolkning. De Anmærkninger, som Udgiveren har ladet sætte i Marginen, ere meget ulige fordelte. I den sidste Del af Bogen, — den, som er trykt først — ere de meget faa, men da stærkt polemiske, i den første Del af Bogen er Anmærkningernes Tal langt betydeligere, men de ere bibelske, Polemiken mod de Evangeliske er næsten holdt helt borte, og, hvor den fremtræder, sker det paa en tilbageholdende Maade.

Titlen er følgende:

Textvs Omnivm | *Epistolarum beatissimi Pauli apostoli ad* | *castigationem emendatiorum codicum versionis Erasmi* | *Roterodami, in publicam studiosorum vtilitatem,* | *ac imprimis illorum qui veram amant The-*|*ologiam. Jam quibusdam in scho*|*lis syncere tradi ceptam, recens editus.* | (Tre Blade) | *Addita sunt in singulas eiusdem apostoli epistolas argumenta per eundem Erasmum, cum paucis-*|*simis scholiis marginalibus quibus lectoris* | *diligentia et iuuari et excitari potest.* | *Roschildie. m d xxxiiij.* | (Træsnit.)

Bogen er i Folio; den bestaar af 121 upaginerede Blade, signerede aij—kiiij, A—Liij. Hver Side har 15 Linier, undtagen de Sider, som indeholde Argumenta, hvilke have indtil 60 Linier. Den er trykt med Schwabachere i 2 forskjellige Størrelser. Trykken er i det Hele god; smukke Initialer af forskjellig Størrelse ere anvendte ved Begyndelsen af de forskjellige Afsnit, Argumentum, Brevenes første og de andre Kapitler. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller et stort **I** i en Firkant; i dennes Hjørner er der anbragt Baand, paa hvilke der læses: *Arma Regis Dacie Svecie;* indenfor i Bogstavet **I** er afbildet det danske Vaaben, støttet af to Vildmænd.

Blad aij begynder Argumentum til Brevet til Romerne. Brevene følge efter hverandre kun med et kort Ophold efter hvert enkelt, indtil Bogen slutter nederst paa sidste Side med: *Finis epistole ad Hebreos.*

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer. Det ene er fuldstændigt, det bærer Frederik den Tredies Navnechiffer og har altsaa hørt til Bibliothekets ældste Bestanddele. Til flere af Brevene, navnlig til Romer- og Galaterbrevene, findes talrige Anmærkninger tilskrevne. Titelbladet er meget beskrevet; efter Titlen er skrevet: »*Verus ac legitimus possessor huius libri Joannes olai cogno storm fioni*«; *olai* er udslettet, istedetfor er skrevet *seuerini*, ligeledes er *storm* udslettet, istedetfor er skrevet *broenn.* Længere nede læses: »*Johannes severini hunc librum sibi vendicat 1569.*« Nederst læses: »*Hunc librum dono dedit mihi pius ac venerabilis vir magister franciscus abbas Cenobij Ringstad.*« Det andet Exemplar, som har tilhørt Hielmstierne[1]), er ufuldstændigt, Slutningen mangler. Øverst paa Titelbladet læses: »*liber Seuerini Olai Seng. anno doni. 1564.*« Mange Anmærkninger ere skrevne til til Romer-, Galater- og Timothei-Brevene. En Tilføielse giver Oplysning om, hvorfra de rimeligvis stamme.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 4, Nr. 13.

Foran Romerbrevet læses nemlig: »*Argumentum epistolæ beati pauli per magistrum petrum paulinum anno 1564.*« Peder Povelsen blev inscriberet ved Kjøbenhavns Universitet 1538 og blev strax Professor i Græsk; 1541 blev han Rektor ved Universitetet. 1545 blev han Sognepræst og Lector ved Domkirken i Roskilde; han døde 1572[1]). Erasmus Lætus omtaler[2]) »Pavlini, qui recens obiit Roskildiæ, placiditas dexteritasque vel in vitæ conseruatione vel in Ministerii usu, quod magna animi tranquillitate, sine turbis, insectationibus aut confusione inciuili atque inhumana aliorum exercuit, adhibuit, perfecit.« Det er da vel denne Lærers Fortolkning til Pauli Breve, hvoraf der er bevaret Levninger i dette Exemplar.

Bogen nævnes af Le Long og Maittaire, men ingen af dem har set den; senere gav J. Lorck en nøiagtig Beskrivelse af den, efter hvilken Panzer har anført Titelen.[3]) I ældre Bogcataloger forekommer den temmelig sjelden; paa Rostgaards Auction betaltes et Exemplar med 1 Rdlr. 2 ℔ 8 ß, paa Grams et med 5 Rdlr., paa Klevenfeldts et defect med 4 Rdlr. 2 ß. Den nævnes i Lorcks Bibelfortegnelse.[4])

---

[1]) *S. N. J. Bloch*, Bidrag til Roskilde Domkirkes Historie, I, Roskilde 1842, S. 30.

[2]) *Erasmus Mich. Lætus*, de republica Noribergensium libri IV. Francof. ad M. 1574, Blad xxa.

[3]) *Le Long*, Bibliotheca Sacra, Paris 1723, S. 313. *Maittaire*, Annales typogr. II, S. 798. *Panzer*, Annales typographici, VIII, S. 279, Nr. 1.

[4]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 2, Nr. 21. Bibliotheca *J. Grammii*, S. 98. Nr. 3297. Museum *Klevenfeldianum*; S. 22, Nr. 308. Bibliotheca *Lorckiana*, I, Alton. 1786, S. 185, Nr. 1081.

1534 (?).

Uddrag af Lucidarius.

(Hans Barth). (Roskilde),

Langebek har henført denne Bog til Aaret 1520. Efter hans Optegnelser har han havt det samme Exemplar for sig, som nu er bevaret, men i det er der ingen Angivelse af Trykkeaar, Langebek har altsaa nævnet Aaret 1520 efter et løst Skjøn, idet han har ment, at Bogen er udkommen før Reformationen. C. Brandt er tvertimod tilbøielig til at antage[1]), at den er udkommen efter at Reformationen var begyndt, da den bærer Spor af Paavirkning af denne, idet »alt det er skaffet tilside — af den ældre Udgave 1510 —, som kunde forarge.« Naar Skriftet her er henført til Aaret 1534, da er der ganske vist noget Vilkaarligt deri; Grunden er egenlig kun den, at derved samles flere Skrifter, som ere trykkede i Roskilde af Hans Barth paa en nærliggende Tid. Udgaven af Lucidarius er i den Henseende vigtig, at den er Grundlaget for hele den lange Række af Lucidarius-Udgaver, som udkom fra 1558 til henimod Midten af det 19de Aarhundrede.

Bogens Titel er følgende:

Een nyttelig Bog om | Gud faders søns oc helligandz wer| ilsse, om werdens oc waare første forel|dres begyndelsse, oc skaffuelsse, Ny|lige Corigeret och bedre for-|dansked end hwn i Luci|darrio findes•| Kand, | (et Blad) | (Træsnit.)

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 19 Blade, upaginerede, signerede B (andet Læg)—F; Signaturen C er sprungen over. Den er trykt med Schwabachere, 31 Linier paa Siden. Bogen er udstyret med 8 Træsnit, nogle af dem ere meget

[1]) Lucidarius udgivet af *C. J. Brandt*, Kbh. 1849, S. xxxii ff.

raa, to en Del bedre, et af disse (Babylons Taarn) er det samme, som findes i de smaa af Godtfred af Ghemen ved Aarhundredets Begyndelse trykte Skrifter. Bogtrykkerens Navn findes ikke angivet. Da Fortalen er skreven af Hans Barth, og Bogen øiensynlig er trykket med de samme Typer, med hvilke denne Bogtrykker i Roskilde har trykt 2 af Erasmus's Skrifter, oversatte af Povel Eliesen, er der god Grund til at antage, at denne Lucidarius ligeledes er trykt i Roskilde af Bogtrykkeren Hans Barth.

Paa Titelbladets Bagside begynder følgende Fortale (den er aftrykt bogstavret):

Alle Christhene lesere ynsker ieg Hans Barth. naade och Miskund aff wor Herre Christo Jesu nw och Altiid AMEN.

AF manghe tyng (som wyss mand skriffuer) skall mandh noghet (och helsth thet beste) Ydelyg wduellyæ, Saa haffuer ieg nw wduoltth aff lucidari mangfollyghed, theune føge bogh huilcken ther er deeltt wdi thwende partte, Then første partt ynde holler Gudfaders snøs, oc hellygandz wereilsze end dog hwn er wscriffueligh Tha maa mand alligewell noged om hendhe kwndgøre saa meget som naaden aff Gud giffues kand, Thi thet er foruden all menniskelighe wysdom oc forstand, Then anden partth indeholler himmels oc iorss, oc waare første forelderis begyndelsze oc skauelsze hulicken ther fyndes wdi første Moisi bog som kallis genicis och er hwu ganske nøtthelig for wngghe menniske som icke wille lære andet end att lesze danske, At the kunde tisbedre kenhde theris retthe skaffuere mand, oc ther nest huarledes wore første foreldre bleffue skaffthe, Och siden then ærffue som wi effther thennum haffue ærffuett, Thet er sorigh, bedrøffuelsze, modgang, och met snare ord, allfordømmelse, Thenne samme Arff kand icke nogen tyran eller hofferdhigt, girigt, wretfferdigt, affuenffnlt menniske rettheligħe besindhe Thi acthe nw grandgiffuelighe (tw Christne lesere) thenne føge bogs indeholdelse, Thi att ther findes i samme bog twende menniskes talle som er Discipillins och Mesterens Disipilen maa were menuiskens groffue natture och

forstand som kalles i scrifflhen thet kødelige meuniske oc wd-uortis, Mesteren maa wære thet aandelige oc ny menniske som er for klared oc ren giort met then helligandz naade Then wnde oss alle Christus Jhesus AMEN.«

Derefter begynder første Part af Texten: »*Discipelyn spør mesterin.*« Blad B begynder anden Part; Blad D2 verso begynder: »»*huorledis ath Gud loed werden till inttet gieris med Floden.*« Blad E2 begynder: »*Abrahams sterke Troes beuisning oc Windesbyrd.*« Blad E4 begynder: »*om alle Menniskes Opstandelse paa then yderste Dommedag.*« Bogen slutter Blad F3 verso med følgende Linier: »Her haffuer thu nw hørt, Christne læsere wdi thenne føge bog, om Gud Fader søn oc Helliaand, Ther nest om werden oc wore første foreldre, Om Abrahams gode och stercke Tro, Och paa thet siste om then yderste Dom, huilcken ther schall alle till komme, baade Gode och Onde hwer effther sin Tro.«

Af denne Bog er kun 1 Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]). Det er fuldstændigt; dets smudsige Udseende vidner om, at Bogen er bleven læst meget, de mange tilskrevne Navne paa Eiere vidne om, at det ikke er den mest dannede Kreds af Læsere, som har eiet den. Blad E2 læses nederst paa Siden: »Denne bog hører mig til och bleff mig den foræret den 12 September aff min Kiere Skolemester Erlig vis och vel forstandige Mand Niels Pedersøn barnefød j Ringkiøbing, Degn til Sending og Nouling Sogen. Gud giffue hannem for samme sin gaffue den euig beløning, Anno 1647.« Skade at den, som har tilføiet denne Notits, ikke har anført sit eget Navn.

Denne Udgave af Lucidarius er ikke forefundet i ældre Bogsamleres Bibliotheks-Cataloger.

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 586, Nr. 59.

1534.

Saxo Grammaticus,

udgivet af Joh. Oporinus.

Joh. Bebel. Basel.

Det er Johannes Oporinus (ɔ: Herbst), en lærd og i flere Retninger virksom Schweizer, som har foranstaltet denne Udgave af Saxo. I Dedicationen fortæller han, at en ung Mand fra Basel, Joh. Sphyractes, nylig havde sendt ham et Exemplar af Pariser Udgaven af Saxo, som han havde faaet i Paris af en ung dansk Lærd, Erik Krabbe (senere Ridder og Danmarks Rigens Raad), netop med det Ønske, at en ny Udgave kunde udkomme. Den Opmuntring, som Sphyrates havde givet ham hertil, havde han saameget snarere fulgt, som Saxo havde behandlet sin Historie i et udmærket Sprog, og kunde sammenlignes med hvilkensomhelst af de gamle Forfattere, hvad enten der toges Hensyn til den elegante Form eller til det rige afvexlende Indhold.

Bogen udkom med følgenda Titel:

Saxonis Gramma|tici Danorvm historiae libri xvi, tre|centis abhinc annis conscripti, tanta dictionis elegantia, re-|rumque gestarum uarietate, ut cum omni uetustate | contendere optimo iure uideri possint. | Accessit rerum memorabilium Index locupletissimus. | Des. Erasmi Roterodami | de Saxone censura. | In Daniam nauigare malo, quæ nobis dedit Saxonem Grammaticum, qui suæ | gentis historiam splendide magnificeque contexuit. Probo uiuidvm & ardens inge|nium, orationem nusquam remissam aut dormi tantem, tum miram uerborum co|piam, sententias crebras, & figurarum admirabilem uarietatem, ut satis admirari |. non queam, unde illa ætate homini Dano tanta uis eloquendi. | (Træsnit) | *Basileae, apvd Jo. Bebelivm.* |—| *Anno M. D. XXXIIII.*

Bogen er i Folio; den bestaar af 206 Blade; de første 16 Blade ere upaginerede, derpaa følger en Foliering fra 2—189; Signaturen er: α—γ3, a—s4, A—I3. Den er trykt med latinsk Skrift, 50 Linier paa Siden. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller Bogtrykkerens Mærke: et Palmetræ med Ordene: »*Palma Beb.*« Forsiden af Blad 1 er omgivet af en træskaaren Ramme, som dog i sine Fremstillinger Intet har at gjøre med Saxo.

Blad α—α3 indeholder en Dedication af Joh. Oporinus til Biskopen i Basel Dr. Philip von Hundelsheim. Den indeholder en Udtalelse om Philosophiens og Historiens Betydning for Sædernes Dannelse, og den ovenfor givne Meddelelse om, hvorledes Oporinus er kommen til at udgive Saxo. Dedicationen er dateret: »*Basileæ, Calend. Julijs Anno xxxiiii.* Blad α3—γ3 indeholde: »*Rerum et verborum historiae Danicae præcipue memorabilium index.*« Blad 1 begynder Saxos Text, som slutter Blad 189. Bagsiden af dette Blad indeholder: »*Locorum aliquot Saxonis historiæ emendatior lectio: priore numero paginam, altero uersum indicantibus.*« Blad 190 er blankt paa Forsiden, paa Bagsiden er aftrykt Bebels Bogtrykkermærke.

Stephanius siger[1]) om denne Udgave og den følgende fra 1516, som udkom i Frankfurt hos Bogtrykkeren Andreas Wechel, udgiven af Philippus Lonicerus og Joh. Fichardus: »Magnæ equidem optimis istis viris debentur gratiæ, quod in conservando Saxone nostro tantopere desudare voluerint: verum longe majores deberentur, si incomparabile hoc Opus paulo curiosiore lima politum, nec tam innumeris mendis deformatum, publici juris fecissent.« De nyere Udgaver have aldeles skudt Udgaven fra Basel til Siden, den har nu næsten ingen Værd i Boghandelen. Paa Klevenfeldts Auction solgtes et Exemplar for 1 Rdlr. I det store kongelige Bib-

---

[1]) *Stephani Joh. Stephani*, Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis, Soræ 1645, S. 6

liothek findes 2 Exemplarer, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]). Et Exemplar bevares i Universitetsbibliolheket i Kjøbenhavn.

1534.

Den danske Rimkrønike.

(Johan Hochstraten.) (Malmø.)

Det tør vistnok anses som et Vidnesbyrd om, at den danske Rimkrønike har været en yndet Bog, at der er udkommet 2 Udgaver af den i 2 paa hinanden følgende Aar. Maaske har man savnet Exemplarer, siden der ingen Udgave fremkom i Tidsrummet fra 1508 til 1533, og derfor med Glæde modtaget de nye Udgaver, som endda bleve udgivne i den bevægede Tid, da Landet opfyldtes af Krigslarmen under Grevens Feide. Udgaven fra 1534 er ikke et ligefremt Aftryk af den fra 1533, Texten er bleven gjennemgaaet og paa mange Steder bleven rettet, og Retskrivningen er bleven forbedret. Udgiveren af dette Eftertryk har behandlet Texten med megen Frihed, saavel ved betydelig at modernisere Skrivemaaden, som ved at forandre og omskrive Steder, hvilke han derved mente at gjøre mere forstaaelige, og ved at indskyde Ord eller Stavelser for Versemaalets Skyld m. m.[2]). Med Hensyn til Udstyrelsen er denne Udgave en af de daarligst trykte Bøger, som ere udgaaede fra Christiern Pedersens Bogtrykkeri.

Titlen er:

(En Stjerne) *Her begyn|des den Danske Krø|nicke Paa Rim wel offwer | seet oc bedre rettet en | hun waar | føre |* (En Stjerne) *Sat i Malmø | M. D. xxxiiij*

---

[1]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 27, Nr. 372. *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 45, Nr. 19.

[2]) Den danske Rimkrønike, udg. af *C. Molbech*, Kbh. 1825, S. XL.

Bogen, som er trykt med Christiern Pedersens sædvanlige Skrift, er i Octav-Format; den bestaar af 132 Blade, upaginerede, signerede A—Q, derefter gjentages ved en Feiltagelse den sidste Signatur Q for de 4 sidste Blade. Der er 24 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den fra Christiern Pedersens Skrifter vel bekjendte Ramme (se ovenfor S. 2).

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt »*Fortalen paa den Danske Krønicke*«; Krøniken begynder paa det andet Blad og fortsættes til Blad Q7 verso nederst; derefter følger »*Til Leseren om nøtte aff Krønicken*«, hvilket Stykke slutter Blad Q verso, efterfulgt af »*Register paa denne Krønicke*«, der slutter Blad Q4 recto. Bagsiden af dette sidste Blad er blank.

Et fuldstændigt Exemplar af denne Udgave findes i det store kongelige Bibliothek. Paa et Forsatsblad er skrevet med Blyant: »Kiøbt paa Auction efter Rector Wøldike i Slagelse 1812 for 14 Rdlr. 5 ℔ 12 ß.« Foran paa Bindet har Molbech skrevet: »Kiøbt til det Kongel. Bibliothek paa Professor C. Olufsens Auction den 28 Sept. 1827 for 4 Rdlr. 1 M. (Catal. p. 33, no. 422).« Mon det er det samme Exemplar, som 1803 blev solgt paa Auctionen efter Uldal[1])? Et andet, ufuldstændigt Exemplar findes i samme Bibliothek i Hielmstiernes Samling, hvortil det blev kjøbt 1751 paa Auctionen efter N. Foss for 7 Rdlr. 3 ℔ 15 ß; et ufuldstændigt Exemplar forekom paa Auctionen efter N. S. Munch 1787[2]). Et defect Exemplar findes i Upsala Universitetsbibliothek.

Paa Rostgaards Auction solgtes et Exemplar for 1 Rdlr. 3 ℔[3]); Arne Magnussen blev Kjøberen, det er altsaa ikke mere til.

---

[1]) Bibliotheca juridica (*Uldalii*), Hafn. 1803, S. 423, Nr. 1806.
[2]) Bibliotheca *N. Fossii*, S. 558, Nr. 2852. Fortegnelse paa *N. S. Munchs* Bøger, Kbh. 1787, S. 394, Nr. 2942.
[3]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 261, Nr. 819.

1534.

Keiser Karl Magnus's Krønike,

udgiven af Christiern Pedersen.

Johan Hochstraten. Malmø.

Det er tidligere omtalt[1]), at Karl Magnus's Krønike er bleven trykt 1501 i Kjøbenhavn af Godfred af Ghemen, at den maaske omtrent 1509 er bleven optrykt paany, samt at der er bevaret et Fragment af en af disse Udgaver, som findes i Universitetsbiblioteket i Upsala. Den Udgave, som Christiern Pedersen besørgede i Aaret 1534, kan kaldes en Revisionsudgave af de ældre, som han forbedrede ved at rette den slette Text for de mangfoldige Trykfeil og ombytte forældede Ord med dem, som hans Samtid brugte.

Titlen er følgende:

(Figur) *Keyser Karlls* | *Magnus Krønicke huorledis han stride mandelige faar* | *den hellige Christelige tro met de tolff Jeffninge* | *som vaar Roland Oliuer, Turpin Ercke*|*biscop, Olger dansk oc andre fle*|*re som her effter følger Dan*|*sken er oc meget forbed*|*red oc rettere en hwn* | *vor førre i de* | *gamle bø*|*ger* (En lille Blomst) | *Sat i Malmø* (En lille Blomst) | *M D XXXiiij*

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 78 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Tiii** (dette sidste Læg bestaar nemlig af 6 Blade). Den er trykt med Christiern Pedersens sædvanlige Skrift, 30 Linier paa Siden foruden Overskriften: »*Keyser Karlls Krønicke.*« Udstyrelsen er som i Christiern Pedersens andre Skrifter, Titelbladet er omgivet af en meget rigt ornamenteret Ramme, dog uden nogen Eiendommeligheder.

---

[1]) Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliothek, I, S. 112 ff.

Texten begynder paa Blad **Aii** uden nogen Indledning og fortsættes til Blad **T5** nederst; efter den sidste Linie er trykt 3 smaa Blade. Den sidste Side, Blad **T5** verso, indeholder en Efterskrift, som slutter midt paa Blad **T6**. Det omtales, at Dansken i denne Krønike »*er nu meget bedre oc lettere til ath lese oc forstaa en hwn vor førre, Fordi ath hwn er nw ret staffuit, oc mange stede megit rettit oc forbedret fra det første i bogen oc til det siste met swart arbeyde aff M. Christiern Pedersen som før vor Cannick i Lund, som alle kunde nw selffue see oc mercke som hende kunde lese oc forstaa, Oc serdelis de som haffue nogre aff de gamle Keyser Karliss Krønicker, Som før vore prentede i Københaffn ved xxv aar siden, I huilke der staar mange gamle Danske, Swenske og Norske ord, som icke mange danske nw ret forstonde kunde.*« Resten af Efterskriften er tidligere aftrykt[1]). Nederst paa Siden læses:

(En lille Blomst) *Denne bog er prentet i Malmø aff Jehan Hogenstraten | oc rettet aff Christiern Pedersen som vor Cannick i Lund | Aar effter Gudz byrd Mdxxxiiii.*

Paa dette sidste Blads Bagside er Tidens Figur aftrykt.

Af denne Bog ere nu 2 Exemplarer bevarede; de findes begge i Sverig, det ene i Universitetsbibliotheket i Upsala[2]), det er fuldstændigt, det andet i Svenska Akademiens Bibliothek i Stockholm, der mangler i det Bladene **Aiiii, Bi, Biiii, Ci, Ciiii.**

Denne Udgave er første Gang bleven udførlig omtalt i Aaret 1856, da C. J. Brandt optrykte den i sin Samling af Christiern Pedersens danske Skrifter[3]). Han har her fremsat en lille Tvivl, om Udgaven er udkommen 1534, og ikke snarere

[1]) Anf. St., S. 116.
[2]) *(Aurivillius)* Catalogus libr. impress. Bibl. Reg. Acad. Upsal. Upsal. 1814, S. 680. Dette Exemplar er indbundet sammen med Olger Danskes Krønike Malmø 1534 og den gamle Udgave af Karl Magnus's Krønike, som er trykt af Godfred af Ghemen.
[3]) *Christiern Pedersens* danske Skrifter, udgivne af *C. J. Brandt*, V, Kbh. 1856, S. 1—128, 525—31.

mod Slutningen af 1533. Grunden er den, at Christiern Pedersen til sin Udgave af Kong Olger Danskes Krønike, som er prentet i Malmø, Fredagen næst for Kyndelmisse Aar 1534, har føiet en Efterskrift, i hvilken han omtaler, at der i Keiser Karls Krønike forekommer Exempler paa, at Heltene trode paa Reliquiers Kraft, hvilke nogle, som lode sig tykke at være gode Christne, vare misfornøiede med, »*de robe oc sige, at man skulde icke saadant prente*«, »*ieg haffuer hørt ath nogre faa støtte dem der paa, ath Roland loffuede den helligdom som han hagde paa sit suerd, oc der fore robede de oc sagde, at ieg skulle icke det prente.*« Keiser Karls Krønike maa altsaa være udkommen før Olger Danskes Krønike, og da denne er udkommen sidst i Januar 1534, maa den første være udkommen tidligere i samme Maaned. Brandt maa have fundet det paafaldende, at to saa anselige Skrifter kunne være udkomne i samme Maaned, »men maaske Bogtrykkeren da som nu i Slutningen af Aaret har været lidt forud med Aarstallet, og sat 1534, skjønt Bogen kom sidst i 1533.«[1]) Man vil dog vist vanskelig finde Exempler paa, at denne Skik har været kjendt dengang, og naar der baade paa Titelbladet og paa den sidste Side af Keiser Karls Krønike er trykt Aarstallet 1534, maa det vist fastholdes, at Bogen virkelig er udkommen i dette Aar. Man maa da vel antage, at begge Bøger tildels ere blevne trykte paa samme Tid, men at den ene er udkommen nogle Uger før den anden blev færdig, saaledes at Christiern Pedersen godt af den omtalte Misfornøielse, som nogle havde yttret over hvad de havde læst i Keiser Karls Krønike om Troen paa Reliqvier og paa Helgener, har taget Anledning til i en Efterskrift til Olger Danskes Krønike at udtale sig om denne Sag. Han siger selv i denne Efterskrift: »*Ieg ville vel dette før screffuit sist i keyser Karlis Krønicke, men ieg viste icke jeg trode ey heller ath*

[1]) *Brandt*, anf. St., S. 531.

her skulle en nu verit nogen saa vanuittig blant oss som daglige høre Gudz egne clare ord, ath han skulle ey vide til visse, ath ingen skal bede eller kalle paa helgen eller deris helligdom.«

1534.

Olger Danskes Krønike,

oversat af Christiern Pedersen.

Johan Hochstraten. Malmø.

Krøniken om Olger Danske[1]) udkom med følgende Titel: (Figur) *Kong Olger* | *Danskis Krønic|ke. Som vaar Kong* | *Gøttrickis søn, oc en veldig konge her* | *i Danmarckis rige, oc i Engelland och* | *Babilonien, Som her effter bescreffuit staar* | *Oc om hanss store vnderlege oc mandommeli|ge gerninger, som han bedreff i orlog oc krig* | *til verdens ende faar den hellige chri-*| *stelige trois beskermelse, som de* | *mue see som hende kunde le|se oc sige det andre* | *framde|lis* | (Figur) | *Sat i Malmø*

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 111 Blade, upaginerede, signerede A—EE; i Læg EE er der kun 3 Blade. Dens Udstyrelse er ganske som den ovenfor omtalte Udgave af Karl Magnus's Krønike; kun er Rammen, som omgiver Titelbladet, forskjellig; den fremstiller forneden et bacchantisk Tog, paa de andre Sider phantastiske Genier.

Blad A2—A3 verso indeholder »*Fortaalen*«. Christiern Pedersen omtaler, i hvor høi Grad man i tidligere Tider har forsømt i Danmark at skrive Krøniker om de underlige og manddommelige Gjerninger, som danske Konger have udført, her var ingen Konge eller Herre i Riget, som vilde bekoste

---

[1]) Om den formodede tidligere Udgave, se første Bind, S. 112 ff.

saadanne Krøniker skrevne, heller ikke var der nogen Klærk, som vilde gjøre saadant Arbeide forgjæves. Denne Krønike om Olger Danske vilde være glemt af alle Danske, om han ikke havde taget sig Arbeidet for. »*Jeg vaar dog offte der om bedet Det vor mig oc budet och befalet*[1]) *ath ieg skulle gøre mit beste der til ath ieg kunde nogen sted oplede hans Krønicke Mig vor oc loffuit god løn for mit arbeyde Om ieg hende paa danske bescriffue vilde, thi giorde ieg alt min flit der til, ath ieg hende opspørge kunde Och fant ieg hende omsiger i Paris i Francke Rige prentet paa Fransoske*[2]) *Saa lod ieg hende vdsette paa latine, oc gaff der fore guld oc penninge, thi ieg kunde icke selff forstonde det Frantsoske tungemaal Siden screff ieg hende paa danske effter latinen met stort arbeyde oc lod hende nu prente, at alle danske mue her effter see læse høre oc vide de store vnderlige mandommelige gerninger som Olger dansk bedreff i orlog oc krig i mange atskillige land oc Rige til verdens ende.*« I det Følgende udtaler Christiern Pedersen den store Glæde, hans Landsmænd kunde faa af at læse denne Krønike, og minder om, at, om der findes i den Stykker, som synes utrolige, saa maa de dog antages for at være skete: »*Ville de see oc læse i Biblien da skulle de der finde mange oc vnderligere gerninger en disse ere som och synis aff mange ath være wtrolige Alligeuel ath de ære dog saa giorde som de der staa.*«

Texten begynder Blad A4 og fortsættes til EEiii. Medens Christiern Pedersen i Fortalen har gjort opmærksom paa, at mange utrolige Fortællinger dog maa antages at være sande, gjør han dog mod Slutningen opmærksom paa, at Fortællingen om, at Olger skal komme igjen mod Dommedag og stride

[1]) Efter en gammel Tradition var det Christiern den Anden, som havde befalet Chr. Pedersen at oversætte Krøniken om Olger Danske.

[2]) Den ældste Udgave af Olger Danskes Krønike paa Fransk og paa Prosa udkom i Paris omtrent 1498. *G. Brunet*, La France littéraire au xvie siècle. Paris 1864, S. 150.

mod Antechristen, ikke kan tros, »*Thi det findis icke i den Hellige scrifft Men huer maa der om sige huad Gud giffuer hannem i sinde.*« Ligeledes mener han, at Fortællingen om Feerne, som kom til Olger den Nat, han var født, og skjænkede ham Gaver, ikke kan være sand, men er opdigtet; »*Mig bør alligevel saadant ath scriffue som ieg finder fore mig i Krønickerne, Der fore bør ingen met rette ath straffe mig.*« Blad KEII verso—EEIIII verso indeholder den ovenfor (S. 114) omtalte Efterskrift til Keiser Karl Magnus's Krønike, som slutter med følgende Anmærkning: »*Haffuer Gud forseet ath ieg skal i framtiden prente den store Danmarckis Krønicke paa danske Som Saxo grammaticus før screeff paa kaastelig oc dyb latine Da skulle alle der i finde oc se fast flere vnderligere sticke, en her staar i disse Krønicker Aff huilke huer maa tro saa meget som Gud almegtiste giffuer hannem till raade Huilcken ske loff heder oc ere aff alle sine creature nw altid och euindelige Amen.*«

Derefter læses nederst paa sidste Side:

(Stjerne) *Her endis kong Olger danskis Krønicke Som er vdsat | paa danske aff M. Christiern Pedersen, Som waar Cannick i Lund och prentet i Malmø aff Johan Hochstraten | Den fredag nest fore Kyndelmøsse, Aar M. D. XXXiiii.*

Der er bevaret 2 Exemplarer af denne Bog, begge findes i Sverig, det ene i Universitesbibliotheket i Upsala[1]), det er fuldstændigt, det andet i Svenska Akademiens Bogsamling i Stockholm, det er defect. I ældre Bogsamleres Bogcataloger er den ikke forefunden.

Krøniken er optrykt efter denne ældste Udgave af C. J. Brandt 1856[2]).

---

[1]) *(Aurivillius)*, Catalogus libr. impress. Bibl. Reg. Acad. Upsal. Upsal. 1814, S. 680. Aarstallet er urigtig angivet til 1533.

[2]) *Chr. Pedersens* danske Skrifter, Kbh 1856, S. 128—314; 532—35.

1534.

Claus Mortensens danske Psalmebog.

(Uvis Bogtrykker). Malmø.

Denne Udgave af Claus Mortensens Psalmebog er ikke mere bevaret; den eneste Notits, som findes om den, er den korte Bemærkning af Hans Thomissøn[1]), at Claus Mortensens og Hans Spandemagers Psalmebog, som første Gang blev trykt 1528 i Malmø, i Aarene 1529 og 1534 blev udgiven paany forbedret af dem selv, Arvid Pedersen og nogle gudfrygtige Mænd i Jylland. Da en Psalmebog er bleven trykt i Malmø 1533, som Hans Thomissøn ikke nævner, kan den Tanke ikke ganske bortvises, at Aarstallet 1534 maaske er urigtigt, istedetfor 1533.

1534.

M. Luther, Om man maa fly for Døden og Pestilents.

(Johan Hochstraten.) Malmø.

Dette Opbyggelsesskrift sendte Luther 1527 til Dr. Johannes Hess, Præst i Breslau; det udkom samme Aar med Titlen: »*Ob man fur dem sterben fliehen muge.*« Hvem der har oversat det lille Skrift paa Dansk, vides ikke; Oversættelsen er udgaaet fra Christiern Pedersens Bogtrykkeri;

[1]) *Hans Thomissøns* danske Psalmebog. Kbh. 1569, Bl. diij verso.

den er hverken smukt trykt eller godt corrigeret. Sproget er ikke uligt Christiern Pedersens.

Bogen har følgende Titel:

(Et H) *Om mand maa fly for døden oc Pestilentze | En Christelig vnderuis|ning Martini Lu-|theri | Anno. M. D. xxxiiii | sat i Malmø*

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 32 Blade, som ere upaginerede, signerede Ai—Diii. Den er trykt med Christiern Pedersens bekjendte Skrift, 22 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den samme Ramme, som er anvendt i saa mange af Christiern Pedersens Smaaskrifter. Texten begynder paa Blad A2 og fortsættes til Bogens Slutning.

Af denne Bog er et Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]); desværre er det ikke fuldstændigt, i Læg D mangler 4 Blade, deriblandt det sidste.

Besynderlig nok er dette lille Skrift ikke udkommet oftere i det 16de Aarhundrede, uagtet man dog kunde vente det Modsatte paa Grund af dets Indhold og den Anledning, Pestepidemierne kunde give til at læse det. Derimod udkom 1619 en hel ny Oversættelse af det, besørget af Niels Mikkelsen Aalborg, som dog ikke omtaler den ældre.

1534.

Frands Wormordsen, 21 Artikle uddragne af den Hellige Skrift.

(Johan Hochstraten.) Malmø.

Dette lille Skrift indeholder i 21 Afsnit en sammentrængt Fremstilling af den christelige Religion efter evangelisk Op-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 623, Nr. 133.

fattelse. I Slutningen af hvert Afsnit nævnes en Del Citater fra det gamle og ny Testament.

Skriftets Titel er følgende:

(Et H) *En oc Tiue | de alder skøniste oc | hugsualeligste Artic|kle, Som alle menniske | ere nøttelige ath vide til de|ris sielis salighed, Paa det | korteste vddragne aff | den hellige | scrifft | | Sat i Malmø*

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 8 Blade uden Signatur og Paginering. Den er trykt med Christiern Pedersens Typer, 23 Linier paa Siden. Det andet Blad indeholder et kort formanende Forord af »*Frantz Wormorsen Predicant i Malmø.*« Blad 3 til Blad 8 indeholder Texten. Nederst paa Blad 8 læses:

(Et Blad) *Sat i Malmø Aar effter Gudz byrd | M. D. XXXiiii.* Sidste Side er blank.

Af denne Bog er nu kun 1 Exemplar bevaret; det findes i Karen Brahes Bibliothek.[1])

1534.

Den nyere slesvigske Stadsret paa Plattydsk.

Walther Brenner. Slesvig.

Den »nyere« slesvigske Stadsret, der blev trykt 1534, er en plattydsk Oversættelse af den ældre, som er skreven paa Latin og antages for at være given mod Slutningen af det 12te Aarhundrede. Dog er den ikke en nøiagtig Oversættelse, thi Adskilligt er udeladt og nye Tillæg ere komne til. Udgaven er i det Hele omhyggelig besørget. Den udkom med følgende Titel:

[1]) *Lind,* Fortegnelse over *Karen Brahes* Bibliothek, S. 104.

Der Stadt Sleszwick | Stadrecht angesettet | vnd bofestigeth dorch | den Grothmechti-|gesten Herren Her-|ren Swen tho | Den nemar-|cken. etc. Könninck. | (Træsnit.)

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 43 Blade, folierede II—XXXV, hvorefter følger 8 upaginerede Blade; Signaturen er Aij—L. Den er meget godt trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller det danske Rigsvaaben.

Paa Titelbladets Bagside læses følgende Vers [1]):

Hedde wi alle einen waren gelouen
Godt, vnn gemeinen nut, vor ogen
Einerley elle, mate, vnn gewicht,
Ein recht vnd gudt gewicht
Eine münte, vnd gudt geldt
So stünde eth wol in aller weldt.

Blad II indeholder følgende Fortale »*Tho dem leser:*«

Dewile my ethlicke Frame Börgers angelangeth vnd gebeden, ick eer Stadrecht an den dach geuen vnnd drücken wolde, Angeseen des groth mangel vnd gebreck were, dar dorch sick ein ider thorichten wüste, hebbe ick den (vmme des gemenen nuttes willen, deme ick vnd ein yder todenende schüldych) dyth nicht könen weygeren noch vor seggen, Worumme ick ethlyckc dessüluigen Stadrechtes böke, dorchgelesen vnd vp flitigeste, wo ick hebbe mögen, gecorrigereth, vp min eigene kost vnd theringe, an den dach gegeuen Bidde derhaluen ydermennichlick wylle dissen minen Flith vor gudt annemen Bin ick touordenende gewilligeth.

Wolther Brenner.

Paa Bagsiden af dette Blad er trykt 3 Citater af Deut. XXXVII., Psalm. LXXXII., Zacha. VII. Texten begynder paa Blad II—XXXIV verso: »*Hyr endigen syck de Artikel des Rechtes, der Stadt Sleszwick. Hyr na volget de boleuinge der Eede Enes Ersamen*

[1]) Paa Dansk findes disse Vers i Oversættelsen af Luthers Bedebog fra 1531, se ovenfor S. 30.

Rades sampt der gantzen Gemeine to Sleszwick.« Dette Afsnit udfylder Forsiden af Blad XXXV; paa Bagsiden af Bladet læses en Bemærkning fra Bogtrykkeren om at han har udarbeidet et Register til Bogen. Dette Register udfylder Bladene 35—41. Blad 42 læses: »*Hyr Endigeth sick dith boeck, des Rechtes, der Stadt Sleswick, tho nütte vnd profyte der gantzen Gemeynheyt, an den dach gegeuen, dar vth sick ein yder tho holdende, schickende, vnnd regerennde wete, vpp datt he nicht bröckfellych möge werden. Gade sy loff, prisz, vnd ehre, van nu an beth in ewicheit Amen.*«

Gedruckt tho Sleszwick by | *my Walther Brenner, ym* | *Jar. M. D. XXXIIII.* (Et Blad.)

Paa Bagsiden af Bladet ses i Træsnit 2 Hænder udstrakte af Skyer og gnidende hinanden. Udenom læses: *Ἡ χεὶρ τὴν χεῖρα κνίζει. Manus manum fricat. Eyn handt kratzedt de andern.* Det sidste Blad er blankt paa Forsiden, paa Bagsiden er aftrykt det samme Vaaben, som ses paa Titelbladet.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, det ene er aldeles fuldstændigt og ganske vel bevaret; det andet har lidt Noget, det har tilhørt Hielmstierne[1]).

Skriftet maa henregnes til de meget sjeldne, det nævnes i Sevels og Thotts Cataloger[2]); i Thotts Catalog (1789) er den tilligemed andre Slesvigske Love opført under Rubriken »Jus privatum Germanicum.« Det blev optrykt i Slesvig i Aaret 1603 af Nicolai Wegener, og 1733 af Johann Hollwein. I sin Udgave af de slesvigske Stadsretter har P. G. Thorsen udgivet den nyere slesvigske Stadsret efter det bevarede Haandskrift omtrent fra 1400, tilføiet Varianter fra Udgaven 1534, og henvist til de nyere Skrifter om den[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 206, Nr. 62.

[2]) Bibliotheca *Seveliana*, II, 1780, S. 85, Nr. 705. Cat. Bibliothecæ *Thotianæ*, II, 173, Nr. 3124.

[3]) De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, udgivne ved *P. G. Thorsen*, Kbh. 1855, S. 23—53; sml. Forerindring, S. 33—37. Slutningen »De boleninge« er dog ikke aftrykt.

Om Bogtrykkeren Wolther Brenner haves ingen Oplysninger. J. A. Bolten har formodet[1]), at Hoffmanns Bogtrykkeri i Aaret 1533 er bleven flyttet fra Kiel til Slesvig og benyttet af Brenner, eller at det er Landsherrens Bogtrykkeri, som er blevet ført fra Kjøbenhavn til Slesvig. Det sidste er usandsynligt; thi Landsherren eiede intet Bogtrykkeri i Kjøberhavn, og ingen kjøbenhavnsk Bogtrykker har havt Typer som W. Brenners. Det første lader sig kun bevise, naar man har flere af Hoffmanns Tryk for sig til Sammenligning.

1534.

Breviarium Nidrosiense.

Jon Matthiason. Holum.

Af denne den ældste paa Island trykte Bog, tildels en ny Udgave af Breviarium Nidrosiense fra 1517, er intet Exemplar bevaret. Det sidste, som man ved af at sige, eiede Arne Magnussen; det gik tabt ved Kjøbenhavns Ildebrand 1728. Titelen angives saaledes af C. F. Wadskiær[2]), efter Optegnelser af Jon Olafsen fra Grunnavik, som selv havde set Arne Magnussens Exemplar:

Breviaria ad usum ritumqve Sacrosancte Holensis Ecclesie, jam prius impressa, impensis ac mandatis insignibus, reverendi in Christo patris & Domini, Domini Joannis Arneri ejusdem Ecclesie Episcopi felix faustumque adepta sunt exordium.

Slutningen lød saaledes:

Opus istud impensis ac industria plurimum reverendi in Christo patris Dni Joannis Arneri Sacrosancte Holensis Ecclesie episcopi faustum felicemqve sortitum est exitum finemqve optatum.

---

[1]) I *A. Niemanns*, Miscellaneen histor., statist. u. ökonom. Inhalts II, S. 171.
[2]) Nye Tidender om lærde og curieuse Sager, Kbh. 1740, S. 251.

In residentia sua impressum atqve adauctum Calendas Maji. Anno salutis MD. XXX. IIII.

Af de sidste Linier i Bogen ses, at den er trykt paa Island, »*in residentia — Sacrosancte Holensis Ecclesie episcopi*«, altsaa i Holum. Bogtrykkerens Navn er ikke anført, men af ældre Beretninger vides, at han hed Jon Matthiasson. Bjørn Jonsen fra Skardsaa fortæller[1]): »Anno 1543 um þann tíma helldur Jón prestur Matthiasson stadenn Breidabólsstad í Vesturhópe. Hann var barnfæddur í Svíaríke og kendur þar vid og kalladur Jón Svenske. Hann var skickanlegur madur og vel sidadur. Hann hafde híngad í land fyrstur Prentsmidiu og hóf Prentverk á Breidabólsstad á dögum biskups Jóns, prentade þar handbók presta sunnndaga gudspiöll og fleira annad. Jón Svenske þótte nær yppurstum prestum nordannlands þann tíma.« Finn Jonsen fortæller, at Biskop Jon Aresen omtrent 1528 kaldte Jon Matthiasson til Island fra Sverig, fordi denne var øvet i Bogtrykkerkunsten og forstod Latin, en Kundskab, som han selv manglede; han brugte ham til at skrive hvad der skulde skrives paa Latin, og omtrent 1530 lod han ham trykke Manuale Pastorum[2]). Denne Bog er ikke bevaret ligesaalidet som noget andet af de Skrifter, der ere udgaaede fra det ældste Bogtrykkeri paa Island.

Breviaret er nævnet oftere, men naturligvis uden at der har kunnet fortælles Meget om det[3]). Efter en Optegnelse af Jon Olafsen fra Grunnavik var det: »*excussum forma quarta, cantilenis latinis melodiarum pulcherrimarum lemmatibus*

---

[1]) Annaler *Biørns a Skardsa*, I, Hrappsey 1774, S. 134.

[2]) *Finni Johannæi*, Historia ecclesiastica Islandiæ, II, Havn. 1774, S. 721—22; sml. III, Havn. 1775, S. 226, hvor der siges, at Manuale Pastorum blev trykt i Breidabolstad, hvorhen Matthiason flyttede sit Bogtrykkeri fra Holum. Men da maa Manualet vist være trykt senere end 1530.

[3]) *Halfdanus Einari*, Sciagraphia Historiæ litterariæ Islandiæ, Havn. 1777, S. 206, 208. *Werlauff*, Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed, III, Kbh. 1836, S. 36[1]). *Jon Jonsson*, Sögnágrip um prentsmiðjur og prentara á Íslandi, Reykjavík, 1867, S. 7.

rubris distinctum[1]).« Gunnar Pálsson, som har efterladt et haanskrevet Arbeide om Typographiens Historie paa Island, siger[2]): »*Nec ullus, qvod sciam, libros illos ante Reformationem dicto loco impressos sibi visos affirmavit . . . Interim non est celandum, narrasse mihi virum hujusmodi rerum probe gnarum, se Hafniæ vidisse Breviarium Nidrosiense, librum Ecclesiasticum sive Pastoralem Breidabolst. lingva Latina impressum.*« Pálsson døde 1791 som Provst paa Island; hvad han her har fortalt vidner om disse Bøgers tidlige Forsvinden.

1534.

Christiern den Andens Brev til Borgemester Wendlandt i Danzig,

oversat paa Dansk af Peder Laurenssen.

(Det samme Brev oversat af Povel Kempe, 1531?)

I et Brev, som Povel Kempe skrev til Christiern den Anden fra Wittenberg den 2. Januar 1527, siger han[3]): »*Naar gwd will ieg sendher ether myn bog, saa skall ieg oc sendhe ether myn epistell (then i weed well) omweehd paa danske vt af latin.*« Det antages med god Grund, at den Epistel, her sigtes til, er Brevet til Borgemester Wendlandt i Danzig, som 1526 udkom paa Latin.

Efter Langebeks skrevne Optegnelser skal der være udkommet en anden dansk Oversættelse af dette Brev i Aaret 1534; Titlen angiver han saaledes:

Høgbaarne oc megtige Førstis Kong Christierns Sendebreff

---

[1]) *Biskupa Sögur*, II, 2, Kaupmannah. 1867, S. 441.
[2]) *G. Pauli F.*, Typographia Islandica, i ny kgl. Saml. 4. Nr. 1851, b.
[3]) *C. F. Allen*, Breve og Aktstykker etc. I, S. 458.

til Her Johan Vetelant Burgmester til Dansken, som siden bleff ihielslagen for Jesu Christi ord skyld, met nogre artikle och christelige vilkaar, huilcke Hanss Naade forplicter sig til, om han met Siøstedernis hielp kan komme igien til sit Rige. I huilcket han hiertelige bekenner sin fordum vildfarelse, oc Gudz Gunst oc Naade, som nu i hanss elendighed haffuer hannem opliust met sit hellige Ord oc Euangelium, oc giffuet hannem it bedre Sind end han tilforn hagde. Skreffuit i Loe vdi Flanderen 5. Decemb. 1525. Fordansket aff ***Peder Laurentssøn.*** *1534. 8vo.*

Langebek har i Vidensk. Selsk. Almanak føiet til: »*trykt 1534;*« han har ikke nævnet, hvorfra han har denne Titel, om han har afskrevet den efter et Exemplar, eller om han har fundet den i ældre Optegnelser, han har hverken nævnet Bogtrykkeren eller Trykkestedet. Bogen er ikke bevaret, intet andet Sted er den omtalt, og det er saaledes ikke muligt at sige, om Langebeks Optegnelse er aldeles rigtig. Titlens Udførlighed kan fremkalde en Tvivl, om Brevet virkelig er blevet trykt i Peder Laurenssens Oversættelse — eller om denne maaske kun har været til i Haandskrift.

Derimod er der bevaret et Brudstykke af en dansk Oversættelse af Brevet til Wendlandt, af hvilken desværre baade Titelbladet og det sidste Blad mangle. Denne Oversættelse er trykt med den samme Skrift, med hvilken Christiern Pedersens Oversættelse af det Ny Testament er trykt i Antverpen 1531 og den danske Oversættelse af Luthers Formaning til dem, som vare forsamlede paa Herredagen i Augsborg 1530. Kun disse 3 danske Bøger ere trykte med denne Skrift; den Formodning ligger da nær, at de ere blevne udgivne omtrent paa samme Tid, og det er ikke urimeligt at antage, at denne Oversættelse (Povel Kempes?) er bleven trykt i Antverpen. Fragmentet bestaar af 6 Blade; det er af en Bog i lille Octav-Format, tæt trykt med 29 Linier paa Siden. Det findes i det store kongelige Bibliothek, som fik det til Foræring vistnok i Aaret 1853 af E. Werlauff; han har

selv med Blyant skrevet paa Omslaget: »paa Uldalls Auction[1]) har jeg selv kiøbt for 50 Aar siden.«

Det antages, at man i Aaret 1534, da man stræbte at bringe Danmarks Krone tilbage til Christiern den Anden, har ment at virke til hans Fordel, ved atter at bringe hans Brev til Wendlandt i Erindring, og at der derfor er udkommet en ny Oversættelse af det besørget af Peder Laurenssen[2]).

1534—36.

Politiske Skrifter fra Grevefeidens Tid.

Aabent Brev fra Grev Christopher af Oldenborg til Indbyggerne i Holsten. 1534.

(Ludvig Dietz.) (Rostock.)

De politiske Begivenheder i Aarene 1534 og 1535 gav Anledning til Udgivelsen af nogle politiske Skrifter, som her blive nævnte sammen; til dem slutter sig et fra Aaret 1536.

Det første Skrift er et aabent Brev fra Grev Christopher af Oldenborg til Indbyggerne i Holsten om Aarsagen til hans Tog igjennem Landet. Det er blevet aftrykt af C. Paludan-Müller i Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid efter et originalt Haandskrift, som bevares i det kongelige Geheimearchiv[3]). Brevet udkom i Patent-Folio, som til at slaa op paa iøinefaldende Steder; Udgaven stemmer med hint Haandskrift hvad Indholdet angaar, men derimod er Retskrivningen afvigende. Titlen er:

---

[1]) Bibliotheca juridica (*Uldalii*), Hafn. 1803, S. 427, Nr. 1851.
[2]) *Sonnenstein Wendt*, Ny kirkehistoriske Samlinger, II, S. 202.
[3]) Anf. St., I, Odense 1852, S. 77—79.

Grundt vnd Orsake, worümme dysse ytzige Heertoch | dorcht Landt tho Holsten vorgenamen etc.

Foruden de 2 Linier Overskrift udgjør Brevet 21 Linier; det er smukt trykt med Schwabachere, vistnok af Ludvig Dietz i Rostock. Brevet er dateret: »*Datum vnder vnsem Secretum tho Lübeck, den xxj. dach May. Anno etc. xxxiiij.*«

Et Exemplar bevares i det store kongelige Bibliothek, det er noget beskadiget.

Brevets Indhold er angivet af Hvitfeld[1]).

Erklæring om Lybeks Krig mod Danmark. 1534.

(Ludvig Dietz.) (Rostock.)

Anzayg vnnd Berycht, warumbe die vonn Lubecke zw Krieg | vnd Widerwillen, gegen den Holsten gekamen, vnd mit der Segelation yns Reich zw Ten-|marken, Graff Christoffenn von Altenburg etc. hilff vnd beistant gethan.

Dette Skrift er trykt i meget stor Patent-Folio paa 2 Ark, som kunne klæbes sammen, af hvilke det ene foruden Overskriften har 49 Linier, det andet 59 Linier. Meddelelsen er: »*geschehen zu Lübeck Sontags nach Egedij Anno etc. xxxiiij*« (ɔ: 7. September). Den er udentvivl trykt i Rostock af Ludvig Dietz.

Skriftet er efter et i Geheimearchivet bevaret Exemplar aftrykt af C. Paludan-Müller i Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid, 1852[2]). Hvitfeld har ganske kort nævnet Hovedpunkterne af dets Indhold[3]).

---

[1]) *A. Hvitfeld*, En kaart histor. Beskriffuelse paa hues merckeligt, som sig vnder K. Christian den Tredie haffuer tildragit. Kbh. 1595, Blad Fij.

[2]) Anf. St. I, Odense, 1852, S. 178—88.

[3]) *Hvitfeld*, anf. St., Blad H4 verso.

Patenter fra Hertug Albrecht af Meklenburg. 1535.

(Ludvig Dietz.) (Rostock.)

Hertug Albrecht af Meklenburgs Tog til Kjøbenhavn i April 1535 gav Anledning til at 2 Patenter bleve trykte. Det ene: »*Datum Gustrow, Sonnauendes na Judica* [ɔ: 20. Marts] *Anno etc. XXXv,*« er trykt af Ludvig Dietz i Rostock. Det er i Folio, foruden Overskriftens 2 Linier udgjør det 60 Linier. Hertugen opfordrer i det sine Lehnsmænd til at ruste sig for 3 Maaneder og følge ham.

Hertugens Opfordring fandt ikke megen Imødekommen. Da han var kommen til Kjøbenhavn, udstedte han den 2. Mai et nyt Brev til sine Lehnsmænd, i hvilket han beklagede sig over, at de ikke havde fulgt ham, men istedetfor havde tilbudt ham »eine Landbede«. Han befalede dem at komme til sig inden 14 Dage, ellers vilde han fratage dem deres Lehn.

Dette Brev udgjør en Side i Patent-Folio, foruden Overskriften fylder det 33 Linier. Det er dateret: »*Geschreuen tho Copenhagen, vpp den Sondach Vocem jocunditatis* [ɔ: 2. Mai], *Anno, etc. XXXv.* Det er trykt af Ludvig Dietz i Rostock.

Af disse 2 Skrifter findes Exemplarer i Archivet i Schwerin og i Hr. Wichmann Kadows Samling.

Det sidste Brev er optrykt i Bärensprungs Samling af meklenburgske Landslove [1]).

Begge Skrifter ere beskrevne af Wichmann Kadow [2]).

[1]) (*Baerensprung*), Sammlung meklenburg. Landes-Gesetze, II, S. 455.
[2]) *C. M. Wichmann*, Meklenburgs altniedersächsische Literatur, I, Schwerin 1864, S. 166—67.

Svar fra Christian den Tredie til Lybek. 1535.

(Walther Brenner.) (Slesvig.)

Dette Skrift maa Hvitfeld have kjendt[1]; dog kan det være tvivlsomt, om han har havt den trykte Udgave for sig, og ikke snarere et tidligere Udkast, thi han henfører det til Juni 1535, medens den trykte Udgave er dateret 8 August. Paa et Møde, der holdtes i Oldesloh den 26. Juli, havde Lybekkerne forlangt, at det skulde holdes tilbage som ærekrænkende, det maa altsaa have været kjendt og følgelig skrevet tidligere[2]). Det er Svar paa den Erklæring, som fra Lybekkernes Side blev udgiven det foregaaende Aar, og som er omtalt ovenfor S. 128.

Titlen er følgende:

Andtwort des Erwelten küni-|*ges zw Dennemarcken, vnd* | *Hertzogen zw holsten etc.* | *vff der von Lubeck vnge-*|*grundtes ausschreiben.* | *Anno etc. xxxv.* | (2 Blade.) | (Træsnit.) | ℂ *Psalmo. LXVII.* | *Dissipabis domine gentes* | *que bella volunt.*

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 36 Blade, upaginerede, signerede Aij—Iiij. Den er godt trykt med Schwabachere, 31 Linier paa Siden. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller det danske Rigsvaaben. Texten begynder Blad Aij og fortsættes til Blad Iiij verso nederst. Paa begge Sider af det sidste Blad er det samme Træsnit aftrykt, som ses paa Titelbladet. Det er ikke angivet, hvor Bogen er trykt, men saavel Typerne som Træsnittet med Rigsvaabnet ere de samme som dem, der findes i Udgaven af Slesvig Stadsret, og deraf tør sluttes, at den er trykt i Slesvig af Walther Brenner.

---

[1]) *Huitfeld*, Beskriffuelse paa hues merckeligt, som sig vnder K. Christian 3 haffuer tildraget, Blad Rii—R4.

[2]) *Paludan-Müller*, Grevens Feide, II, Kbh. 1854, S. 118. — Sml. *G. Waitz*, Lübeck unter Jürgen Wullenwever, III, Berlin, 1856, S. 567—77.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]). Paa Auctionen efter Danneskjold betaltes et Exemplar med 2 ℔, men efter Langebek betaltes et Exemplar med 3 Rdlr. 5 ℔ 4 ß[2]).

Beretning om Slaget paa Øxnebjerg. 1535.

(Walther Brenner.) (Slesvig.)

Det er ikke i selve Bogen sagt, hvem der har trykt den og hvor den er udkommen; men en Undersøgelse af den Skrift, som er anvendt, lader ingen Tvivl om, at den er trykt i Slesvig af Walther Brenner. Den indeholder, foruden en Meddelelse om Slaget paa Øxnebjerg den 11. Juni 1535, Fortegnelse over Tab paa begge Sider og over Fanger af Adelen. Desuden fortælles om forskjellige Begivenheder forefaldne til Søs.

Titlen er følgende:

Warhaftyge nyge tydynge | van der Slachtynge de In | deme Koenyngkryke | tho Dennemargken | gescheen ysz, Im Lan-|de Fuene by einem | Stedtlyn Assenisz | genomet. | Anno etc. xxxv.

De holsten hebben de kakebillen gebruwen
Dat sich de van lubeck hinder den oren klowen

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 4 Blade, upaginerede, signerede Aij. Den er trykt med Schwabachere, 30 Linier paa Siden. Beretningen begynder paa Titelbladets Bagside og fortsættes til Blad A4 nederst. Paa Bagsiden af dette Blad læses:

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 344, Nr. 106.
[2]) Bibliotheca *Danneskioldiana*, S. 179, Nr. 1344. Bibliotheca *Langebekiana* S. 235, Nr. 3658.

Datum vppe deme | Ossen barghe. etc. | Alleyne Gade de Ehre.

Af denne Bog bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Bogsamling. Sevel eiede et Exemplar[1].

Skriftet er optrykt 1779 og 1813[2].

Tydske Viser om Slaget paa Øxnebjerg. 1535.

Om Slaget paa Øxnebjerg blev der skrevet flere Viser, af hvilke 2 tydske udkom 1535. Den ene opføres med følgende Titel:

Ein newes liedt von der Schlacht zu Fuene, In der weisse alls man singet: Ich weiss nicht was der Tilgen gebricht; Anno 1535 8vo.

Et Exemplar fandtes tidligere i Hielmstiernes Bogsamling[3], men det manglede allerede ved en Revision, som blev foretagen 1834, og det er ikke senere kommet for Dagens Lys. Vedel Simonsen har til alt Held optrykt Visen 1813[4], men uden at give nogen Beskrivelse af det trykte Exemplar. Visen bestaar af 13 Vers hvert paa 6 Linier; den var efter de sidste Linier skrevet af en, som selv har havt Landsen i Haand og har deltaget i Slaget.

En anden Vise opføres med følgende Titel:

En nie Leed van der Schlacht in Fühnen geschehen Anno 1535, in der Wiese: Se sünd geschickt tom Storm, tom Strit.

---

[1] *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 344, Nr. 107. Bibliotheca *Seveliana*, II, S. 107, Nr. 982.

[2] Supplement til Kong Christian den Tredies Historie, Kbh. 1779, S. 243—247. *Vedel Simonsen*, Fyens Vilkaar i den saa kaldte Grevens Feide, Kbh. 1813, S. 66—72.

[3] *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 830, Nr. 100.

[4] *Vedel Simonsen*, Fyens Vilkaar i den saa kaldte Grevens Feide, 1813, S. 72—74.

Et Exemplar af denne Vise bevaredes tidligere i Bibliotheket i Helmstädt, men findes nu ikke mere [1]). Der er ikke fremkommet nogen Beskrivelse af den, den er, saavidt vides, aldrig bleven optrykt, og er altsaa nu aldeles ukjendt.

Klageskrift fra Stæderne Kjøbenhavn og Malmø til den tydske Nation over Rigsraadets haarde Regiment. 1535.

Hvitfeld fortæller [2]), at medens Kjøbenhavn beleiredes, blev der af Indbyggerne udgivet adskillige Skandskrifter og Viser, hvormed de forulempede Adelen her i Riget, som om den havde brudt sin Tro først mod Kong Christiern den Undvigte og derpaa imod Greven, til hvem den paa hans Vegne havde svoret, og i hvilke de angreb Adelen grovelig paa dens Ære, Lempe og gode Rygte. Hvilke disse Stridsskrifter vare, omtaler Hvitfeld ikke. Et af dem er heldigvis bevaret. Det udkom i Malmø med følgende Titel:

Warhafftich bericht an alle stende Deutzscher nation, wo vnde In wat gestalt de löffliken stede des köninckrykes Dennemarcken Copenhagenn vn Elbagen, them jtzigen krijge gedrungen vnd genödiget, woruth menicklich ermethen kan dat solch krig nicht vt der framen borgere wollusticheit, Sonder uth groter awerschuenlicklich beschwerungh vorrederie vnd tiranischem regimente des rijkes rades vororsaket vn angefangenn.

---

[1]) (*A. Bardt*) Tomus III Autographorum Lutheri et Coætaneorum, Helmestadii 1693, S. 254. *R. v. Liliencron*, Die historischen Volkslieder der Deutschen, IV, Leipz. 1869, S. 100.

[2]) *Hvitfeld*, anf. St., Blad T.

Det vides ikke, om noget Exemplar af dette Skrift er bevaret; Titlen kjendes fra et Brev, skrevet af Mogens Gøye og Erik Banner til Borgerne i Malmø[1]). Men det samme Skrift er bleven optrykt i Tydskland, og et Exemplar af denne Udgave bevares i det store kongelige Bibliothek. Titlen er følgende:

Warhafftig bericht, an | alle Stende Deutscher Nation, wie vnd in was gestalt, die löblichen Stette des Königreichs | Den marck, Copenhagen vnd Elbagen, zum ytzigen | Krieg gedrungen vnd genötiget. Daraus menig-|klick ermessen kan, das solcher Krieg nicht aus | der frommen Bürger wollust, sonder aus | grosser vberschwencklicher beschwerung, | verretherey vnd Tyran nischem Re-|giment des Reichs Räthe, verursa-|chet vnd angefangen. | Getruckt 24. Nouembris. 1535.

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 8 Blade, upaginerede, signerede aij—biij. Den er trykt med Schwabachere, 34 Linier paa Siden. Texten begynder paa Titelbladets Bagside og fortsættes til Blad B4, Lin. 3. Derefter læses følgende Vers:

Der diesen Bericht hat gemacht
Der bitt Gott tag vnd nacht
Das all from Christen wöllen bedencken
Wie die Gotlosen Christus wort krencken
Vnd den frommen König halten gefangen
Darnach manig Bürger hat grosz verlangen
Damit sie mochten in Tyranney leben
Christus wölle das iren seelen vergeben
Erlösen auch die armen Bürger aus der not
Das helff ynen der Allmechtig Gott.

Derefter følger: »*Copey eines Briefs, so die von Elbagen, her Tüke Kraba, auff das vnchristlich Recesz oder Mandat, durch*

[1]) Dette Brev er aftrykt i Danske Samlinger for Historie etc., II, S. 383—86 efter en Afskrift, som *Sonnenstein Wendt* har taget af Originalen i Malmø

den Reichs Rath, wider Gottis wort auffgericht vnd beschlossen, zu Antwort gegeben.» Dette Brev slutter paa Bagsiden af sidste Blad; det er dateret Hellig tre Kongers Dag 1534 og er underskrevet: *»Bürgermeyster, Rath, vnd die gantze Gemeine Bürger zu Elbagen.«*

I Skriftet gives en kort Oversigt over, hvorledes Adelen, efter at Frederik den Første var bleven Konge, havde opført sig imod Kjøbstæderne og det menige Folk, hvorledes den havde forkuet og pint Indbyggerne, og hvorledes der var lagt de største Hindringer i Veien for den evangeliske Læres Udbredelse. Slutningen dreier sig fornemmelig om den skaanske Adels Forræderi, idet den havde hyldet Grev Christopher, men snart efter svigtet hans og Christiern den Andens Sag, og sluttet sig til Hertug Christian. Brevet til Tyge Krabbe indeholder en bestemt Protest imod at forjage de evangeliske Prædikanter og at antage saadanne Prædikanter og de Ceremonier, som Borgerne i Malmø tidligere havde havt.

Efter Skriftets Udseende maa det formodes, at det er trykt i en af Nordtydsklands Byer.

Det eneste Exemplar, som nu kjendes, findes i det store kongelige Bibliothek; det er blevet kjøbt hos en Antiquar i Tydskland sidst i Aarene 1850.

Skriftet er udgivet paany af Chr. Bruun i Aaret 1866[1]).

Raadhus-Arkiv. Brevet er dateret: *»Søndagen nest effter Sancti Andreæ Apostoli dag mdxxxvj.»* *Helveg* har gjort opmærksom paa, at her rimeligvis maa være en Feilskrift i Dateringen, 1536 for 1535. Den danske Kirkes Historie indtil Reformationen, II, 2, S. 1009"). Er der en Feilskrift, saa maa Brevskriverne selv vistnok være de skyldige; *Sonnenstein Wendt* har idetmindste til to forskjellige Tider afskrevet Brevet og i begge hans Afskrifter staar der 1536.

[1]) Danske Samlinger for Historie, etc., II, Kbh. 1865—66, S. 370—83.

Vise om Rigsraadets Forræderi.

Hvitfeld omtaler heller ikke nærmere de Viser, som udkom imod Adelen. Der er ingen af dem bevaret, og de omtales intet andet Sted. En af dem var endnu til i Slutningen af det 17de Aarhundrede, men kun dens Titel kjendes. Denne lyder saaledes:

Een nie Leed van der Verrädery in Dennemarck geschehen, dorch den Ricksraht, up de Wiese van Juncker Balthasar to singen.

Et Exemplar bevaredes tidligere i Bibliotheket i Helmstädt, men findes der nu ikke mere[1]). Visen er ikke optrykt, der er ikke fremkommet nogen Beskrivelse af Udgaven, og den er altsaa nu aldeles ukjendt. — Maaske det ovenfor S. 134 aftrykte Vers, som findes i Klageskriftet mod Adelen, kan være taget fra denne eller en lignende Vise.

Adelens Svar paa Klageskriftet over den. 1536.

Dette Svar har Hvitfeld meddelt i Oversættelse[2]), det har altsaa været vel kjendt længe. Ligesaa skarpt Adelens Opførsel er skildret i Klageskriftet, ligesaa skarpt er i Svaret Grev Christophers og hans Tilhængeres vilkaarlige og falske Handlemaade fortalt.

---

[1]) (*A. Hardt*) Tomus III Autographorum Lutheri et Coætaneorum. Helmestadii 1693, S. 254. *R. v. Liliencron*, Die historischen Volkslieder der Deutschen, IV, Leipz. 1869, S. 100.

[2]) *Hvitfeld*, anf. St., Blad T verso — Viij verso.

Bogen udkom med følgende Titel:

Antwort vnd entschuldigung | So herschafften, Adel, vnd gemeine Stende, im Reiche zu Denmarcken, gegen vnd | widder die Stete, vnd inwoner | im selbigen Reiche aussgangen | schmehe schriefft, gruntlich ge|than vnnd furgewant.

Skriftet er i Qvart-Format, det bestaar af 10 Blade, upaginerede, signerede Aii—C. Det er trykt med Schwabachere, 30 Linier paa Siden. Texten begynder Blad Aii og fortsættes til Blad C2 nederst. Det slutter med: »*Datum im Veltleger vor Coppenhagen am Dinstag nach Visitationis Marie* [ɔ: 4 Juli], *Anno dni. M. D. xxxvi.*«

Der er intet Trykkested og ingen Bogtrykker navngivet. Efter de brugte Typer at dømme er det ikke usandsynligt, at Bogen er trykt i Kjøbenhavn.

Der kjendes nu kun et Exemplar af denne Bog; det findes i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Samling [1]).

Skriftet er i Aaret 1751 blevet optrykt i Danske Magazin efter et Exemplar, som eiedes af J. G. v. Aspern [2]).

Til disse Skrifter knytter sig endnu et, som indeholder Meddelelse om forskjellige Begivenheder, deriblandt ogsaa om nogle forefaldne i Danmark. Det har til Titel:

Zeytung, | Von der eroberung Copenhagen, der | Haubtstatt inn Denmarckt. | Aus dem Keiserlichen feldtleger vor | Thurin. | Von Römischer Keiserlicher Mai etc. | Von Graff Heinrichen von Nassaw etc. | Im monat September, | 1536.

---

1) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 107, Nr. 108.

2) *Danske Magazin*, V, S. 305—16. Bibliotheca selectissima *J. G. ab Aspern*, II, 1, Altonæ 1793, S. 209, Nr. 2170.

Det lille Skrift er i Qvart-Format, bestaar af 4 Blade, upaginerede, signerede ij—iij. Det er trykt med Schwabachere, 28 Linier paa Siden. Trykkestedet er ikke angivet, formodenlig maa det søges i Nordtydskland. Efterretningen om Kjøbenhavns Erobring begynder paa Titelbladets Bagside og slutter Blad ij Linie 20. Egenlig dreier Fortællingen sig om hvad der er sket efter Stadens Erobring, først i de allersidste Linier meddeles følgende: »*Den xxx. Julij, Anno xxxv. ward die Statt Copenhagen gewaltigklich belegert, vnd am xxix. Julij, Anno xxxvi. erobert vnd gereumet.*«

Et Exemplar af Bogen findes i det store kongelige Bibliothek.

1535.

M. Luther, Om den gamle Gud og den ny Gud.

(Johan Hochstraten.) (Malmø.)

Det vides ikke, hvem der har oversat dette Skrift af Luther[?]. Bogen udkom med følgende Titel:

(Et H) *Om den | gamle Gud | oc om den ny Gud | Om den gamle Tro | oc om den ny Tro | Om den gamle lerdom | oc om den ny lerdom | och huorledis alt affguderi | er først opkommet | | Sat i Malmø. Aar M. D. xxxv*

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 58 Blade, upaginerede, signerede Ai—Gv (dette sidste Læg indeholder nemlig 10 Blade). Den er trykt med Schwabachere, 30 Linier paa Siden. Texten begynder Blad A2 og fortsættes til Blad G9 verso; Blad F5, midt paa Siden, begynder »*Den anden*

deel af denne bog.« Forsiden af Blad G10 er blank, paa Bagsiden er trykt Tidens Billede.

Saavel af dette Billede som af Rammen om Titelbladet og de i Bogen brugte Initialer kan sluttes, at den er trykt i Christiern Pedersens Bogtrykkeri, men med en Skrift, som er forskjellig fra hans ellers sædvanlige.

Et Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek og et i Karen Brahes Bibliothek. Bogen nævnes i Resens[1]) Catalog; efter Klevenfeld solgtes et Exemplar for 2 Rdlr. 1 ¥ 10 ß[2]).

1535.

Frands Wormordsen, 24 Artikle.

H. Vingaard. Kjøbenhavn.

Det lille Skrift af Frands Wormordsen, som er omtalt S. 119—20, udkom paany 1535, uforandret, naar undtages orthographiske Afvigelser. Titlen er følgende:

Een oc Tiue de | alder skøniste oc | hwgswaleligste | Artickle, Som alle men-|niske ere nøttelige ath vi-|de til deris sielis salighed | Paa det korteste vddrag-|ne aff den hellige scrifft.

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 8 Blade, upaginerede, signerede Aii—Biii. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Texten begynder Blad Aii og fortsættes til Blad B4, Linie 14. Derefter læses:

¶ *Sat i Københaffn aff Hans | Wiingaard aff Stuckgaard | Aar effter Gudz byrd. | M. D. XXXV. | B G H V D*

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594. Nr. 20.

[2]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 187, Nr. 35. Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 611.

Nedenunder er trykt en lille Træstok med Bogstaverne H W; den samme er trykt Blad Aii verso.

Af denne Bog bevares to Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene er en Foræring fra S. Rørdam.

1535.

Luther, Prædiken om Loven og Evangelium.

(Hans Vingaard.) Kjøbenhavn.

Af denne Bog, som udkom i en ny Udgave 1547, er nu intet Exemplar bevaret. Langebek har anført Titlen efter Biskop Jacob Lodbergs Catalog[1]).

Peder Syv har eiet et Exemplar af Bogen. Hos Arne Magnussen findes følgende Notits:

Hvorledis Lowen oc Evangelium skulle ret grundelige atskilies. Doctor Morten Luthers predicken. — Denne christelige bog er prentet j Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard oc corrigeret aff Matthia Parvo Rosæfontano, Aar êffter Gudz byrd M. D. XXXV). vdi liden 4to. Den første titel er bortreffven. Vidi apud P Septimium.*

*) *1539.*

Da Bogen er udkommen i Kjøbenhavn, maa den være trykt af Hans Vingaard.

1) Bibliotheca *Jacobi Lodbergii*, Hafn. 1732, S. 315, Nr. 5 c; Exemplaret fandtes i et Miscellanbind.

1535.

Liturgisk Haandbog.

(Oluf Ulricksøn.) Malmø.

Denne Bog findes kun 2 Gange nævnet i nyere Bogcataloger, nemlig i Karen Brahes og i Fortegnelsen over Bøger tilhørende det kgl. norske Videnskabernes Selskab i Throndhjem [1]). I Bogen selv gives der ikke nogen Oplysning om, hvem Udgiveren har været. Det er M. Luthers liturgiske Arbeider, som ligge til Grund for det danske Skrift.

Bogens Titel er følgende:

Een handbog som | inde holler det helli-|ge Euangeliske Mes-|se embede med 'sine | formaninger oc brug som nu hol-|lis y den Christne kircke Med | Doben, Bruduielse, Oc huor | mand skall søge de siuge | Oc følge de døde | til graffue, oc be|gaa dennem eff|ter Christi | befaling oc Gudtz budt | | Anno. MDxxxv.

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 26 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Fiij**. Den er trykt med de samme Typer, som forekomme i Skrifterne »Judæorum Secreta« og »Canon Roschildense«, 30 Linier paa Siden. Missaltyper ere ofte anvendte, og da er der 19 Linier paa Siden. Til de Partier, som skulde messes eller synges, er der trykt Noder. Skriftet er stærkt rubriceret; af Titlen ere de første 4 Linier trykte med rød Farve. Titelbladet er omgivet af en bred Ramme med Plantezirater og Slyngninger.

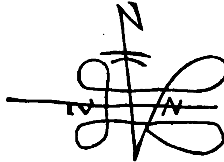
Messen begynder strax paa Titelbladets Bagside uden nogen Overskrift og fortsættes til Blad **Bii**: »*Finis Misse.*« Paa dette Blads Bagside følger: »*Dette Sacramente Doben,*«

[1]) *Fortegnelse over Karen Brahes danske Bibliothek*, S. 112; Aarstallet er urigtig anført til 1531. *Catalog over det norske Videnskabersselskabs Samlinger*, I, Kbh. 1808, S. 40.

hvilket Afsnit slutter Blad Cii, efterfulgt af M. Luthers Fortale til hans Taufbüchlein. Blad C4 verso læses: »*Her effterfølger Brudtvielse,*« indledet med: »*D. Martinus Luther til Læseren Epistola.*« Afsnittet slutter Blad E verso, hvorefter læses: »*En skick oc maade at søge oc trøste siuge.*« Blad Fi verso Lin. 7 begynder »*Letania Maior*« fulgt af en Række Collecter, som slutte Blad F4, Lin. 14. Efter tre Stjerner læses:

Sat i Malmøø Taarsdagen effter Tyburcii [ɔ: 12. August]. *MDXXXv.*

Derunder er trykt et lille Træsnit med det danske Vaaben. Paa sidste Side er aftrykt en Copi af det store Træsnit fra Titelbladet af Pariserudgaven af Saxo 1514: Den danske Konge med sine Stridsmænd og det danske Vaaben; ovenfor er trykt: »*Arma Regis Danorum*«, nedenunder: »*Anno Domini MDxxxv.*« Nederst paa Siden er aftrykt dette Monogram:

Bogtrykkeren har ikke navngivet sig, men der kan ikke være megen Tvivl om, at det er hos Oluf Ulriksøn, at Bogen er trykt. Efter det endnu i Karen Brahes Bibliothek værende Exemplar har Hielmstierne ladet tage et eneste Optryk, som findes i det store kongelige Bibliothek [1]).

Nogle Uddrag af Bogen ere blevne trykte 1836 i Skriftet »Stemmer fra den danske Kirkes Reformation« [2]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 164, Nr. 12.
[2]) Anf. Skrift, Odense 1836, S. 47—57; S. 42 er Titlen aftrykt.

1535, 1536, 1537.
De fem Mosebøger,
oversatte af Hans Tausen.
Hans Walther. Magdeburg.

I sin »Betragtning over den danske Oversættelse som Mag. Hans Tausen har giort over de fem Mosis Bøgger« omtaler Andreas Wøldike en Udgave fra 1535 og en fra 1537; han siger[1]): at »der er brugt samme Format, nemlig Octav, og samme Bogstaver til at trykke begge editioner, hvoraf det ogsaa kommer, at Siderne svare til hinanden. Begge editioner ere trykte meget accurat, saa at jeg den Tiid jeg havde begge editioner i Hænderne ingen Trykfeil har fundet, endskiønt jeg søgte derefter. Imidlertid kand man see at der allerede A. 1536 er bleven giort Begyndelse med at trykke den anden edition, saasom det Aarstall staaer paa Titelbladet næst efter de Ord af Psalm. 34. Kommer hid I Børn, hører mig: Herrens Frygt vil jeg lære eder. MDXXXVI.« Langebek har ligesom Povel Røn[2]) kun anført Udgaverne fra 1535 og 1537; det er undgaaet deres Opmærksomhed, at der i Fortegnelsen over Karen Brahes Bibliothek er anført en, som siges at være »trykt til Magdeburg 1536[3]).« 1789 omtalte P. T. Wandall, at han eiede alle 3 Udgaver fra 1535, 1536 og 1537[4]). Der er endnu bevaret Exemplarer af dem alle 3 og de ville her blive omtalte under Et.

---

[1]) Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744, I, Kbh. 1745, S. 1—24.
[2]) *P. Røn*, Sciagraphia Joh. Tausanii, Hafn., 1757, S. 121.
[3]) *Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek*, S. 50.
[4]) *Minerva*, 1789, Juli—Sept., S. 57.

Dette strider vel imod den Orden, som ellers er fulgt i denne Bibliographi, men der er Grund til at afvige fra den her, fordi det ikke er rigtig at nævne 3 Udgaver. En nøiagtig Sammenligning af flere Exemplarer har nemlig vist, at de alle ere et og samme Tryk, som maa være fremkommet paa en Gang, hvis ikke hele Satsen er bleven staaende, for at kunne benyttes paa ny. Det vil være meget vanskeligt, at finde nogensomhelst Forskjel ved de 3 saakaldte Udgaver uden paa første og sidste Side. Naar derfor en Udgave er beskrevet, ere de det alle, undtagen for de nævnte Siders Vedkommende.

Da der kun i Exemplarer fra 1536 er bevaret Titelblade, maa Beskrivelsen holde sig til dem. Titlen er følgende:

Det Gam-|le Testamente, | Med tro oc flijt fordanskedt | aff M. Hans Taussen, | Predicker wdi | Kiøbenhaffn. | Psalmo xxxiiij. | Kommer hyd y børn, hører meg, | Herrens frøcht wil ieg lære eder. | M. D. xxxvj.

Denne Titel er given efter et Exemplar, som bevares i Karen Brahes Bibliothek i Odense; alle Linierne ere trykte med sort Farve. Et Exemplar i det store kongelige Bibliothek fremviser foruden den Forskjel, at første, anden og sjette Linie ere trykte med rød Farve, tillige den, at der istedetfor Aarstallet læses:

Cum gratia et priuilegio ad | quinquennium.

Titelbladet er omgivet af en Ramme i Træsnit med forskjellige bibelske Fremstillinger, uden kunstnerisk Værd. Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 291 Blade, upaginerede, signerede Aiij—Av, j—iiij, A—Zv, a—av. Den er trykt med Schwabachere, 34 Linier paa Siden foruden Overskrift. Der findes mange Træsnit i den, som dels give billedlige Fremstillinger af bibelske Begivenheder, dels Afbildninger af Gjenstande henhørende til jødisk Ritus. Disse Træsnit ere af forskjellig Størrelse, nogle ere meget smaa, nogle fylde en hel Side. Undertiden er der brugt forzirede Initialer; i

et Bogstav ▮ findes afbildet det danske Vaabenmærke: de 3 Løver.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale af »*Hans Taussen til hwer Christelige lessere:*« Gud har skjænket os sin Søn og med ham Syndernes Forladelse, sin guddommelige Gunst og Naade, Uskyldighed og Retfærdighed, sit evige rige Liv og Salighed. Gud har sendt os sine tro Sendebud, de hellige Apostle og Evangelister, for at undervise os og lære os. »*Da er det io tilbørligt oc gaffnligt, att nw icke lenger høre dennom tale med lydendes oc leffuendes røst, wy des bædre giffue acht paa det hellige leffuendes oc krafftige ord, som ligger skiwld vnder de døde bogstaffue wdi deris bøger oc breff.*« Ikke blot gjælder dette det Ny Testament, men ogsaa Moses og Propheternes Skrifter. »*Dy wore det wel bode nytteligt oc nødigt, att denne hellige schrifft formaledes paa alle wegge, schreffues wdi alle wraar, wdtydes paa alle tungemaal, att ongdomen motte betiden wennes wed att øffues der wdi. Saa haffuer ieg nw bewyst myn tiænste paa desse Moses bøger oc fordanskedt dennom effter myn formue. Kunde forstandige folk skiønet att det saa kan wære lideligt, da wil ieg gierne giøre ydermere hwad ieg kan. Ellers wil ieg her med haffue giffuet dennom orsage til att giøret bædre som bædre kunde. Guds fred bliffue med oss alle. Amen.*« Nedenunder er aftrykt et Træsnit med det danske Vaaben. Paa Bagsiden af Blad Aij er trykt en Fortegnelse paa alle Bøgerne i det gamle Testament. Paa Blad Aiij begynder »*Fortalen*« af Luther, hvis Navn ikke er nævnet; den udfylder i alt 10 Blade. Derefter begynder med Blad B første Mose Bog; Texten fortsættes til Blad n7 nederst; der findes ingen Versinddeling. Paa Bagsiden af Blad n7 læses:

Prented i Magdeborg | *wed Michel Lotther.* | *Aar effter Guds* | *byrd.* | *M. D. XXXVI.*

Den først i Circulation satte Række af Exemplarer har samme Slutningsskrift, men Aarstallet:

M. D. XXXV.

den sidste Række Exemplarer har samme Slutningsskrift, men Aarstallet:

M. D. XXXVII.

af hvilke de 6 sidste Tal ere trykte med romerske Tal, medens de i de andre Exemplarer ere trykte med gothiske Bogstaver.

I alle 3 Slags Exemplarer er Træsnittet med det danske Vaaben fra Blad Aij gjentaget nederst paa sidste Side.

Endnu maa tilføies, at Wøldike, som kun har havt »2 Editioner« for sig, fra 1535 og 1537, omtaler, at der paa Titelbladet af den fra Aaret 1537 stod Aarstallet 1536. Hvis dette Exemplar har havt et trykt Titelblad, saa maa der altsaa have været 5 Rækker »editioner«[1]).

Af Exemplarerne med Aarstallet 1535 bevares et i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne[2]), Bladene Aiiij, Av, A7 og A8 mangle. Af Exemplarerne med Aarstallet 1536 bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek og et i Karen Brahes; i det første af disse, som er fuldstændigt, forekommer den Besynderlighed, at i Ark l ere Siderne i fuldstændig Uorden, saa at Følgen er bleven denne: 1, 6, 7, 4, 5, 2, 3, 8, 9, 12, 13, 10, 11, 8, 9, 14; i det andet Exemplar følge disse Sider i rigtig Orden, der mangler 2 Blade i det: Bladene V og a. Af Exemplarerne med Aarstallet 1537 bevares et i Karen Brahes Bibliothek, Bladene A, Aij, A7, A8, l, m8 mangle. — I Universitetsbiliotheket findes et Exemplar, som er meget defect; baade Begyndelsen og Slutningen mangler. Et Exemplar med Aarstallet 1536 anføres i det norske Videnskabers Selskabs Bogcatalog[2]).

Alle Udgaverne maa længe have været sjeldne, man finder kun enkelte Gange Bogen nævnet i ældre Bogsamleres

---

[1]) I Exemplaret fra 1537, som nu er bevaret, mangler det trykte Titelblad; der findes et skrevet med Aarstallet: M. D. XXXVI.

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling S. 537, Nr. 13. *Catalog over det norske Videnskabersselskabs Bogsamling*, I, Kbh. 1808, S. 47.

Cataloger, f. Ex. i Resens, dog med det urigtige Aarstal 1533, i Scavenius's Udgaven fra 1535, i Klevenfelds Udgaven fra 1535, som betaltes med 2 Rdlr. paa Auctionen efter ham, i Sevels et defect Exemplar med Aarstallet 1536[1].

Som ovenfor berørt, har M. Wøldike 1743 skrevet en lille Afhandling om Hans Tausens Oversættelse af Pentateuchen, den første Afhandling, som blev oplæst i det danske Videnskabernes Selskab, og den Afhandling, med hvilken Rækken af dets Skrifter aabnes. Wøldike har fremhævet Tausens Arbeide som dansk Sprogværk og nævnet en Række Steder som Vidnesbyrd om den Dygtighed og Selvstændighed, hvormed Tausen har udført sit Arbeide. 1840 omtalte Chr. Molbech Tausens Oversættelse navnlig som dansk Sprogmindesmærke og omtalte den fremragende Plads, det indtager som saadant[2].

1536.

Jan van Campen, Latinsk Paraphrase af Davids Psalmer.

Hans Barth. Roskilde.

Jan van Campen, f. 1490, d. 1538, hørte til sin Tids fremragende Hebraister; han virkede som Universitetslærer i Løwen, foretog vidtløftige Reiser, for Exempel til Polen, for ved Omgang med lærde Jøder at udvide sine Kundskaber i

[1] *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 243, Nr. 14. (*Nyerup*), Mindesmærke af Scavenius's Bogsamling, Kbh. 1794, Fortalen. Museum *Klevenfeldianum*, S. 175, Nr. 598. Bibliotheca *Seveliana*, III, Appendix, S. 20, Nr. 1.

[2] *Chr. Molbech*, Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det xvide Aarhundrede. Kbh. 1840, S. 63—69.

Hebraisk. 1532 udkom i Nürnberg hans latinske Paraphrase af Davids Psalmer, dediceret til Joh. Dantiscus (Flachsbinder), Biskop i Culm og Ermeland, en Bog som blev oversat baade paa Engelsk, Hollandsk og Fransk. Samme Aar udkom i Paris hans latinske Paraphrase af Prædikerens Bog. Begge disse Skrifter bleve optrykte i Danmark 1536. Det vides ikke med Sikkerhed, hvem der har forestaaet Udgivelsen. Der er føiet nogle Anmærkninger til sidst i Bogen, i hvilke der forekomme nogle danske Ord. Saaledes forklares (Bl. Fij, til Præd. X, 1) *bulla* ved *Boble* og der føies til: »*M. Varro similem facit humanæ vitæ imbecolitatem. Homo, inquiens, bulla est, quam ipsam ipsius auream sententiam Rosæfontanus, qui hæc candido lectori conscripsi, seu congessi potius, adulescens admodum hoc extemporaneo disticho complexus sum.*

Vita hominum fragilis, tumidæque simillima bullæ est,
Gurgite quæ vitreo mox peritura fluit.

Heraf erfares altsaa, at det er Petrus Parvus Rosæfontanus, som har skrevet Anmærkningerne; men hans Forhold til den hele Bog, om det er ham, som har udgivet den, kan ikke med Sikkerhed oplyses [1].

Bogens Titel er følgende:

Psalmorum om-|nium iuxta Hebraicam veritatem | paraphrastica interpretatio, au-|thore Joanne Campensi, | publico, cum nasceretur | et absolueretur, Loua-|nij Hebraicarum li-| terarum pro-|fessore. | R. D. Joanni Dantisco Episcopo | Colmensi etc. dedicata. | Accessit Athanasius ad | Marcellinum in librun [sic!] *psal-|morum Capnione interprete. | Paraphrasis in concionem | Salomonis Ecclesiastæ quantum | phrasis Hebraica permittit, | ad literam proxime acce-|dens per Joannem | Campensem.* | (Et Blad.)

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 228 Blade, upaginerede, signerede Av—Zv, Aa—Ffv. Den er smukt trykt

[1]) *Lorck* og *Rørdam* antage som givet, at Petrus Parvus er Udgiveren. *Lorck*, Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen erläutert, I, Koph. u. Leipz. 1779, S 202. *Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537—1621, I, Kbh. 1868—69, S. 542.

med Schwabachere, 27 Linier paa Siden foruden Overskriften. Som tidligere omtalt er Marginen overmaade bred, uden Tvivl for at Læserne kunde tilskrive Forklaringer.

Blad A2—A4 indeholde Forfatterens Dedication til Joh. Dantiscus Biskop i Culm; Blad Av begynder Texten, første Psalme, uden nogen Bititel, den fortsættes til Blad Z. Paa Bagsiden af dette Blad begynder Athanasius's Skrift, hvilket fortsættes til Blad Bbij Bagsiden, efterfulgt Blad Bb3 af et Par Ord til Læseren om Uoverensstemmelsen imellem den Maade, paa hvilken Psalmerne ere numererede i Psalteriet og i Athanasius's Tractat. Blad Bb3 Bagsiden begynder Paraphrasen af Salomons Prædikerens Bog, indledet med Dedicationen til Jacob Dures »*Ecclesiæ collegiatæ sancti Petri apud Insulenses Decano*«, dateret, »*Lutetiæ 1532, 14. C. A. Decem.*« Dette Afsnit slutter Blad Dd7 verso. Blad Dd8 begynder: »*Annotatiunculæ ad explanationem aliquot locorum, quorumdam intellectui difficilium*«, først til Psalmerne, dernæst til Prædikerens Bog; Anmærkningerne slutte Blad Bbv verso. Det følgende Blad indeholder: »*Emendandi sic aliquot psalmorum loci.*« Disse Rettelser slutte paa Bagsiden af samme Blad, hvorefter læses:

Roschildiæ apud Joannem Bart | *Idibns* [sic!] *Nouembris* [ɔ: 13. November] *Anno* | *.M. D. XXXVj.*

Bogen slutter med 2 blanke Blade.

Denne Bog er nu til i 2 Exemplarer, som begge bevares i det store kongelige Bibliothek; de ere begge fuldstændige, men stærkt beskaarne. Det ene har tilhørt Gram og derefter Hielmstierne[1]). Som Exempler paa Priser kunne anføres: efter Danneskjold solgtes et Exemplar for 8 ß, efter Gram et for 4 Rdlr. 3 ꝟ 2 ß, efter Langebek et for 4 ꝟ 1 ß[2]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 538, Nr. 21.
[2]) Bibliotheca *Danneskioldiana*, S. 244, Nr. 20. Bibliotheca *Grammiana*, S. 734, Nr. 7828. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 516, Nr. 609.

Josias Lorck har 1779 givet en meget udførlig Beskrivelse af denne sjeldne Bog; fra ham har Panzer anført den[1]), men de nyere udenlandske Bibliographer kjende dog ikke denne Udgave.

1535 eller **1536.**

Haandbog,

udgiven af Prædikanterne i Kjøbenhavn.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne Bog, hvis Titel Langebek ikke har anført, er tabt og er aldrig bleven beskreven.

Peder Syv har eiet et Exemplar, efter hvilket Arne Magnussen selv har nedskrevet denne Notits:

»*En Haandbog for Sogneprester til alle Evangeliske kirckctienister. — Prentet i Kiøbnehaffuen af Hans Wingarttener aff Stuckgartten. M. D. xxxv.* [sic!] *vdi liden 4t. Vidi ap. P. Septimium. Liber aliqvando de novo inspiciendus. In principio præfationem habet Prædicatorum Hafniensium.*«

Peder Palladius har 1538 i sin lille Bog om lønligt Skriftemaal nævnet: »*Haandbogen, aff vellerde mend Predickere i Kiøbenhaffn.*« H. F. Rørdam[2]) har i et Haandskrift fra 17. Aarhundrede fundet et Par Brudstykker udskrevne af en Bog trykt i Kjøbenhavn »*aff Hans Wingaartener af Stuchgarthen MDXXXVj* [sic!],« som med stor Sandsynlighed kan antages for at

---

[1]) *Jos. Lorck*, anft. St. I, S. 194—202. *Panzer*, Annales typogr. VIII, S. 279, Nr. 2.

[2]) *H. F. Rørdam*, Brudstykker af et liturgisk Skrift fra Reformationstiden, i Ny kirkehistoriske Samlinger, V, Kbh. 1869—71, S. 821—22. Sml. *Engelstoft*, Liturgiens Historie i Danmark, Kbh. 1840, S. 311. Haandskriftet er Nr. 472 4° i den *Kallske* Samling.

have været denne Haandbog. Brudstykkerne angaa Djævlebesværgelsen og hvorledes man skal handle Sacramentet hos de Syge.

1536.

Henrik Smith, En Bog om Pestilents.

(Oluf Ulricksøn.) (Malmo.)

Langebek har henført denne Bog til Aaret 1535. Det er ikke rigtigt, men det er Henrik Smith selv, som har forledet ham til at begaa en Feil. 1557 udgav H. Smith sin Bog om Pesten paany, og paa Titelbladet staar der at læse, at den er »*først vdgaaet vid Prenten. Anno M. D. xxxv.*« Men i Slutningen af Fortalen taler han om den store Pestilentze, som 1536 var her i Riget og tog mange af Dage, især i Malmø. Og lidt efter siger han: »*Jeg lod vdi fore sagde M. D. xxxvi. aar der Pestelentzen her i Riget saa regerede vdgaa en liden Bog om Pestelentzis aarsage, foruaring og Lægedom — menige Rigens indbyggere til nytte og gaffn, thi paa den tid vor ingen her i Riget som noget haffde screffuit paa vort danske Tungemaal om saadan handel.*« Heraf følger, at Bogen er udkommen 1536 og ikke 1535.

Der er intet Exemplar bevaret af denne Bog, den synes forlængst at være forsvunden, den har saaledes ikke været at finde i noget ældre Bogcatalog. 1557 udkom en ny, forbedret Udgave; Titlen paa den ældre har vistnok været den samme som paa den ny, og maa da have været:

En Bog om Pestelentzis Aarsage, foruaring och legedom der emod, tilsammen lest aff Lerdemens Bøger, aff Henrick Smidt i Malmø.

Nogen Beskrivelse kan naturligvis ikke gives af denne ældre Udgave. Af Fortalen til Udgaven fra 1557 ses, at begge Udgaver bleve dedicerede til Claus Urne til Belteberg, Provst i Lund, og at den ny Udgave er bleven »*offuerseet forøget oc forbedret met nogre besynderlige Capiteller om atskillige æder oc forgifft.*« Den ældre Udgave har da bestaaet af 12 Capitler af følgende Indhold: Om Pestilentzes Aarsag og Begyndelse. P.s Lugtens Tegn. Hvorledes man skal holde sig naar P. regerer. Om Mad og Drikke. Om Aareladelse. Lægedom for P. Om sygelige Qvinder og Børn. Hvad man skal lugte til, naar man udgaar af Huset. Lægedom for de Rige. Er Nogen befængt, hvorledes det kan forfares. Farlige onde Tegn. Hvorledes der handles skal med den, som er befængt. Om Hævelse eller P. Byld.

Hos hvilken Bogtrykker Bogen er trykt, vides ikke, rimeligvis hos Oluf Ulricksøn i Malmø.

Bogens Titel er oftere bleven nævnet, f. Ex. af Mangor[1]), men uden tilføiet Oplysning.

1536.

Christiern Thorkelsen Morsing, Arithmetik.

Uvis Bogtrykker. Basel.

Denne Udgave kjendes nu ikke mere. Titlen findes ganske kort anført af Albert Bartholin[2]).

---

[1]) Physic. oekon. medicochir. Bibliothek, X, Kbh. 1797, S. 139.

[2]) *A. Bartholinus*, de scriptis Danorum, Hafn. 1666, S. 31. — Om den ældre Udgave se første Bind af dette Skrift, S. 365—68.

1536.

En Propheti,

oversat fra Latin af Peder Laurenssen.

Oluf Ulricksøn. Malmø.

Dette Skrift kjendes kun fra Arne Magnussens Optegnelser (Notitsen er ikke skreven af Arne Magnussen selv), hvor følgende Titel anføres:

Een prophetia eller prognosticatz om den handel oc underlige regemente som er oc scall skee udy atskillige landt, riige och stæder fra dette MDxxxv. aar (som var j fiord) och saa nogre aar her effter. Oc er denne prophetia screffuen Herrens aar M. CD. LXXXX. Der er nu XLiij aar siden. A. M. D. XXXVI.

Derefter omtales Skriftet med følgende Ord:

»Bogen haver Peder Laurentzsøn læsemester, effter erlig oc velbiurdig qvinne Citze Jørgen Kocks, begiering, udsat aff latinen paa Danske. Begyndelsen er: »Herrens aar. M. CCCC. oc LII. er denne prophetia obenbaret oc screffuen paa Latine, oc nu udset paa Danske som herc effter følger. Vedt Herrens Jesu Christi tilkommendis aar, nar der scriffves tusende fem hundrede oc fem oc tretive, der effter scal den hymmelske influentie oc krafft komme til de stæder, som ere ved strand siderne til Nordenlandene, England, Norge, Dannemarck, oc til hønens kyllinge (det er søstederne eller hensse stæderne) hvar saa stor blodstørting scal komme, mellom og blandt adelen oc krigsfolk, at aldrig hafver saadan blods udgydelse tillforn værid hørdt (j de land oc stæder).

Resten er om Tytskland, Bavariam, Ungern, Bemen, Polen, Moravia, Misnen, Constantinopel, Italien, Lotharingiam, Efliam, Calabriam, Lustenburge, Possellam, Cølne, Treyer, Prag, Rhemis, Tørken, Ryssland, England, Britannien, Neapolin, Gallicia,

Swaben, Svitzerland, oc endis denne prophetie paa aar 1566. Hvorinde eventus haver vijst mange ting at vere falske.

Sat j Malmeø mondagen effter Dorothee [ɔ: 7. Februar] *wed Oluff Wlricksøn, gudts aar M. D. XXXVI.*

Liden 4to.«

Nærmere Oplysning om denne Bog kan ikke gives; Originalen kjendes ikke.

1536(?).

Den lybekske Dødedands,

i dansk Oversættelse og Bearbeidelse.

(Hans Vingaard.) (Kjøbenhavn.)

I det store kongelige Bibliothek bevares et Exemplar af Dødedandsen, som er temmelig defect og navnlig mangler baade Titelblad og Slutningsblad. Paa Bindet er trykt Christian den Syvendes Navneciffer, — Bogen er altsaa blevet indbundet paa hans Tid, — og Aarstallet 1536. Denne danske Dødedands er ikke omtalt noget Sted hos ældre Forfattere, — den første, som har skrevet om den er R. Nyerup[1]) —, intet andet Exemplar vides at være bevaret, ingen Beskrivelse er givet efter et fuldstændigt Exemplar.

Det er sagt, at der »*hidtil ingen tysk Dødedands er bleven bekjendt, der kunde være Original til den danske*[2])«.

---

[1]) *R. Nyerup*, Den danske Almues Moerskabslæsning, i Iris og Hebe, 1796. Oct.—Decb., S. 47—53.

[2]) *C. J. Brandt*, Dødedandsen, Kbh. 1862, Forord, i Ældre danske Digtere, I, Kbh. 1862. 1854 har *N. M. Petersen* allerede sagt om Dødedandsen: »Den er kjendelig nok oversat af Tydsk.« Bidrag til den danske Literaturs Historie, II, Kbh. 1854, S. 289.

Denne Mening er dog ikke rigtig; thi der kan aldeles ingen Tvivl være om, at den danske Dødedands har den lybekske til sin Kilde. Den i Lybek trykte Dødedands udkom 1496, og 1520[1]); den er prydet med Træsnit, og det er de samme, som ere benyttede i den danske. Sammenlignes Texterne med hinanden, vil man paa mange Steder finde, at den danske er en aldeles ordret Oversættelse af den lybekske, men man vil ogsaa finde, at den danske paa mange Steder er bleven fuldstændig omarbeidet og at betydelige Tildigtninger have fundet Sted. Det er gaaet med den danske Dødedands som med Niclaus Manuels Satire om Messen, der ogsaa blev oversat paa Dansk, men i en selvstændig Bearbeidelse, Kjendsgjerninger, som ikke ere uden Interesse, fordi de vidne om en vis Originalitet hos den Tids danske Digtere. Som et Exempel paa Slægtskabet og Afvigelsen imellem den lybekske og den danske Dødedands aftrykkes følgende Stykker:

Den lybekske Dødedands:

De doth to dem rüter.

Du rüter woldest gerne juncher heten
Dantze vort laet dy nicht vordreten
Ik wyl myt dy fechten in dessen dagen
Gewynnestu so werstu nu to rytter slagen
Ik wildyn ouerdaet nicht lenger schonen
Dyne groten word helpen dy nicht eyne bonen.

De rüter.

Wolvmme wolheer myt lichten synnen
De nicht enwaget de kan nicht wynnen
De doth maket my halff den schrul
My duncket he is alderdynge dul
He begynnet my hir vnn dar toplücken
He menet my vorwar eyn feltorüken.

[1]) Den lybekske Dødedands fra 1520 er aftrykt af *W. Lübke*, Der Totentanz in der Marienkirche zu Berlin. Berlin 1861, S. 39—48.

Den danske Dødedands:

Døden til Rytteren.

Du Rytter woldest gerne iuncker heten
Dantze vort, laet di nicht vordreten
I denne dag vil ieg fickte met dig
Du slass til Ridder om du slar mig
Ieg vil din hoffmod ey lenger spare
Dine staalte ord kunde dig icke beuare

Rytteren Suarer.

Vol vmme, wolheer mit lichten sinnen.
de nicht enuogen, de kan nicht winnen
Ieg er til freds at døden er vred
ieg vil hannem møde paa Tune hed
Skal hand mig sla i denne dag
dog skal hand før haffue megen wmag
Skal ieg dog slass i denne striid
til Gud setter ieg nu all min lid

Døden Suarer.

Jeg sagde dig ath du skulle vige
Du ficktede aldrig met min lige.

Som ved dette Exempel har Døden bestandig det sidste Ord. De, hvem Døden tiltaler, svare med Beklagelser eller gode Løfter, men Døden skjærer dem af med en kort kategorisk Udtalelse, der bringer alt Haab til at forsvinde. Dette er en Eiendommelighed ved den danske Dødedands, thi disse Repliker af Døden forekommer ikke i den lybekske.

Det bevarede Exemplar af den danske Dødedands begynder med Blad AII. Paa første Side er aftrykt et Træsnit: i Mellemgrunden ses Choret af en Kirke; foran det staar en Præst paa en Prædikestol, hans Tilhørere sidde paa Jorden eller staa ligeoverfor ham. I Forgrunden ligger en Hund; bag Kirkens Chor staar et Alter, fra hvilket en Flamme stiger op, i Baggrunden ses en Mand komme ilende ned fra en

Skov paa en Bakke, han har Favnen fuld af Brænde, et Stykke holder han i den høire Haand for at lægge det paa Alteret. Under Træsnittet læses: »*Een endelig beslutning Oc formaning. Fortalen*«, hvilket Stykke indeholder 96 Vers, svarende til 16 i den lybekske. Blad A4 verso taler: »*Døden til Meenheden*« i 26 Vers svarende til 16. Blad B verso begynder den egenlige Dødedands. De Personer, som Døden tiltaler, følge i denne Orden (som i Begyndelsen afviger noget fra den, der er fulgt i den lybekske Dødedands), Paven, Keiseren, Keiserinden, Kongen, Hertugen, Cardinalen, Biskoppen, Abbeden, Tydske Ordens Herre, Doctoren i Lægekunst, Kanniken, Kirkeherren eller Sognepræsten, Munken, Ridderen, Officialen (1. Blad mangler), Borgemesteren, Nonnen (1 Blad mangler), Jomfruen (2 Blade mangle), Embedsmanden (ɔ: Haandværkeren), Studenten, Bonden, Rytteren, Ammen og Barnet (derefter mangle 1 eller et Par Blade)[1]); paa et følgende Blad slutter Digtet, hvorefter læses: »*Enden paa denne Dødedantz*«; nedenunder er aftrykt det samme Træsnit, som ses paa første Side. Paa Bagsiden af dette samme Blad er aftrykt et Træsnit, som vist forestiller en Helgeninde skrivende i en Bog; foroven paa den ene Side ses et skjægget mandligt Hoved og paa den anden Side et qvindeligt Hoved, begge med en Gissel (Christus og Maria?). Nedenunder læses: »*Endelig bslutning* [sic!] *Och en formaning til alle*«; heraf er kun de 2 første Linier bevarede.

Til hver af de Personer, som Døden taler til, hører der en Figur i Træsnit, i alt er der bevaret 22; til Dødens Svar er føiet et Billede af ham, enten fremstilles han med draget Sværd i venstre Haand ridende paa en Løve, eller med Leen, eller med en Spade. Fælles for alle Billederne, der næsten ere ligestore og ere omgivne af en dobbelt-liniet Ramme, undtagen 2, for hvilke Rammen er enkeltliniet, er, at Figuren staar foran en lav Mur, bag hvilken ses en Bygning, et Land-

[1]) I det bevarede Exemplar mangle altsaa Eremiten, Kjøbmanden, Junkeren, Borgeren, Beghinen, Narren.

skab, Træer o. s. v. — Alt ganske som i den lybekske Dødedands. I denne er Tiltale og Svar fremsat i 6 Vers; disse indtage ikke større Plads paa Siden, end at de tilsvarende Billeder ere trykte ovenfor, og derved har det været muligt at bringe en Regelmæssighed istand, idet Personerne ere trykte paa Bagsiden af et Blad og stadig vende Hovedet om imod Døden, som er trykt paa det følgende Blads Forside, vendende sit Hoved hen imod Personerne. Denne Regelmæssighed savnes i den danske; thi da Oversætteren ikke altid har holdt sig til de 6 Vers, men ofte har udført Tanken videre, saa ere Replikerne blevne længere, og da dertil bestandig kommer Dødens Svar, have Text og Billede ikke kunnet trykkes paa samme Side, saa Følgen er bleven den, at Personen og Døden ere skilte fra hinanden.

Som Prøve paa Træsnittene aftrykkes her Facsimiler af Kongen og Døden [1]).

[1]) Facsimilet af Kongen er taget efter Kirkeordinantsen 1537, men rettet efter Dødedandsen, det af Døden taget fra Dødedandsen.

Det har naturligvis sin store Interesse, at kunne bestemme nogenlunde sikkert, naar den danske Dødedands er udkommen. Da enhver aldeles paalidelig Oplysning i denne Henseende mangler, er man henvist til en Undersøgelse af selve Bogen for at prøve, om den frembyder en eller anden Eiendommelighed, som kan lede paa Spor. I Texten vil man ikke finde nogen saadan Eiendommelighed, det er da dels Træsnittene dels den brugte Skrift, som maa veilede. Først maa det prøves, om Træsnittene ere særegne for Dødedandsen, eller om de forekomme i andre Bøger. Dette sidste er Tilfældet; thi Kongens Billede er trykt sidst i Rimkrøniken fra 1533 og bag paa Titelbladet af den latinske Udgave af Kirkeordinantsen fra 1537; Tiggermunkens Billede er trykt paa Titelbladet af Tvende skjønne Viser fra 1547; Døden ridende paa Løven er trykt sidst i Christen Skroks

Oversættelse af Luthers Prædiken, hvorledes man skal berede sin Hu til Døden, fra 1538. Det ovenfor beskrevne Træsnit

med Præsten, som prædiker foran Kirken, forekommer i Palladius's Oversættelse af Luthers Encheiridion, trykt 1538. Alle disse Bøger ere trykte hos Hans Vingaard i Kjøbenhavn. Sammenlignes Aftrykkene i disse Bøger med Aftrykkene i Dødedandsen, saa viser det sig, at Træstokkene, som, da de kom i den danske Bogtrykkers Haand, ikke vare nye, dengang de bleve brugte i Dødedandsen ikke have været saa vel bevarede som da de bleve brugte i de andre Bøger, navnlig have Rammerne lidt, idet større eller mindre Stykker ere afbrækkede, i Træsnittet med Præsten er Skrafferingen i nogle Dele helt skaaret bort; og dog ligne Træsnittene hverandre i de mindste Enkeltheder, saa at der ikke godt kan være nogen Tvivl om, at det er de samme Stokke, som ere anvendte. Den Skrift, med hvilken Dødedandsen er trykt, ligner meget den, som Christiern Pedersen bragte med sig fra Frankrig, kun er der den Afvigelse, at m og n i Bøger udkomne fra hans Bogtrykkeri ende med en lille Forlængelse under Linien, men m og n i Dødedandsen mangle denne Forlængelse. Er nu Dødedandsen trykt 1536, da kan den ikke være trykt i Christiern Pedersens Bogtrykkeri, thi han havde da solgt det til Hans Vingaard, ingen Bog vides at være udgaaet fra hans Bogtrykkeri efter 1534; men er Dødedandsen trykt af Hans Vingaard, da maa det forekomme besynderligt, at der kan være saa megen Forskjel mellem Aftrykkene af de samme Træstokke i Aarene 1533, 1536 og 1537. Dertil kommer, at der ikke kjendes nogen Bog, som er trykt af Hans Vingaard med Christiern Pedersens Typer før efter 1550. Og endelig bør der lægges Mærke til, at de Initialer, som ere eiendommelige for Christiern Pedersens Skrifter, ikke ere anvendte i Dødedandsen, men at de Initialer, som findes i den, dels ere Gothiske, dels Fractur, altsaa 2 forskjellige Slags, netop som de findes i Hans Vingaards Bøger efter 1550. Lægges Alt dette sammen, da bliver Resultatet det, at man maa blive tvivlende om Aarstallet 1536 eller Tiden deromkring er rigtig

valgt, og at den Tanke ikke kan bortvises, at Dødedandsen vistnok først er udkommen senere, efter Reformationstiden. Paa den anden Side kan det vistnok slaas fast, at Dødedandsen er trykt af Hans Vingaard i Kjøbenhavn.

Det lader sig let oplyse, hvorfra Aarstallet 1536 stammer. Nyerup fortæller nemlig 1796 [1]) om den ældste Udgave af Dødedandsen — den som her omtales —, at »Justitsraad Thorkelin (fra hvis Hænder den er kommen i det suhmske Bibliothek, hvorfra nu igjen i det kongelige) har skrevet paa den, at den er trykt i »Kjøbenhavn circa 1536, og ingen Criteria interna ere imod, at den jo kan omtrent være saa gammel.« Senere har Nyerup sagt ganske i Almindelighed, at Dødedandsen efter Sprogets og Trykkens Udseende peger hen til Aarene efter 1530, og at Udgaven menes at høre til Tidsrummet imellem 1530 og 1540. Aaret 1536 er der altsaa ingen Grund til absolut at holde fast paa, det er valgt efter et Skjøn, det er jo det Aar, i hvilket Reformationen betragtes som fuldbyrdet i Danmark.

Det er, som ovenfor sagt, Nyerup, der tidligst har omtalt denne danske Dødedands, første Gang 1796, derefter 1800 og 1816[2]). Han aftrykte nogle Prøver og ved Hjælp af dem har Massmann 1849 paavist Slægtskabet imellem den danske og den lybekske Dødedands[3]). I Aaret 1862 har C. J. Brandt udgivet Dødedandsen med nyere Retskrivning[4]).

---

[1]) Iris, anf. St., S. 48.

[2]) *R. Nyerup*, foruden det anførte Sted i Iris, i *Nyerup* og *Rahbeks* Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, I, Kbh. 1800, S. 181—88, og i Almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge, Kbh. 1816, S. 306—308.

[3]) I Serapeum, XIX, Leipz., 1849, S. 305—14.

[4]) Se S. 154 Anm. 2.

1537.

Luthers lille Catechismus,

oversat paa Dansk, udgiven af Peder Palladius.

(Hans Vingaard.) Kjøbenhavn.

De ældste Catechismer, som udkom paa Reformationens Tid i Tydskland, ere saa sjeldne, og Beskrivelserne af dem ere saa ufuldstændige, at det er meget vanskeligt at gjøre noget Studium af dem. Da de danske, som udkom paa samme Tid, ere Oversættelser af tydske Originaler, frembyder den samme Vanskelighed sig, og det er saaledes endnu ikke muligt at paavise, hvilke Originaler — navnlig hvilke Udgaver af dem — der ligge til Grund for de 3 danske Catechismer, som udkom i Aaret 1537.

Peder Palladius's Udgave af Luthers lille Catechismus paa Dansk er ikke mere bevaret. Hverken Peder Resen eller nogen af hans Eftertids ivrige Bogsamlere, efter hvem Cataloger ere bevarede, have eiet noget Exemplar af den, naar maaske undtages Theodor Fuiren og Klevenfeld, men i begge disses Cataloger nævnes den Bog, der skulde være Palladius's Oversættelse, med latinsk Titel og med en uklar Titel: »*Parvus Catechismus Lutheri, Hafniæ 1537*«, »*Lutheri parvus Catechismus, in usum ruralium parochorum editus cura Palladii Hafniæ 1535, defect.*« Til alt Held har Hans Povelsen Resen i Aaret 1631 optrykt Bogen [2]), saa at dens Indhold kjendes, medens dens Ydre ikke mere lader sig beskrive. Titlen var følgende — Retskrivningen er Resens —:

---

[1]) Bibliotheca *Th. Fuirenii* jun. Hafn. 1675, S. 324, Nr. 2328. — Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 612. Nummeret solgtes for 2 ℛ 7 *β*.

[2]) Immanuel. D. M. L. ofuer dend anden Artikel af vor christelige Tro. Kbh. 1631. (Fortalen er underskreven *H. P. R.*) Blad Iiij verso—Kv.

Dend lidle Danske Catechismus, Huilcken alle Sogne-degne skulle lære oc undervjse unge Folck, som ere i deris Sogne, paa dend tiid oc sted, Sognepræsten en huer tilsigendis vorder. 1537.

Bogen blev indledet med følgende Fortale:

Petrus Palladius ynsker alle Sognedegne, som tiene til Lands-Kirckerne, Naade oc Fred, af Gud Fader, oc hans kiere Søn Jesu Christo, vor HErre.

Medn saa er, ad I Sognedegne til Landskirckerne skulle icke alleeniste tienne eders Sognefolck med ringen oc siungen, som i her til dags giort hafue, men I skulle ocsaa lære alle unge Folck udi Sognene dendne lidle Danske Bóg, som heder Catechismus, efter K. M. vor Naadigste Herris Ordinantzis liudelse: da tyckis mig nytteligt oc gaffnligt ad være, der som I hafue samme Bóg aldtiid hos eder, ad i kunde rettelig oc vel undervjse dennem de. 10 Guds Budord, dend hellige Tro, Fader vor, oc de hellige Sacramenters rette brugelse, som liden Catechismus indeholder. Thi der maa ingen gaa til oc annamme det høyværdige Sacramente, Jesu Christi Legem oc Blód, uden hand kand alle disse stycker jeg nu opregnede: paa det hand skal icke det giøre sig sielf til fordømmelse. Derfor lód jeg korteligen udsætte dendne samme lidle Bóg paa Danske, ad i kunde disbædre fuldkomme det, som eders Embede udvjser. Thi huis I det icke giøre, da skulle I sættis af eders Embede, oc andre skulle skickis i eders sted, som det gierne ville oc kunde giøre. Thi vor naadige Herre, K. M. vil ingenlunde, ad nogen af hans Naadis undersaatte skulle forsømmis, men saa vel de unge som de gamle skulde faa Guds hellige Guddommelige Villiis, Naadis oc Nafns underviisning, ad de kunde retteligen optuctis, i Guds Fryct, udi dend hellige Tro, som Gudeligt oc Christeligt er. Derfor vil jeg oc lade eder forstaa vor naadige Herris, K. M. befalning, om eder, som er beskrefuen udi hans Naadis Ordinantz-Bóg, saa liudendis, ad Custodes eller Sognedegne skulle lære børnene paa Landsbyerne Catechismum, een gang om ugen, udi dend sted

oc time, som dennem forskrifuis af deris Sognepresler: oc der som de ere icke dertil bequemme, da skulle de icke længre være Sognedegne etc.

Derfor maa I være fortænckte herudi, ad tage flittig vare paa eders Embede, ad de fattige Børn ingenlunde forsømmes, Men I skulle langt helder legge saa stór vind paa, ad lære de unge, ad de gamle vilde ocsaa gierne høre til med. Saa kunde det skee, ad naar Sognepresterne afginge, da kunde Sognemændene udvælle eder til deris Sogneprester igien. Det vaar baade Gud tacknemmeligt, oc gafnligt for dend hellige Kircke: Saa arbeide i ret for eders Føde, som Paulus skrifuer 2. Thess. 3.

Oc der som, Gud forbiude, ad nogen vilde foracte eller spotte eder derfor. Item, om I icke kunde faa eders rette oc redelige underholdning af eders Sognemænd: da skulle i gifue Prousten tilkiende, saa skal hand skicke eder det, som ret oc redeligt er, efter K. M. Befalning. Gud være med eder alle. Skrefuet i Roskild, Lucii dag [ɔ: 4. Marts], *Anno Domini MDXXXVII.*

Derefter fulgte en Angivelse af Bogens Indhold: »*Dendne liden Bóg Catechismus indeholder først 3 Hofuitstycker, som ere De 10 Guds Bud-Ord, vor Skyldebóg. Dend hellige Tro, vor Trøstebóg. Fader vor, vor Bedebóg. Dertil de 2 Sacramenter, som ere, Daab oc Christendom, oc Alterens Sacramente, som er vor HErris Jesu Christi Legem oc Blód.*«

Biskop J. P. Mynster[1]), som har givet en Udsigt over Indholdet af denne Bog og meddelt flere Uddrag, har gjort opmærksom paa, at denne Catechismus afviger meget fra Luthers Catechismus i den Form, i hvilken den sædvanlig kjendes, idet den maa være oversat efter en meget kortere Recension; ved Daabens og Alterens Sacrament er der f. Ex. aldeles ingen Forklaring tilføiet. Han formoder derfor, »at den latinske Oversættelse, som Palladius har fulgt, er gjort efter

[1]) *J. P. Mynster,* Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus, 2. Udg., Kbh. 1837, S 14—20.

den første tydske [— mere kortfattede —] Udgave, og at vi altsaa her lære den lille Katechismus at kiende i den Skikkelse, hvilken den havde, da den først kom fra Luthers Haand, men som allerede i samme Aar i enhver af de strax paafølgende Udgaver blev noget forandret.« At Palladius's Catechismus er oversat fra Latin, fortæller Resen. Men det er dog muligt, at Mynsters Mening, hvor rimelig den kan se ud, dog ikke er rigtig. Det bør fremhæves, at Palladius i Forordet siger: »*Derfor lod jeg korteligen udsætte dendne samme lidle Bog paa Danske.*« Ordet »*korteligen*« kan vist ikke godt forstaas paa anden Maade, end at den Catechismus, som er bleven oversat, ikke er bleven oversat fuldstændig, men at en Del er udeladt; er det Tilfældet, kan Originalen godt have været en senere Udgave. Det maa ogsaa synes paafaldende, at man til Oversættelsen paa Dansk skulde have valgt en af de ældste Udgaver af Luthers Catechismus og ikke snarere en, der laa Aaret 1537 nærmere. De anførte Ord maa tillige indeholde Vidnesbyrd om, at det ikke er Palladius selv, der har oversat Bogen[1]); havde han selv udført Oversættelsen, kunde han ikke have sagt: »*jeg lod udsætte dendne lidle Bog paa Danske*«, Ord, som bestemt maa forudsætte, at Arbeidet er udført af en anden.

I det Forord, hvormed Resen indleder sit Optryk af denne Catechismus, siger han: »*Det efterfølgende, som nu først er bekommet efter nogle gamle Prestmænd, der sligt hafde saa længe bevarit dend S. D. P. P.* [ɔ: Salig Doctori Petro Palladio] *til tacknemmelig ihukommelse, er her hos tryct ord fra ord, som det fandtis endnu.*« Af disse Udtryk kan sluttes, at Catechismen allerede 1631 maa have været en sjelden Bog. Den efterfølges i Resens Optryk af: »*Om hiemmelige Skriftemaal, Johan Pommers underviisning.*« Om dette Stykke af Bugenhagen:

---

[1]) *Resen* skriver paa Titelbladet af sin Bog Immanuel: »Item huorledis D. Pet. Pal. self hafuer først fordanskit dend lidle Latinske Luthers Catechismum;« sml. Bl. I.

»de confessione arcana confessio«, virkelig har staaet sidst i Catechismen, kan ikke siges med Sikkerhed, da Resen ingen Oplysning har givet herom; dog er det ikke usandsynligt[1]).

Da Catechismen er trykt i Kjøbenhavn, maa den være trykt af Hans Vingaard.

1537.

Catechismus,

oversat af Frands Wormordsen.

(Oluf Ulricksøn.) Malmø.

Kun et eneste Exemplar er bevaret af denne Bog, nemlig det i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Samling[2]). Destoværre er det meget defect, og der er ikke fra tidligere Tider overleveret nogen nøiagtig Beskrivelse af denne Catechismus. Mynster har omtalt den og meddelt nogle Uddrag[3]), men han har ikke kunnet paavise, hvilken Original det er, som Frands Wormordsen har oversat.

Titlen er følgende;

Den lille danske Catechis-|mus. huilken aff alle sogne|Prester effter predicken, om søndagen be-|synderlige, for Almuffwen for tellies scall, | *ordt fra ordt, som effter screffuit* | *staar, oc er fordanskedt wdaff* | *Francisco wormordi* | (8 Stjerner og 1 Blad) | *Sat I den kongelige stad Malmø* | *MDxxxvij*

Bogen er trykt med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Bladene ere upaginerede; den bevarede Signatur er B—Ciij,

---

[1]) *B. Münter*, Symbolæ ad illustrandam Bugenhagii in Dania commorationem. Haun. 1836, S. 80,[2]).

[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 571, Nr. 3.

[3]) *Mynster*, Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus, S. 56—58.

Bogen er signeret som en Bog i Qvart, men Formaten er meget lille.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Fortale af Frands Wormordsen til alle Sognepræster og christne Læsere. Kun ganske Lidet er bevaret af den: Gud straffer alle, som forsmaa at lære ham at kjende og at vide hans Villie, navnlig dem, hvis Embede det er at lære og undervise Guds Ord. Saadan Undervisning indeholdes i den lille Catechismus, som burde foreholdes Unge og Gamle at lære, men den er aldeles forglemt og forskudt, og istedetfor er prædiket falske Jærtegn, Munkenes Hellighed, Pavens Aflad og andet saadant . . . . . Indholdet er ordnet paa følgende Maade: et almindeligt Skriftemaal, sluttende med Fader Vor og efterfulgt af en almindelig Absolutz, derefter de 3 Troens Artikler, hver ledsaget af en Forklaring. Daabens Brug og Gjerning. Alterens Sacramente. De 10 Bud med Forklaring. En kort Forklaring paa Fader Vor; dette Afsnit mangler — 5 Blade ere borte —. Det sidste bevarede Blad, **Eij**, indeholder: Hvad oprindelig eller Arvesynd er, hvad dødelig eller naadelig Synd er, samt Begyndelsen af Forklaringen paa hvad Synderes Forladelse er. Derefter er Bogen defect indtil Slutningen.

Bogtrykkerens Navn er ikke angivet, men han kan ikke have været nogen anden end Oluf Ulricksøn.

Det bevarede Exemplar har Hielmstierne vist kjøbt paa Auctionen efter Gram, som eiede et defect Exemplar; det solgtes for 4 ℛ 4 ß. Et Exemplar nævnes i Resens Catalog [1]).

---

[1]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 738, Nr. 7930. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 139, Nr. 24.

1537.

Catechismus,

oversat af Henrik Smith.

(Oluf Ulricksøn.) (Malmø.)

Man begyndte tidlig at behandle Luthers Catechismus i Dialogform, saa at den meget kom til at ligne en Donatus eller en Lucidarius; en Lærer f. Ex. fremsatte sine korte Spørgsmaal, og Disciplen gjorde i Svarene Rede for sin Kundskab, men gav tillige i dem saagodtsom hele Catechismens Indhold. En saadan Catechismus fremkom paa Dansk 1537, oversat af Henrik Smith. Hans spørger, Niels svarer. Hvilken Original der ligger til Grund for denne Oversættelse, er endnu ikke oplyst.

Bogens Titel er følgende:

En liden Dyalogus eller | *Catechismus Indeholdendis de thi Guds* | *buds Troens Faders vaars Daabens oc aff Je|su Christi legeme oc blods Sacramentis forcla|relse, Sammeledis ith almindelict scrfftemaal* [sic!] | *begrebet vti de thi Guds budord, Troen* | *Oc Fader waar, saare nyttelig* | *for de enfoldige christne och* | *sogneprester,* | (To Stjerner) | (Et Blad) *Vdtsaat aff Henrick Smith aff Malmø* | (Træsnit) | *H E M N* | *a Anno Domini MDXXXVii*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 24 Blade, upaginerede, signerede Aii—Fiii. Den er trykt med samme Skrift som »Judæorum Secreta« og flere andre Skrifter (se S. 141), 24 Linier paa Siden. Trykken er meget uren. Træsnittet paa Titelbladet fremstiller et sammenslynget H S

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder en Dedication fra H. Smith til »*Thend erlige Velbyrdige Oc vellærde mand, Mester Christoffer Ipsen Cannick vti Roskilde.*« Det har været Skik »*aff erilde*« at sende sine Venner Gaver, naar det ny Aar indgik; Forfatteren har ingen Evne til at give store og kostelige Gaver, derfor sender han »*vdi Prenten, denne lile Dyalogum, aff mig wdsat, paa wort twngemaal Danske*«, indeholdende den rette Grund og Fundament af den hellige Skrift. Han sender den, ikke fordi Chr. Ipsen har den Behov, men for at den af ham i Tiden kan forbedres og forøges. Finder Chr. Ipsen Behag i Bogen, da vil han »*snart faa at see wid prenten myne twende Taffler eller Registere, Then første indeholdendis de merckeligste hoffuit article aff alle ting som menniskene ere trøstelige, gaffnlige, oc bør at wide, aff det Gamle oc ny Testamenter, Then anden indeholdendis de merckeligiste naffn, steder, oc gerninger som Bibelen tal om.*« Dedicationen er skreven i Malmø den 2. Januar 1537.

Paa Bagsiden af Blad Aii begynder det første Afsnit »*aff guds skabning oc aff de x budord.*« Blad Bii verso læses: »*Troen fylger nu her effter.*« Blad Ciii verso læses: »*Nu følger Fader vor.*« Umiddelbart efter Forklaringen af Amen fortsætter Forfatteren: »*Her haffuer dw nw hørth en forklaring paa Fader wor meth det alsomsteckste* [sic!], *Aff huilken du kant lære, huorledis du retteligen vdy dyn bøn bede oc tencke skalt, Oc wilt dw den retteligen bede, da skalt dw haffue acth paa fem støcker,*« hvorefter Hans fortsætter sine Spørgsmaal og Niels sine Svar om de fem rette Maader at bede paa. Blad E verso Linie 14 standser dette Stykke, hvorefter følger den Bemærkning, at det Menneske, som ikke har disse fem Stykker i sin Bøn: Agt paa Forjættelsen, Troen, Nød og Trang til at bede, sukker ikke af Hjertet, og beder ikke i Christi Navn, han kan aldrig ret bede Fader Vor. Hans siger da: »*Alt dette forstaar ieg nw, lær mig och aff Sacramenterne, som er Daaben och Christi Jesu legomme och blod.*« Niels svarer: »*Det wil*

ieg met Gudz hielp her effter gøre.« I det bevarede Exemplar mangle de 2 følgende Blade, som have indeholdt Samtalen om Daabens Sacrament. Blad E Linie 7 følger: »*Vnderuiselse aff Jesu Christi legomme och blods Sacramente.«* Blad F verso Linie 5 f. n. følger: »*Eth almindeligt Scrifftemal begrebit y de x Guds budord, Troen, oc Fader wor, predickerne saare nyttig, ath lære oc lese for folked effter predicken*«, sluttende med »*Afløssning.«* Dette sidste Afsnit standser Blad F4 verso. Nederst er aftrykt et lille Træsnit med det danske Vaaben støttet af to Vildmænd.

Af denne Bog kjendes nu 1 Exemplar, som findes i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Samling[1]; der mangler 2 Blade i det, Eii og Eiii. I ældre Bogsamleres Cataloger forekommer Bogen meget sjelden; P. Resen eiede den[2]).

Mynster har anført Bogens Titel og aftrykt en lille Prøve af den[3]).

1537.

Aarsager, for hvilke Protestanterne ikke vilde møde paa Conciliet i Mantua.

Oversat af Frands Wormordsen.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Pave Poul den Tredie udskrev et almindeligt Concilium, som skulde holdes i Mantua og aabnes den 23. Mai 1537; Protestanterne bleve indbudte til at give Møde. Disse væg-

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 571, Nr. 2.
[2]) *P. Joh. Resenii* Bibliotheca, S. 223, Nr. 118.
[3]) *J. P. Mynster*, Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus, Kbh. 1837, S. 58—59.

rede sig, og i Anledning af denne Vægring var det, at de schmalkaldiske Artikler fremkom, hvilke Luther havde formuleret og fremlagt ved en Sammenkomst i Schmalkalden; de indeholdt de Meninger, der burde fastholdes, hvis Protestanterne mødte i Mantua. Beslutningen om ikke at efterkomme Pavens Opfordring blev bragt til Alles Kundskab gjennem et lille Skrift, som udkom i Wittenberg baade paa Latin og Tydsk. Titlen paa den tydske Udgave er: »*Vrsachen so die Chür vnd Fürsten: auch Stende vnd Stedte, der bekentnis, warhafftiger, Göttlicher vnn Euangelischer lehr, allen Königen, Hoheiten vnd Potentaten, der Christenheit, durch jr schreiben, zu erkennen gegeben, Darümb sie Bapst Pauli, des namens des dritten, ausgeschrieben Concilium, Das er auff den drey vnd zwentzigsten Maij, schirstkünfftig, gegen Mantua angesatzt, billich verdechtig, auch zu gemeiner Christlichen einigkeit, nicht dienstlich achten vnd halten. Wittenberg Anno MDXXXVII.*« 4to 17 SS. Dette Skrift blev samme Aar oversat paa Dansk af Frands Wormordsen og Oversættelsen blev trykt i Kjøbenhavn; men den maa vist meget tidlig være forsvunden, thi Ingen har, saavidt vides, nogensinde omtalt den. Alt Kjendskab til den indskrænker sig til en lille Notits, som findes blandt Arne Magnussens Optegnelser. Her anføres nemlig følgende Titel:

Merckelige oc Dræbelige orsager, for hvilke att de Kørførster, Herrer, Steder oc andre øffuerighede som anammett haffue oc bekenne den reene evangeliske lerdom ey søge wille dett concilium som Pawen forscreffuett haffuer att skulle staa j Walske land wdj een Stad neffnd er Mantua; Fordanskett aff L. Francisco Wormordo. Predikant y Malmø. — Allersidst staar: Datum Smalkalden. Den 5. dag y Marci maanet, aar efter gudtz byrdt M. D. XXXVII. Prentet j Kiøbenhaffuen aff Hans Wingaardt j then ny Klosterstræde, tyssdag effter Sancte Knud Kongis dag [ɔ: 17 Juli]. *j liiden 4*[t].

Denne Titel er saa fuldstændig, Trykkestedet, Navnet paa Bogtrykkeren, Aarstallet og Datoen ere angivne med saa stor Nøiagtighed, at der ingen Tvivl kan være om, at Optegnelsen er rigtig, uagtet den ikke er skreven af Arne Magnussen selv, uagtet det ikke er tilføiet, efter hvis Exemplar Titlen er afskreven, og uagtet der ellers ikke er overleveret nogen Efterretning om dette Skrift i sin danske Skikkelse.

1537.

Kirkeordinantsen paa Latin.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Det første Arbeide, som blev at udføre, efterat Reformationen var trængt igjennem, var Forfattelsen af en Vedtægt, ved hvilken den ny Kirkes Ordning kunde blive fastsat. Denne Vedtægt blev tilveiebragt i Aaret 1537; først forfattedes et Udkast til en Ordinants af en Forsamling af »*Doctores et Prædicatores Ecclesiarum ex Daniæ Regno et Ducatibus*«, — de mødte først i Odense, derpaa i Haderslev —, Udkastet sendtes til Luther, som tilligemed andre Theologer i Wittenberg bifaldt det. Derpaa indkaldte Christian den Tredie Bugenhagen, som i Juli Maaned kom til Kjøbenhavn, og i Fællesskab med Kongens Raader gjennemgik, forbedrede og forandrede Udkastet; endvidere forelagdes det helt gjennemarbeidet for Rigsraadet, som bifaldt det, og endelig bekræftede Kongen det den 2. September. Under Bugenhagens Tilsyn blev Ordinantsen trykt i Kjøbenhavn, den 13. December var Trykningen tilendebragt. Kirkeordningen var vel saaledes bleven fastsat, men den kom i mange Henseender til at bære Præg af at være en foreløbig Anvisning til hvorledes det Gamle skulde

afløses af det Nye; først 5 Aar efter fik den, efter i flere Henseender at være bleven modificeret, Lovskraft, og kom da til at gjælde for Danmark allene, medens den fra først af skulde have gjældet for alle Kongens Riger og Lande.

Titlen paa Bogen er følgende:

ORdinatio | Ecclesiastica Regnorum Daniæ et | Norwegiæ et Duca-|tuum, Sleswicensis, | Holtsatiæ etcet. | Anno Domini M. | D. xxxvij.

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 112 Blade, signerede **2—7, A—Ziii, AA—CCiiij**; de første 12 Blade ere ikke folierede; derpaa følger en Foliering **Folio v—Folio lxxxiiii, Folio 85—Folio 100**; endelig 4 ufolierede Blade. Bogen er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en Ramme med Forziringer. Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt Træsnittet fra Dødedandsen forestillende en Konge (se ovenfor S. 159).

Bladene 2—7 indeholde Christian den Tredies Kongebrev: »*Datum Haffniæ in Castro nostro Anno domini M. d. xxxvij. secunda Septembris. qua die publice ordinati sunt dioecesium Superintendentes*«, ved hvilket Ordinantsen forkyndes. Kongen omtaler, hvorledes Ordinantsen er bleven til og fremhæver derefter den dobbelte Retning, i hvilken den gaar, idet den dels angiver den evangeliske Læres Hovedindhold, dels indeholder Oplysning om de ydre Former, med hvilke den ny Kirke skal træde ud i Livet. Paa Bagsiden af Blad 7 læses: »*Cum gratia et Preuilegio.*« Nedenunder er aftrykt et Træsnit fremstillende et Slags Vaabenskjold, støttet af 2 Engle, i hvilket læses: *H W 1537.* Derefter følger et blankt Blad. Blad **A** har Overskriften: »*Ratio Ecclesiasticæ ordinationis sex præcipue complectitur*«, nemlig: Læren, Skolerne, Ceremonierne, Løn for Geistligheden og Understøttelse for de Fattige, Superintendenterne og Provsterne, Bøger. Det første Afsnit begynder Blad **A** verso med Overskriften: »*De doctrina, nostræ salutis ministerio, quo beneficia nobis per Christum impetrata*

inuulgantur, et omnibus credentibus distribuuntur.» Blad **Aiij** verso begynder: »*De ceremonijs, que sunt Ecclesiastici Ritus*»; der nævnes strax de 16 forskjellige Retninger, for hvilke der gives rituale Bestemmelser; disse følge derpaa, hver med en temmelig lang Overskrift, som i Korthed indeholder den ny Læres Opfattelse af Ceremoniens Betydning. Ceremonierne selv gjennemgaas naturligvis med stor Udførlighed. Folio **xxiij** Lin. 5 begynder Afsnittet: »*De scholis, puerorum institutione et ipsa animarum ad Euangelium præparatione, qua prima pueritia ad religionem et ad alias virtutes formatur, et eas artes percipit, quæ vel ad docendum religionem vel ad ciuilem rerum statum conseruandum, plurimum conducit.*« Folio **xxix** Linie 6 begynder Afsnittet: »*De sustentatione et prouisione ministrorum verbi et pauperum.*« Folio **xlv** Lin. 3 f. n. følger Afsnittet: »*De Superintendentibus et Prepositis eorum adiutoribus;*« det slutter Folio **liv** verso med en Artikel »*De Præfectis*«, hvorpaa følger Folio **lv** Lin. 2 et Afsnit: »*De libris ruralium parochorum certis et quibus carere commode vix possunt.*« Folio **lvi** fortsættes Afsnittet om Superintendenterne og andre Skolens og Kirkens Tjenere; Folio **lvij** læses en lille Paragraph »*de Norwegia*«, i hvilken Kongen lover, at der snart skal blive udnævnt Superintendenter for dette Rige, som skulle sørge for gode Præster i Sognene; ligeledes lover han snart at komme til Norge og da i Forening med Superintendenterne at fastsætte hvad der af Ordinantsen skal gjælde der: »*Multa enim ibi aliam requirunt ordinationem.*« Derefter tales om Munke og Nonner, om Superintendenternes Ed, hvorpaa følger et længere Afsnit om Superintendenternes Ordination, som slutter Folio **lxvi** verso. Folio **lxvii** læses: »*Post hæc adijcimus huic ordinationi sacram instructionem et Consilium Joannis Bugenhagij Pomerani Doctoris ex verbo dei, id quod nos probamus, suscipimus et seruatum volumus, pro Canonicis et Monachis, quemadmodum ante dictum est in hac sacra ordinatione. Sic enim consulit vir ille et docet.*« Paa Bagsiden af samme Blad læses: »*Pia et*

vere Catholica et consentiens veteri Ecclesiæ ordinatio Cæremoniarum pro Canonicis et monasterijs.« Disse Linier ere omgivne af en Ramme sammensat af 4 Træstokke, i de 2 paa Siderne ses Skjolde med de 3 Kroner og den norske Løve, i den forneden ses i et Vaabenskjold Bogstaverne *H W*; den foroven fremstiller Plantezirater. Folio **lxvij** begynder Texten til dette Afsnit, som slutter Folio 98[1]). Derefter kommer det sidste Afsnit: »*de schola vniuersali siue Vniuersitate*«, blot indeholdende en Udtalelse af Nødvendigheden i Oprettelsen af et Academi og et Tilsagn om, at dette snart skal ske. Paa Bagsiden af det samme Blad, Linie 13, læses: »*Subscribentes huic ordinationi*«, ialt nævnes 36, som have underskrevet, ikke Ordinantsen, som den endelig blev vedtagen, men vistnok det første Udkast, der var forfattet af Doctorerne og Prædikanterne[2]). Navnene slutte Blad 100 verso nederst. Blad 101 læses: »*Index Articulorum principalium huius ecclesiastice ordinationis.*« Nedenunder er trykt den samme Træstok, som er anvendt Folio **lxvij** verso foroven. Denne Index begynder paa Bagsiden af Bladet 101 og slutter Blad 103 verso Linie 4. Derefter læses:

Ex officina literaria Joan-|anis [sic!] *Vinitoris Stutgardi-|ani in nouo claustrali | vicô Haffnie | die Lucie* [ɔ: 13. December] | *virgi-|nis. | 1537.*

Det sidste Blad, 104, er blankt paa begge Sider.

Af denne Bog bevares 4 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; et af dem dem har tilhørt Niels Foss, en Eier fra det 16. Aarhundrede har bagpaa Titelbladet skrevet sit Navn: »*Libellus matthie ioannis tanddroppensis*«; et andet Exemplar har tilhørt Hielmstierne[3]). I Universitetsbiblioheket i Kjøbenhavn bevares 1 Exemplar.

---

[1]) Folio 94—97 er der trykt Nodelinier, saa at Læseren har kunnet udfylde dem med Noder; *Engelstoft* siger urigtig, at der er trykt Noder.

[2]) Se herom *Engelstoft*, Ny kirkehist. Saml. II, S. 374 fl.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 692, Nr. 9.

Bogen findes nu ikke i mange Exemplarer, tidligere savnedes den sjelden i et nogenlunde anseligt Bibliothek. Som Exempler paa Priser kunne følgende anføres: efter Rostgaard 2 ℳ, efter Langebek 4 Rdlr., efter Borch (1847) 2 Rdlr. 1 ℳ, efter Molbech (1857) 1 Rdlr. 3 ℳ 4 ß, paa Rists Auction 1864 5 Rdlr. 1 ℳ[1]).

I Kirkeordinantsens Historie spiller denne ældste Udgave en vigtig Rolle, og den er derfor benyttet og omtalt saavel af Lackmann som af Engelstoft[2]), uden at disse dog have givet en nøiere Beskrivelse af Bogen.

1537.

Ordinatio Lectionum in Academia Hafniensi.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne lille Bog er et interessant Minde om Fornyelsen af Kjøbenhavns Universitet, da det i Aaret 1537 atter begyndte sin Virksomhed, efterat en langvarig Krig og andre Ulykker, som havde rammet Staten, næsten ikke havde ladet Spor tilbage af Høiskolen. Den 9. September erklærede Christian den Tredie Universitetet for gjenoprettet, og snart efter blev den lille Bog udgiven, der paa en Maade kan kaldes det ældste Universitetsprogram. Den har følgende Titel:

[1]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 230, Nr. 369. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 431, Nr. 27. Fortegnelse over *R. Borchs* Bogsamling, S. 61, Nr. 169. Bibliotheca *Molbechiana*, S. 182, Nr. 4407. Fortegnelse over Rists Auction, d. 20. Octbr 1864, S. 9, Nr. 244.

[2]) *A. H. Lackmann*, Historia Ordinationis ecclesiasticæ Regnorum Daniae et Norwegiae et Ducatuum Sleswicensis, Holsatiae. Kiliae, 1737. *C. T. Engelstoft*, Kirke-Ordinantsens Historie, i Ny kirkehistoriske Samlinger, II, Kbh. 1860, S. 1—110, 369—442.

Ordinatio lecti-|onum in A-|cademia Haffniensi | nunc per Regiam | Maiestatem | instaurata | | Anno domini | M D xxxvij.

Bogen er i lille Octav-Format, den bestaar af 7 Blàde, upaginerede, signerede Aij—Av. Den er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Titlen er trykt med Missalbogstaver.

Paa Bagsiden af Titlen begynder en Fortale: »*Christianus Morsianus studij vniversalis haffniensis Rector hæc legentibus Salutem*«. Rectoren fortæller, hvorledes Kongen har villet, at Universitetet atter skulde virke til Guds og Christi Kirkes Ære og til Rigernes Gavn; han har derfor kaldet dygtige Lærere til, navnlig Dr. Joh. Bugenhagen fra Pommern, hvem han har betroet den fornemste Plads ved Ordningen af Religionsforholdene og de videnskabelige Anstalter. Christiern Torkelsen Morsing havde han kaldet fra Basel, hvor han opholdt sig, og udnævnt ham til Rector. Han havde sørget for Løn til Lærerne og Privilegier til Gavn for de Studerende, og endelig havde han paalagt, at der skulde forfattes en Læreplan. Derefter nævnes, hvad der skal foredrages i Theologi, Jura, Medicin, endelig »*in Artibus*«, nemlig Mathematik, Physik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, Musik, endelig i Sprog, nemlig Græsk og Hebraisk. Dernæst omtales, hvilke Disputations- og Declamationsøvelser der skal holdes. Slutningen af Bogen indeholder en venlig og inderlig Opfordring til at takke Gud og til at bede for Kongen, for Rigerne, for Kirker, Skoler og det kongelige Academie om Ro til at virke for Religionen og Fredens Værk. Superintendenterne mindes om at opfordre de Rige til at hjælpe de fattige Studenter, og at formaa Kannikerne til at underholde fattige Mænd, medens de studere. Denne Efterskrift slutter Blad 7, Lin. 13, hvorefter læses:

Ex Officina literaria Joannis Vinitoris | Stutgardiani, in nouo claustrali | vico Haffniæ. | Verbum Domini manet | in æ ternum. | Amen.

Paa Bagsiden af sidste Blad læses trykt med Missalbogstaver:

Ordinarias le-|ctiones incipi-|emus in die Simo-|nis et Judae (ɔ: 28 October).

Af denne Bog er nu kun et Exemplar kjendt, som bevares i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Samling. Blandt mere bekjendte ældre Bogsamlere har kun Resen eiet et Exemplar[1]). Bogen er bleven optrykt 1792 af Fr. Münter; dets Indhold er i alt Væsentligt blevet gjengivet paa Dansk af H. F. Rørdam 1869[2]).

Til Trykningsomkostninger af den lille Bog er der i Universitetets Rentemesters Regnskaber opført 12 Mark[3]); men Oplagets Størrelse er ikke angivet.

1537.

Gulielmus Gnaphæus, Acolastus cum Scholiis Petri Parvi Rosæfontani.

(Hans Barth.) Roskilde.

William de Folder, ogsaa kaldet Fullonius, men bedst kjendt under Navnet Gulielmus Gnaphæus, er født i Haag 1493. Han var i en Række Aar Rector ved den latinske Skole i sin Fødeby, og var ivrig i Reformationens Tjeneste, hvorfor han tilsidst nødtes til at forlade sit Fædreland, 1536. Han kom til Tydskland, fik en Ansættelse i

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 763, Nr. 96. Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 164, Nr. 82.

[2]) *Fr. Münter*, Magazin für Kirchengeschichte u. Kirchenrecht Nordens, Altona, I, 1792, S. 271—77; Aftrykket er ikke ganske nøiagtigt. *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, I, Kbh. 1868—69, S. 57—62.

[3]) *Danske Magazin*, Tredie Række, I, Kbh. 1842, S. 73.

Kønigsberg og læste over Theologi. 1547 blev han afsat, fordi han ikke i sin Lære fulgte Luther. Han vendte tilbage til Holland, paa Anbefaling af Johan à Lasco blev han Lærer for Grevinde Anna af Ost-Frieslands Børn; tilsidst blev han Borgemester i Norden og døde som saadan 1568. Af hans Skrifter er det navnlig 4 Comedier, som gjorde hans Navn bekjendt, og af dem er atter Comedien *Acolastus* den betydeligste. De ældste Udgaver ere fra 1529, henimod Aarhundredets Slutning var der 25, udkomne i Holland, Tydskland og Frankrig, af hvilke flere ere forsynede med Commentarer; Comedien udkom 1540 paa Engelsk til Skolebrug, og i det følgende Aarhundrede blev den oversat paa Tydsk, Vidnesbyrd nok om, hvor stor Pris man satte paa dette Digterværk, vel ikke mindre formedelst Indholdet end paa Grund af den elegante Form.

Denne Comedie blev optrykt 1537 i Roskilde. Der kjendes nu ikke mere noget Exemplar af denne Udgave. Resen eiede et Exemplar og det opføres i hans Catalog med følgende Titel[1]):

Gulielmi Gnaphæi Comoedia de filio prodigo cum Scholiis Petri Parvi Rosefontani & Epistola ad Bugenhagium, Roschildiæ 1537. 8.

Der er Ingen, som har beskrevet denne Udgave; Alt, hvad der kjendes til den, er et Par korte Uddrag, som Rasmus Vinding og Thomas Bartholin have taget af Udgiverens Fortale. Det første lyder saaledes[2]): »*Martinus Lutherus et Philippus Melanthon duo sunt fulmina demoliendorum excelsorum et lucrorum, qvæ propemodum totum Christianismum occuparunt. debeo enim ipsis Patribus D. Præceptoribus meis summam reverentiam, omnibusqve aliis, qvorum ope et opera ad aliqvam futuræ eruditionis spem qvalicunqve modo sum inci-*

[1]) *P. Joh. Resenii* Bibliotheca, S. 123, Nr. 4. *Alb. Bartholin* angiver Udgaven til at være i 4°; de scriptis Danorum, S. 123.

[2]) *Er. Vinding,* Regia Academia Hauniensis, Haun. 1665, S. 69.

tatus atqve inflammatus«. Det andet Uddrag lyder saaledes [1]): »*Petrus Parvus in dedicatione filii prodigi Gnaphei ad D. Pomeranum agit de colloqvio, qvod secum Pomeranus a Rege in Daniam ascitus habuerat de Excelsis* [ɔ: *Episcopis*] *excisis: fatetur, se adjutum Bibliotheca Christophori Joachimi Ransbergii: Lutherum et Melanthonem præceptores agnoscit: fratres suos Henricum et Mathiam Parvos, et cognatum Mag. Franciscum Parvum Pomerano commendat, Prid. Non. Jul.*«

Da Bogen er udkommen i Roskilde, kan der vel næppe være nogen Tvivl om, at den var trykt af Hans Barth.

I Resens Catalog nævnes under samme Nummer umiddelbart efter den ovenfor anførte Titel: »*Dialogus inter Salomonem Regem & Marcolphum*«. Da der ingen Beskrivelse er leveret af Udgaven af Acolastus, maa det staa hen som uvist, om denne Dialog har været trykt sidst i samme Bog, eller om det er 2 Bøger, som have været indbundne sammen og ere blevne anførte under et Nummer.

Langebek har under Aaret 1537 opført en Bog med følgende Titel: »*Christelig Underviisning for Presterne i Danmark 1537, in 4to*«. Hans Kilde er Fortegnelsen over Karen Brahes Bibliothek, i hvilken et saadant Skrift er nævnet [2]). En Bog med den Titel findes nu ikke i dette Bibliothek, og det er ikke usandsynligt, at Forfatteren af Fortegnelsen, som ikke udmærker sig ved stor Nøiagtighed, har betegnet en ganske anden Bog med denne Titel. Dog bør der lægges Mærke til, at i Cataloget over Thomas Bangs Bøger nævnes: »*Christelig Undervisning for Præster 1537*« [3]).

---

[1]) *Th. Bartholins* Annales, Aar 1537, i Univ. Bibl. Benyttet af *Langebek* i Vidensk. Soc. hist. Almanak, 1764; Langebek har sammenslynget dette Citat med Bogens Titel, hvilket er vildledende.

[2]) Anf. St. S. 110.

[3]) Catalogus librorum *Th. Bangii*, Hafn. 1662, Blad bb 3, Nr. 76.

Den 12 August 1537 blev Christian den Tredie kronet. Om Kroningsfesten udkom en Beskrivelse, som imidlertid nu ikke haves. Svaning omtaler den i Refutatio calumniarum Joh. Gothi[1]: »*referamus nos ad huius coronationis descriptionem, quæ cum typis excusa, passim multorum manibus teratur etc.*« I Scriptores Rerum Danicarum[2]) er udgivet en kort Beskrivelse af Kroningsfesten, som formodes at kunne være den af Svaning omtalte. Denne Beskrivelse er aftrykt efter et Haandskrift.

1538.

Ph. Melanchthon, Instructio Visitationis Saxonicæ.

Hans Barth. Roskilde.

Denne i Reformationens Historie mærkelige Bog, forfattet af Melanchthon, udkom første Gang 1528 og blev oftere udgiven; den er paa en Maade den første Pastoraltheologi, der fremkom fra protestantisk Side, og har havt stor Indflydelse i mange Lande. I det Afsnit af Kirkeordinantsen for Danmark, i hvilket der tales om de Bøger, som Præsterne paa Landet burde bruge, nævnes »*liber informationis visitatorum Saxoniæ*«. Til deres Brug blev Bogen oversat paa Latin af Bugenhagen, og den udkom 1538 med følgende Titel:

Jnstructio Vi-|sitationis Saxo|nicæ, ad Ecclesiarum Pas-|tores, de doctrina Christi-|ana, Translata a doc-|tore Pomerano in la-|tinum, propter Ec-|clesias Danicas | Anno domini. | M. D. XXXVIII.

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 70 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Riii**. Den er trykt med

---

[1]) Anf. St. Blad L 4.

[2]) *Scriptores Rerum Danicarum*, VIII, S. 502—5.

latinske Bogstaver, 20 Linier paa Siden. Af Titlen er den første Linie trykt med gothiske Bogstaver. Titelbladet er omgivet af en Ramme i Træsnit, som foroven fremstiller Christus, der prædiker for Folket, forneden Christus, som sender Apostlene ud; Peder vender sig om imod ham, han holder en Nøgle oprakt i den højre Haand.

Blad Aii indeholder følgende Fortale:

Venerandis viris et dominis Ecclesiarum Danicarum Super Intendentibus, dominis suis ac fratribus in Christo dilectis, Joannes Bugenhagius Pomeranus Doctor, Gratiam Dei et Pacem Per Jesum Christum dominum nostrum.

Postquam Regia Maiestas, inter cæteros libros, etiam hunc Visitatorum Saxoniæ, omnibus Danicarum Ecclesiarum pastoribus commendauit, Veritus ego ne multi ignorarent quis uel esset hic liber, qui Germanice editus et nuper a Doctore Luthero emendatus, a nullo quod sciam in latinum translatus est, transtuli eum quemadmodum uidetis. Vestrum igitur fuerit, quos Deus in officio ueros ordinauit Ecclesiarum Episcopos, curare per bonos pastores et per eruditas Scholas ut cum aliis artibus Hæc sancta Doctrina ad pastores propagetur. A præfatione autem abstineo, quia Pater Lutherus hic satis præfatus est. Christus sit uobiscum et cum Ecclesiis uestris in æternum. Scripsi ex Copenhagen siue Cop ManHauen. Anno domini M. D. XXXVIII. feria tertia post Aegidii (ɔ: 3 September).

Blad Aiii læses øverst Bogens Titel som Overskrift, derpaa følger et Forord af Luther til denne Oversættelse, og paa Bagsiden af Bladet Luthers Fortale til Skriftet; den slutter Blad C2; Bagsiden af dette Blad indeholder: «*Index huius Instructionis*». Blad C3 begynder Texten, der fortsættes til Blad K6, Linie 9. Derefter læses:

(Et Blad) *Impressum Roschildie per me* (et Blad) | *Joannem Bart Anno Domini* | *M. D. XXXViii.*

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog er 1 Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek i Hielmstiernes Samling. I ældre Bogsamlinger er den meget sjelden forefunden. Rostgaard eiede et Exemplar, som tilligemed et Exemplar af Kirkeordinantsen 1537 solgtes paa Auctionen efter ham for 2 ℛ 2 ß. Langebeks Exemplar betaltes med 4 Rdlr. [1]).

Bogen er kort omtalt af B. Münter[2]).

Af denne latinske Oversættelse udkom i Tidens Løb flere Udgaver: i Vittenberg 1539[3]), Kjøbenhavn 1608 og 1616 trykt af Henrich Waldkirch, en dansk Oversættelse udkom i Kjøbenhavn 1619 trykt af Salomon Sartorius.

1538.

Catechismus.

Oluf Ulricksen. Malmø.

En gunstig Skjæbne har bevaret et eneste Exemplar af en lille Catechismus paa Latin, som kun indeholder den egentlige Text af Catechismen uden nogen Forklaring. Titlen er:

Catechismus | *Pueris in tem-*|*plo et scholis* | *recitandus* | *Sinite paruu*|*los venire ad* | *me Marci. x.*

Bogen bestaar af 4 Blade, signerede Aij—Aiij, men ikke paginerede; den er da i en meget lille Qvart-Format. Den er trykt med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en temmelig raat udført Ramme i Træsnit: 2 Søjler paa hver Side bære en Mur med en Bue i Midten;

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 691, Nr. 2. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 230, Nr. 370. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 430, Nr. 3017.

[2]) *B. Münter*, Symbolæ ad illustr. Bugenhagii in Dania commorationem, Haun. 1836, S. 81—82.

[3]) *Joh. Moller*, Cimbria literata, III, S. 115.

i Hjørnerne Vaabenskjolde med Dele af det danske Vaaben; Midten af Fodstykket udfyldes af Bogtrykkerens Mærke (se ovenfor S. 32).

Texten begynder paa Titelbladets Bagside; *Pedagogus* sperger, *Pueri* svare *vicissim.* Spørgsmaalene ere: »*Hec sunt precepta domini dei nostri*«; »*Hij sunt articuli nosre* [sic!] *fidei*«; »*Hec est Oratio dominica*«; »*Hec est commendatio sacramenti Baptismi qva mandauit Christus vt in ipsum baptizemur. dicens*«; »*Hec est institutio sacramenti corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi*«; »*Hec est promissio vsus et donatio clauium Sacramenti Absolutionis*«, med forskjellige Skriftsprog.

Texten slutter Blad A4 verso, Linie 6. Derefter læses:

Malmogie apud Olauum Ulrici | *MDXXXviij.*

Nedenunder er aftrykt en Træstok med det danske Vaaben støttet af to Vildmænd.

Det Exemplar af denne Bog, som endnu er bevaret, findes i Hielmstiernes Bogsamling i det store kongelige Bibliothek[1]).

Bogen er kort omtalt af Mynster[2]).

1538.

M. Luthers Enchiridion.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Som Titlen tilkjendegiver, er denne Udgave af Luthers Catechismus nærmest beregnet paa Præsterne, hvorfor den ogsaa er forøget med Luthers Bog om Brudevielse og om Barnedaab. Titlen er følgende:

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 571, Nr. 4.

[2]) *J. P. Mynster,* Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus, Kbh. 1837, S. 60.

Enchiridion, siue Ma-|nuale vt vocant. | *Een Haandbog, for Sognepre-|ster, til Euangeliske kircke|tiæniste.* | *Cum Præfatione Do-|ctoris Pomerani.* | *D: M: Luth.* | *M. D. xxxviij.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 64 upaginerede Blade, signerede **AII—QIII**. Den er trykt med Schwabachere, 21 Linier paa Siden; Missaltyper ere hyppig anvendte, f. Ex. paa Titelbladet de 2 første og de 4 sidste Linier, navnlig ved Overskrifter og ved liturgiske Steder (ved Daabens og Alterens Sacrament), der er da 13 Linier paa Siden. Bogen er prydet med 21 Træsnit, alle af ringe kunstnerisk Værd; de ere vistnok tidligere benyttede f. Ex. i Sadolins Oversættelse af Luthers Catechismus fra 1532 (se ovenfor S. 50). Titelbladet er omgivet af en Ramme med Løvværk og Fugle; foroven et blankt Skjold, forneden et lignende men større, paa Siderne af det Petrus og Paulus i Brystbilleder.

Paa Titelbladets Bagside læses: »*Denne Haandbog indeholder try stycke, Som er: Den Lille Catechismus. Brudevielse. oc Ath døbe børn*«. Blad **AII—B** indeholde et Forord: »*Venerandis in Christo viris et dominis Ecclesiarum Daniæ et Norwegiæ, Superintendentibus dominis et fratribus suis, Joannes Bugenhagius Pomeranus Doctor Salutem*«. Bugenhagen paalægger Superintendenterne at drage Omsorg for en god Undervisning efter Catechismen, og for at Præsterne ikke gjøre Forandringer i denne Lærebog; thi det kommer an paa at bevare Ensartetheden. Forordet er skrevet: »*Q Ex Copenhagen. M. D. xxxviij. Feria secunda post Jubilate*« (ɔ: 13 Maj). Blad **BII—CIII**, Linie 8 indeholder Luthers Fortale. Umiddelbart derefter følger: »*De x. Gudz budord, som en hwsfader sine tywnde enfoldelige vnderuise oc lære skal*«, med 10 Billeder. Blad **EII** verso, Lin. 6 følger: »*Den hellige Tro, som en hwsfader skal vnderuise sine tywnde enfoldelige i, oc dem den lære*«, med 3 Billeder. Blad **FII**, Lin. 4 følger Fader Vor, med 6 Billeder. Blad **GIII** verso, Lin. 7 følger: Det hellige Daabens Sacrament, hvortil slutter sig Blad **I** verso, Lin. 10: »*Huorlunde mand skal lære de*

enfoldige att scriffte«. Blad I begynder Alterens Sacrament, med 1 Træsnit; dette Afsnit slutter Blad IIII, efterfulgt paa samme Blads Bagside af: »*Huorlunde een hwsfader skal lære sine tywnde ath signe dem om Morgenen oc om Afftenen*«. Dette Stykke standser Blad I4 verso, Lin. 7; nedenfor paa Siden er trykt en Træstok med Slyngzirater; derefter fortsættes Stykket indtil Blad k (ɔ: K) verso, Linie 12, hvorpaa følger: »*Huorlunde een Hwsfader skal lære sine tywnde ath læse Benedicite oc Gratias*«. Blad Kiii, Lin. 9: »*Een hwss taffle som indholder nogre sproc, for alle hellige orden oc stater, vid huilcke sproc de kunde formane dem selffue til deris embede oc tiæniste*«. Blad Lii, Lin. 3 læses: »*Een liden Bog Om Bruduielse, for de enfoldige Sogneprester*«, indledet med M. Luthers Fortale. Blad M følger: »*En liden ny bog Om Døbelsse, som Martinus Lutherus giorde*«, indledet med Luthers Fortale; dette Stykke, hvortil hører 1 Billede, slutter Blad Miii nederst. Bagsiden af Bladet og den følgende Side indeholder en Hilsen fra Peder Palladius til alle Sognepræster: i sit svare Embede og store Arbeide og største Uledighed har han udsat denne lille Manual eller Haandbog af Tydsk paa Dansk, ikke som han skulde, men som han kunde; han ønsker gjerne, at Nogen vil forbedre den efter Tydsken, dog kun saaledes, at Intet andet tillægges eller fratages end Enchiridion Lutheri indeholder. Derpaa formaner han Præsterne til samdrægteligen at holde disse Ceremonier ved Magt og til at vare paa deres Embede.

Paa Bogens sidste Side læses:

Prentet i Kiøbmenhaffn | aff Hans Wingaard, | i det ny klosterstræde, | boendis. | den Tiende dag Junij. | H G H V D A

Af denne Bog er nu kun 1 Exemplar bevaret; det findes i det store kongelige Bibliothek og er af Chr. Molbech bleven kjøbt til det i Begyndelsen af Aarene 1830 paa en Bogauction; det er uden Tvivl det Exemplar, som har tilhørt Biskop L. Harboe[1]). Exemplaret er fuldstændigt og godt vedligeholdt.

[1]) Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 113, Nr. 174.

I ældre Bogsamleres Cataloger er denne Bog ikke forefunden. Palladius's ældre Biographer, f. Ex. Joh. Møller og Zwergius, have ikke kjendt den. Først J. P. Mynster har i Aaret 1835 fremdraget den og gjort dens Indhold bekjendt [1]).

1538.

Peder Palladius, Om lønligt Skriftemaal etc.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne lille Bog hører til den Række af Skrifter, ved hvilke de Skikke og Ceremonier, som den evangeliske Lære fremkaldte, efterhaanden bleve indførte i Kirken, idet navnlig Præsterne gjennem dem modtog en nøiagtig Underretning om, hvorledes de skulde forstaas og hvorledes de skulde sættes i Værk.

Titlen er følgende:

Een liden oc nyt-|telig bog. | Om lønligt scriftemaal. | Om obenbare Penitentz | for obenbare synder. | Huorledes mand skal handle Sacra-|mentet hoss de syuge. | Met nogre andre nyttelige artickle. Oc | Om Jordeferd. | Kiøbnehaffn. | M. D. xxxviii.

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 28 Blade, upaginerede, signerede Aii—Giii. Den er trykt med Schwabachere, 22 Linier paa Siden; hyppig er anvendt en meget stor og fed Skrift, saa at Liniernes Antal kun bliver 13 paa Siden. Bagsiden af Titelbladet og Blad Aii recto indeholde en Fortale af Petrus Palladius: Bugenhagen begjærede af alle Superintendenter i Danmark og Norge, at Enchiridion Lutheri allene maatte bruges pro Manuali. Pal-

---

[1]) *J. P. Mynster,* Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus, (1835), anden Udg., 1837, S. 20—24.

ladius vil Intet lægge til den og Intet tage fra den. Men da nogle af Sognepræsterne i Landsbyerne ere saa grove og uforstandige, at de beklage ikke at vide, hvorledes de skulle handle med lønligt Skriftemaal o. s. v. uden de faa det »*grofflige*« beskrevet paa Dansk, skjøndt det staar klarlig nok beskrevet i Ordinantzbogen, saa nødes han til at lade denne lille Bog udgaa for sig selv om de foreskrevne Artikle, »*som tilforn ære udgaangne i Haandbogen*[1]), *aff vellerde mend Predickere i Kiøbnehaffn, — Anseendis samme Sogneprestens groffue wforstaandighed, indtil saa lenge den hellig Christelig kircke bliffuer forseet met lerdere oc forstaandigere tiænere i Gudz ord. Det snarlige ath ske, giffue Gud vor hiemmelske Fader, aff sin grundløsse barmhiertighed etc.*«

Bogens Indhold falder saaledes: Blad **Aii** verso: »*Om lønligt scrifftemaal*«. Blad **B** verso: »*Om obenbare Penitentz for obenbare synder*«. Blad **B4**: »*Huorledis mand skal handle Sacramentet hos de syuge*«. Blad **Ciiii**: »*Huorledis de skulle søgis som ere dømde eller skulle dømmis*«. Blad **D**: »*Huorledis ath Jordemodere skulle vnderuisis etc.*« Blad **Ei** verso: »*Huorledis ath Syuglige quinder skulle vnderuisis aff Predickerne*«. Blad **Eiii**: »*Een maade, effter huilcken Alters Sacrament skal delis met Christne menniske*«. (Midt paa Blad **Fiii** verso er aftrykt i Træsnit en Søjle med et Toug omkring midt imellem en Svøbe og et Ris, et Kors med Nagler i, en Kjortel). Blad **Fiii** verso: »*Huorlunde ath de forherdede skulle vdlyckis fra Christne menniskers samfund, det er, ath sættis i band*«. Blad **Gi** verso: »*Om Jordeferd*«. Blad **Giii**: »*Register offuer denne lille bog*«. Dette Register slutter paa Bagsiden af det samme Blad, Linie 7; derefter læses:

Prentet i Kiøbenhaffn, aff Hans | Vingaard, den xxiiij. dag | Septemb. Aar etc. | 1538 | H G H V D.

Paa Forsiden af det sidste Blad **G4** læses to Skriftsteder, Esa. 53, og Psalm. xxi. Derunder er aftrykt et Træsnit fore-

[1]) Se ovenfor S. 150.

stillende Christus paa Korset imellem de to Røvere; foran paa hver Side staa Maria med Sværdet i Brystet og Johannes. Dette Træsnit er omgivet af et andet Træsnit, nemlig en Ramme med Forziringer: i Hjørnet forneden tilhøire ses et Vaabenskjold med en flakt Ørn, i Hjørnet tilvenstre et Vaabenskjold delt ved en Tværlinie; begge Felter ere blanke, — det er Lybeks Vaabener. I de to tilsvarende Hjørner foroven ses to Hoveder af Mennesker; imellem dem et Baand.

Bagsiden af dette Blad er blank.

Kun et Exemplar er nu bevaret af denne Bog; det bevares i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne[1]); Blad Fl mangler. I ældre Bogsamleres Cataloger er Bogen ikke funden; af Bogsamlere fra senere Tider har foruden Hielmstierne maaske kun L. Harboe eiet et Exemplar af den[2]).

Zwergius nævner Titlen paa dette Skrift[3]), men Møller har ikke kjendt det.

1538.

Justus Menius, En christelig Husholdning,

oversat af Hans Tausen.

Ludvig Dietz. Rostock.

Justus Menius (f. 1499, d. 1558), den første lutherske Præst i Erfurt, senere Superintendent i Eisenach, derefter i Gotha, og endelig Præst i Leipzig, udgav 1529 en populær Moral: »*Oeconomia Christiana, das ist, von Christlicher Haushaltung*«, 4°, 53 Blade. Luther skrev en Fortale til Hans Metsch, Haupt-

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 591, Nr. 117.
[2]) Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 128, Nr. 323.
[3]) *D. G. Zwergius*, Det siellandske Clerésie, Kbh. 1754, S. 76.

mann i Wittenberg, Forfatteren dedicerede Bogen til Hertuginde Sibylla af Sachsen. Dette Skrift, hvoraf flere Udgaver kjendes, har foruden sit gode Indhold den Interesse for danske Læsere, at Menius et Sted[1]) omtaler Christiern den Andens Dronning Elisabeth, fremhæver hendes Kjærlighed til hendes Husbond og al den Opofrelse hun viste ham — Alt i smukke og rørende Udtryk, og det er saa meget mærkeligere, fordi Forfatteren ellers ikke nævner Exempler fra den nyere eller nyeste Historie. Denne Bog udgav Hans Tausen i Dansk Oversættelse med følgende Titel:

Justi Menij | Oeconomia Chri-|stiana. | Det er, En Christe lige hws-|holding. Hworledis hwer maa | met Guds frycht, tage waare | paa det hannem til hør, | effther sith Kaldt. | Vdsat aff Mester Hans Taussen, | Predickere vdi Kiøbenhaffn. | Psalmo. CXXvij. | Vden Herren wil opbygge ith hwss, da | møye de sig forgeffwes som | bygge der paa. | Trycht til Rozstock aff Ludouich Dietz | Anno. MDXXXviij.

Titlen er omgiven af en smuk Ramme i Træsnit af ornamental Character. Bagsiden af Titelbladet og den følgende Side indeholder en kort Fortale af Hans Tausen henvendt til »*Erlige, wise oc fornumstige, Borgemestere oc Radtmendt, oc menige Almwe vdi Kiøbenhaffn*«, i hvilken Indholdet af denne »*drabelig skøn oc nøttelig Bog*« angives. Nederst Blad Aij er aftrykt et Træsnit med 3 Ugler, imellem hvilke et Baand slynger sig, paa hvilket følgende Ord læses: »*ALLE VOGEL NEIDEN. VNS. 22*«. Fortalen fra Menius til Fru Sibylla begynder paa Bagsiden af Blad Aij og fortsættes til nederst paa Bagsiden af Blad A4 verso. Nedenunder er aftrykt et net Zirat i Træsnit. Længere kan Beskrivelsen ikke føres, thi der er ikke mere bevaret end netop Indledningen i det eneste Exemplar, som nu vides at være bevaret af den danske Oversættelse. Dette Exemplar eies af Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn.

[1]) Qvartudgave, Wittemberg 1529, Blad H—Hij.

Bogen maa vist længe have været en stor literær Sjeldenhed. I ældre Cataloger er den ikke nævnet undtagen i Albert Bartholins[1]). P. Røn har vistnok havt et fuldstændigt Exemplar for sig, »men«, siger han[2]), »da dette Skrift er en Oversættelse og gives i andre Sprog, vil jeg ei melde noget derom«.

1538.

M. Luther, Prædiken om at berede sit Sind til Døden,

oversat af Christiern Skrok.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne Prædiken af Luther udkom første Gang 1519 og derefter meget hyppig. Den danske Oversættelse har følgende Titel:

En Sermon huor|ledis mand skal | berede sin hw | til døden. | Mart: Lutther | Fordansket aff Christern | Schrock. S. | M. D. xxxviij.

Bogen er i meget lille Qvart-Format og bestaar af 36 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Iiij**. Den er trykt med Schwabachere, 22 Linier paa Siden. Texten begynder øverst paa Bagsiden af Titelbladet og fortsættes til Blad **Gii**, Lin. 7. Derefter læses: »*Her effter følger eth deiligt Epistel om dødsens Tilraadelse, huer læssere møgit nøtteligt oc gafnligt besynderlig sogne prester som søge skulle de siwge y deris helsot*«. Det er den samme Oversættelse af Thomas Venatorius's Skrift, som allerede udkom i Rostock 1529[3]), kun er Sproget og

[1]) Catalogus Libror. *Alberti Bartholini*, Hafn. 1663, S. 384.
[2]) *P. Røn*, Sciagraphia Mag. Joh. Tausani, Hafn. 1757, S. 121.
[3]) *Bruun*, Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibl., I, S. 392.

Retskrivningen forbedret. Dette Stykke ender Blad **Iiij**, Lin. 13, hvorefter læses:

¶ *Prentet i Kiøbmenhaffuen, aff | Hans Wiingaard den Ottende dag | vdi Septembri. M. D. | XXXViij. | H G H V D*

Blad **Iiij** verso læses[1]):

¶ *Døden til Læseren:*

Jeg vancker omkring i alle land.
Jeg sparer huercken quinde eller mand
Wnge och gamle store oc smaa.
Strax ieg komer schulle met meg gaa.
Førster oc konger haffue for meg ey fred
The skulle her følge almuens seed.
Store slotte oc meget guld.
Kand icke giøre meg thennom huld.
Kiøbmen oc bønder, prester oc muncke.
Wil ieg alle i iorden ned siuncke.
Embesmend eller huo the helst ære.
Skulle icke lenge for meg være.
Som tyffuen om natthen i bondens huss
Gaar ind, naar hand haffver sluct sit lius
Och tager ther vdt mett en fart.
Alt thet bonden vilde haffue bespart.
Saa riider ieg oc til huermand i gaar.
Naar hand at leffue achter mange aar.
Rige oc stercke ieg helst borttager.
Siuge oc arme igen her lader.
Saa er ieg een vforuarendis gest.
Oc suiger alle som meg tro best.
Thi vochter paa meg aarle oc silde
Saa kunde i icke fare ilde.
Di alle dennem som paa Gud tro.
Sender ieg til den ewige ro.

[1]) Det følgende lille Digt er optrykt af *C. Bruun* i Viser fra Reformationstiden, Kbh. 1864, S. 91.

De fire sidste Linier staa nederst paa Blad 14, ovenover er aftrykt i Træsnit Døden med draget Sværd, ridende paa en Løve; det er det samme Træsnit, som forekommer i Dødedandsen. Den sidste Side er blank.

Af denne Bog bevares 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene af dem har det besiddet allerede i forrige Aarhundrede[1]), det andet er blevet det foræret af Dr. phil. S. Rørdam 1853. Skriftet findes meget sjelden nævnet i ældre Bogcataloger; det forekommer i C. C. Reenbergs Catalog 1720[2]).

1538.

En Vise om Grevens Feide.

(Uvis Bogtrykker. Uvist Trykkested. Hamborg?)

I den store Række af bibelske, opbyggelige og liturgiske Skrifter, som udgjør den overveiende Del af Literaturen, som udkom fra 1530 til 1550, er det helt overraskende, at træffe en historisk Vise om samtidige Begivenheder. Tiderne vare ikke opmuntrende til at pleie Digtekunsten, og denne Vise kan tjene til Vidnesbyrd om, hvor langt man stod tilbage i den Retning. Der findes ikke en eneste digterisk Tanke i den, den indeholder en meget sammentrængt Fremstilling af hele Grevens Feide paa Vers, og det meget haarde og knudrede. Mærkeligst er maaske Maaden, paa hvilken Rimene følge i Stropherne paa 9 Linier — rigtignok ikke altid, thi meget ofte har det ikke været Forfatteren muligt at finde Rim. I en Strophe, hvor Rimene nøiagtig ere gjennemførte, følge de saaledes: første og tredie Linie; anden og fjerde; femte, syvende og

[1]) Se *C. Bruun*, Viser fra Reformationstiden, S. 90.
[2]) Bibliotheca Mag. *Chr. Chph. Reenbergii*, Hafniæ 1720, S. 109, Nr. 1297.

ottende; sjette og niende. Af den Maade, paa hvilken Adelen nævnes, kan vistnok sluttes, at det er en Adelsmand eller idetmindste en af Adelspartiet, som er Forfatteren.

Ved et lykkeligt Tilfælde er et Exemplar af denne Vise bevaret. Titlen er følgende:

En Vise ny, om | den handel oc *Feygde, som | Greffue Christoffer aff Oldenburg, | oc hans Raad Wulleweffer, Jørgen | Mynter, deris tilhenger haffue brugt | vdi Danmark, oc Lant-| theholsten. | Paa den Thone Sibret | Vise. |* (Vignet) *Aar etc. M. d. xxxviij.*

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 8 upaginerede Blade, med Signatur Aij—Av. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Texten begynder Blad Aij øverst og fortsættes til Blad A8 nederst; Bagsiden af dette sidste Blad er blank.

Der findes altsaa hverken Navn paa Bogtrykkeren eller paa Trykkestedet. Det er derfor noget voveligt at gjætte sig til, hvor den lille Bog kan være trykt, især da den Skrift, hvormed den er trykt, ingen særegne Eiendommeligheder frembyder. Mulig er den trykt i Hamborg. Mærkes kan det, at Versene ere aftrykte efter Rimene og at der ikke er brugt andre Skilletegn end Punktum ved Slutningen af hvert Vers.

Efter det eneste bevarede Exemplar, som nu bevares i det store kongelige Bibliothek, og som tidligere tilhørte det Danske Selskab[1]), har Langebek 1745 aftrykt hele Visen i Danske Magazin[2]). Der findes paa Titelbladet 2 Rettelser, som ere tilføiede med en gammel Haand — det er i anden og sidste Linie, Rettelserne ere i den ovenfor trykte Titel angivne ved afvigende Bogstaver —, ligeledes findes der Side 4 og 5 et Par meget ubetydelige Rettelser. Om man, som Chr. Molbech har ment, derfor kan betragte dette bevarede

[1]) *Det kgl. Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext,* Kbh. 1748, S. 126, Nr. 188.
[2]) *Danske Magazin,* I, S. 245—255.

Exemplar som et Correctur-Exemplar, er dog vist meget tvivlsomt[1]). Peder Syv har 1695 aftrykt den samme Vise i sin Samling af Kjæmpeviser[2]), men paa mange Steder i en meget afvigende Form og med 12 Stropher færre.

Imidlertid maa der dog fremsættes en Bemærkning, som, hvis den er rigtig, egenlig fjerner Bogen fra denne Bibliographi. Den lille Bogs Udstyrelse, navnlig Papirets Udseende, kunde maaske tyde paa, at den er udkommen meget senere. Men det er en overmaade vanskelig Sag, at danne sig nogen sikker Mening herom; dertil behøves der flere Oplysninger, som nu ganske savnes.

1538.

Joh. Freder, Digt til Christian den Tredies Ære ved hans Indtog i Hamborg.

(Uvis Bogtrykker. Uvist Trykkested. Wittenberg?)

Paa Tilbageveien fra Mødet i Brunsvig, hvor Christian den Tredie tilligemed flere tydske Fyrster stiftede det schmalkaldiske Forbund, kom Kongen med et stort Følge igjennem Hamborg, hvor han den 26 April 1538 blev hyldet af Raadet og de fornemste Borgere. I denne Anledning fandt flere Festligheder Sted: »*der holtis Tornering, rendis og stacks. Kongen vaar Raadens Gæst paa Embeckhuus*«[3]). Johan Freder, som senere spillede en fremragende Rolle i Pommerns Kirkehistorie, var Aaret iforveien bleven Conrector ved Johanneet i Hamborg, og han forfattede et latinsk Lykønskningsdigt til Christian III i An-

[1]) *Chr. Molbech*, Notits foran paa Bogens Bind.

[2]) *P. Syv*, Et Hundrede danske Viser, forøgede med det Andet Hundrede Viser, Kbh. 1695, S. 325—35.

[3]) *Huitfeld*, Christian den Tredie, Kbh. 1595, Bl. Gg4.

ledning af hans Ankomst til Staden, som udkom samme Aar. Digtet indeholder ikke mange Oplysninger; Hovedmomentet er en Lovtale, med hvilken en Olding tænkes at hilse Kongen, medens han i Procession drager ind i Byen.

Titlen er følgende:

In inclyti | Regis ac D. D. Christiani | Regis Daniae ac Nor-|uegiæ, &c. ingressum in Hambur-|gum, carmen gratula-|to rium, | Autore | Joanne Fredero Pomerano. | Anno | M. D. XXXVIII.

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 6 Blade, upaginerede, signerede Aij—Aiiij; den er trykt med latinske Bogstaver, 33 Linier paa Siden.

Paa Bagsiden af Titelbladet læses et Digt af Joh. Stigel[1]) til Christian den Tredies Ære, navnlig fordi han »*ingenua pietate fovet Musas*«. Digtet er dateret: »*Vitebergæ decimo cal. Julij Anno M. D. XXXVIII*«. Blad Aij begynder Texten, der fortsættes til Blad A5 nederst. Bagsiden af dette sidste Blad er blank. Bogtrykkeren og Trykkestedet ere ikke angivne; mulig er Bogen trykt i Wittenberg.

Af dette lille Skrift kjendes nu 1 Exemplar, som bevares i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn. Paa Titelbladet læses: »*Domino M. Johanni Ritzenbergio Domino suo, & amico singulari d. d. Joh. Frederus Pom.*« Bogen er saa sjelden, at Freders Biograph Mohnike end ikke har nævnet Titlen — uagtet Møller har den[2]) — og Schröder, Hamborgs Erslew, kun kjender Exemplaret i Kjøbenhavns Universitetsbibliothek[3]). Dette har tilhørt Ol. Henr. Møller, hvis let kjendelige Haandskrift findes baade paa Titelbladet og paa Omslaget, det nævnes ogsaa i hans Auctionscatalog[4]). Exemplaret maa da være et andet

[1]) *Joh. Stigel*, f. 1515, d. 1562, var en af Datidens ansete Humanister; Carl V kronede ham som Digter; han blev først Professor i Græsk og Latin ved Universitetet i Wittenberg, senere Professor Eloquentiæ i Jena.

[2]) *Joh. Møller*, Cimbria literata, II, S. 205.

[3]) *H. Schröder*, Lexicon der hamburgischen Schriftsteller, II, S. 359.

[4]) Index supellectilis eruditioni inservientis quam comparavit *Ol. Henr. Moller*, Slesvici 1797, S. 32, Nr. 187.

end det, som i ældre Tider fandtes i det samme Universitetsbibliothek og som efter Joh. Møller var opført i dets Catalog: »*In bibliotheca acad. Hafniensi teste eius catalogo superest exemplar*«.

Langebek har til Aaret 1538 henført[1]): »*Otto Brunfells Practica practizeret ... 1538. oc mange flere efterfølgende Aar, aff Tydsk paa Dansk formeret oc forbedret*«. Langebek har benyttet Hielmstiernes Exemplar, i hvilket det sidste Blad baade manglede dengang (1765) og mangler endnu; han har altsaa ikke kjendt Trykkeaaret 1533, som findes paa den sidste Side[2]). Aarstallet 1538 maa derfor bero paa en Feiltagelse, og Notitsen »*oc mange flere effterfølgende Aar*«, der er tagen ud af Bogens Titel, er fremdeles bleven misforstaaet[3]), som om der var udkommen mange flere Udgaver af den danske Oversættelse af Brunfells Bog. Der kjendes ikkun den ene fra 1533.

1539.

Dommernes Bog,

oversat af Peder Tidemand.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Af det gamle Testamentes Skrifter vare hidtil kun Davids Psalmer og de fem Mosebøger udkomne i dansk Oversættelse. Et lille Skridt fremad gjorde Peder Tidemand, idet han med et Par Aars Mellemrum udgav danske Oversættelser af

---

[1]) *Vidensk. Selsk. hist. Almanak for 1765.*
[2]) Se ovenfor S. 83—84.
[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 594, Nr. 21.

tre Skrifter, af hvilke det første var Dommernes Bog. Titlen paa dette Skrift er følgende:

Domernes | bog aff det | gamle testamenn | fordansket. Anno. M. D. XXXiX. (Et Blad).

Bogen er i meget lille Qvart-Format, og bestaar af 64 upaginerede Blade, signerede Aii—Qiii. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme i Træsnit uden noget for Bogen karakteristisk. Bag paa Titelbladet læses: »*Register paa de Dommere som ere bescreffne i denne bog oc huor lenge huer haffuer regeret*«. Blad Aii—A4 indeholde »*Fortalen til læseren. Pe. Ti.*«, som begynder saaledes: »*Efter di att den menige mand haffuer besynderlige lost oc villie til att høre oc læse Historier oc Crønicker om fremfarne Førster oc gerninger (oc de ere oc saa got som et syunligt Guds ord, der den menige mand kand see vdi som i een spegel Guds velgerninger oc fromhed hoss de onde) da haffuer ieg (Christelige læsere) fordanscket denne bog aff det gamle testamente som inde holler her aff merckelige historier; om de Førster som kalles Domere etc.*« Der er stor Forskjel paa de hedenske Historier og paa de hellige, »*icke fordi att de gerninger ere giorde aff hellige menniske, men fordi att de ere giorde effter Guds ord huilcket der hellig gør alting*«. »*Heydenske Historier*« ere vel ogsaa Guds underlige Gjerninger, men de have ikke Guds Ords Vidnesbyrd og hans Behagelighed. Denne Bog viser klarligere end mangen anden synlige Exempler paa Guds Vrede og Straf, Naade og Barmhjertighed, og Menneskenes Utaknemmelighed mod Gud for hans Velgjerninger. Gud førte dette Folk ud af Ægypten gjennem Ørkenen til det forjættede Land; men Folkene vare utaknemmelige, de gjorde mod Guds Bud Frændskab med det Folk, som Gud havde forbudet dem, tilbad dets Guder og forglemte Gud. Saa kom Straffen, Trang og Nød, indtil de atter paakaldte Herren og bleve bønhørte. Derfor skulle vi læse disse Historier til vor Troes Bestyrkelse; thi vi se, at Gud ikke

forlader dem, som sætte Tro og Love til ham. Men vi skulle ogsaa lære at blive vise af en anden Mands Skade, og derfor frygte Gud og holde hans Bud. »*Dette er nw det som den menige mand anrørendis er vdi denne bog, men fordi at det er en Førstelig bog, da kan ieg icke ladet, at ocsaa paaminde Herrer oc Førster, at denne bog er dennom besynderlig (som alle Historier dogh ere) en spegel der de skulle see vdi hwilcke lunde den Altsommectigste Gud beskermer de fromme Førster, oc stadfester deres regimente, giffuer dennom løcke oc fremgang, oc vdi all farlighed giør dennom bistand*«.

Texten begynder Blad B og slutter Blad Qiii, Lin. 17. Derefter læses: »*Pe. Ti. til læseren Paa det købmanden icke skal bedragis met ledige blad, da vil ieg kortelige forclare aff denne bog naagle faa stæder, som ellers kunde være en vforfaren læsere til forhindrelse*« — ialt 12 Steder. Disse Forklaringer slutte Blad Q4 Bagsiden, Linie 12. Derefter læses:

(Et Blad) *Prentet i Kiøbmenhaffn aff* (Et Blad)
Hans Wyngaard. Anno
M. D. XXXjX.

Nedenunder er aftrykt et lille Træsnit: i Midten en Bagerovn, hvis Forside er prydet med et Vaabenskjold med de tre Løver; paa den ene Side en Mandsperson, som helder Noget (Vand, Mælk) ud af en Kande, paa den anden Side foran Ilden staar en Kokkepige eller en Bagerske foran et Bord.

Bogen er ganske net trykt. Paa Bagsiden af Blad Hij er aftrykt et Træsnit, forestillende Dalila, som med en Sax afklipper den sovende Samsons Lokker. Dette Træsnit er saa raat tegnet, at man vel kan fristes til at tro, at det er udført i Kjøbenhavn.

Denne Bog er nu overordenlig sjelden. Det store kongelige Bibliothek ejer 2 Exemplarer, af hvilke det ene, som vistnok har tilhørt O. Thott[1]), er fuldstændigt; i det andet

[1]) Catal. Biblioth. *Thottianæ*, I, S. 222, Nr. 4581.

mangler baade Begyndelsen og Slutningen. Dette Exemplar kjøbte Langebek paa Auctionen efter en Wøldike; paa Auctionen efter Langebek betaltes det med 4 ℛ[1]).

I ældre Bogsamleres Cataloger findes Bogen ikke let. Paa Auctionen efter Thomas Bang 1662 betaltes et Exemplar med 6 ß. Resen eiede den. I Karen Brahes Bibliothek har der været et Exemplar, men det findes der nu ikke mere[2]).

1539.

Frands Wormordsen, Haandbog om den evangeliske Messe.

Oluf Ulriksen. Malmø.

Frands Wormordsen blev 1537 Superintendent i Lund. Hans Virksomhed som Biskop er i Literaturen traadt frem gjennem det Skrift, som her skal omtales, og som ifølge Efterskriften maa antages for særlig at være udgiven til Brug i Lunds Stift. Bogen har for Eftertiden en ikke ringe Betydning, idet den sammen med Kirkeordinantsen og Luthers Enchiridion kan betragtes som Grundlaget, hvorpaa den nye Kirkes rituelle Form uddannede sig. Frands Wormordsen lod sin Ven Claus Mortensen, der bode i Malmø, hvor Bogen skulde trykkes, besørge Udgivelsen; han ledsagede den med en Fortale, hvori der tales om, hvorledes Bogen er bleven til.

---

[1]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 411, Nr. 2647. Notits af Langebek foran i Exemplaret. Da *Chr. Molbech* 1840 skrev: Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarh., kjendte han kun dette defecte Exemplar; se anf. Skrift, S. 70, Anm. 86.

[2]) Catalogus librorum *Thomæ Bangii*, Bl. bb4, Nr. 125. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 126, Nr. 49; Aarstallet er urigtig angivet til 1532. *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 50.

Den er meget uklar og har derfor ogsaa givet Anledning til forskjellig Fortolkning[1]). Det vil være rigtigst først at beskrive og gjennemgaa Bogen, og derefter forsøge paa at udrede Meningen af Fortalen.

Bogens Titel er følgende:

Titulus. | *Een gantske nyttelig oc alle sognepre|ster oc predi canter nødtørtelig Handbog* | *Om den rette Euangeliske Messe oc hen|nis vstraffelige oc gamble seduanlige Ce|remonier.* meth *Collec ter oc Prefaconibus* | *Desligest om Børn at christne. Bru-|der att vye. De siuge oc dennem som* | *fengslede ere at søge. Oc om att Jor-|de liig Flitteligen effter kongeli-|ge maistads Ordinantsis in-|deholdelse. Colligered.* | *ordinered oc some-|stedis fordans-|kedt.* | *Anno domini. Mdxxxix.*

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 84 Blade, upaginerede, signerede A (Titelbladet)—xlj. Den er trykt med en stor, tydelig Skrift, men ikke godt trykt, navnlig ikke renlig. Alle Rubra ere, som ogsaa en stor Del af Titlen, trykte med rød Farve; til Psalmerne og de Steder, som skulde messes, er der trykt Noder. Kun Fortalen er trykt med Typerne fra »Judæorum Secreta« (1 Bind, S. 240).

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder en Hilsen fra Franciscus Wormordi til »*alle retsindige oc gudfryctige Predickere oc sogneherrer*«. Han har i »*disse Dage*« modtaget »*Doctorum Pomerani oc Palladii Haandbog meth en gandske deilig forscrifft oc formaning*« og fremhæver, hvor nødvendigt det er, at man engang kommer til Enighed og Samdrægtighed. En Del udvortes Ceremonier ere vel ikke budne og befalede i den hellige Skrift, men Sandheden er, at den hellige Skrift byder os, at vi ikke skulle være egensindige og Intet lade os behage, som ikke er gjort og optænkt af os selv. Derfor er det fornødent, at vi i alle de Stykker og Ceremonier, som aaben-

[1]) Stemmer fra den danske Reformations Tid, Odense 1886, S. 42[5]); *Heiberg*, Theol. Tidsskrift, IV, 2, S. 166. *Engelstoft*, Liturgiens Historie i Danmark, Kbh. 1840, S. 3.

barlig skulle handles i Religionen og ikke ere imod den hellige Skrift og den christne Frihed, saa meget som mulig ere til ens, navnlig med Børn at christne, Brude at vie, Syge at søge, Lig at jorde, lære Almuen Herrens 10 Budord, Troen, Pater Noster og den hellige Kirkes høiærværdige Sacrament, »*huilked nu giort er aff forscreffne høglærde mendt, oc paa det syste oc saa aff mig wdsett paa danske Men fordi att mange saa saare begerindis ere Een handbog Om Messe att holde oc hennes Ceremonier, Oc att forscreffne handbog icke er saa prentett att hun (dennem besynderlige) tiænne kand som gamle ere oc haffue onde øgen, der fore haffuer ieg aluerligen bedet hederlig och vellerdt mand myn elskelige medbroder her Claus sogne herre vdy Malmø, att handt samme handbog skall flitteligere lade prente heer y Malmø ordt fra ordt, for wden all omuendelse oc fornyelse, Men bedre corrigeret oc wdy groffuere styll, medt messe bogen, der inthet mere skall indeholde endt nogre faa danske Prefationes oc pater noster, oc testamentens ordt, oc nogre retsindige Collecter oc bønner bag effter, aff huilke presten tage oc siunge kandt efter leyligheden*«. Til Slutning opfordres Prædikerne til at rette sig herefter og at takke Gud for en saa christen og naadig Konge, de have i Kong Christian. Fortalen er skreven »*Malmogie tysdagen nest effter Martini* (ɔ: 11 November) *Anno Domini MD.XXXViii*«.

Bogens Indhold er følgende: Blad A2—Eiiii Messen; Blad Eiiii verso—Oii verso, Lin. 9 2 Rækker Collecter; umiddelbart derefter begynder en Række Præfationer, alle med Noder; den slutter Blad Piiii verso. Blad Q—Riiii en Maade og Skik, hvorledes Børn skulle christnes. Blad Riii verso—Tiii, Lin. 2: Om Brudevielse. Derefter følger: Hvorledes man skal have sig hos de Syge, indtil V4. V4 verso og x: Om fængslede Misdædere. Blad x verso—xij verso om Jordefærd. Blad x3—x4, Linie 4 indeholder: »*Index articulorum huius libri*«. Efter en Rettelse til Blad Ni følger en Slutningsskrift:

»Ad Lectorem.

Habes christiane lector librum vt vocant Manuale. in quo ceremonie eclesiarum huius prouincie Scanie comprehenduntur. Si autem aliquid te hic offenderit aut in eo desideratur tuum est boni consulere. Catechismum vero. perpetuo in sugestu a concione vtendum. cum declaratione doctoris Martini Lutheri. breui hac eadem forma et prelo excudendum curabimus. vale«.

Impressum malmogie per Olauum Vlri|ci xvij die Aprilis Anno domini mdxxxix. | *Finis.*

Paa Bagsiden af dette Blad er aftrykt et stort Træsnit med det danske Vaaben. Ovenover læses: »*Insignia Regis Danorum*«. Nedenunder læses: »*Paulus. cor. xiiii. Omnia decenter et secundum ordinem fiant*«.

Gjennemlæser man Frands Wormordsens Fortale, er der to Forklaringer, som frembyde sig. Den ene er den, at »Doctor Pomeranus« og »Doctor Palladius« i Aaret 1538 have udgivet en Haandbog om Messen tilligemed flere andre Stykker, som angik Ceremonierne, hvilken Frands Wormordsen har ladet Claus Mortensen optrykke i Malmø »Ord for Ord, men bedre corrigeret og med grovere Stil«. Er det Tilfældet, da sigtes der til en Bog, som intet andet Sted findes omtalt, og om hvilken ethvert Spor forlængst er forsvundet. Dog maa imod en saadan Antagelse bemærkes, at Wormordsen, hvis han blot havde ladet en anden Bog trykke op, ikke havde behøvet at tale saameget om de forskjellige Ceremonier paa den Maade, som han gjør. Netop den Maade, hvorpaa han stiller dem frem og nævner Messen som noget særskilt, synes at tyde paa, at den Bog, han har ladet Claus Mortensen udgive, nu først er samlet af forskjellige Stykker. Forsøger man da at analysere Fortalen, kan Sammenhænget med Bogens Tilblivelse maaske fremstilles saaledes:

Frands Wormordsen havde, da han skrev sin Fortale til Messebogen, nylig faaet i Hænde en Haandbog, udgiven af Doctorerne Pomeranus, ɔ: Bugenhagen, og Palladius, forsynet med

en Forskrift og Formaning, som alle burde lyde, for at man kunde komme til »Enighed og Samdrægtighed«. Denne Haandbog er Luthers Enchiridion, som blev færdig fra Trykkeriet i Juni Maaned 1538; den indledes med en Fortale (Forskrift) af Bugenhagen, hvis Formaal er at minde om »Enighed« i Ceremonierne, og den slutter med en Hilsen (Formaning) fra Palladius om »samdræcteligen« at holde disse Ceremonier. Wormordsen fremhæver derpaa nogle »Stykker og Ceremonier«, som man skulde være enige om, nemlig 2 Rækker, den første: Ceremonier ved Daab, Brudevielse, Sygebesøg, Jordefærd, den anden: Undervisning i de ti Bud, Troes-Artiklerne, Fader Vor, Sacramenterne, og han føier hertil, at dette nu er gjort af de anførte høilærde Mænd — nemlig i den nævnte Haandbog, som foruden at indeholde Catechismen, der handler om denne anden Række, tillige af den første Række har optaget Brudevielse og Daab, — og af ham selv, som paa det sidste har udsat Stykkerne paa Dansk, nemlig dem, som ere trykte i denne Messebog. Da mange meget ønskede en Haandbog om Messen — som altsaa ikke indeholdtes i Enchiridion — og da desuden Enchiridion, som indeholdt Stykkerne om Barnedaab og Brudevielse, er trykt med en lille Skrift, saa at navnlig gamle, svagsynede Mænd havde Vanskelighed ved at bruge den, saa fandt Wormordsen Anledning til ved Hjælp af Claus Mortensen at faa trykt en Bog med stor Stil, som skulde indeholde Messeembedet, Præfationer, Collecter og Bønner udsatte af Fr. Wormordsen, af Enchiridion Stykkerne om Barnedaab og Brudevielse, og af de andre Stykker, som Wormordsen har udsat, dem, som handle om Sygebesøg og Jordefærd. Catechismen, som indeholder Undervisningen om Budene, Troen og Sacramenterne, er ikke tagen med, den skulde snart udkomme i samme Format og med samme Tryk, som denne Haandbog, — hvilket dog ikke vides at være sket.

Af denne Bog er der endnu ved et sjeldent Held bevaret 4 Exemplarer. Et findes i det store kongelige Bibliothek, det er

fuldstændigt; et findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn, det er ufuldstændigt, der fattes Læg L og Bogen slutter med Blad Piii, paa Titelbladet er skrevet med en samtidig Haand: »*Sum ecclesiæ Mielbianæ et amicorum. Nam talia amicorum omnia communia*«; et findes i Karen Brahes Bibliothek i Odense [1]), det er fuldstændigt, paa Titelbladet læses: »*Hic liber Emptus iu vsum lundensis Ecclesie* 1 ℔«; et findes i Universitetsbibliotheket i Upsala, det er ufuldstændigt, der mangler Blad x4 ɔ: det sidste Blad.

Hvis man tør slutte noget af, at denne Bog nævnes i ikke faa ældre Bogeieres Cataloger, saa maa der være blevet fredet om den, eller den maa meget tidlig være gaaet af Brug, saa at Exemplarerne have undgaaet den for saa mange af den Tids Skrifter fælles Skjæbne, at blive slidt op. Den nævnes hos Resen, findes i Catalogerne efter Th. Bang, betalt 1662 med 2 ℔ 5 ß, C. C. Reenberg, Rostgaard, betalt med 1 Rdl. 1 ℔, Danneskjold, betalt med 2 Rdl. 1 ℔ 14 ß, Klevenfeldt, betalt med 5 Rd. 4 ℔ 1 ß [2]). Langebek eiede dog ikke Bogen, og Hielmstierne maatte nøies med at lade et Exemplar aftrykke til sin Bogsamling efter Exemplaret i Karen Brahes Bibliothek [3]).

Til den ovenfor givne Beskrivelse af denne Bog er benyttet Exemplaret i det st. kgl. Bibliothek. Exemplaret i Karen Brahes Bibliothek stemmer med det, men Exemplaret i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn har enkelte paafaldende Afvigelser. Paa Titelbladet af dette læses saaledes i fjerde Linie »*Eunageliske*«, Linie 7 er helt trykt rød, istedetfor kun det første Ord; Blad A2, Linie 4 læses: »*samme hnad*« istedetfor »*samue hand*«; Linie 2 fra neden læses: »*tysdagen nest*

---

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 126.

[2]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 146, Nr. 51; Catalogus librorum *C. C. Reenbergii*, 1720, S. 66, Nr. 1215; Bibliotheca *Rostgardiana*, S. 75, Nr. 313; Bibliotheca *Dannenschioldiana*, S. 106, Nr. 234; Museum *Klevenfeldianum*, S. 74, Nr. 476 a.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 164, Nr. 13.

efter Laurentii« (ɔ: 12 August) istedetfor »*Martini*«. Iøvrig stemme Exemplarerne paa det nøieste med hinanden endogsaa i smaa typographiske Uregelmæssigheder. Om der virkelig har været 2 Udgaver[1]) lader sig nu ikke sige med Bestemthed, thi i Exemplaret i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn mangler det sidste Blad, hvor Trykkeaar med Datum maatte have kunnet give Oplysning.

I den nyere Tid er Skriftet blevet omtalt 1836 i »*Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid*«, hvor Fortalen er aftrykt og Varianter meddelte til de der udgivne Prøver af Messebogen fra 1535[2]).

1539.

Hans Tausen, Postil.

Hans Walther. Magdeborg.

Blandt alle de danske Skrifter, som udkom paa den Tid, om hvilken her er Tale, er Hans Tausens Postil det omfangsrigeste, og dette Arbeide maa vel med det samme siges at være det originaleste. Det er ikke med Urette sagt, at med Hans Tausen begynder den homiletiske Literatur i Danmark, og det tør vist rolig antages, at hans Postil har været hans Samtid baade til Brug som opbyggelig Læsning og til Brug ved Udarbeidelsen af Prædikener. »Prædikantens fromme Tro, hans Indsigt i hvad der var det fornemste, Menigheden trængte til og hans Kundskab til det menneskelige Hierte, ere store Egenskaber ved disse Prædikener, og fornemmelig i hine

[1]) *Engelstoft*, Liturgiens Historie i Danmark, S. 3. *Sonnenstein Wendt* har fulgt »Stemmer fra Reformationstiden« og nævnet Datoen Tirsdagen efter Martini; Ny kirkehist. Saml., II, S. 214; sml. S. 215, Anm. 189.

[2]) Anf. Skrift, S. 42 ff.

Tider maa have virket meget« [1]). Det er derfor intet Under, at dette Arbeide, som ikke udkom i flere Udgaver, nu kun er bevaret i meget faa Exemplarer.

Værket bestaar af tre Dele: Vinterdelen, Sommerdelen og Passions-Historien. Titlen paa den første Del er:

Winterde-|len aff Postillen | berid aff M. Hanss Tau|sen, Predickere y Kie-|benhaffn. | Cum Gratia et Priuilegio. M. D. XXXIX.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 232 Blade, først 8 upaginerede, derefter følger en Foliering fra I til CCXIX, og 5 upaginerede Blade. Signaturen er Aij—Ffv. Den er trykt med Schwabachere, en større og en mindre Skrift, Liniernes Antal paa en Side er 23 eller 31 foruden en Overskrift. Titelbladet er paa denne Del som paa Sommerdelen og Passionshistorien omgivet af en Ramme, der danner ligesom en Portal omkring Titlen; som Ornamenter ses paa Siderne Evangelisternes Symboler, forneden Christus og de 2 Røvere paa Korset foran et aabent Gravkammer; foroven en Række Vaabenskjolde med Dele af det danske Vaaben, de øvrige Dele ere spredte paa Siderne og i de nederste Hjørner, ialt 9. Bogen er udstyret med ornamenterede Initialer, hvoraf nogle fremstille Dele af det danske Vaaben, og desuden med et stort Antal større Træsnit, fremstillende Scener af den evangeliske Historie, eller med Hentydninger til Christi Prædikener, disse Træsnit forekomme regelmæssig foran hvert Evangelium, ialt 24, for det meste fint udførte. Paa adskillige er der Aarstal, 1530, 1531, 1536, 1537, oftest de to sidste. Tegneren eller Træskjæreren har hyppig sat sit Mærke J. W.; sammen med dette Mærke forekomme ogsaa Mærkerne F. V. A. og D. D. S. Titlen er med Undtagelse af den sidste Linie trykt med rød Farve.

Titelbladets Bagside udfyldes af et stort, smukt Træsnit fremstillende det danske Vaaben med Christian den Tredies

[1]) Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid, S. 66—67.

Kongetitel ovenover. Paa Foden ses Konstnerens Navn betegnet ved Monogrammet IVB.

Bladene Aij—A6 indeholde en Dedication til Christian den Tredie »*giffuet y Kiøbenhaffn M. D. XXXVI*«. Tausen omtaler først, at Hans Naades Fader, salige Hr. Frederik, med Guds Naade Konge til Danmark, mod mange store Herrers Villie baade inden- og udenlands, med sit eget kongelige Navns store Foragt og Fortalelse lod det hellige Evangelium med sin rette Forstand faa Indgang i Riget, beskyttede alle dem, som truedes og forfulgtes, og vel, hvis Leiligheden havde givet sig dertil, gjerne havde seet en god, skikkelig og skjellig Reformats i Kirken; Gud belønnede ham derfor med et godt og fredsommeligt Regiment, »*at han heed oc wor en sand Frederik*«, blev uskadt af allehaande Fjendskab og døde i en fredsommelig Alderdom. Tausen priser derefter Kong Christian, som overgaar sin Fader i sand Gudfrygtighed og alvorlig Nidkjærhed for Guds Lov og Christi Evangelium, og nævner det meget, som staar igjen og som hører til Kongens Embede at sætte i Værk: en god beqvem Reformats, Oprettelsen af Skoler og et retskaffent Universitet, at lærde Mænd maa faa ærlig Næring og Ophold og nyde de Privilegier og Friheder, som af Arilds Tid have været Sædvane; Klerkeriet, som synderlig skulde have Hu og Sind til boglige Kunster, har og synderlig været begavet af Herrer og Fyrster. Fremdeles maa der gjøres en god Skik paa Hospitaler og Sygehuse for Syge og Vanføre, en god Politi for Enker og Faderløse og i Almindelighed for den menige Armod. Men især maa der arbeides imod de mange svare Synder, som nu ere saa meget gængse og fri her i Landet: Hoer, Mord, Mandslæt, vrange og vildige Domme, Skjørlevnet, overflødigt Slemmeri og store forfængelige Eder, som man næsten slet ikke regner for Synd for deres Almindeligheds Skyld.

Men allerførst ligger der Magt paa, at Guds Ord »*med en wdwortes mundelig predicken holdes ved macht*«. Da nu Almuen

i Riget er saa grov og ulærd, og meget fattes endogsaa dem, der skulde være de viseste, Sognepræsterne, som skulde lære »*de wanwittige*«, saa har han »*aff predickerns raad oc tilskønd*« taget sig for at fordanske og med Kongens Villie og Samtykke at lade udgaa fra Prenteriet de Epistler og Evangelier, som tracteres for Folket alle Søndage og hellige Dage, med en maadelig Udlæggelse for samme Sognepræsters Enfoldighed her i Kongeriget.

De to følgende Blade, A7 og A8, indeholde følgende Fortale til »*Alle fromme oc vwillige lessere:*«

»*Dette arbeyd gode wenner er berammed, icke for deres skyld som noget høylig oc grundelig ere boglærde, oc y scriften synderlig øfuede oc wel forfarne, huilket forstandigt folk wel kan lettelig besinde. Men for dennom som icke haffue saare studeret, oc ey meget haffue hørd aff den hellige scrifftes wdlegning, synderlig dennom huilke dog ere beskickede till att lære andre, oc wilde wel gierne giøre det beste, men hafuet icke wdi formuen, Att de mue her med haffue nogen tilwissning oc fast grund att behielpe seg med.*

Derfor beder ieg alle oc hwer serlestes tage alting y den beste mening, oc inthet altho snart døme till det werste, huilket somme pleye gierne. For det er altyd lettere att døme en anden, oc forachte en andens arbeyd, end at giøre sielff noget got. Jeg haffuer med denne Postill icke seet høyt op, oc ey tenckt til her med att forнøye de wyse aande, men alleneste at rame enfoldige folkes tarff oc synderlig de Søgnepresters gafn oc nytte, som en groff oc enfoldig vnderwisning haffue behoff, till att affwerrie thoo skader, oc forfremme ett dubbelt gaffn, Att enfoldige willige prestmend bode motte bliffue wed deres tiænste, oc vlærd almow kunde worde lærd oc vforsømet. Thij ieg haffuer y sandhed fornommed oc forfaret y desse xij. eller xiij. aar, ieg haffuer predicket Euangelium, att mange haffue standet y stampe, oc ere y lærdom bleffne de samme de wore, icke aff nogen ond willie eller had til ordet oc den Euangeliske lærdom, men aff en wanwttig-

hed de fornomme oc følde y seg sielff, att de trøstede seg icke till att forneye oc giøre sine folk fylleste wdi de maade om de hadde taget wed den lærdom, derfor bleffue de som de wore, oc giende deres hiaard till den fælet, dyd som de sielff wiste wæyen best, oc bade dennom tro som deres forfædre, endog de wiste ey hwad det samme hadde weret.

Men her effter haabes meg att ingen skall med got skiel kunde orsage seg wdi de maade, Er willien god, da kan man her med behielpe seg, oc begrunde her aff saa meget, att en mand kan lære seg først sielff en heel vge, oc siden om søndagen lære sine sognefolk nogen sand oc wiss grund, da om troen, nu om gode gierninger, saa aff tolmodighed, effter som Euangelium wdi texten wdkreffuer. Oc endog texten haffuer wel flere oc adskillige puncter, huilke Sognepresten skal røre oc alle kortelig giffue tilkende, Dog skal han allermeest støde paa den grund, oc det maal dijd som Euangelium y sin text synderlig heden meeder oc skyder oc befale folket den att beholde fast att han faar dennom saa den at tygge oc tencke paa, intil de komme igien.

Epistlene oc Euangelia haffuer ieg y Texten saa fordansket, at de ocsaa kunde lesses for alteret y messen, oc begyndes lige som Titelene lyde, som der for staar optegnet, vnder de wonlige noder. Hwor ieg oc haffuer bemercket Capiteler hoss, at de mue kastet op y Bibelen, huilken alle gode Sognepreste skulle haffue her hoss, oc wenne seg saaledes till henne, thij hun er den rette grund oc rindende welde kiælde, der dette, oc alt andet som lærer sandhed at kende, er wdflodet«.

Derefter begynder Texten fra Blad I med første Søndag i Advent, og fortsættes til Blad CCXIX verso, Linie 15. For hver Dag anføres først Epistelen med en kort Disposition, delt ved Tal i Afdelinger; derpaa følger Evangeliet med en dertil hørende Prædiken. Blad CCXIX verso, Linie 16 følger: »*Registeret offuer denne Winterdeel*«; det slutter Blad 224, Linie 25. Nedenunder læses:

Tryct till Magdeborch | hoss Hanss Walther | M. D. XXXIX.

Den sidste Side er blank.

Titlen paa den anden Del er:

Sommer-|delen aff Postil-|len berid aff M. Hans | Taussen, Predickere y | Kiøbenhaffn. | Cum Gratia et Priuilegio. | M. D. XXXIX.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 338 Blade, nemlig Titelbladet, Foliering fra **I** til **CCCXXIX** og 8 Blade, som ere ufolierede. Signaturen er **aij—vvij**. Udstyrelsen er i det Hele ganske som i Vinterdelen. Titlen er trykt med sort Farve; paa Titelbladets Bagside er det samme Vaaben aftrykt i Træsnit, som er benyttet i første Bind. Texten begynder Blad **I** og fortsættes til Blad **CCCXXIX** nederst. Paa Bagsiden af dette Blad begynder: »*Registeret offuer denne Sommerdeel*«, hvilket slutter Blad 338, Linie 11. Under et lille Træsnit med tre Vaabner: de oldenborgske Bjælker, de tre Løver og Delmenhorsts Kors læses:

Tryct till Magdeborch | hoss Hanss Walther oc wel | med storr flytt corrigeret. | M. D. XXXIX.

Paa Bagsiden af dette Blad er aftrykt det samme Vaaben, som ses paa Titelbladets Bagside.

Bogen er udstyret med 42 Træsnit, for det meste lige de, som findes i Vinterdelen af Postillen; dog ere ikke faa af dem udførte med mindre Smag og Færdighed. Kun et af dem (Blad **XX**vo) er mærket: **. M . D. V. . III. — I. W. F. V. A.**

Passions-Historien har følgende Titel:

Wor Herres Je-|su Christi Hellige Pas-|sies oc pinsels hystori ord fra | ord wddragen af alle iiij Euan-|gelister med en føye forklaring | aff M. Hans Taussen. | Jesai. LIII. | Han er for wore misgierninger | saaret, Oc for wore synder er | han slagen. | Straffen er lagd paa hannom | att wy motte haffue fred. | Oc wed hans soer ere wy bleff-|ne sonde.

Bogen bestaar af 68 Blade; de første 8 ere upaginerede, derefter følger en Foliering fra **I—LVIII**, derefter 2 upaginerede Blade. Signaturen er **Aij—Ij**. Udstyrelsen er ganske som i Vinterdelen af Postillen. Titelbladet er forziret med samme Ramme som Postillens Titelblad; i Bogen findes i Alt

15 mindre Træsnit, fremstillende Hovedmomenterne af Lidelseshistorien.

Blad Aij begynder en Hilsen fra »*Hans Taussen till alle danske enfoldige sogne prester*«: Tausen har nu tjent dem med en stakket Postil til alle Søndage og Høitider Aaret om; men for at Intet skal mangle af hvad en Sognepræst skal prædike og lære sit Sognefolk »*synderlig paa landsbyerne, der som bode presterne oc folkene pleye gierne almindig att wære enfoldigste*«, da har han tilføiet den hellige Historie om vor Herres Jesu Christi hellige Pinsel, og fattet den sammen i 6 Prædikener, hver til sin Dag i Dimmelugen, »*Att mand saa maa hafue den gantske text oc den hele Passij att lese paa langfridag for folket, oc saa wel Palmesøndag huor mand saa wil, lige med de samme noder wnder de adskillige toner, som pleyer at skie. Thy haffuer ieg oc icke distingueret texten med sine tilburlige puncte effter sententzen Men altyd naar noden skal skifftes da haffuer ieg sett denne punct*) *naar Jesu ord fylle effter den, da gaar tonen nederlig. Naar Apostlerne eller Jøderne eller nogen anden person tall, da gaar hun høyt, ellers gaar hun medelmode med Euangelisterns ord*«. Tausen havde havt i Sinde at føie en videre Forklaring til, men det var blevet formeget, derfor har han foruden Historien blot optegnet de mærkeligste Punkter og Artikler, og derved givet navnlig dem i Kjøbstæderne bedre Aarsag til at tale; tillige har han tilføiet den hellige Historie om Christi Begravelse og Jordefærd for den sjette Prædiken om Løverdagen. Denne Fortale, »*Aff Roschilde den Søndag Judica* (ɔ: 7 April) *Aar effter Guds byrd M. D. XXXVIII*« slutter Blad Aiij verso, Linie 10. Derefter følger: »*Een føye fortale oc indgan til Paszen*«, som fortsættes til Blad A8, Lin. 13. Paa Bagsiden af dette Blad læses: »*Wor Herres Jesu Christi Pinsels histori effter de fire Euangelister*«. Nedenunder et Træsnit. Fra Blad I begynder saa Texten, der slutter Blad 59, Linie 14. Derefter læses: »*Soli Deo immortali gloria*«. Nedenunder er aftrykt det samme lille Træsnit, hvori ses tre Vaabenskjolde med de

oldenborgske Bjælker, de tre Løver og Korset for Delmenhorst. Paa Bagsiden af dette samme Blad læses: »*Register offuer nogle faa artickle y denne passies historij*« — ialt kun 8. Nedenunder læses:

Tryct till Magdeborch | hoss Hanss Walther | M. D. XXXIX.

Blad 60 læses: »*Denne figur skulde stoet fore y denne passies text wdi sin bequemme sted men hwn wor icke berid oc wdsknid paa den tid etc.*« Træsnittet, som er aftrykt nedenunder, forestiller Christus der beder til Herren, medens Disciplene sove: »*kand denne kalk icke hafues meg fordrag, etc*«; det hører til Blad II.

I det store kongelige Bibliothek findes: af Vinterpostillen + Passionshistorien 2 Exemplarer, det ene har tilhørt Hielmstierne; af Vinterpostillen alene 1 Exemplar, som har tilhørt Hielmstierne; af Sommerpostillen 2 Exemplarer, af hvilke 1 har tilhørt Hielmstierne; af Passionshistorien alene 3 Exemplarer, af hvilke 1 har tilhørt Hielmstierne[1]). Det kan mærkes, at i et af disse Exemplarer læses Bl. 60, Lin. 5: »*wdsnid*«, medens der ellers læses: »*wdsknid*«. Alle disse Exemplarer ere complette. I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes 1 Exemplar af Vinterpostillen + Passionshistorien, Titelbladet i den første Bog mangler; 1 meget defect Exemplar af Sommerpostillen. I Karen Brahes Bibliothek findes 1 Exemplar af Vinterpostillen + Passionshistorien og af Sommerpostillen[2]); Exemplarerne ere complette.

Auctionspriser paa disse Bøger kan der ikke nævnes mange af. Efter Thomas Bang betaltes et Exemplar af begge Parter med 2 ℔ 4 ß. Vinterpostillen kostede efter Gram 1 Rd. 4 ß. Et defect Exemplar af Vinterpostillen kostede efter Langebek 5 ℔ 4 ß; hans Exemplar af Passionshistorien kostede 1 Rd. 2 ℔ 2 ß; et defect Exemplar af Passionshistorien tilligemed et Exemplar af P. Tidemands Hierusalems Forstyrrelse betaltes med 2 ℔ 2 ß[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 559, Nr. 1—2; S. 550, Nr. 61.

[2]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 57.

[3]) Catalogus libror. *Th. Bangii*, Blad bb4 verso, Nr. 148—49. Bibliotheca

Exemplarer indeholdende alle Delene forekomme meget sjelden i ældre Bogcataloger. At Resen eiede dem alle, er næsten en Selvfølge [1]).

Skjønt Tausen anses for at have været en dygtig Prædikant, blev hans Postil dog ikke udgiven oftere; heller ikke enkelte Afsnit af den ere blevne optrykte før i Aaret 1836, da Skiærtorsdag Formiddags Prædiken blev optrykt som en Prøve paa danske Prædikener fra Reformationstiden, tilligemed Brudstykker af Tausens Dedication og Fortale [2]).

Joh. Møller nævner en Udgave af Tausens Postil trykt i Kjøbenhavn 1539. Han henviser ikke til nogen Kilde; det er rimeligt, at han har fundet en saadan Udgave nævnet i en Bogfortegnelse, hvor Trykkested og Aar er anført urigtigt [3]).

1539.

A. Corvinus's Postil,

oversat paa Dansk af Petrus Parvus Rosæfontanus.

Hans Barth. Roskilde.

Anton Corvinus (Rabe) f. 1501 i Stiftet Paderborn, d. 1553 i Hannover, førte et meget bevæget Liv, idet han, der var den evangeliske Kirke ivrig hengiven, blev brugt i mange forskjellige Virksomheder i forskjellige tydske Lande. Af hans mangfoldige Skrifter fandt navnlig det Bifald, som han udgav 1535, medens han docerede Theologi ved Academiet i Marburg, nemlig: »*Korte vthlegginge der Euangelien, so*

Grammiana, S. 774, Nr. 8359. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 411, Nr. 2658; S. 410, Nr. 2642; S. 411, Nr. 2659.

[1]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 149, Nr. 43—45.

[2]) *Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid*, Odense 1836, S. 66—75.

[3]) *Møller*, Cimbria literata, II, S. 889.

vp alle Sondage, dorch dat gantze jar gepredigt werden, vor de armen Parhern vnde Husueder«. Denne Bog udkom i Leipzig forsynet med en Fortale af Luther, en Dedication til Landgrev Philip af Hessen, og en Del Afbildninger — det er ganske de samme Tegninger, hvorefter de Træsnit ere udførte, der findes i Tausens Postil. Aaret efter udkom en ny Udgave i Magdeborg, ligeledes en latinsk Oversættelse, 1539 udkom en dansk Oversættelse, 1550 en engelsk. Den danske Oversættelse er besørget af Petrus Parvus Rosæfontanus; han var Professor ved Kjøbenhavns Universitet, men i Aarene 1538—39 synes han midlertidig at have trukket sig tilbage, uden at Grunden hertil vides[1]).

Titlen paa den danske Oversættelse er følgende:

Postilla offuer de | Søndagis Euan|gelia, som falde | om alt Aarit. | ℭ For de fattige Sogne-|prester oc Hwssfædre bescreffuen aff | Antonio Coruino. | Och vdsæt paa ræt Danske aff | Petro Paruo Rosæfontano. | M. D. XXXIX.

Skriftet, som er i Octav-Format, bestaar egentlig af 2 Dele, den første gaar fra Advent til Faste, den anden fra Paaske til 24de Søndag efter Trinitatis. Den første Del bestaar af 87 Blade; de fire første Blade ere upaginerede, derefter følger en Foliering fra ij til lxxx, endelig 3 upaginerede Blade. Signaturen er *iij, A—Lij. Bogen er trykt med Schwabachere, i to Størrelser, Liniernes Antal paa Siderne er 23 eller 31 foruden Overskriften. Omkring Titlen, som tildels er trykt med rød Farve, er anbragt den ovenfor S. 182 beskrevne Ramme.

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder en Fortale af »*Peder Paruus*«. Det havde været hans Hensigt, at ledsage Bogen med en Undervisning om nogle besynderlige Stykker, som berøre baade det timelige og evige Velfærd, fremdeles vilde han have givet Oplysning om, hvilken Fremgangsmaade han

[1]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, 1537—1621, I, Kbh. 1868—1869, S. 544—45.

har fulgt ved Oversættelsen af denne Corvins Postil, hvorfor han ikke har holdt sig til det tydske Exemplar alene, heller ikke til det latinske alene, men snart til det ene, snart til det andet, eftersom det læmpeligst og bedst kunde falde paa vort danske Maal, det simple og ulærde Folk, som hverken veed Latin eller Tydsk, til en klarere og lettere Forstand. Fremdeles vilde han have oplyst, hvorfor han ikke nøie har fulgt Texten, men udeladt noget af de første Evangelier, men — »*det waar icke Prenteren paa denne tiid beleyligt, Alt sammen det, effter mit sind afstæd komme*«. Det maa nu opsættes til beleiligere Tid. »*Jeg beder och formaner dig, for det broderlige forbund, som ieg met dig oc alle Christne haffuer i een ræt troes enighed, at du annammer dette mit lille arbeyde, som ieg haffde at fordanske denne Coruini Postille, i lige saadan maade, som du wilde ath ieg skulde gøre wed deg, om du waare i min och ieg i din stæd*«. Fjerde—sjette Side indeholder Luthers Fortale, syvende og ottende indeholder Corvinus's Dedication til Landgrev Philip af Hessen. Derpaa begynder Texten fra Blad (I) til Blad lxx verso, Linie 4. Endelig følger: »*Ith kort Register offuer de Søndagers Euangelier, som falle fra Aduent och til Paaske*«. Registret slutter Blad 83 verso, Lin. 18.

Den anden Del har følgende Titelblad:

(Et Blad) *Kortte vdleggel-|ser paa de Søn-|dagers Euangelier, som | fra Paaske oc indtil | Aduent bliffue | predickede. | ¶ For de fattige Sogne-|prester oc Hwsfædre, bescreffne ved | Antonium Coruinum. | Oc vdsætte paa ræt Danske wed | Petrum Paruum Rosæfontanum | M. D. XXXIX.*

Denne Del bestaar af 117 Blade, nemlig først Titelbladet, udstyret ganske som første Dels, derefter et upagineret Blad, en Foliering fra ij (ɔ: 3 Bl.) til Cxi, og 5 upaginerede Blade. Signaturen er fortløbende fra første Del, nemlig A—Zv, Aa—Miij (ɔ: Xmiij), (fra Signaturen Q er Bogen formeret i Qvart-Format). Texten begynder Blad (I) og fortsættes til Blad

Cxi verso, Linie 18. Derefter følger Registret indtil Blad 115 verso, Lin. 17. Nedenunder læses:

Prenttet i den Konninglige Stad | Roschilde, aff mig Hans Barth, den Frid-|dag næst for S. Lauridtz dagh | Anno, M. D. XXXiX.

Det sidste Blad er blankt.

Den danske Oversættelse af Corvinus's Postil er nu en overordenlig sjelden Bog. Kun 2 Exemplarer kjendes, af hvilke det ene bevares i det store kongelige Bibliothek, det er ikke i god Stand og er defect, idet i anden Del Bladene **rvij** og **xxiv** mangle; det andet Exemplar bevares i Karen Brahes Bibliothek i Odense [1]).

Bogen maa længe have været meget sjelden; hverken Resen, Langebek, Hielmstierne eller Klevenfeldt har eiet den. Thott har besiddet et Exemplar, og et Exemplar betaltes 1847 efter R. Borch med 2 Rd. 1 ℔ [2]).

1539.

Christiern Skrok, Prædiken om Troen og hendes Kraft.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

I det Foregaaende er Christiern Skroks Navn flere Gange nævnet, idet han, da der stredes om Præsterne maatte gifte sig, deltog i Striden og udgav et Par Skrifter i den Anledning. 1536 blev han Præst i Svendborg; han virkede her i en lang Række Aar, men hans literære Virksomhed ind-

---

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 58.

[2]) Bibliotheca *Thottiana*, II, S. 714, Nr. 19,783. Fortegnelse over *Rasm. Borchs* Bogsamling, S. 55, Nr. 1409.

skrænkede sig til Udgivelsen af en af Luthers Prædikener og en af sine egne. Denne sidste er et lille Arbeide, men dog mærkeligt, fordi det er den eneste originale danske Prædiken[1]) fra Reformationstiden, der er udkommen særskilt. Den handler om Retfærdiggjørelsen ved Troen, »*det allerhøgeste stycke, som wor siæls velfærd paa henger*«.

Titlen er:

Een Sermon, om Troen | *oc hendis krafft, ved huil|ken Gudt rætferdig giøre* | *alle menniske for seg, oc* | *tager dem i sin hellige* | *gunst oc nade* | (et Blad) | Ɑ *Christiernus Scroch Anno domini* | *M. D. XXXVij* | *J H S*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 12 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Ciij**. Paa Titelbladets Bagside begynder Skriftet med Texten, om hvilken Prædikenen dreier sig, nemlig Brevet til Galaterne, C. III, V. 6—9. Prædikenen fortsættes til Blad C4, Lin. 6. Derefter læses:

Prentet i Kiøbmenhaffn aff
(Et Blad) *Hans Wyngaard. Anno.* (Et Blad)
M. D. XXXjX.
(Et Blad)

I det store kongelige Bibliothek bevares 1 Exemplar af denne Bog, det blev i Aaret 1745 foræret af Secretair von Bergen til det kgl. danske Selskab[2]). I Karen Brahes Bibliothek findes nu 1, tidligere 2 Exemplarer. Ellers forekommer Skriftet sjelden i ældre Bogcataloger; Resen eiede det[3]).

Et lille Brudstykke er blevet optrykt 1836[4]).

---

[1]) I *Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid*, siges S. 70, at »dette Skrift ikke egentligen kan kaldes en Prædiken«. Men Forfatteren har jo kaldet det »en Sermon«, og saa kan der vist ingen Tvivl være om, at det er en virkelig holdt Prædiken.

[2]) Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvext, Kbh. 1748, S. 111, Nr. 25.

[3]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 108 og 121. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 149, Nr. 49.

[4]) Stemmer fra den danske Kirkes Reformations Tid, S. 75—76.

1539.

Peder Tidemand, Jerusalems Forstyrrelse.

Hans-Walther. Magdeborg.

Af alle de Skrifter, der udkom paa Reformationstiden i Danmark, er denne lille Bog et af dem, som har havt de fleste Læsere. Vel udkom det kun en Gang senere i en selvstændig Udgave, Kjøbenhavn 1617, men som Tillæg til to andre Skrifter blev det oftere optrykt. Skildringen af Jerusalems Erobring og Ødelæggelse, som Peder Tidemand har udarbeidet efter Josephus's Fortælling, blev nemlig optagen som Tillæg til Bugenhagens Bog om Christi Pines, Døds og Opstandelses Historie, som Peder Palladius havde oversat paa Dansk, og ligeledes som Tillæg til Hans Thomissøns Psalmebog, og den fulgte med disse Skrifter i flere Udgaver lige til 1662.

Bogens Titel er følgende:

Hierusa-|lems iemmerlige | oc ynckelige forstøring | oc øde leggelse, for-|dansket aff | Peder Tydemand | M. D. XXIX.

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 15 Blade, upaginerede, signerede Aij—Bv. Den er trykt med smaa Schwabachere, 34 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den samme træskaarne Ramme, som er anvendt til Titelbladet af Tausens Postil.

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder en Fortale: »*Peder Tydemand till Læseren*«. Vi skulle forstaa denne Jerusalems iammerlige Ødelæggelse saaledes, at den først skal være os et besynderligt Exempel og Speil paa Guds store Vrede mod alle ugudelige Mennesker, som foragte, bespotte og forfølge hans Ord. Naar Gud saa haardt har straffet det jødiske Folk, som han kaldte sit eget Folk, som paa Manddommens Vegne hørte Christus selv til, saa vil han meget mere straffe os

Hedninge, hvilke Evangelium af besynderlig Gunst og Naade er meddelt, dersom vi ikke annamme det og rette os efter det. »*Der næst haffue wy denne store trøst oc husualelse y det wy see det Jødeske Regemente saa were ødelagt oc oprucht at wy wide oss hedninge nu wisseligen at were Guds folk saa mange som rettelige troo paa Jesum Christum*«.

Texten begynder Blad Aiij og fortsættes til Blad B7, Linie 24. Hele Side Bv verso udfyldes af et Træsnit forestillende forneden Jerusalems Ødelæggelse, foroven ses Himlen, en Engel holder det Ny Testament aabent, bagved ham spille 4 Personer paa Harper, paa begge Sider af ham ses Engle og Evangelisternes Symboler; ovenover ses Lammet med Fanen omgivet af en stærk Solgissel. Paa Bagsiden af dette sidste Blad læses:

Tryct till Mag-|deborch hoss Hanss Wal-|ther, Oc wel flyttelig | corrigeret. | M. D. XXXIX. | XXXIII. (sic!) *dag Augustj.*

I det store kongelige Bibliothek bevares 3 Exemplarer af denne Bog, af hvilke de 2 have tilhørt Hielmstierne[1]); et af dem er indbundet sammen med Tausens Postil og Passionshistorie. I ældre Bogcataloger finder man Bogen meget sjelden nævnet. Et Exemplar betaltes efter Langebek med 2 ℞ 10 ß, et andet indbundet med Tausens Passionshistorie fra 1539 kostede 2 ℞ 2 ß. Thomas Bartholin og Biskop Harbo eiede hver et Exemplar, men hverken Resen eller Karen Brahe har havt Bogen i deres rige Bibliotheker[2]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 647, Nr. 16; det andet Exemplar er ikke anført i dette Catalog.

[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 438, Nr. 3194; S. 411, Nr. 2659. Catalogus libror. *Th. Bartholini*, S. 115, Nr. 51. Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 165, Nr. 1041.

1539.

Lud. Prig, Carmen de coronatione Christiani Tertii.

Joseph Clug. Wittenberg.

Christian den Tredie blev med sin Dronning kronet i Kjøbenhavn den 12 August 1537. En hamborgsk Lærd, som tillige var Digter, Ludolph Prig, forfattede en Beskrivelse over Festligheden, som udkom 1539. To Aar efter fik Forfatteren Ansættelse ved Kjøbenhavns Universitet som »Professor artium et philosophiæ«, men allerede Aaret efter opgav han denne Plads. Hans Liv kan forfølges endnu et Par Aar, men derefter tabes han af Syne[1]). Han dedicerede Digtet til Joh. Saxe, en Holstener, som dengang var Professor i Wittenberg, og omtaler i Dedicationen, at det var ham og Philip Melanchthon, der havde opmuntret ham til at udgive sit Arbeide. Beskrivelsen af Kronings-Høitidelighederne er ret livlig; det er tydeligt, at han selv i Kjøbenhavn har været Vidne til dem.

Bogen udkom med følgende Titel:

De Coro|natione Serenissimi | et Potentissimi Prin-|cipis ac Domini, D. Christia-|ni tertij, Daniæ, Noruegiæ, | Gottorum, Vuandalorumque &c. | Regis, Schlesuici, & Holsatiæ | &c. Ducis, Comitis ab | Oldenburg &c. | carmen au-|thore | Ludolpho Priggio Hamburgensi. | Anno. | M. D. XXXIX.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 10 Blade, upaginerede, signerede Aij til B. Den er trykt med latinske Bogstaver, 25 Linier paa Siden. Texten begynder Side Aij og slutter Blad B2, Linie 16. Derefter: »*Finis*«. Paa Bagsiden af

---

[1]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, 1537—1621, I, S. 628—29. *H. Schröder*, Lexikon der hamburgischen Schriftsteller, VI, S. 128.

dette sidste Blad er Dedicationsdigtet af Ludolph Prig til Joh. Saxe trykt. Nedenunder læses:

Impressum Vitebergæ per | Josephum Clug.

Af denne Bog kjendes nu kun 1 Exemplar, der findes i det store kongelige Bibliothek og har tilhørt Hielmstierne. Sandsynligvis har han kjøbt det paa Auctionen efter Langebek, hvor et Exemplar blev betalt med 4 ℔ 1 ß [1]).

Digtet er i de nyere Tider blevet optrykt 2 Gange, 1831 og 1834 [2]).

1539.

Dansk Oversættelse af Kirkeordinantsen.

Hans Barth. Roskilde.

Denne danske Oversættelse af Kirkeordinantsen tillægges almindelig Peder Palladius. Hvis Meningen med at udgive Ordinantsen i Modersmaalet var, at gjøre den endnu mere bekjendt end den kunde blive det ved den latinske Udgave, da opnaaedes Hensigten ikke ganske; thi netop samme Aar, 1539, holdtes der en Herredag i Odense, hvor Kirkeordinantsen blev underkastet en Revision [3]), der førte til en ny noget afvigende Ordinants, som dog først udkom 1542.

Titlen paa Oversættelsen fra 1539 er følgende:

(Et opadvendt Blad) *En Ordinantz | hworledis Kircke-|tiensten skal hol-|des vdi Danmarcks oc | Norges riger, oc de her-|tug*

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 832, Nr. 107. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 469, Nr. 3827.

[2]) *Münter* og *Werlauff*, Aktstykker vedkommende Christian den Tredies Kroning, Kbh. 1831, S. 33—44. Scriptores rerum Danicarum, VIII, Hafn. 1834, S. 505—14.

[3]) Se herom *Engelstofts* Afhandling om Kirkeordinantsens Historie i Ny kirkehistoriske Samlinger, II, S. 385 ff.

deme til Sleswig oc Holsten. | (En Stjerne) *Aar effter gudz byrd* (En Stjerne) *M. D. XXXVII.*

Bogen bestaar af 95 Blade, som alle ere upaginerede og ufolierede; Arkene ere signerede Aij til S, nogle af dem med 8 Blade, de fleste med 6 Blade. Bogen er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Den er tydelig, men noget smudsig trykt, Udstyrelsen er i det Hele temmelig tarvelig. Titelbladet er omgivet af den samme Ramme, som er omtalt ovenfor S. 182.

Paa Bagsiden af Titelbladet begynder Christian den Tredies Kongebrev af 2 September 1537, det slutter Blad A8 verso. Ordinantsens Text begynder Blad B og fortsættes til Blad S3 verso, Lin. 7. Midt paa denne Side læses:

Trycht wdi den Kongeli|ge Stadt Roschyld aff meg | Hans Barth | M. D. XXXIX.

Af denne Bog ere nu 2 Exemplarer bevarede; det ene findes i det store kongelige Bibliothek, det andet i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn. Dette Exemplar har tilhørt Luxdorph, som kjøbte det paa Auctionen efter Klevenfeldt for den usædvanlige Pris 20 Rdl. 1 ℔ [1]).

I ældre Bogsamleres Cataloger forekommer denne Bog meget sjelden; Uldall eiede et Exemplar [2]). Mulig kunde Bogen paavises i flere Bogcataloger, men baade Titlerne og Aarstallene angives med Usikkerhed, saa at man ikke kan stole paa dem. Navnlig giver Titelbladets Aarstal, 1537, let Anledning til at forvexle denne Oversættelse med den latinske Udgave af Ordinantsen fra dette Aar.

---

[1]) Bibliotheca *Luxdorphiana*, I, S. 311, Nr. 900, »corio Turc. nigro, fol. deaur. Editio rariss«. Museum *Klevenfeldianum*, S. 186, Nr. 722.

[2]) Bibliotheca juridica (*Uldalii*), Havn. 1803, S. 320, Nr. 205.

Langebek har under Aaret 1539 nævnet[1]): »*Pater noster seu Commentar. in Orationem Dominicam* *Joh. Tausani. Witebergæ 1539 in 8vo*«. Som sin Kilde henviser han til Joh. Møller[2]), der anfører et saadant Skrift blandt Tausens »Scripta Danica inedita« og som Kilde tilføier »*Catall*«. En saadan Bog er nu ikke mere bevaret og det kan være tvivlsomt, om Aarstallet hos Møller er rigtigt. Møller har ikke kjendt Udgaven trykt i Wittenberg 1552, som endnu er bevaret (i Hielmstiernes Samling). Paa den anden Side kjender Røn[3]), som saavidt man kan see, har en omtrent fuldstændig Fortegnelse over Tausens Skrifter, ikke Udgaven fra Wittenberg 1539, men kun den fra Wittenberg 1552. I denne sidste Udgave er der ikke nogensomhelst Hentydning til at det er en ny Udgave af en ældre Bog. Det kan vistnok være tvivlsomt, om Tausens Forklaring over Fader Vor allerede er udkommen 1539, selv om man finder en saadan Udgave anført i Cataloget over Matthias Foss's Bøger (1685)[4]) umiddelbart efter Tausens Postil fra 1539. En Trykfeil kan her let have indsneget sig.

Langebek har ligeledes under Aaret 1539 anført en Bog med Titel: »*Petri Laurentii Liber de reformatione Missæ ceterarumque ceremoniarum ecclesiasticarum. Malmogiæ 1539*«. I sine skrevne Notitser har han som Kilde anført: »*Molleri Spicil p. 41. ex Lyscandro. NB. om ikke den samme som Wormordsen har sat Fortale for*«. Da Lyscander er Kilden, tør man ikke ubetinget fæste Lid til denne Titel. Sonnenstein Wendt har gjort opmærksom paa, at den Bog, der sigtes til, ikke godt kan være nogen anden end »Malmøbogen« fra 1529 (se første Bind, S. 39b) og derved er man hidtil bleven staaende[5]).

---

[1]) Vidensk. Selsk. hist. Almanak, 1765.
[2]) *J. Moller*, Cimbria litterata, II, S. 889.
[3]) *Røn*, Sciagraphia Joh. Tausani, S. 125.
[4]) Catalogus librorum *Matth. Fossii*, Hafn. 1685, S. 207, Nr. 45.
[5]) *Sonnenstein Wendt* i Ny kirkehistoriske Saml., II, S. 209, Anm. 130. *H. Rørdam*, Malmøbogen af Peder Laurenssen, Kbh. 1868, S. Lxv [1]).

Langebek har under Aar 1539 opført en anden Udgave af Povel Eliesens Skrift: »*Huore krancke ...... menniske skulle tracteris*«. Det er tidligere vist[1]), at denne Udgave efter al Sandsynlighed slet ikke har været til, idet Langebek er bleven vildledet af Linds Catalog over Karen Brahes Bibliothek.

Langebek har fremdeles under Aar 1539 opført et Skrift af Frands Wormordsen med Titel: »*Underwiisning huorledes fattige skal medhandles och besørges, 1539*«. Idet Ingen tvivlede paa, at Langebek havde denne Titel fra en god Kilde, have næsten alle følgende Literærhistorikere stadig fortalt, at Frands Wormordsen 1539 har udgivet en Bog om dette Emne. Men det lader sig med megen Sandsynlighed paavise, at Frands Wormordsen næppe har forfattet et saadant Skrift.

Det maa først bemærkes, at man forgjæves vil søge om Oplysning om et saadant Skrift hos nogensomhelst Forfatter. Langebek er den eneste Kilde, men hvilken er hans Kilde? Det er efter hans haandskrevne Notitser atter Linds daarlige Catalog over Karen Brahes Bibliothek, hvor den anførte Titel virkelig staar at læse. Men skulde det nu ikke være muligt, at Lind har begaaet en lignende Feil som Olivarius, der har fortalt, at Povel Eliesens Undervisning om at tractere kranke Mennesker, som udkom første Gang 1528, atter udkom i Malmø 1539 og at denne Udgave fandtes i Karen Brahes Bibliothek? Forholdet vilde da blive følgende: I Karen Brahes Bibliothek findes et Bind indeholdende 2 Bøger, den første Frands Wormordsens Haandbog om Messen, Malmø 1539, den anden Povel Eliesens Undervisning etc., hvis sidste Blad med Trykke-

[1]) *C. Bruun*, Aarsberetninger og Meddelelser fra det st. kgl. Bibl., I, S. 364.
[2]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 112 og 132.

sted og Aarstal mangler, men som er trykt 1528 i Kjøbenhavn. Den første Bog opførte Lind sammen med lignende rituelle Bøger, den sidste, til hvilken han skjødesløst angav Frands Wormordsen som Forfatter, og om hvilken han sagde, at den var trykt i Malmø 1539, idet han overførte den første Bogs Forfatter, Trykkested og Aar til den anden, opførte han sammen med nogle lignende Skrifter — Trøsteskrifter for Syge og Døende. Langebek, der aldrig personlig har gjennemgaaet Bøgerne i Karen Brahes Bibliothek, optog da, uden at tvivle om Rigtigheden af hvad der stod i det trykte Catalog over det, denne Bogtitel og dermed blev den paa en Maade slaaet fast som virkelig.

I ethvert Tilfælde maa en Titel som den, Langebek har anført, benyttes med stor Mistænksomhed[1]). Er det ikke allerede paafaldende, at Frands Wormordsen næsten skulde have brugt den samme Titel som Povel Eliesen?

Endnu findes 2 Bøger nævnede under Aaret 1539, om hvilke enhver Underretning savnes, og hvoraf ingen Exemplarer kjendes:

2den Udgave af Bugenhagens latinske Oversættelse af »*Instructio visitationis Saxonicæ*«, som skal være udkommen i Wittenberg 1539, anført af Joh. Moller[2]),

Jus Cimbrium Belgice, 1539, anført af Alb. Bartholin[3]).

---

[1]) *Sonnenstein Wendt* har allerede udtalt sin Tvivl »huruvida Frans Wormorsen verkligen utgifvit någon sådan skrift« i Ny kirkehist. Saml., II, S. 208.

[2]) *Joh. Moller*, Cimbria literata, III, S. 115.

[3]) *Alb. Bartholin*, De scriptis Danorum, S. 126.

1540.

Christian den Tredies Berganordning for Golmsberg i Norge.

Wolf Meyerpeck. Zwickau.

I den norske Bjergværksdrifts Historie spiller denne Bog en Rolle, fordi den indeholder den første saakaldte Berganordning. Golmsberg antages for at være en fordreiet Form for Guldnæsberg, der ligger i Øvre-Telemarken i Sillejords Præstegjæld. Det var en Sachser, Hans Glaser, som Christian den Tredie benyttede til at sætte dette Bjergværk, et Kobberværk, i Gang, og det er ham, som i Sachsen fik udarbeidet denne Anordning, der, efter at være forelagt og vedtaget paa en Herredag i Odense 1539, Aaret efter blev trykt i den sachsiske By Zwickau.

Bogens Titel er følgende:

Bergkordnung des | Löblichen newen Bergkwergs, | auff dem Golmsbergk, im | Königreich Norwegen. (Vignet) | *Anno domini. M. D. XL.*

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 48 Blade, upaginerede, signerede Aij—Mij. Den er trykt med Schwabachere, 30 Linier paa Siden. Vignetten paa Titelbladet fremstiller i et stort Træsnit det danske Vaaben.

Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt et lille Træsnit, som forestiller Arbeidere i en Bjergværksgrube; udenom læses: »*Das Löbliche Bergkwerck auff dem Golmsbergk, sampt den zugehörenden gebirgen im Königreich Norwegen*«. Blad Aij indeholder en Slags Fortale, udateret, i hvilken Christian den Tredie udtaler sin Glæde over at Bjergværksdriften er kommen i Gang i Norge, og derfor indbyder Folk til at nedsætte sig ved Gølmsberg, hvor man nylig har anlagt et Værk med sølvrigt Kobber; det er imidlertid nødvendigt, at den hele Styrelse af

Arbeidets og Arbeidernes Forhold ordnes ved Lov, derfor har han udgivet en Forordning, som han har ladet trykke, og hvis Bestemmelser Enhver, der vil bruge Bjergværket, uvægerlig maa underkaste sig. Blad Aiij—A4 indeholde: »*Freiheiten des Bergkwergs auffm Golmspergk*«, dateret: »*Odensehe, am Montage nach Corporis Christi* (ɔ: 9 Juni) *Anno M. D. XXXjX*«. Blad A4 verso læses en Angivelse af hvad Forordningens fire Dele indeholde. Texten følger derpaa fra Blad B—Biij, Linie 5. Derefter læses: »*Correctur dieser Bergordnung*«. Blad Biij verso læses:

Die Ordnung zum Leser.

Anthoni Beutther stellet mich
Wolff Meyrpeck hat gedrucket mich
Ins Reich Norwegen sigel ich
Die strass zum Reichtumb zaige ich
Hast lust, so magst erheben dich
Volg mir, es wird nicht rewen dich.

Gedruckt in der Chur|fürstlichen Stadt | Zwickaw, Im Monat Aprillen, | Nach Christi | Gepurt, | M. D. XL.

Paa Blad B4 er aftrykt det samme Vaaben, som ses paa Titelbladet. Bagsiden af dette Blad er blank.

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; paa sidste Side er trykt det Seefeldtske Vaaben, paa Titelbladet har W. J. Coyet skrevet sit Navn, paa Forsiden af Bindet er Luxdorphs Mærke trykt; i Cataloget over hans Bøger føies til Bogens Titel den Bemærkning: »*Liber paucis visus*« [1]). I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes et Exemplar, som har tilhørt M. T. Brünnich [2]).

Dette Skrift blev optrykt 1647, og er efter denne Udgave trykt i Oversættelsen af Kong Christian den Tredies Historie 1776 [3]). Det er blevet omtalt og tildels beskrevet af

---

[1]) Bibliotheca *Luxdorphiana*, I, S. 99, Nr. 358.
[2]) *M. T. Brünnich*, Kongsberg Sølvbergverk i Norge, Kbh. 1826, S. xxvi, Nr. 1.
[3]) *Krag* og *Stephanius*, Christian den Tredies Historie, I, Kbh. 1776, S. 702—744.

C. Deichmann, som 1771 skrev en Afhandling »om det gamle Norske Berg-Verk Golmsberg kaldet«,[1]) og 1819 af M. T. Brünnich[2]).

1540.

Det Ny Testament,

oversat paa Islandsk af Odder Godskalksøn.

Hans Barth. Roskilde.

Der fortælles, at Odder Godskalksøn, som var den lutherske Lære hengiven, begyndte paa at oversætte det Ny Testament paa Islandsk, men at han maatte stjæle sig til det, og derfor brugte en Kostald til Studerestue. Naar han manglede Papir, foregav han for Biskopen, at han afskrev de biskoppelige Statuter og de gamle Kirkelove, og han fik da saameget Papir, som han behøvede. Omsider blev han færdig med hele Oversættelsen, som efter Kongens Bud paa hans egen Bekostning blev trykt i Roskilde; men han fik en Hjælp ved et Kongebrev, som befalede, at »*alle vndersaathe*, *Bisper*, *prelather*, *Fogether*, *embedzmend*, *oc alle andre Geistlige och werdzlige*, *oc besynderligen thennem som bygge oc boo paa wort landt Island tilstede samme bøger at sellies*, *kiøbes*, *och bruges oc icke tilstede noger ther emod hinder eller forfangh att giøre eller skee lade vnder wortt hylleste oc naade*«.

Titlen paa denne Bog, den første islandske Oversættelse af det Ny Testament, som er udkommen, er følgende:

(Et Blad) *þetta er hid nya* | *Testament, Jesu Christi* | *eigenlig ord* oc *Euangelia huer hann* | *sialffr predikadi* oc *kendi*, *hier i*

---

1) *Vidensk. Selsk. Skrifter*, XI, S. 123—144.

2) *M. T. Brünnich*, Hist. Efterretn. om Norges Biergværker, Kbh. 1819, S. 71—78.

hei-|me, Sem hans postular oc *Gudz spi|alla menn sidan skriffudu. þau | eru nu hier vtlogd a Nor|rœnu, Gudi til loffs* oc | *dyrdar, enn almuga-|num til sœmdar* oc | *Salu hialpar.*

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 330 Blade, upaginerede, signerede Aij—Ziiij, a—svi. Den er trykt med meget smaa Schwabachere, 33 Linier paa Siden. Trykken er ikke god, navnlig ikke renlig. Titelbladet er omgivet af den samme Titelramme, som er beskreven ovenfor S. 182.

Paa Bagsiden af Titelbladet er trykt et Træsnit forestillende David syngende og spillende paa Harpe. Foroven og nedenunder læses forskjellige bibelske Citater. Blad Aij—A3, Linie 6 indeholde Christian den Tredies Brev (paa Dansk), dateret: »*wort Sloth Kiøbnehagen otthende dagen effther alle Helgen dagh* (ɔ: 8 Nov.) *Aar etc. M. D. xxxix*«. Paa Bagsiden af Blad A3 begynder Luthers Fortale og Efterretning om det Ny Testaments Indhold til Blad A7 Bagsiden, Linie 23. Med Blad A8 begynder Texten, som fortsættes til Blad siiij verso nederst. Blad sv—s7 verso nederst indeholder: »*Registrum huernen ffinnazt skulu pistlar oc Gudzspioll*« etc. Blad s8—s10 verso, Linie 8 indeholde en Efterskrift fra Oversætteren, uden at han har nævnet sig, mest af gudeligt Indhold, men tillige indeholdende en Undskyldning for Trykfeilene, da Bogtrykkeren var ukyndig i det islandske Sprog. Blad s10 verso, Linie 9 læses:

þryckt vti Konungligum stad Ros-|chylld af mier Hans Barth | *xii dag Aprilis, Anno* | *domini, M Dxl*

Af denne Bog, som nu er en stor Sjeldenhed, findes 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek. Det ene af dem, som er i en mindre god Stand, har tilhørt Hielmstierne, det andet, som er meget bedre bevaret, har tilhørt Luxdorph; de bære begge mange Mærker af flittige Læseres Fingre. Et Exemplar, med tilskreven Titel, er med Jos. Lorcks Bibliothek gaaet til Würtemberg[1]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 542, Nr. 49. Bibliotheca *Luxdorphiana*, I, S. 272, Nr. 115. Bibliotheca biblica Wurtembergica, IV, S. 113, Nr. 3924.

I ældre Bogcataloger vil man ikke ofte finde denne Bog nævnet. Resen eiede et Exemplar, Harboe tre, men alle defecte; Grev Thott et[1]).

Biskop L. Harboe skrev 1746 en lille literær Meddelelse om dette islandske Ny Testament; nogle Aar efter fik han atter Leilighed til at omtale det (Kongebrevet aftrykte han), og 1779 gav den flittige Bibel-Bibliograph Jos. Lorck en Beskrivelse af Bogen, idet han navnlig benyttede Harboes Bemærkninger[2]). Harboe har nemlig gjort et Udvalg af Exempler, som kunde vise, at Odder Godskalksøn har benyttet som Grundlag for sin Oversættelse baade Vulgata og Luthers tydske Oversættelse.

1541.

M. Luthers Prædikener: Hvorledes Loven og Evangelium skulle adskilles; Hvad Christus er for en Konge,

oversatte paa Dansk.

Hans Vingaard. Kjobenhavn.

Disse to Prædikener af Luther udkom tilsammen i Wittenberg 1532, 4°, 14 Blade. Hvo den danske Oversætter af dem er, vides ikke. Bogen udkom med følgende Titel:

Hworledis Lowen | oc Euangelium skulle ræt | grundelige ath skilies och forstaas | Item Hwad Christus er for een Kong, |

---

[1]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 292, Nr. 40. Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 235, Nr. 2251—53. Bibliotheca *Thottiana*, I, S. 224, Nr. 4560.

[2]) *L. Harboe*, Dänische Bibliothek, VIII, Copenh. 1746, S. 20—41, og i *Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab ere fremlagte*, V, Kbh. 1751, S. 237—39. *J. Lorck*, Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen, I, Koph. 1779, S. 203—7, 399—412.

*Oc huorledis det ér med hans Konge rige. | Aff Michee Prophetis V. Capitt. | Prediket aff Docter Morten Luther. | * Denne lille bog er alle Christne menniske | (som forstaar vaart danske tunge maal) | nyttelig oc meged nødtorfftelig ath lære och | wide til deris siælis salighed Faardi i henne | læris een hoed sum paa al waar sa- lighetz lærdom **

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede Aij—Ciiij. Den er trykt med gothiske Bogstaver af en lidt eiendommelig Tegning (saaledes ende m og n i Slutningen af et Ord med en lille Krumning indad, i Lighed med Christiern Pedersens Typer). 24 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside er trykt et Citat: »*Aff S. Pouels breff til de Gallater i det tredie Capittel*» (Vers 23—29). Blad Aij har Overskriften: »*Huorledis Lowen oc Euangelium skulle ræt grundelige ath skilies: Docter Morten Luthers predicken*». Denne Prædiken slutter Blad B6 verso. Blad B7 indeholder paa Forsiden denne Titel trykt med Missaltyper: »*Huad Christus er | for een kong, Och hwor|ledis det er mett hanss | Kongerige aff Mi|chee Prophetis | Femte Ca-|pittel*». Ovenover denne Titel er aftrykt en lille Træstok med Ornamenter, og nedenunder den en lignende: to Engle med et Skjold, hvori læses: *H W* og underneden *1541*. Texten begynder paa Bagsiden af dette Blad B7 og fortsættes til Blad C7 nederst; C7 verso er blank, men Texten afsluttes først Blad C8, Linie 3. Derefter læses:

Denne Christelige bog er Prentet i Kiø|benhaffn, aff Hans Wingaard i denne ny | Closterstræde boendis, och er hun faan-| geligt y Wiburg hoss Peer Sneck|er boendis ned wedt særen, som de | gaa til Burgewoldz Ferested. | Aar effter Gudz byrd. | M. D. xli.

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog er nu ikkun bevaret et Exemplar, som findes i Karen Brahes Bibliothek[1]). Skriftet er ikke fundet i ældre Bogcataloger.

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 106 og S. 107.

Langebek har under Aar 1541 opført som en selvstændig Bog: »*Et Skrift offuer Micheæ 5. som beviser, hvad Christus er for en Konge, oc hvorledes det er med hans Kongerige. Kiøbenhaffn 1541 in 8vo.*« Det er let at se, at det er det sidste Afsnit af den ovenfor beskrevne Bog, der er blevet betragtet som et selvstændigt Skrift, men det er tillige let at vise, hvorfra Langebek har denne Titel. Efter hans skrevne Notitser er nemlig *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek hans Kilde [1]). Lind har nemlig ladet sig forlede af det falske Titelblad, Blad 17, til af 1 Bog indeholdende 2 forskjellige Skrifter at gjøre 2 forskjellige Bøger.

1541.

Philip Melanchthon, Den rette Skilsmisse mellem den evangeliske og papistiske Lærdom,

oversat af Nic. Palladius.

Niels Schirlentz. Wittenberg.

I dette lille Skrift, som Philip Melanchthon udgav 1539, fremsatte han i en kort og tydelig Form Forskjellen imellem den gamle og den ny Kirkelære, idet han i 16 Stykker, »Skilsmisser«, stillede først den katholske og derefter den evangeliske Læres Hovedsætninger op imod hverandre. Skriftet blev oversat af Nicolai Palladius, som 11 Aar efter blev den anden evangeliske Biskop i Lunds Stift; det er det første literære Arbeide, som udkom fra hans Haand.

Titlen er følgende:

En Liden | bog som indeholler den | rette skelssmysse mellom den | rene Christelige Euangeliske ler-|dom, oc den vgudelige Pa

---

[1]) Anf. Skr., S. 107.

pisteske | lerdom, giort aff Philippo Me-|lanchtone oc vdset paa danske | aff Nicolao Palladio, simple | oc enfoldige faalck vti | Danmarkes riige till | nytte oc gaffn. | Wittemberg.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 18 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Ciiij**. Den er trykt med Schwabachere, 23 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme uden Eiendommelighed.

Blad **Aij** indeholder en ganske kort Dedication, skrevet i Wittemberg, fra Nic. Palladius til »*Erlig oc welforstandig mand, Mester Lesper Brochmand vti kiøbenhaffn Kon. Maiest. Secreterer*«. Palladius dedicerer ham Bogen, fordi han har Guds Ord og rene Lærdom kjær, gjerne forfremmer Guds Ords Tjenere til det Bedste, »*oc elsker besønderlig min kere broder Doctorem Petrum Palladium oc meg*«. Texten begynder Blad **Aiij** og fortsættes til Blad **Cij**, Linie 8. Efter følgende Udtalelse: »*Lucerna pedibus meis uerbum tuum, Fugite Idolatriam. Si quis aliud Euangelium docuerit Anathema sit*« [1]) læses følgende Overskrift: »*Om det helige Sacramente, wor Herris Jesu Christi legome oc blod v. Spørsmaall, som alle Christne nyttelige ere at vide*«. Dette Afsnit slutter Blad **Ciiij**, Linie 12. Derefter læses:

Prentet vdi Wittem-|berg aff Niels Schir-|lentz. | M. D. XLI.

Af denne Bog bevares 1 Exemplar i det store kongelige Bibliothek, maaske det samme, som har tilhørt Harboe [2]). I Bogsamlernes Cataloger findes den meget sjelden; et defect Exemplar blev med et defect Exemplar af Christiern Pedersens Skrift »Ret Vei til Himmeriges Rige 1531« paa Auctionen efter Rasmus Borch 1847 betalt med 4 Rd. 8 ß [3]).

[1]) Psalm. 119, 105; 1 Cor. 10, 14; Gal. 1, 8—9.
[2]) Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 127, Nr. 368.
[3]) Fortegnelse over *Rasmus Borchs* Bogsamling, S. 50, Nr. 1286.

1541.

Salomos Visdoms Bog,

oversat paa Dansk af Peder Tidemand.

Hans Walther. Magdeborg.

Titlen paa dette Skrift er følgende:

Salomonis | Wijshed till Tiran-|ner, fordansket aff | Peder Tidemand. | Psalm. 2. | I Konger wærer nu forstandige. | Oc lader eder vnderwise i Jorde-|riges Dommere.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 40 Blade, upaginerede, signerede Aij til Fv. Den er godt trykt med store Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Udstyrelsen er forøvrig som i Tausens Postil.

Titelbladet er omgivet af en ganske net Ramme: en Portal, i hvis Bue der hænger Guirlander; den bæres paa Siderne af Søiler, der dreie sig smallere og smallere opad; forneden to Drager, der anfalde hinanden. Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt det samme Vaaben, som er aftrykt bag paa Titelbladet af Tausens Postil. Blad Aij begynder »*Fortalen paa Salomonis Wijshed. Mart. Luth.*« Den slutter Blad A6 verso nederst. Med Blad A7 begynder Texten, som fortsættes til Blad B6 verso, Linie 6. Derefter læses: »*Ende paa wijshedens Bog*«. Under en lille Træstok læses:

Trict i Magdeborg | hoss hanss Walther. | M. D. XLI.

Paa Forsiden af Blad A7 er trykt det samme Vaaben, som er anvendt bagpaa Titelbladet; paa Bagsiden af det er trykt: »*En bøn som mand skall bede att Gud will naadelige affwende pestilentie. Martini Luth.*« Den slutter Blad F8, Linie 8. Nedenunder er aftrykt et lille Træsnit, som fremstiller en Ræv med en Gaas i Flaben, forfulgt af Mænd og Qvinder væbnede paa forskjellig Maade, med Sabel, Høtyv, Pleiel, Rive. Nedenunder igjen et lille Træsnit med tre Vaabener: de olden-

borgske Bjælker, de danske Løver, Delmenhorsts Kors. Bagsiden af dette Blad er blank.

Af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek 2 fuldstændige Exemplarer, af hvilke det ene har tilhørt Hielmstierne[1]), samt et defect. Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn eier et Exemplar, som er lidt defect.

Langebeks Exemplar betaltes med 4 ℔ 4 ß. Desuden findes Bogen nævnet i Catalogerne efter Resen, Klevenfeldt, Uldall. Den har i længere Tid hørt til de sjeldnere Bøger[2]).

1541.

Jesu Syrachs Bog,

oversat af Peder Tidemand.

Hans Walther. Magdeborg.

Fortalen til dette Skrift oplyser, at Jesu Syrachs Bog er udkommen tidligere i dansk Oversættelse, maaske netop Peder Tidemands; men denne tidligere Udgave er sporløst forsvunden, uden nogetsteds endog blot at være nævnet. Peder Tidemand besørgede denne ny Udgave trykt og udgav den paa samme Tid som sin Oversættelse af Salomos Visdom.

Titlen paa denne Bog er følgende:

Jesus Sy|rach. | Je. Sy. vti det | xviii. Cap. | Mit barn, lyd meg, ieg | will giffue deg en faster lær-|dom, oc vnderwise deg | clarlige.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 100 Blade, upaginerede, signerede Aij—Niiij (Ark N er signeret i Qvart-

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 540, Nr. 34.

[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 411, Nr. 2653. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 340, Nr. 34. Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 616. Bibliotheca juridica (*Uldalii*). S. 302, Nr. 15.

Format). Den er trykt med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en Ramme, som meget ligner den, der er anvendt til Titelbladet paa Tausens Postil, men istedetfor Vaabenskjoldene med Dele af det danske Vaaben, ses her de 9 nordtydske Hansestæders Vaabner. Ovenover læses i et Baand: *Svnt. Hborch. Lvebeck. Lv. Bo. Rostoch.*

Bagsiden af Titelbladet indeholder en Fortale af »*Peder Tidemand till læseren*: *Efterdi at denne bog Jesus Syrach er en saare nyttelig bog, saa at den menige mand icke kandt ombære hende, oc der er ingensted till fongs aff denom som tilforn prentede vore.*

Der till er hun oc vti same tall, met vijshedsens bog, saa at de skicke seg vell, at lade prente tilsammen.

Der fore haffuer ieg nu met deres samtycke oc raad, som der wdi haffue at raade, ladet hende vdgaa met vijshedsens bog, den menige mand till nytte oc gaffn«.

Blad Aij begynder Luthers Fortale, indeholdende 2 Blade. Texten begynder Blad Aiiij og fortsættes til Blad N8, Linie 3; herefter læses: »*Ende paa Jesu Syrach Sens Bog*«. Nedenunder er trykt det lille Træsnit, som er omtalt ovenfor S. 236. Endelig læses:

Tryct i Magdeborch | *hoss Hanss Walther.* | *M. D. XLI.*

Bagsiden af sidste Blad er blank.

I det store kongelige Bibliothek findes 2 Exemplarer af denne Bog, begge fuldstændige, det ene har tilhørt Hielmstierne. I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og i Karen Brahes Bibliothek findes ligeledes complette Exemplarer, et i hvert Bibliothek[1]).

Skriftet forekommer ikke hyppig i ældre Bogcataloger; det eiedes af Resen, Langebek, hvis Exemplar betaltes med 4 ¥ 4 β, Klevenfeldt, Thott og Uldall[2]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 540, Nr. 36. *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 124.

[2]) Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 340, Nr. 34. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 411, Nr. 2654. Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 615. Bibliotheca *Thottiana*, I, S. 223, Nr. 4548. Bibliotheca juridica (*Uldalii*), S. 302, Nr. 14.

1541.

M. Luthers Bedebog,

oversat paa Dansk af Peder Palladius.

Hans Walther. Magdeborg.

Det er af og til hændet ved Udarbeidelsen af denne Bibliographi, at de Oplysninger, som have kunnet skaffes tilveie om Bøger, som ikke mere ere bevarede eller ikke bevarede i fuldstændig Stand, ere meget lidet oplysende eller ere vanskelige at prøve. Undertiden er Kilden en ufuldstændig Titel, som er funden i et gammelt Bogauctionscatalog, undertiden er den en flygtig Notits hos en af de ældre Literærhistorikere, af hvilke kun faae have været omhyggelige for at nedskrive meget udførlige Titler; og Vanskeligheden forøges, naar Titlerne paa danske Skrifter ere anførte paa Latin. Netop den Bog, som her skal omtales, er et Exempel paa, hvor forsigtig man maa være med at stole selv paa en Mand som Langebek — der ellers er Paalideligheden selv —, naar Talen er om Titler paa gamle Bøger. Langebek har nemlig under Aaret 1541 anført følgende tre Bøger:

1. Doct. Petri Palladii Forklaring offuer den Lille Lutheri Catechismus. Kiøbenhaffn 1541. in 8vo.

2. En Udleggelse eller Forklaring offuer Fader Vor etc. af Tydsk paa Dansk oversat aff D. Peder Palladio. Trykt i Magdeborg 1541. in 8vo.

3. En ret enfoldig Bede-Bog oc Maade, hvorledes man skal rettelige giøre sin Bøn, som skreff for sin gode Ven Doct. Morten Luther, fordansket af Doct. Petro Palladio. Trykt i Magdeborg hos Hans Walther 1541. in 8vo.

Efterses nu Langebeks haandskrevne Notitser, da finder man følgende til Nr. 1: »Parvus Lutheri Catechismus expositus

a Petro Palladio. Hafniæ 1537[1]) et 1541[2]) in 8vo.», med Henvisning til Møllers Cimbria literata (I, p. 477) som Kilde, og »Palladii Forklaring over Catechismus Magdeb. 1541: 8.« med Tilføielsen: »s. tit. Henrichsen«. Til Nr. 2 har han den anførte Titel med Tilføielsen: »B. Reg.« og til Nr. 3 den anførte Titel med Tilføielsen: »ego«.

Med Hensyn til Nr. 1 maa der lægges Mærke til, at Møllers Angivelse er saa overordenlig kortfattet og mangelfuld, navnlig uden udførlig Gjengivelse af Titlen, at man ikke ubetinget tør antage den for rigtig, saa meget mindre, som der intetsteds findes mindste Antydning eller Vidnesbyrd om, at Palladius 1541 har udgivet en Forklaring af Catechismus, hverken i hans egne Skrifter eller i andre, — og at Henrichsen (ↄ: Hielmstierne) ikke har eiet en Bog, som den Langebek har anført Titlen paa, men derimod et defect Exemplar af Palladius's Oversættelse af Luthers Bedebog, trykt 1541 i Magdeborg. Med Hensyn til Nr. 2 maa der lægges Mærke til, at en Bog med en saadan Titel ikke er bevaret i det store kongelige Bibliothek, og at der i et af dets Cataloger fra Aaret 1770 findes anført følgende Titel: »En Bedebog over Catechismum ved P. Palladius udsat af Tydsk og Latin paa Dansk, tryct i Magdeborg hoss Hans Walther 1541, deest Titulus«. Hvad Nr. 3 angaar, da er der endnu bevaret en Bog med den Titel, som Langebek har afskrevet efter sit eget Exemplar. Undersøger man nu, hvad der indeholdes i denne sidste Bog, som, efter hvad der staar at læse i Dedicationen, er »udsæt aff Tydsk oc latine paa Danske«, saa finder man, at Indholdet er Bønner knyttede til Fader Vor, de ti Bud og de tre Troens Artikler — altsaa netop det som er Hoved-

[1]) Se om denne Bog, som ikke er en Forklaring (Expositio), men en Oversættelse, ovenfor S. 162 ff. Der kjendes kun den ene Udgave fra 1537.

[2]) Der bør lægges Mærke til, at P. Palladius 1542 udgav en Expositio Catechismi pro parochis Norueglanis; Fortalen til denne Bog er skreven i Juli 1541.

indholdet i den lille Catechismus. Samles Resultatet heraf, maa det vistnok blive det[1]), at alle disse forskjellige Notitser dreie sig om en og samme Bog, nemlig Peder Palladius's Oversættelse af Luthers Bedebog, som udkom 1541 i Magdeborg.

Titlen paa denne Bog er følgende:

En ret en-|foldig bedebog oc | maade huorledes mand | scal rettelige gøre sin bøn | screff for sin gode ven. | D. Mar. Luth. | Fordansket aff | D. Pet. Palla:

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 32 Blade, upaginerede, signerede Aij—Dv. Den er trykt med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den samme Ramme, som er benyttet til Titelbladet af Tausens Postil, i Lighed med hvilken Bog den er udstyret; saaledes er Træsnittet med det danske Vaaben trykt paa Bagsiden af Titelbladet.

Blad Aij indeholder en Dedication fra Doctor Peder Palladius til »*Erlig oc velbyrdig quinde Magdalene Michels, som vor Burgemesters hustru i Ottense, oc hendes kiere søn Knud Michelsen*«. Palladius sender dem denne lille Bedebog, som han har »*udsæt aff tyske oc latine paa Danske, for en føyge skenck oc gaffue, til en tacknemeligheds bekendelse, for edre mangfoldelige velgerninger, som y meg altid bewyst haffue, dog besynderlige vden lands, y det, at y lode bekoste Mine studia oc lærdom, vti bogelige konster, oc vti den hellige scrifft*«. Han gjør kort opmærksom paa, hvad man kan finde i denne Bog, nemlig, hvorledes hvert christeligt Menneske bør at handle med Gud i sin daglige Bøn om Syndernes Bekjendelse, Christi Velgjerninger, Syndernes Forladelse og om Alt det, som er os behov at bede udi Jesu Navn efter Guds egen Befaling udi en ret Tro, til vor Sjæls Salighed. Dedicationen er underskreven: »*Kiøbmenhaffn S. Morthensdag* (ɔ: 11 Nov.), *Aar etc. M. D. XL.*

[1]) Hvad her er fremsat, er kortere omtalt i: Danske Samlinger for Historie, Topographi, Personal- og Literaturhistorie af *C. Bruun, O. Nielsen* og *A. Petersen*, Kbh. 1865—66, S. 75 og 82.

Texten begynder Blad Aiij og fortsættes til Blad B8 verso, Linie 23. Derefter læses trykt med Petit:

Tryct i Magdeborg hoss Hanss | Walther. M. D. XLI.

Af denne Bog er der nu kun bevaret 1 Exemplar, som er fuldstændigt, det eies af Karen Brahes Bibliothek, og 2 i det store kongelige Bibliothek, i det ene af disse fattes Titelbladet, i det andet mangler Blad Aiij og A8; dette sidste Exemplar har tilhørt Hielmstierne.

I ældre Bogcataloger forekommer Bogen ikke ofte. Bogen fandtes i Resens Bibliothek, i Langebeks Bibliothek, dette Exemplar betaltes paa Auctionen efter ham med 3 ℔ 1 ß, i Klevenfeldts, betalt med 3 ℔ 5 ß, og i Thotts[1]).

I det store kongelige Bibliothek bevares et Exemplar af en Udgave af denne Bedebog, i hvilket det sidste Blad med Trykkested og Trykkeaar mangler, men som utvivlsomt maa henføres til omtrent samme Tid, snarest nogle Aar efter. Den er trykt med en Skrift aldeles lig den, med hvilken Hans Walthers Udgave er trykt, men det er ikke vanskeligt at bestemme, hvor den er trykt, nemlig i Kjøbenhavn af Hans Vingaard; derpaa tyder Titelbladets Udstyrelse og de Initialer, som ere anvendte (uden det danske Vaaben). Titlen er fordelt paa følgende Maade:

(En Blomst) *En ret en* (en Blomst) | *foldig bede* | *Bog oc maade, hworle-|dis mand skall rættelige* | *giøre sin bøn som screff* | *for sin gode wen.* | *D. Mar. Luth.* | *Fordansket aff* | *D. Pet. Palla.*

Bogen er i Octav-Format; fuldstændig har den bestaaet af 32 Blade, upaginerede, signerede Aij—Dv. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af den samme Ramme, som er brugt til Titelbladet af

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 340, Nr. 34. Bibliotheca *Langebekiana,* S. 421, Nr. 2841. Museum *Klevenfeldianum,* S. 176, Nr. 614. Bibliotheca *Thottiana,* I, 2, S. 677, Nr. 19,126.

»Instructio Visitationis Saxonicæ«[1]). Af Titlen ere første, anden, syvende og niende Linie trykte med rød Farve. Fortalen begynder paa Titelbladets Bagside og slutter Blad Aij. Paa Bagsiden af dette Blad begynder Texten. Den stemmer ganske med Texten i Udgaven fra Magdeborg, den afviger kun i Orthographi og Interpunction.

1541.

De schmalkaldiske Artikler,

oversatte paa Latin af Petrus Generanus.

Jos. Clug. Wittenberg.

Petrus Generanus, født i Genner i Østerløgum Provsti, Aabenraa Amt (Fødselsaaret er ukjendt), studerede paa Christian den Tredies Bekostning i Wittenberg og nød der Undervisning af Luther og Melanchthon. Han kaldtes 1546 af Hertug Hans til Haderslev som Hofprædikant, 1550 udnævnte Hertug Adolph ham til Præst og Provst i Aabenraa. Han døde 1584[2]). Det lille Skrift, som her skal omtales, er det eneste, som han udgav.

Titlen paa dette Skrift er følgende:

Articvli a Reverendo | D. Doctore Mar-|tino Luthero scripti, Anno | 1538. ut Synodo Man-|tuanæ, quæ tunc indicta | erat, proponeren-|tur, qui recens in | Latinum ser-monem | translati sunt à | Petro Generano. | j541.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 39 upaginerede Blade, signerede Aij—Ev. Titelbladet er omgivet af en orna-

[1]) Se ovenfor S. 182.

[2]) De udførligste Efterretninger om ham har *H. F. Rørdam* meddelt i Ny kirkehist. Saml., IV, Kbh. 1868, S. 685—91.

mental Ramme uden nogen Eiendommelighed. Den er trykt med latinsk Skrift, 26 Linier paa Siden.

Blad **Aij**—**Aiij** indeholde en Fortale af Vitus Amerbach, dateret: »*Vitebergæ xi, Calend. Feb. Anno. D. j541*«. Amerbach udtaler sin Glæde over, at P. Generanus har oversat denne Bog paa Latin, saa at den derved kan blive bekjendt i en større Udstrækning; man vilde saa bedre kunne blive bekjendt med Luthers Lære og Mening om Religionen, og have en sikker Kilde at øse af, istedetfor at mange fik deres Kundskab fra andres og ofte Ildesindedes Skrifter. Amerbach udtaler derefter sin Harme over Sectervæsenet. Blad **Aiij** verso til **A8** indeholde en Dedication fra Generanus til »*insigni et reuerendo Patri domino Joanni Hildebrando Regij Ruris in Ducatu Slesvicensi Abbati*«; Dedicationen er dateret: »*Vitebergæ, xij. Calen. Februarij. Anno Do. j541*«. Det er af Taknemmelighed imod Abbeden i Ry Kloster, at Generanus sender ham denne Bog, thi Abbeden har havt ham kjær fra Barnsben, da han var hans første Lærer, og han er vedbleven at understøtte ham, efterat han er draget til Wittenberg. Han vilde gjøre sit til at udbrede Guds sande Ord, og det kunde han opnaa ved fra Tydsk at oversætte paa Latin dette lille Skrift af M. Luther, som indeholder Hovedsætningerne af den christne Lære. Det tydske Sprog er ikke kjendt allevegne, og der var mange af de andre Nationer, som ønskede at læse Luthers Artikler om den christne Tro. Han har endelig dediceret Abbed Hildebrand sin Oversættelse, fordi han var den første Abbed i Slesvig, som forkastede den gamle Lære og sluttede sig til den ny, hvorfor ogsaa Kongen satte fortrinlig Pris paa ham. Blad **A7** verso—**Biij** indeholde Luthers Fortale til de schmalkaldiske Artikler. Derefter begynder Artiklernes Text paa Blad **Biij** verso og gaar til Blad **C7** verso nederst. Derefter læses:

Impressum Vitebergæ, per | Josephum Clug. | Anno. D. M. XLI.

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; dets Indbinding tyder paa, at Exemplaret har hørt til Johan Ludvig Holsteins Bibliothek. Et andet Exemplar findes nævnet i Hardts Fortegnelse over Luthers Skrifter bevarede i Bibliotheket i Brunsvig[1]).

Joh. Møller omtaler[2]) naturligvis Petrus Generanus og hans Skrifter, men disse kun paa anden Haand. Denne Oversættelse af de schmalkaldiske Artikler var allerede i første Halvdel af 18. Aarhundrede bleven en stor literær Sjeldenhed. 1715 aftrykte dog Henrik Muhle et ganske kort Stykke af Generanus's Dedication, saa at han vistnok maa have havt Bogen for sig[3]).

1541.

Jacob Jespersen, Bryllupsdigt til Hertuginde Christine af Lothringen.

Joh. Grapheus. Antverpen.

Da Hans Gram 1746 forfattede sin Afhandling[4]) »Om Christine af Danmark, Kong Christierni II. Datter, Hertuginde i Milan, og siden i Lothringen«, kjendte han ikke det Skrift, som her skal omtales. 1753 fandt Chr. Brandt, Ammanuensis ved det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn, et Exemplar, som var indbundet sammen med nogle Taler af N. Hemmingsen og Jacob Bording; dette Bind kjøbte han paa Auc-

[1]) (*Von der Hardt,*) Autographa Lutheri aliorumque celebrium virorum in Bibliotheca Brunsvigæ recondita, I, Brunsv. 1690, S. 412.

[2]) *Joh. Moller,* Cimbria literata, I, S. 206.

[3]) *H. Muhlius,* Dissert. hist. theol. de reformatione relig. in Cimbria, Kiliæ 1715, S. 43—44.

[4]) *Skrifter, som udi det kiøbenh. Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte,* V, Kbh. 1751, S. 1 ff.

tionen efter Jac. Berg, Præst i Svindinge i Fyn, Provst i Gudme Herred. 1760 udgav Brandt Digtet; han benyttede Leiligheden til at skrive en Disputats om Forfatteren[1]).

Forfatteren til dette Digt, Jacob Jespersen, er aldeles ukjendt. Af Titelbladet ses, at han var fra Aarhus, at han var Professor i Græsk, og at han foruden Latin og Græsk ogsaa kunde Hebraisk. Af Digtet læres, at han, da han skrev det, var blind, og at han var tilstede i Brüssel, da Christines Bryllup høitideligholdtes med Hertug Frants af Lothringen.

Bogens Titel er følgende:

Epithalamium illu-|striss. D. Francisci | à Lotharingia, Ducis Barri, Marchionis Pontis Mon-|tionis, ac inclytæ D. Christinae à Dania | Ducis Mediolanensis Cæsaris Caroli Quinti Opt. | Max. ex sorore neptis, ac Christierni eius nomi-|nis secundi, Danorum, Suecorum & Noruegi-|orum regis filiæ, per Jacobvm Jasparvm | Danvm Arhusiensem publicum Profes-|sorem Græcum, ac trium lin-|guarum studio-|sum. |

יטז יחוח את האישח חבאת אל בטר ברהל
וכלאת אשדבנר שטחז את כת ישראל

בית כחוז כהלת אבות רמיחוח אש משבכת
חיי לאלפי דכבה ויירש זרער את שער שנאיו

Δεύτερα τῶν πάντων ἐσαεὶ εἴωθεν ὑπάρχειν
ἔργων τῶν προτέρων πράγματα βελτίονα.

Antverpiæ | Ex officina Joan. Graphei, Anno à Christo | nato M. D. XLI. | mense Augusto.

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 8 Blade, upaginerede, signerede **Aii—Biii**. Den er trykt med latinske Bogstaver, 36 Linier paa Siden.

Det er ikke et fortsat Digt, Forfatteren har skrevet, men en Samling af Digte uden nogen indbyrdes Forbindelse, nemlig: 4 Digte (Epithalamia) i Disticha, 1 Digt i et meget blandet

---

[1]) Disputatsen har Digtets Titel som Hovedtitel, hvortil føies en: Dissertatio hist.-critica ejus atqve Autoris coeci. Havn. 1760, 4°, 16 Bl.

Versemaal, 6 Epigrammer med græsk Oversættelse til Dronning Maria af Ungarn, til Brudgommen, Bruden, Prindsen af Oranien og hans Gemalinde Anna, Kansleren Ingelbert fra Brabant, Brudgommen, for at opmuntre ham til at være gavmild mod lærde Mænd. Derpaa følger et længere Digt i Disticha med Overskrift: »*Carmen extemporale in nuptias clarissimorum Principum, Francisci Lotharingi, & Christinæ, Danorum regis filiæ, Ducissæ Mediolanensis, Bruxellæ celebrandas, die decima mensis Julii, anno a Christo nato M. D. XLI*«. Til dette Digt slutter sig et »*Hendecasyllabon*«, et »*Ομηροκεντρων εις τους γάμους*« og et »*Epithalamium Cæci*«. Samtlige Digte udmærke sig ikke ved nogen høi Flugt.

Det Exemplar af denne Digtsamling, som Brandt eiede, har han vistnok solgt eller foræret til Hielmstierne; det nævnes nemlig i Fortegnelsen over dennes Bogsamling [1]), derimod ikke i Auctionscataloget efter Brandt. Nu findes Exemplaret i det store kongelige Bibliothek.

Bogen er ikke forefundet i ældre Auctionscataloger.

1541.

Ant. Mancinellus, Speculum de moribus et officiis.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Antonius Mancinellus (f. 1452 i Veletri, d. i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede), Forfatter til et betydeligt Antal Skrifter af philologisk og humanistisk Indhold, skrev et lille moralsk Compendium i fortløbende Disticha inddelt i de Afsnit, som nedenfor ere angivne; det er skrevet for hans Søn

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 341, Nr. 89.

Phæstus. Det udkom i Rom 1499 tilligemed 2 andre Skrifter: vitæ sylua, Latini sermonis emporium, dedicerede til Cardinal Alexander Pharnese. Det førstnævnte lille Arbeide blev udgivet særskilt flere Gange[1]), blandt disse Udgaver saa en Dagens Lys i Danmark. Udgiverens Navn er ubekjendt.

Bogens Titel er følgende:

(Et Blad) *ANTONII* | *Mancinelli Spe-*|*culum de Mori-*|*bus et Offi-*|*ciis.* | *Antonius Man-*|*cinellus Weliternus* | *ad Phastum* [sic!] *filium.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede Aij—Eij. Den er trykt med Schwabachere, 18 Linier paa Siden. Hvert Par Disticha er skilt fra det følgende ved 2 Liniers Spatium, som den, der har brugt det endnu bevarede Exemplar, har benyttet til at tilføie Commentarer. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme uden Eiendommeligheder.

Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt Forfatterens Dedications-Digt til sin Søn: nedenunder læses Overskriften: »*Speculum de Moribus et officiis, a quibus honeste viuendi præcepta ducuntur*«. De forskjellige Rubriker ere: »*Prudentiæ Officia. Justitiæ Officia. Fortitudinis magnanimitatisque Officia. Temperantiæ, Modestiæque Officia*«. Texten slutter Blad E3, Linie 8; derefter læses:

(Et Blad) *Haffnie ex officina honesti viri Joannis* | *Vinitoris habitantis in nouo vico* | *claustrali. Anno* | *1541.*

Bagsiden af dette Blad er blank, ligesom hele det sidste Blad.

Af denne Bog, som har været Langebek ubekjendt og ikke findes nævnet i noget ældre Bogcatalog, bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; det er desværre noget defect, Bladene D og D4 mangle.

[1]) I det st. kgl. Bibliothek findes en Udgave i Qvart trykt i Deventer 1516 og en i Octav trykt i Cøln 1568.

1542.

Kirkeordinantsen.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Paa Herredagen, som afholdtes i Odense 1539, forelagdes Kirkeordinantsen og vedtoges den den 14 Juni i en Form, som i flere Henseender afviger fra den, i hvilken den tidligere var bleven vedtagen. Ligesom Bugenhagen havde en væsenlig Del i Udarbeidelsen af den tidligere Ordinants, saaledes var han tilstede ved denne Herredag og bidrog til at den nu fik sin endelige Skikkelse. Medens der ingen Forandringer foretoges ved den Del af Ordinantsen, som angaar det egentlig Theologiske, er der kommet nye Bestemmelser ind i de Afsnit, som angaa den kirkelige Administration. Tillige føiedes en ny Fortale til, i hvilken der siges, at »Kongen med Danmarks Riges Raad har samtykt og gjort denne Ordinants«, der altsaa kun kom til at gjælde for Danmark og Norge, men ikke, som den tidligere, ogsaa for Hertugdømmerne. Dette Aktstykke kaldes i selve Bogen »*Fortale*«, men det er snarere en Forordning, i hvilken der staar: »*Til ydermere sandheds bekiendelse haffuer wy Christiann Konning ladet her wnderhenge wor Maiestatis indzegele, desligeste haffue oc wy Rigsens Raad* — derpaa følge 22 Navne — *med vor vidskab oc gode willie hengd wore Indzegler for denne Kiercke Ordening for oss oc wore arffuinge*«. Forordningen er dateret: »*Giffuet vdi Ottense vdi Almindelig Rigens herredage Aar effter Guds byrd M. D. xxxix. Den fiortende dag y Junij Maanedt*«. Denne Kirkeordinants udkom 3 Aar med en Titel, som ikke er ganske correct, nemlig:

Den rette | Ordinants som | nu sist paa Herreda-|gen y Ottense bleff offuer|seet oc besegelet, Huorle-|dis Kircketiennisten skal | holdis vdi Danmarckis | oc Norges Riger, oc | de Hertug domme | Slesuig Holsten.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 118 Blade, folierede **ij—cxiiij**, signerede **Aij—Pv**. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Baade Papir, Tryk og Udstyrelse er temmelig simpel.

Paa Titelbladets Bagside begynder Christian den Tredies ældre Stadfæstelsesbrev paa Ordinantsen, det gaar til Blad **vij**, Linie 8. Derefter følger den ny Fortale, som slutter Blad **viij**, Linie 14. Derpaa læses følgende Titel: »*En god Ordinantze oc Kirckeskick er begreben besønderlig y desse sex stecker*«, det er den foreløbige Oversigt over Ordinantsens Indhold. Nederst Blad **x** begynder det første Stykke om Prædikenen; Blad **xi** verso andet Stykke om Ceremonierne og den udvortes Kirketjeneste; Blad **xlvij** det tredie Stykke om Skolerne; Blad **lv** det fjerde Stykke om kongelige Privilegier givne Sognepræster og deres Degne; Blad **lxij** om Superintendenter og Provster, deres Medhjælpere; Blad **lxiij** verso om Bøger; fra Blad **lxvi** Ordinantsens sidste Afdelinger (sml. ovenfor S. 174, L. 15 f. n.). Blad **lxxxvij** læses følgende Titel: »*Her effter sette wy til denne Ordinants Hoglerde mands doct. Johans Bugenhagen Pomers Christelig wnderuiisning oc raad aff Guds ord, Huilcket raad wy mact giffue, anamme oc wille at holdis skal aff wore Canicker oc Clostermend, som tilforne er sagd y denne samme Christelig Ordinants, fordy saa raader samme gode mand oss oc lerer*«. Dette Afsnit, som ikke er oversat paa Latin, begynder paa Bagsiden af samme Blad og slutter Blad **cxiiij**. (Afsnittet er trykt med gothiske Bogstaver, men alle store Bogstaver ere latinske.) Bagsiden af Blad **cxiiij** og Blad **Piij** recto indeholde: »*Disse steder ere forseet y Correcturen*«. Blad **Piij** verso til **P6** indeholde: »*Register paa de besønderligeste Artickler wdi denne Ordinantze*«; det slutter med de Ord: »*Soli Deo Gloria. H G H V D A*«. Paa sidste Side, Blad **P6** verso, læses:

Prented wdi Kiøbmenhaffn | wed Hans Wyngaardt vdi | den ny Closterstræde boen-|dis. Aar effter Guds byrd M. D. xlij. |

Oc findes hun til Kiøbs y | Wiburg hos Andreas Per-|sen. hoess S. Hans | closter boendis.

Derefter er aftrykt 4 Blomster i en Linie og nedenunder et Træsnit: indenfor en rectangulær Ramme holde 2 Genier et Slags Skjold op, hvori læses: *H W* med Aarstallet *1542* nedenunder.

Af denne Bog bevares 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek, det ene, Hielmstiernes[1]), er godt bevaret, det andet er i mindre god Stand. Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn og Karen Brahes Bibliothek eie hvert et Exemplar.

Paa Rostgaards Auction betaltes et Exemplar med 2 ℔ 2 ß, paa Langebeks et med 4 ℔. I Resens, Harboes, Klevenfeldts og Uldalls Bibliotheker fandtes denne Bog[2]), men hvor høi Pris man satte paa den paa Auctionerne efter de sidste, vides ikke. 1847 betaltes et Exemplar paa Borchs Auction med 1 Rdl. 2 ℔; Titelbladet var beskadiget.

Denne ny Ordinants er udførlig omtalt af A. H. Lackmann, som har meddelt »Fortalen« i plattydsk Oversættelse, og af C. T. Engelstoft[3]).

1542.

De 26 Ribe-Artikler.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Kirkeordinantsen afsluttede ikke den kirkelige Lovgivning. Paa flere Synoder vedtoges forskjellige Bestemmelser i An-

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 692, Nr. 10.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 231, Nr. 371 Bibliotheca *Langebekiana*, S. 431, Nr. 3027. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 124, Nr. 18. Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 194, Nr. 1515. Museum *Klevenfeldianum*, S. 187, Nr. 724. Bibliotheca juridica (*Uldalii*), S. 320, Nr. 206. Fortegnelse over *R. Borchs* Bogsamling, S 61, Nr. 1695.

[3]) *A. H. Lackmann*, Historia ordinationis eccl. Daniae et Norwegiae et Duc. Slesv.-Holst., Kiliae 1737, S. 191—95. *C. T. Engelstoft*, Kirke-Ordinantsens Historie, i Ny kirkehist. Samlinger, II, Kbh. 1861, S. 388—93.

liggender, om hvilke Ordinantsen ikke talte, eller som den praktiske Udførelse af Ordinantsen gjorde nødvendige, og navnlig fastsattes paa et Møde i Ribe i Foraaret 1542, hvor Kongen, en Del Rigsraader, Stiftamtmændene, Biskopperne og Bugenhagen vare tilstede, en Række af 26 Artikler, som strax bleve trykte, og udgjøre et Tillæg til Kirkeordinantsen. Artiklerne indeholdt dels nye Bestemmelser, dels Indskjærpelse af tidligere givne.

Bogen udkom med følgende Titel:

DIsse Sex oc | tiue artickle, | som bleffue paa Re-|ligions vegne beuilge|de, samtyckede oc beseg-|lede i Ribe, Skulle hol-|dis lige ved den rette Or-|dinantz som i Ottense bleff | offuerseet oc beseglet. | Dog samme Ordinantz der | met vforkrencket i al-|le maade. | M. D. XLII.

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 15 Blade, upaginerede, signerede **aij—dij**. Den er trykt med danske Typer i en lidt eiendommelig Tegning, 23 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en oftere anvendt Ramme uden Eiendommeligheder, saaledes at Aarstallet er trykt nedenunder paa Foden af Siden. Texten begynder Blad **aij** og slutter Blad **d3**, Linie 12; nedenunder er trykt 3 Blomster. Paa sidste Side læses:

Tryct i Kiøbenhaffn aff hans | Wingaardt, Pindt-|ze afften. Aar etc. | M. D. xlij.

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne[1]). Exemplaret i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn er indbundet sammen med Ordinantsen fra 1542.

I ældre Bogsamleres Cataloger forekommer Bogen meget sjelden. Efter Langebek betaltes et Exemplar med 1 ℔; et Exemplar fandtes i Harboes Bibliothek[2]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 692, Nr. 11.

[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 431, Nr. 3028. Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 194, Nr. 1524.

Disse Artikler bleve senere trykte sammen med Kirkeordinantsen i en Række Udgaver, af hvilke den første udkom 1553. Sidste Gang bleve de optrykte i Tillæget til Krags Christian den Tredies Historie 1776 [1]). Paa Tydsk findes de i Pontoppidans Annales Ecclesiæ Danicæ [2]).

Engelstoft har udførlig omtalt disse Artikler [3]).

1542.

Ny Tidende om Græshopperne i Schlesien.

(Uvis Bogtrykker. Uvist Trykkested.)

I Aaret 1541 viste Vandre-Græshopperne sig i umaadelige Sværme i Europa, i fire Aar efter hverandre plagedes de østlige Lande i denne Verdensdel af dem, og mange Steder foraarsagede de stor Nød. De overfaldt først Litthauen, kom derfra til Polen og Schlesien og naaede til Meissen. Fra Schlesien vendte de sig til Østerrig og Italien [4]).

I flere Smaaskrifter, som udkom i disse Aar, omtales Græshopperne og navnlig i et lille Skrift [5]), en kort Beretning, dateret fra »*Baudissin oder Bautzen, Sonnabents nacht nach Natiuitatis Marie* (ɔ: 9 Sept.), *M. D. xlij*«. Dette Skrift blev oversat paa Dansk og trykt med følgende Titel:

Sandtrue oc forfer-|delige Ny tiender, som skede i Schlessien i | dette aar M. D. lxij. den xv. daw | Augusti. Om saadanne

---

[1]) Anf. Skr., I, S. 627—635.

[2]) Anf. Skr., III, Kph. 1747, S. 269—72.

[3]) *C. T. Engelstoft*, Kirke-Ordinantsen i Danmark, i Ny kirkehist. Saml., II, Kbh. 1861, S. 396—98.

[4]) *E. L. Rathlef*, Akridotheologie oder hist. u. theol. Betrachtungen über die Heuschrekken, Hannover 1748, S. 49—51, II, Hann. 1750, S. 45—50.

[5]) Et Exemplar af dette Skrift findes i det st. kgl. Bibliothek.

græss-|hopper som ingen haffuer | seet tilforn. Huor mange | de haffue wærid, och | huad skade de haff|ue giort etc. | (En Blomst.)

Bogen er i Qvart-Format, den bestaar af 4 upaginerede og usignerede Blade. Den er trykt med Schwabachere, c. 26 Linier paa Siden. Texten begynder paa andet Blad og slutter paa sidste Blads Forside; Bagsiden af dette Blad er blank. Trykkested og Trykkeaar ere ikke angivne.

Der lader sig ikke med Bestemthed sige noget om, hvor denne Bog er trykt, da der i dens typographiske Udstyrelse gives altfor faa Fingerpeg. Der er brugt et ornamenteret Initial, I, paa tredie Side, det forekommer i Bøger trykte i Danmark, f. Ex. i Bøger fra Hans Barth i Roskilde.

Denne Bog er ikke funden omtalt nogetsteds, og er ikke funden nævnet i noget ældre Bogcatalog.

1542.

Kirkeordinants for Fyrstendømmerne Slesvig og Holsten.

Hans Walther. Magdeborg.

Den Tanke, at tilveiebringe en Kirkeordinants fælles for Danmark og Hertugdømmerne, blev ikke bragt til Udførelse. Kirkeordinantsen, som blev given 1537, gjaldt vel for alle Landene, men da den blev vedtagen i sin endelige Form 1539, kom den kun til at gjælde for Danmark. Paa Landdagen, som holdtes i Rendsborg 1542, vedtoges en Kirkeordinants, som skulde gjælde for Slesvig og Holsten og den blev samme Aar udgiven. Vel er den for en meget stor Del kun en Oversættelse paa Plattydsk af den latinske Ordinants, dog med ikke faa Forandringer i enkelte Bestemmelser, men nogle Afsnit

indeholde Bestemmelser, hvorved Kirkestyrelsen kom til ganske at afvige fra den tilsvarende i Danmark, idet der indførtes et Bispedømme med 4 Superintendenter under sig og et uafhængigt Provsti, ɔ: en Landskirke i det Mindre og ikke et Stift ved Siden af Kongerigets 7 Stifter. Kirkeordinantsen beségledes af Kongen den 9 Marts 1542. Fra gammel Tid har det heddet, at det var Herman Tast, som oversatte Kirkeordinantsen paa Plattydsk. Foruden ham skal Bugenhagen have været medvirkende ved dens endelige Redaction.

Kirkeordinantsen udkom med følgende Titel:

Christlyke Kercken | Ordeninge, De ynn | den Fürstendömen, Schleszwig, | Holsten etc. schal geholden | werdenn. | (Vignet).

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 92 upaginerede Blade, signerede Aij—Zilj. Den er trykt med Schwabachere, 31 Linier paa Siden. De to første Linier paa Titelbladet ere trykte med rød Farve. Vignetten paa Titelbladet bestaar i et meget smukt Træsnit fremstillende det danske Vaaben; i Hovedskjoldet: tre Løver og ni Hjerter, den norske Løve, en Løve og ni Hjerter, Lindormen; i Midtskjoldet: Slesvigs Løver, Neldebladet, Svanen, de oldenborgske Bjælker.

Blad Aij—Biij verso indeholde »*Vorrede*«, nemlig Kongebrevet af 2 September 1537, med forandret Begyndelse og med Udeladelse af Dateringen. Blad B4 indeholder en Fortegnelse over de »*söss Stücken*«, hvoraf Ordinantsen bestaar. Blad B4 verso, Linie 10 begynder Stykket »*Van der Lere*«. Blad Cij verso, Linie 9 »*Van den Ceremonien*«; Blad Iiij verso, Linie 3 f. n. »*Van Scholen*«. Blad L »*Wo men de Kercken Denere, vnde Arme Lüde vnderholden, vnde vorsorgen schal*«; Blad Niij begynder de fra den latinske Ordinants afvigende Stykker, først »*Vam Bisschoppe vnde Visitatien*«, derpaa Blad O4 »*De vyff Loca yn der Scholen daruan gerecht ys, mit den Lectien vnd arbeide der Preceptoren, scholen also geholden werden wo folget*«. Hertil slutter sig uden nogen Overskrift, blot med et Par indledende Ord, Blad P4, den Overens-

komst, som Christian den Tredie 1541 sluttede med Domkapitlet i Slesvig om Bispevalg og om Kapitlets Rettigheder. Dette Afsnit slutter Blad R nederst; Overenskomsten er ikke dateret. Derefter følger Blad R verso fra den latinske Ordinants: »*Hyrna sette wy de Lere vnde Raedt, Doctoris Johannis Bugenhagen Pameranj, vth dem Worde Gades, De wy hyrmede beneuen annemen, vnde geholden hebben willen, Van Domheren vnde Mönnecken. Eyne Godtfrüchtige, vnde Recht Christlike, ock der Olden Kercken, gelickmētige Ordeninge, der Ceremonien, vor Domheren vnde Clöster*«. Dette Afsnit slutter Blad I verso, Linie 15, og efterfølges af 2 Stykker: »*Van Kerckhöuen vnde Kercken*«, »*Vam Proweste ym Holsterlande*«, som slutte Blad I2 nederst. Blad I2 verso begynder det Brev, hvormed Christian den Tredie stadfæstede Kirkeordinantsen af 9 Marts 1542. Det slutter Blad Iiij verso, Linie 6. Derefter er aftrykt det samme Træsnit, som er benyttet til Titelbladet. Blad I4 læses:

Gedrücket tho Mag-|deborch, dorch Hanss Walther. | *Anno M. D. XLII.*

Nedenunder er trykt et lille ornamenteret Træsnit; paa et Skjold læses Bogtrykkerens Navne-Bogstaver: *H W.*

Bagsiden af dette sidste Blad er blank.

Af denne Bog findes 4 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; et af dem har tilhørt »Petrus Joh. Hegelund Ripensis«, et andet har tilhørt »Laur. Höeg Ao. 94«, det samme har senere tilhørt Hielmstierne[1]). Et Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn.

Bogen hører ikke til de sjeldneste. Prisen for den har i tidligere Tider ikke været høi: efter Gram betaltes et Exemplar med 1 Rdl. 4 ℔ 11 ß; efter Langebek betaltes et med 1 Rdl. 3 ℔ 8 ß[2]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 200, Nr. 7.

[2]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 187, Nr. 1487. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 203, Nr. 3033.

Kirkeordinantsen er bleven optrykt flere Gange, af de senere Udgaver findes i det store kongelige Bibliothek de i Slesvig trykte fra 1601, 1612 og 1642; derimod mangle Udgaverne fra Hamborg 1557 [1]), Frankfurt 1565 og Erfurt 1596, hvilke alle nævnes af Cronhelm, der Aar 1750 optrykte Ordinantsen [2]).

Denne for Hertugdømmerne gjældende Kirkeordinants er udførlig bleven omtalt af Lackmann og Engelstoft [3]).

1542.

Petrus Palladius, Expositio Catechismi pro Parochis Noruegianis.

(Hans Vingaard?) Kjøbenhavn.
(Uvis Bogtrykker.) Wittenberg.

Dette Skrift udkom flere Gange [4]), men intet Exemplar er bevaret af disse to første Udgaver. Dedicationen til Præsterne i Norge er dateret: »*Haffnie 26 Julij MDXLj*«.

Af Udgaven fra Kjøbenhavn findes et Exemplar nævnet i Biskop Ludvig Harboes Bogauctionscatalog [5]); det sidste Blad manglede.

---

[1]) Denne Udgave nævnes ikke i *Lappenbergs* Zur Gesch. d. Buchdruckerkunst in Hamburg, Hamb. 1840.

[2]) *F. D. C. v. Cronhelm,* Corpus Statutorum provincialium Holsatiae, Altona 1750, S. 17; S. 112.

[3]) *A. H. Lackmann,* Historia Ordinationis ecclesiasticae Regnorum Daniae et Norwegiae et Ducatuum Slesvicensis-Holsatiae, Kiliae 1737, S. 114 ff. *Engelstoft,* Kirke-Ordinantsens Historie i Ny kirkehist. Saml., II, Kbh. 1860, S. 419 ff.

[4]) Se *Danske Samlinger for Historie* etc., I, Kbh. 1865—66, S. 82 ff.

[5]) Bibliotheca *Harboiana,* II, S. 113, Nr. 168.

1543.

Robert Etienne, Sum paa det Ypperligste, som den hellige Skrifts Bøger indeholder.

Oversat af Petrus Parvus Rosæfontanus.

Hans Vingaard. Kjobenhavn.

I den Udgave af den latinske Bibeloversættelse, som den bekjendte lærde Bogtrykker Robertus Stephanus (Robert Etienne) lod udgaa 1540, findes et Blad[1]), paa hvilket er trykt en lille Traktat med Titel: »*Summa totius sacrae scripturae, librorum videlicet veteris et noui testamenti*«. Denne Traktat blev samme Aar og de nærmest følgende optrykt enten alene eller i Forening med de ti Bud, dels i smaa Bøger paa 8 Blade i Octav dels paa et Blad i Patentfolio, saa at det kunde fæstes paa Væggen og bruges til Læsning i Skolerne, enten paa Latin eller i fransk Oversættelse eller i begge Sprog, og den voldte Stephanus megen Uleilighed, da man, med Urette, beskyldte ham for at have forvansket Ordene i de ti Bud[2]). Denne »Summa« blev oversat paa Dansk af den flere Gange omtalte Petrus Parvus Rosæfontanus og udkom i Kjøbenhavn 1543. Bogens Titel er følgende:

DEnne Bog | eller tractat kort|telige i een Sum befat|ter alt ded ypperligste | oc mæst besynderlige | som den Hellige scriftis | bøger, ded er, ded Gam-|le oc Ny Testamente | indholde. Wdsæt aff | Frandzsose paa Danske | af Petro Paruo. R.

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 8 upaginerede Blade, signerede A ij—B iij. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden; i Marginen Indholds-

---

[1]) Anf. Skr., Blad * iii.

[2]) Ad censuras theologorum Parisiensium . . . *Rob. Stephani* responsio, 1552, S. 9 ff. *A. A. Renouard*, Annales de l'Imprimerie des Estienne, 2 Éd., Paris 1843, S. 49, 51, 52.

angivelser. Udstyrelsen er simpel, Trykken er uren. Titlen er omgiven af en ornamenteret Ramme uden Eiendommeligheder.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Dedication: »*Erlig oc velbyrdig Frue, Fru Helenæ til Skiøringe i Falster, Streng Ridders Her Henrick Giøies efterleuerske, ynsker Peder Paruus Læsemester i Kiøbenhafn, Naade oc fred i vor Herre Jesu Christo*«. (Fru Helene (Elline), Datter af Henning Olufsen Godow til Skjørringe, blev 1527 gift med Christiern den Andens tro Mand Henrik Gjøe til Gisselfeld.) Denne Dedication lyder saaledes:

»*Ifior sommers vor meg ombeded af een from mand, ad wdsætte denne lille bog eller tractat af Frandzsose paa ræt Danske, huilcked ieg oc lowede ad skee skulde, oc nu gantzske gierne giorde, for den merckelige oc store nytte her korttelige besluttis oc inde holdis, oc disligest ansèendis ded saare megne gafn som her af Gud altmectigste med sin Hellig aand i maanges hiertte forskaffindis vorder. Jeg hadde tenct ad icke laded henne wdgaa før end den samme hadde kommed hid i landed igien som meg ded Frandzsoske exemplar der ieg wdsætte efter, til troer haand med nogle andre sine bøger antuordede. Nu efterdi ad hand saa lenge tøwer paa sin rætte reysse oc verf bestillindis sin foruerfuing oc profit, som menig mand gierne giør, oc med ære altiid seg oc sine, ia, ocsaa alle andre til gode, for vden nogens beswigelsse eller besuaring bør ad giøre: vor Matthias Paruus min broder af meg begiærindis, ad ieg vilde lade henne wdgaa nu strax oc ey lenger forholded her med, serdelis der fore, ad (som ieg kand vel besinde) denne lille bog er som een ræt Compas der een i ded store, mectige, vide, brede oc dybe Bibelske haf, kand holle sin kaass efter. Fordi, her optegnis oc med korthed vnderuisis, de aller største oc ypperste hoed stycke, som den hele gantzske Hellige Bibel indholler oc forfatter, oc der fore med rætte kallis oc bør ad hide een Sum paa ded Gamle oc Ny Testamente Oc kand, skal oc maa være som een forløbere for den store*

Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, wiis oc vel lærd mand Mester Christiern Pederssen som vor Canick i Lund, med sloor fliit paa ræt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud almectigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis, oc til alles voris lycke oc vælfærd til liif oc siæl, wdgaangendis vorder. Naar Gud vil ad fornefnde Bibel bliifuer aff oss oc maange andre ocsaa wdlendige som vort Danske maal forstaa, læst oc ved Gudz hielp i alle mindste saa viit som vor salighed besynderlige er anrørindis af vor forstaand begreben, da skulle de alle giifue meg ræt med ded ieg sier oc scriifuer om dette fornefnde lille tractat, Huilcked samme ieg oc icke lenge siden ower kom prentted paa Latine i Venedien, oc kand vel skee, ad ieg oc i fremtiden lader wdgaa, Men ded Frandzsoske, som min gode gamle væn Robertus Stephanus[1]) *nu eth aar siden i Pariis baade scref oc prenttede, holler noged meer oc videre end ded paa Latine er, dog er ded den samme materie oc mening i alle maade. Der fore følgde ieg nu aleniste ded Frandzsoske Exemplar efter, oc icke Latinen, som ieg oc inted behof hadde, ad bruge her til. Diss emellem mue wii alle væl glæde oss i vort hiertte i Christo Jesu vor igienløssere, uaar wii af denne bog oc andre saadanne flere formercke, ad wij, baade i Franckerige och Valland, hafue maange brødre oc søstere i Christo Jesu, ia, end i tusinde tal, huilcked ieg veed got skiel til, diss være Gud lofued oc tacked euindelige. Jeg er viss der paa, kiære Fru Helena, ad alt der hører til Gudz lærdoms vnderuiselsse oc forfremmelsse, er eder meged kiær kommed, der fore hafuer ieg, vnder Eders nafn, laded denne lille bog wdgaaed, Først Eder, oc saa alle Danske som icke Latine forstaa, til villig tiæniste, ad i oc andre, af denne kortte vnderuiisning, kunne beskue oc tractere, som i een*

[1]) Det kan erindres, at *Rob. Stephanus* var gift med en Datter af den bekjendte Bogtrykker i Paris *Jodocus Badius*, som 1514 trykkede Saxo Grammaticus for *Christiern Pedersen*.

ræt skien, lystelig oc nyttelig formalning, den Euige Gudz altmectighed oc godhed, Verdens oc menniskens skabelsse, fald, oprættelsse i Gudz hellige Prophetiske maangefold foriætning, Lowen eller Budordene, Christi tilkommelsse, vor igienløsselsse, Den Hellig aandz wdsendelsse, Troen, Kiærlighed, Haab, Rætfærdiggiørelsse, Hellig giørelsse, Gode gierninger, Domme dau, Ded euige liif som oss af Gudz naade iæt er, Den euige fordømmelsse, som af Gudz rætferdighed de vantro fore staar. Alt dette oc end meer er her i begrefued. Gud vnde oss sin Hellig aand oc ræt forstaand her i, til vor oc andres vnderuiisning oc lærdom, alt til vor salighedz forfremmelsse, som wij paa Gudz sandhedz løfte formiddels hans barmhierttighed for Jesu Christi vor Herris skyld foruentte oss ad faa euindelige, huilken med Faderen oc den Helligaand være lof, priis oc ære i euighed. Den samme gode Gud barmhiertighedz Fader være med Eder oc oss alle, der af hans naade oc oplyusselsse sandhed hafue annammed, bestaa oc forfremme. Screfued i Kiøbenhafn den Tiende dau i Tormaanet Aar etc. M. D. xliij«.

Denne Dedication slutter Blad Aiij verso, Linie 7. Nederst paa samme Side læses disse faa Linier: »*Her er korttelige besluttet alt ded som den Hellige scriftis bøger lære, ded er, de bøger som ded Gamle oc Ny Testamente indholde*«, det er Overskriften til Texten, som begynder Blad A4 og slutter Blad B4 verso, Linie 12. Derefter læses:

Prentted i Kiøbenhafn af Hans wingaard, | den Tiende dau i April maaned. | Aar etc. M. D. XLiij. | H G H V D A.

Af denne Bog, hvoraf et Exemplar fandtes i Resens Bibliothek,[1]) og som nævnes, maaske efter Cataloget over denne Bogsamling, af Joh. Møller i hans Hypomnemata[2]), kjendes nu kun et eneste Exemplar, der bevares i det store kongelige Bibliothek og i Aaret 1853 blev det foræret af nu-

[1]) *P. J. Resenii*, Bibliotheca, S. 150, Nr. 49.
[2]) *Joh. Møller*, Bibliotheca Septentrionis eruditi, Lips. 1699, S. 386.

værende Pastor, Dr. phil. Skat Rørdam; han havde faaet det til Foræring af Pastor J. C. Teilman i Tostrup og Uggerløse.

Skriftet er kort omtalt af C. J. Brandt og H. F. Rørdam[1]).

1543.

Phil. Melanchthon, Det ganske christelige Levnet kortelig befattet,

oversat af Peder Tidemand.

Hans Walther. Magdeborg.

Dette lille Opbyggelsesskrift bestaar af en Samling af Skriftsteder knyttede til korte Artikler om Troen, om Korset og Troens Øvelse og om vor Bøn, om Troens Øvelse, om gode Gjerninger, om Lydighed, som man skal bevise Øvrigheden, om Kjærlighed mod vor Næste og om Kydskhed, om Ægteskab. Titlen paa det er følgende:

En liden bog | der det gantske Chri-|stelige leffnet er korte lige befat|tet wdi, nyttelig at haffue al-|tid for øyen oc betracte. | Philippus Melanchton. | Om boed oc bedring, fryct | oc redzel for Guds for-|ferdelige wrede, Oc et | Christeligt leffnets | be gyndelse. | Fordansket aff Peder Tidemand.

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 16 Blade, upaginerede, signerede Aij—Bv. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Titelbladet er omgivet af en ornamenteret Ramme, Forziringerne have intet Hensyn til Bogens Indhold (Jacobs Drøm, Jøderne tilbede Slangen).

Texten begynder Blad Aij og fortsættes til Blad B6, Lin. 17. Derefter læses: »*En Christelig bøn at bede wdi denne farlige*

---

[1]) *Kirkehist. Saml.*, II, S. 395; *Ny kirkeh. Saml.*, II, S. 246.

tid mod Tørcken«. Denne Bøn slutter Blad 87, Lin. 15. Nedenunder læses:

Prentet i Magdeborch, | *hoss Hanss Walther.* | *M. D. XLIII.*

De tre sidste Sider ere blanke.

Af denne Bog bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne. Et andet Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek[1]). Resen eiede Bogen[2]).

1543.

Caspar Huberinus, Om Guds grumme Straf og Vrede,

oversat af Peder Tidemand.

Hans Walther. Magdeborg.

Dette Skrift udkom allerede 1529 forsynet med en kort Fortale af M. Luther og en Dedication fra Forfatteren til sin kjære christelige Broder, Mauritz Kern, dateret Augsburg 1. Januar 1529. I denne Dedication gjør Huberinus Rede for, hvorledes han har lagt Planen for sin Bog: han indfører tvende Personer; den ene, Christianus, beklager sig for sit syndige Levnets Skyld, han gjennemgaar de 10 Bud og gjennemgaar den Straf og Vrede, som Gud har ladet komme over dem, som ikke holde disse Bud; han bliver selv bange for den Straf, han frygter vil komme, og er ved at fortvivle; da kommer den anden Person, Theodidactus, trøster ham og opmuntrer ham og taler om Guds Godhed og Barmhjertighed. Christianus føler

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 611, Nr. 6. Ikke anført i *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek; indbundet med det følgende Skrift af Huberinus.

[2]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 233, Nr. 171.

sig beroliget, men Satans Argelist faar Magt over ham, hvorfor Theodidactus paa ny kommer for at hjælpe ham. Omsider falder han i legemlig Sygdom og Theodidactus indfinder sig for at tale Trøstens Ord ved hans Dødsleie. Dette tredie Afsnit »Trøst for dem, som ligge for Døden« er dediceret af Huberinus til hans Svigerinde Monica Gregers den 6. Januar 1529.

Peder Tidemand oversatte dette Skrift, hans Oversættelse udkom 1543 med følgende Titel:

En offuermaade | nyttelig oc edel Bog, | om Guds grumme straff oc |.wrede, oc om hans store naa|de oc miskund, som Caspar | Huberinus screff. | Fordansket aff Peder | Tidemand. | 1. Samue. 2. | HERren døder oc giffuer liff | igen, Hand fører ned til Helffuede, oc vd igen. | Cum gratia et Priuilegio.

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 199 Blade, folierede I (nemlig det 6te Blad) —CXCII, hvorefter følger 2 ufolierede Blade; Signaturen er Aij—Bbv. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden, foruden en Overskrift. Titlen, hvoraf Linierne 1, 2, 3, 7, 8, 9 og 13 ere trykte med rød Farve, er omgiven af den samme ornamenterede Ramme, som er anvendt til Titelbladet af Tausens Postil, ligesom Vaabenet, der er aftrykt paa Titelbladets Bagside, tidligere har været anvendt paa samme Sted i Tausens Postil.

Bogen indledes med en Fortale til Læseren af Petrus Palladius, Bl. Aij—Aiij. Han gjør opmærksom paa, hvor gjerne »*edel folck*« kjøber Guld og Perler og andet hederligt Smykke; men der er to Perler, Loven og Evangelium, som overgaae alle udvortes Smykker, og som bæres i Hjertet og paa Sjælen. Det er nærmest til Adelen Palladius skriver, da Bogen er skjænket og givet den, »*fordi at naar som de gerne bære oc bruge hende som et edelt clenodie, da tager vel siden den menige mand Exempel oc efftersiun aff dem, som tilbørligt er wdi all gudelighed oc dydelighed, Fruer oc Jomfruer ville gerne haffue gudelig lesning oc bøner, dem finde de her vdi offuerflødige nock*«. Blad Aiij verso til Av verso indeholde en Dedication

fra Peder Tidemand til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. Han sender dem denne Bog, fordi han veed, at de »*bode met arbeyde oc kostning lenge haffue begæret hende paa vort danske tungemaal*« — »*icke fordi at i io vell selff forstaa hannom paa hans Tyske maal*«. Han ønsker, at andre Riddere, Riddermænds Mænd, Fruer og Jomfruer ville tage Exempel af dem og tage denne arme foragtede Christum ind paa deres Herregaarde og Fruerstuer, »*som ieg haffuer mange seet oc hørt paa herreslot oc gaarde, som haffue achtet det at være dem en forsmælse, at de haffde saadane Christelige bøger som denne er, eller at de skulde øffuet dem i Guds ord, oc vdi saa maade bekent hannom for deres herre*«. Dedicationen er »*Screffuet i Kiøbmenhaffn S. Valentini dag* [ɔ: 14. Februar], *Aar effter Christi fødzel M.D.XLIII*«. Derpaa følger Luthers og Huberinus's Fortaler, og Blad **Biij** verso nederst begynder Texten, som fortsættes til Bl. **CXC**, Linie 9. Derefter læses: »*Hworlunde mand skall trøste Hwstru, Børn oc andre wenner paa den affdøde Hossbondes wegne*«, hvilket Stykke slutter Bl. **CXCII** verso, Lin. 14. Nederst paa samme Side læses: »*De besynderligste støcke, Puncte, oc stæder som ere befattede oc begreffne wdi denne Bog*«. Dette Register er aftrykt paa Blad 192—193. Nederst paa Forsiden af dette sidste Blad er trykt:

Prentet i Magdeborch, hoss Hans | Walter. M. D. XLIII.

Bagsiden af sidste Blad er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares 2 Exemplarer af denne Bog, det ene er fuldstændigt og har tilhørt Hielmstierne, i det andet mangler Titelbladet. Et Exemplar findes i Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn (uden Titelblad) og et i Karen Brahes Bibliothek[1]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 595, Nr. 22. *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 124.

Paa Auctionen efter Gram betaltes et Exemplar med 13 ß, efter Langebek betaltes 3 Exemplarer, alle defecte, med 4 ℛ 1 ß, 1 ℛ 8 ß, 2 ℛ 8 ß. Bogen fandtes i Resens Bibliothek[1]).

Langebek har kaldet denne Udgave den anden, idet han har opført en første Udgave under Aaret 1542. Efter hans Notitser skal han selv have eiet en Udgave fra 1542. I Cataloget over hans Bogsamling anføres imidlertid 3 Exemplarer fra 1543, de vare alle defecte; Langebek har vistnok begaaet en Feil. Peder Tidemands Dedication er dateret fra 1543, og der er intet andet Sted Tale om at Bogen er udkommen en Gang tidligere.

1543.

Lucas Lossius, Catechismus.

Oluf Ulriksen. Malmø.

Forfatteren til denne Bog, Lucas Lossius, er født i Fach i Hessen 1508. Han blev Rector ved Johannes-Skolen i Lyneborg 1532 og døde i denne Stilling 1582. Hans Catechismus udkom første Gang 1540. Den i Danmark besørgede Udgave har følgende Titel:

Qvaestivn|culae methodicae de christia.|no Catechismo in for mam dia|logi. scholæ Lunæburgensi olim scriptæ et dica|tæ. denuo iam in publicum usum æditæ. | longe. quam ante. emendaciores et | locupletiores. | Additus est et libellus | Sententiarum, seu Lati no-|rum. vt uocant. pue-|rilium. non ingra-|tus futurus pueris, pietatis | et literarum studiosis. | Authore Luca Lossio | Vachensi. | (Vignet.)

---

[1]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 774, Nr. 8352. Bibliotheca *Langebekiana*, S. 420, Nr. 2816—18. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 233, Nr. 171.

Bogen er i Octav-Format og bestaar af 60 Blade, upaginerede, signerede A2—I3. Den er trykt med Schwabachere, 28 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet fremstiller Veronicas Svededug. Paa Titelbladets Bagside er aftrykt et Træsnit: Den Hellig Aand svæver som en Due ned over Apostlene.

Blad A2 indeholder et Brev fra Urbanus Rhegius til Lossius, i hvilket han bifalder hans Arbejde; det er dateret: »*ex Cella 24 Octobris Anno 40*«. Blad A3 indeholder Lossius's Dedication til Disciplene i Lyneborgs Skole, dateret: »*ex Lunæburgo Anno 1540 vicesima quarta Octobris*«. Blad A5 (ɔ: A4)—A8 indeholde: »*Summula Catechismi pro paruulis*«. Blad B begynder: »*Qvaestiunculae Methodicae de Christiano Chatechismo in modum Dialogi*« imellem Personerne Lucas og Andreas. Dette Afsnit slutter Blad F5 verso, Lin. 6, hvorpaa følger: »*formulae commendandi se deo, mane et vesperi, et formulae consecrandi mensam, et agendi gratias deo a sumpto cibo*« — indtil Blad F7, Lin. 8 f. n. Umiddelbart derefter begynder et nyt Brev eller Dedication fra Lossius til »*bone indolis et magnæ spei pueris*«, dateret: »*ex Luneburgo Anno MD. XL. vigesimo quarto Octobris*«, i hvilken han fremhæver det Gavnlige i at have korte Sætninger, dels tagne fra Skriften, dels fra gode Forfattere, ved hvilke man kan mindes om den christelige Fromhed og om gode Sæder; en Samling af saadanne Sætninger har han derfor knyttet til Catechismen. Paa Bagsiden af Blad F8 er aftrykt det samme Træsnit, som er aftrykt paa Titelbladets Bagside. Blad G begynder da: »*Sententiolae loco latini. (Vt vocant) Paruulis proponendæ*«. Dette Afsnit slutter Blad I2 verso, Lin. 9, umiddelbart efterfulgt af: »*Institutio puerorum constat tribus partibus, pietate, honestis moribus et bonarum literarum studio*«. Denne Afdeling slutter Blad I4 verso, Lin. 10. Derefter læses:

Malmogiae excudebat Olaus Vlricus An-no Domini MDxliii. | *Mense nouembri.* | (2 Kløverblade.)

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek; dette eneste nu kjendte Exemplar har tilhørt Hielmstierne, som formodenlig kjøbte det paa Auctionen efter Gram; Prisen var 5 ℔ 10 ß[1]).

1544.

Davids Psalmer,

oversatte paa Latin af Johan Bugenhagen.

Peter Seitz. Wittenberg.

Denne Oversættelse udarbeidede Bugenhagen, medens han var Professor i Theologi ved Kjøbenhavns Universitet 1537—39; de nedenfor meddelte Uddrag af Dedicationen give nærmere Oplysninger herom.

Bogens Titel er følgende:

Psalte-|rivm Davidis, Et | integri loci sacræ doctrinæ, ex | omnibus Prophetis, cum | quibusdam alijs pijs | Canticis. | Haec latine transferebat Joan-|nes Bvgenhagivs Po-|meranus Doctor, in Academia Hafnien-|si Danorum, Anno Christi M. D. xxxix | Nunc autem excusa sunt VVit-|tembergae, Anno | Christi M. D. xliiij. Sab|bato post Natalem Jo-|hannis Bapti-|stae [ɔ: 28. Juni]. | (Et Blad.)

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 356 Blade, først 16 upaginerede Blade, derefter en Foliering fra 1 til 333, endelig 7 upaginerede Blade. Signaturen er 𝔄—𝔅, A—Z5, a—x5. Den er ret godt trykt, med latinske Bogstaver, 24 Linier paa Siden. Enkelte Steder ere større ornamenterede Initialer benyttede.

Paa Titelbladets Bagside læses Overskriften til en Dedication, der begynder paa det andet Blad; Dedicationen er

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 572, Nr. 7. Bibliotheca *Grammiana*, S. 788, Nr. 8695.

skreven: »*Ex Wittemberga M. D. XLIIII. Feria sexta post natalem sancti Johannis Baptistæ*« [ɔ: 27. Juni] til »*Magnifico domino Rectori, Generosis dominis Johanni Phrisio Regio Cancellario & Petro Suauenio Regiæ Maiestatis à Consilijs Conseruatoribus, dominis Doctoribus & Magistris Professoribus Venerandæ Academiæ siue Almæ Vniuersitatis Haffniensis, dominis suis perpetuo venerandis*«. Bugenhagen priser Christian den Tredie, fordi han har fornyet Academiet i Kjøbenhavn »*olim erectam per Regem FRIDRicum, huius Christiani tertij auum paternum*«[1]), til hvilket han kaldte ham. Han begyndte da at oversætte Adskilligt af Paulus og Psalmerne og en større Del af Propheternes Skrifter, »*neque aliquid a Schola accipere volui, delectatus tantum eruditione quorundam, quos ego vicissim quandoque isthic audiebam, ut reliqui professores, in illis sacris initijs, constituta salaria accipere possent*«. Han er senere bleven opfordret til at fuldende flere Arbeider, som Universitetet manglede, og han stødte paa det Arbeide, han havde foretaget med Psalteren og Propheterne. I sine offenlige Forelæsninger havde han ofte anbefalet Luthers tydske Oversættelse af Biblen, men da han vidste, at, om end mange Danske forstod Tydsk, var der dog endnu flere, som ikke forstod Tydsk, og derfor var han allerede dengang, da han var ved Academiet i Kjøbenhavn, begyndt at oversætte Psalmerne paa Latin. Nu har han føiet de mere fremragende Stykker til af Propheterne. Det havde været hans Hensigt, at lade sin Bog trykke i Kjøbenhavn, men der kom Hindringer i Veien. Efterat være vendt hjem, har han i de sidste 5 Aar 8 Gange gjennemgaaet og rettet paa sin Oversættelse; for ret at faae den god, har han henvendt sig til Mænd, der vare kyndige i Hebraisk. Derefter udtaler han sig om Nødvendigheden af at gaae til selve den hebraiske Kilde og af at have Lærere i Hebraisk; til Slutningen anbefaler han sit Arbeide og ønsker, at det maa blive brugt som en Haandbog: den kan

[1]) Saaledes staar der virkelig

være en tro Ledsager i Hjemmet, en kjærkommen Følgesvend, naar man træder ind i Kirken eller tager ud paa Reiser, man kan tale med den, lære af den, bede fra den, søge Trøst i den, læse, synge, fremsige Psalmer og Lectier. — Hertil slutter sig fra Blad (6) til Blad A en Efterskrift, i hvilken der udførligere tales om det hebraiske Sprog og dets Studium, samt om Oversættelser derfra. Fra Blad A verso til Blad A8 følger en Fortale af Luther, holdt i Almindelighed og dreiende sig om Psalmernes Værd og Betydning. Umiddelbart efter følger en Rettelse til Slutningen af Litaniet (Blad x5 verso). Bagsiden af samme Blad er blank. Blad **1** begynder »*Psalterium Davidis*«, som fortsættes til Blad **144**: »*Finis Psalterii Dauidis*«. Paa Bagsiden af dette Blad læses: »*Seqvvntvr Cantici & insigniores loci ex Prophetis*«, indledet Blad **145**—**146** med en Fortale til Læseren. Texten begynder Blad **146** verso, og fortsættes til Blad **314**. Paa Bagsiden af dette Blad begynder en Række »*Hymni*«, som slutter Blad x4 verso, efterfulgt af »*Litaniae*«, der slutte Blad x6 verso. Blad x7—x7 verso indeholder Rettelser. Blad x7 verso midt paa Siden læses:

VVittembergae. | *ex Officina* | *Petri Seitz.* | *Anno 1544.* |

(Et Blad.)

Det sidste Blad er blankt paa begge Sider.

Af denne Bog bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek, som har tilhørt Hielmstierne[1]), et andet eies af Universitetsblibliotheket i Kjøbenhavn, et tredie fandtes i Lorcks Bogsamling[2]).

Udgaven nævnes af Le Long[3]).

Universitetet forærede Bugenhagen, fordi han havde dediceret det dette Davids Psalterium, en Sølvkande paa 36 Lod, som kostede 26 Rdl. 12 ß[4]).

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 538, Nr. 2?.
[2]) Bibliotheca Biblica ser. Würtenbergensium Ducis olim *Lorckiana*, I, Altonæ 1787, S. 284, Nr. 1409.
[3]) *Le Long*, Bibliotheca sacra, I, S. 300.
[4]) *Danske Magazin*, Tredie Række, VII, S. 26.

1544.

Luthers Bedebog,

oversat af Matthias Parvus Rosæfontanus.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Af Peder Palladius's Fortale ses, at denne Bog er en ny Udgave af den Oversættelse af Luthers Bedebog, som udkom 1531 i Magdeborg og som tidligere er omtalt[1]). Titlen er følgende:

EEn ræt Bedebog aff | den hellige scrifft Gam-|le oc ny Testamente, met den ræt-|te Passional, wdi huilcken klarlige | findis oc beuises alt det som mennisken | er nytteligt til siælens salig-|hed, flytelige offuerseet | oc corrigeret. | (Tre Blade) | *Kiøb menhaffn M. D. xliiij.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 120 Blade, upaginerede, signerede aij—siij, Aa—Ggiij. Den er trykt med Schwabachere, 22 Linier paa Siden. Fra Blad v, midt paa Bagsiden, indtil Slutningen af Bogen er brugt en mindre Skrift end i første Del af Bogen. Denne, som i det Hele ikke er trykt med megen Omhu, er udstyret med 56 Træsnit, tildels de samme, som ere brugte i Luthers Haandbog for Præster, trykt i Kjøbenhavn 1538.

Paa Titelbladets Bagside er trykt en Fortale fra Dr. Peder Palladius til Læseren, i hvilken han omtaler, at han er bleven anmodet om at overse denne lille Bog, som for tretten Aar siden udgik paa Dansk; han har udeladt »*hues icke behoff vor, effter tidens leylighed — oc saa een post aff det, som Psalmebogen indholder*«; han slutter med en Opfordring om daglig at bede til Gud. Blad aij—aiij indeholde: »*Een formaning til Læsseren*«; Blad aiij verso—e indeholde: »*For-*

[1]) Se ovenfor S. 27 ff.

talen til Læsseren«. Blad c verso læses: »*Den anden deel, huorledis mand skal bede, oc haffue sig i sin bøn*«. Blad d3: »*Doct. Morten Luthers vnderuiisning oc vdleggelsse paa de ypperste hoedstycke, som ere oss Christne mest angaaende, oc nødtørfftige*«. Samme Blad verso: »*Doct. Morten Luthers vnderuiisning paa de Siw bøner som Fader vor indholder, Oc først aff hennis Fortale, som saa lyder*«. Blad kii verso nederst: »*Doct. Morten Luthers forklarelsse paa vor troes tolff artickle*«. Blad nii verso: »*Doct. Morten Luthers forclarelsse paa de x. Gudz budord*«. Blad vii: »*Huorledis wi skulle rættelige oc fructsommelige offuertencke vor Herris Jesu Christi pine oc død*«. Blad s: en Række Bønner og Sacramentordene. Blad Bb4: »*Den rætte Passionall*«. Blad Ggiij—Gg4: »*Register offuer denne bog*«. Under dette Register læses Bogstaverne: *M. P. R.* ɔ: Matthias Parvus Rosæfontanus, og derefter:

Tryct i Kiøffuenhaffn, | *Aff Hans Wijngaard.* | *M. D. xliiij. H. G. H. V. D. A.* | *Soli Deo Gloria.*

Af denne Bog bevares et fuldstændigt Exemplar i Karen Brahes Bibliothek[1]). Det store kongelige Bibliothek besidder et Exemplar, som er defect, og et Brudstykke af et andet.

Efter Langebek solgtes et Exemplar for 1 ₰ 12 ß. Bogen findes sjelden nævnet i ældre Bogcataloger, f. Ex. i Resens og Matthias Foss's[2]).

Under 1544 anfører Langebek følgende Skrift:

Lutheri Underviisning om de ypperste Lærdoms Hovedstykker, fordansket af Matthias Parvus Rosæfontanus. Kbh. 1544. 8.

Denne Titel har Langebek fra Fortegnelsen over Karen Brahes Bibliothek[3]), men der sigtes uden Tvivl kun til et

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 127.
[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 421, Nr. 2842. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 222, Nr. 111 og S. 254, Nr. 18. Bibliotheca *M. Fossii*, S. 207, Nr. 45.
[3]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 104.

Stykke af den ovenfor beskrevne Bedebog, paa hvis Blad 13 en Overskrift læses, som temmelig nøie ligner Titlen i Karen Brahes Catalog.

1544.

Urbanus Rhegius, Sjælens Lægedom for Karske og Syge,

oversat af Matthias Parvus Rosæfontanus.

Hans Vingaard. Kjobenhavn.

Dette lille Opbyggelsesskrift af en af Reformationens flittige Forfattere udkom første Gang 1529, det var en søgt Bog og udkom i mange Oplag. Paa Dansk blev Skriftet oversat af Matthias Parvus Rosæfontanus. Titlen paa det er følgende:

Siælens Læ-|gedom, for de karske | oc sywge, i disse | far lige tider, oc | i dødz nød. | Ved | D. Vrbanum Regium | Oc udsæt aff Tydske paa | ræt Danske, | Ved | Matthiam Paruum Rosæfontanum. | Matthæi xvj. | Huad gaffner det mennisken, om | hand baader den gantzske werden, oc hand forkaster sin Siæl? | Kiøbmenhaffn M. D. xliiii.

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 52 Blade, upaginerede, signerede Aij—Liii (Trykfeil for Niij). Den er trykt med danske Bogstaver, 22 Linier paa Siden.

Bagsiden af Titelbladet har Overskriften: »*D. Petrus Palladius til læsseren*«. Palladius glæder sig over, at denne Bog, som indeholder »*et Edelt clenodie oc dyrebar liggendefæ*«« er »*Adelen besønderlige skenckt oc giffuit*«; han ønsker, »*at de som bære saa offuerflødige meget paa det arme legemme, maa haue noget paa deris Siæl, aff den lægedom, som findis udi denne lægebog*«, men at dog Ingen vil, fordi han har saadanne deilige

og nyttelige Bøger, blive hjemme paa deres Gaarde og fra deres Sognekirke om Søn- og Helligdage. Naar man har læst en Bog en eller to Dage, bliver man kjed af den og længes efter noget Nyt; desuden er der dem, som »*forstaa icke heller altsammen det som de læsse udi Danske bøger*«, og »*huad gaffn haffue de aff deris læssning, som henge ickun uid den døde bogstaff, oc icke komme til den rette scrifftens aand oc forstaand*«. Dertil give de ikke Agt paa, at deres Børn, Tyende og Hovfolk forarges og forværres deraf, og de fattige Undersaatter følge dem heller efter udi det Onde end udi det Gode.

Blad B verso—C verso indeholde en Dedication til »*Erlig oc Velbyrdig Frue, icke aleniste aff Edel slæct, men meget meer aff Gudfryctighed, ære oc dygd Fru Eline til Skiøring i Falster, Streng Ridders Her Henrick Giøies éffterleffuerske, Sin gunstige Frue*«, »*screffuet i Kiøbmenhaffn, Den Første Fredag effter Nytaars dag.* [ɔ: 4. Jan.] *Aar etc. M. D. XLIIII. Eders Edelhedz villige oc tro tiæner Matthias Paruus*«. Denne Dedication er fornemmelig af opbyggeligt Indhold. Der klages over, at mange vise Ligegyldighed for deres Sjæls Salighed og hverken læse selv flittelig og idelig eller lade andre læse for dem »*i de Christelige oc nyttelige bøger som Gud altmectigste aff sin wsielige naade oc grundløsse barmhierttighed, giffuer oss dag fra dag, den ene effter den anden, paa wort Danske tungemaal, oc icke heller Gudelige eller aluerlige høre Gudz ord aff deris Christelige Sogneprester oc Predicanter*«. Matthias Parvus sender sin Oversættelse som Tak »*for de maange oc store velgierninger som Eders Edelhed meg i maange maade giort oc beuiist haffuer*«.

Texten begynder Blad Cij med Bogens Titel som Overskrift. Den slutter Blad L4 [ɔ: N4], Lin. 8 med et Skriftsted af Psalm. VI, tilføjet af den danske Oversætter, hvorunder: *M. P. R.* Derunder 3 Blade, hvorefter læses:

Denne Christelige bog er prenttet | *aff Hans wingaard i Kiøbenhaffn* | *M. D. xLiiij.* | *H G H V D A.*

Den sidste Side er blank.

I det store kongelige Bibliothek bevares af dette Skrift 1 Exemplar, der har tilhørt Hielmstierne, (det første Ark mangler), og desuden 2 Brudstykker af 2 andre Exemplarer. Et fuldstændigt Exemplar findes i Karen Brahes Bibliothek[1]).

Et defect Exemplar solgtes efter Klevenfeldt for 1 Rdl. 1 ß. Bogen findes sjelden i ældre Bogcataloger; Resen eiede den[2]).

1545.

Den Visbyske Søret paa Dansk.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Tidligere er omtalt den plattydske Oversættelse af den visbyske Søret, som blev trykt i Kjøbenhavn 1505 af Godfred af Ghemen. Paa Dansk findes Søretten i et Haandskrift fra Slutningen af 15. Aarhundrede, dog hengik der mange Aar, inden den blev udgiven paa Dansk, medens den i Mellemtiden udkom i hollandske og plattydske Udgaver. Alle disse Udgaver ere overordenlig sjeldne Bøger, enkelte af dem kjendes nu kun fra gamle Optegnelser.

Den danske Oversættelse har følgende Titel:

I. N. R. I. | ⁂ *Her efter følger* ⁂ | *den høgeste oc elste watterret, som* | *den mennige kiøbmand oc skip-*|*per haffuer Ordinereth oc giort vdi* | *Vesby paa Gudland, at huer som* | *bruger oc bierger seg til søes* | *skal vide at rette seg effter.* | *Z Z.* | *L. M.* | (Vignet.)

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 622, Nr. 127. Ikke nævnet i *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek; Exemplaret er indbundet sammen med det der S. 127 anførte Exemplar af Luthers Bedebog fra 1544.

[2]) Museum *Klevenfeldianum*, S. 176, Nr. 617. *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 222, Nr. 111. (Aarstallet er urigtig angivet 1644).

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 24 Blade, upaginerede, signerede Aij—Fiij; den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside er trykt to Skriftsteder: »*Sapien. xiiij.*« og »*Eccle. xl*«. Blad Aij begynder Texten: »*Her begindes den høgeste oc elste Watterreth aff wesby*«, ialt er der 65 Artikler. Foran den 37te læses denne Overskrift: »*Denne efterskrefne Ordinantie Som kiøbmendt Skippere Skiffmendt oc Bodzmendt kaller Skiffs ret*«. Texten slutter Blad F4 verso, Lin. 19 med »*Finis*«. Derefter læses:

Prentet y Kiøbenhaffn aff Hans | *Wingaardt, Anno Do.* | *M. D. XLV.*

Denne Bog er nu bevaret i 2 Exemplarer. Det ene findes i det store kongelige Bibliothek. Vigneten paa Titelbladet er et Aftryk af det ornamenterede Bogstav A, som er anvendt i Missale Nidrosiense og som er gjengivet tidligere i dette Skrift [1]); det fremstiller det throndhjemske Erkesædes Vaaben. Dette Exemplar har tilhørt Luxdorph, som foran har skrevet følgende Notits: »Hic libellus inter meos rarissimus. Nec aliud unquam exemplar vidi, nec ullum hominem cognitum habeo aut habui, qvi viderit«. Han kjøbte Bogen paa Auctionen efter Niels Foss og betalte den med 20 Rdl. [2]). Det andet Exemplar bevares i Karen Brahes Bibliothek [3]); det er det første ganske ligt, men Vigneten paa Titelbladet fremstiller det danske Vaaben i et meget slet Aftryk, med Indskriften »*Arma Regis Danie Svecie*«. Dette samme Vaaben er benyttet i tidligere trykte danske Skrifter. Dette Exemplar var i lang Tid anset for tabt, da det ikke fandtes i Karen Brahes Bibliothek, men 1865 blev det fundet i det store kgl. Bibliothek og blev strax sendt til sit rette Hjem i Odense.

---

[1]) Første Bind, S. 271.

[2]) Bibliotheca *Luxdorphiana*, I, S. 310, Nr. 890; sml. *Luxdorphiana*, I, S. 261. Bibliotheca *Fossiana*, S. 555, Nr. 2801.

[3]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 139.

Denne danske Oversættelse af Visby Søret er udgiven paa ny i Ny Danske Magazin, 1794, hvor tillige Vigneten paa det kjøbenhavnske Exemplar er aftrykt i Kobberstik (rigtignok omvendt); senere er den udførlig omtalt af C. J. Schlyter[1]).

1546.

Peder Palladius's Catechismi Udlæggelse, oversat af Matthias Parvus Rosæfontanus.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Palladius's latinske Original udkom 1542[2]). Oplysninger om denne Oversættelse ere givne i Fortalen og i Efterskriftet, som ere aftrykte fuldstændig nedenfor, navnlig fordi der kun er bevaret et eneste Exemplar af Bogen. Titlen er følgende:

En kort Catechis-|mi Wdleggelse screffuen paa | Latine aff Doctore Petro Palladio, | for Norske Sogneprester, oc nu ved | Matthiam Paruum Rosæfontanum | wdsæt paa Danske, de Chri-| stne vdi Island til gode. | (En Blomst.) | *Psalmo. xxxiiii.* | *Kommer bornlille oc hører meg, ieg | skal lære eder Gudz fryckt.* | *M. D. xlvj.* (Vignet.)

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 108 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Ddiij**. Den er trykt med Schwabachere, ikke meget smukt, 25 Linier paa Siden. Dedication, Fortale og Efterskrift ere trykte med en mindre Skrift. Bogen er udstyret med en Del Træsnit, de samme som ere anvendte i Luthers Haandbog for Præster, 1538; Aftrykkene

---

[1]) *Nye Danske Magazin*, I, Kbh. 1794, S. 257—85. *C. J. Schlyter*, Samling af Sweriges gamla Lagar, VIII, Lund 1853, S. LXXXV; sml. XI, Lund 1865, S. XCIV.

[2]) Se ovenfor S. 256.

ere ikke gode. Vigneten paa Titelbladet er ornamental, uden Eiendommeligheder.

Paa Titelbladets Bagside begynder følgende Dedication:

»*Erlige oc welbyrdige mend Ormer Bonde Stullesen, oc Peder Bonde Einersen paa Stadefeld i Island, ynsker ieg Peder Palladius Doctor, Superintendent offuer Siælands stict, i Danmarck, Naade oc fred aff Gud Fader wed wor Herre Jesum Christum.*

Kiære wenner, Kand ieg icke nu lenger forholle eder det fore, met mindre end ieg fuldkommer mit løffte som ieg haffuer loffuit baade eder, oc Erlig mand Abbet Peder Pouilsen i Munckeþuera, paa Nørrefeld, oc andre flere mine wenner oc Christne brødre, som ocsaa haffue det samme begerit aff meg som i begerede siste gaang i waare til mit her i Kiøbenhaffn, at ieg wilde wdsætte paa Danske den lille Catechismi bog, som ieg nogle aar forledne, screff paa Latine for Sognepresterne vdi Norgis Rige, saa, at de Sogneprester vdi Island, oc andre som haffue Guds salige ord kiær der hoss eder, motte den faa, oc der aff begribe grundelige den rætte forstaand om Guds gode willie, och om den rette Guds dyrckelse oc Christelige lærdom til deris siæls salighed, som mact paa ligger, at de kunde wide at leffue vdi den statt her paa iorden, som de taare tryggelige dø vdi, oc wære wisse paa det euige liff. Saa befalede ieg først den fromme oc lærde person Tornard Einersen, met salig ihukommelse, som studerede her vdi Vniuersitetet flitelige oc wel, at hand skulde sætte samme bog wd paa Islendiske, sit faderland til gode som han hade wel oc saa giordt, oc andet mere got til Islands forbedring vdj Guds ord, der som han hade motte leffuit lenger hoss oss, Men Gud kallede hannem nu om S. Michels dag, fra denne werden, oc til wort rætte Faderland hiemmerigis Rige, det som wor Island icke en ringe skade, Di hand hade ene kundit giort større fruct paa religions wegne, end alle de Papister som der end nu findis i landit, Nu Gud wil haffue sin willie, wij fortiene icke bedre etc. Siden befalede ieg en anden lærd person, for min store wledigheds skyld, wid naffn Matthias Paruus, at sætte

samme bog wd paa Danske, huilcket hand haffuer ocsaa giordt, oc ieg lod den strax wdprente, oc nu forskicker den til eder, effter eders oc de andre Christne brøders willie oc begiering, forhaabendis, at den maa komme der hoss eder, Gud til loff, oc de fattige Sogneprester oc den Christne almue til een opbyggelse i troen oc saligheds trøst, Di end dog at der findis end nu maange vdi landit, disuer, som icke end nu ere ret vnderuiste vdj deris saligheds sag, dog er ieg wiss paa, at der er end flere end mand tror, som hungre och tørste effter den rætte forstaand paa Guds ord, effterdi at den sande Soel, Jesus Christus wor eniste Herre oc frelsermand, haffuer ocsaa ladit sin Soel gisle skinne offuer eder, vdi denne klare Euangelii lius oc dag, som hand i vor tid haffuer ladit komme offuer oss, paa det, at wij skulde icke forfaris vdj nattens mørckhed, det er, hand haffuer ocsaa søgt eder met sit hellige ord, oc wil io at Island skal met andre lande, bliffue itt ræt Christet land, oc offuer giffue al den wild-farelse som er wdkommen aff Rom, oc tage til den rette saligheds lærdom igen, som vdgick aff Zion oc Hierusalem, det lader hand paa kende, i det, at hand haffuer, Wid eders landmand, Ottorm Gotskalcksen, besckickit eder det Ny Testamente paa eders eget sprock, at j dis bedre kunde nymme det hellige Gudspiald oc Euangelium, som ieg formercker at der icke skal findis maange vdi landit, som icke kunde selffue baade læsse oc scriffue deris moders maall, det er een mecktig oc herlig ting, oc haffuer meget nytte oc gaffn met seg, nu besynderlige vdi denne tid, der Gud sender eder bøger vdi den hellige scrifft, at huer kand, besynderlige om hellige dage, øffue seg dis bedre, met lessning och studeren vdi den hellige scrifft, som hans siæls salighed er anrørendis. Disligeste, lader Gud paa kende at hand beuiser sin godhed emod eder, i det, at hand haffuer sendt eder den gode lærde mand her Gisser ocsaa eders landmand, til en Superintendent oc offuerste tilsiuns mand vdi Religion, der at drage omkring oc haffue tilsiun vdi alle geistlige sager, oc predicke oc lære Guds ord, oc det hellige Euangelium rent oc klart for almuen, oc

visitere huert Prestegield i sær, oc haffue flitig tilsiun, saa, Guds ord oc Euangelium predickis oc læris rent oc klart offuer de tre parter aff Island, Synder, Wester, oc øster, som hand haffuer befalning wdoffuer, oc at Religionen hollis wid mact, effter Kongelig Maiestats wor Kæreste Naadigste Herris Kong Christians Reformats oc Ordinants, som hannem met giffuit er, at hand skal rætte seg der effter, vdi alle maade, som ieg oc for haaber hand ocsaa giør, oc tager der ingen forsømmelse fore, som hannem ligger mact paa, effter hans eed oc iurament, som hand haffuer sworet Gud, oc hans Herre oc Kong, Aff disse oc andre stycker kand ieg kiende, at Gud fader wid sin søn Jesum Christum baade haffuer her til, oc wil her effter ydermere søge eder oc den Christne almue vdi Island, met sit hellige ord, oc lade den sande Soel och lius Jesum Christum met sit hellige Euangelio, skinne offuer eder, at i icke lenger skulle wandre vdi mørcket, det er, vdi blindhed oc wildfarelse, som ieg formercker i sandhed, at den gaanske Nørre part aff Island, skal endnu forhollis vdi den Papistiske blindhed, oc at mange paa Syndrefeld, skulle hyckle met dem, oc icke wille wære retsindige emod Gud oc hans hellige ord, dog haaber ieg der til, oc daglige beder Gud der om, at den gode mand her Jon Arisen Biscop offuer den Nørrepartt aff Island, will paa hans alderdom betencke huor swar en byrde hand haffuer at bære til dommen met seg, om hand icke lader det fattige folck, som lenge nock oc alt forlenge haffuer wærit i wildfarelse, forsee oc forsørge met een god lærd mand, som nest hos hannem kunde staa dem ræt fore, vdi Religion oc alle geistlige sager, at de motte ocsaa faa met det første wforhindrit den rette rene och klare Euangelij lærdom til deris aandelige føde, oc siæls salighed, effter det christtelige løffte, som hand giorde vdi hans scriffuelse, til wor Naadige Herre Kong Christian, Oc hans egen søn her Sigurd Jonsen, disligeste hans Suoger Isleffuen oc her Oloff Hialtesen met haand oc mund, och sworne eed tilsagde hans Kongelige Maiestatt, ath saa skulde ske met det første, huor fore, de finge ocsaa alle de swar, der gode wore, wdaff hans Naade,

for det gladelige løffte de giorde hans Naade, paa Biscop Jon Arisens wegne, Huor fore det nu forhollis oc icke gaar for seg, faa de oc hand at staa til regenskab fore, enten for deris øffuerighed her paa iorden, eller met en swarere straff for alles wor Offuerighed, som skal dømme leffuende oc døde. Men ieg haaber end nu bedre om dem, at de met eder, oc i met dem, komme snarlige offuer ens met huer andre vdi den sande oc rene Christi lærdom, oc komme til den rette kundskab om Guds willie, den kunde i aller best faa ath wide, vdi den lille Catechismo som er en liden bog, der indeholler de x. Gudz bud ord, huilcke oss strax lære Guds willie, huad wy skulle giøre oc lade imod hannem oc imod wor neste. Der nest wor Credo, den hellige Tro, som giffuer oss den anden Guds willie til kende, att wij skulle annamme Jesu Christi welgierninger, oc tro paa hannem, Di det er Gud faders willie, som den hellige Euangelist Joannes scriffuer i sit Siette Capitel, at ho som troer paa Sønnen, skal faa det euige liff. Siden wor Pater noster, som giffuer os den tredie Guds willie til kende, at wij skulle bede hannem vdi Jesu naffn, om alt det oss er behoff til liff oc siell, for oss selffue, oc for alle andre. Paa det siste stadfester Gud samme sin willie, met de to Høyuerdige Sacramenter, som er, wor Daab oc Christi naduorde til en stadfestelse, oc wisse paant paa wor siels salighed. Dette er vdi en sum, huad den lille bog Catechismus indholler. Nu kunde i sielffue wel her wdaff begribe oc forstaa, huor merckelig oc nyttelig en bog det er, Huilcken alle Christne bør at wide, at de kunde kende Gud faders willie, som dem haffuer skabt, Gud sønds willie, som dem haffuer igen løst, Oc Gud den hellig aands willie, som kender dem den hellige tro, oc daglige husualer dem met Guds ord, Ho dette kan kiende, oc forstaa, hand faar til wisse det Euige liff, som den samme Euangelist Joannes scriffuer klarlige nock, vdi sit Syttende Capitel. Dette er (siger Christus) det euige liff, att de kunde kiende deg, den sande Gud at wære, oc den som du haffuer wdsendt Jesum Christum, Der fore, paa det, att i kunde des bedre forstaa

samme lille Catechismus, sender ieg eder denne wdtydning der offuer, som ieg paa latine screff för Sognepresterne vdi Norige, oc nu lod wdsette oc wdprente eder til gode, oc de Christne Sognepresler der i landit, att de kunde dis bedre holle den Christne almue som dem er befalit, deris børne lerdom fore, at de kunde met det første rettelige ind læris vdi Guds ord, oc kende den sande Guds willie, Gud til loff oc dem til det Euige liff oc salighed. Der fore beder ieg eder kierlige oc gierne, Kære Ormer oc Peder, for den befalning i haffue aff Gud oc Kongelig Maiestat der i landit, at i wille tage dette wort føye arbeide tacknemmelige, met tiden, om ieg maa leffue, wil ieg ydermere, nest Guds hielp, tiæne eder, oc Bryniol Jonsen, oc alle mine kyndinge oc wennere, oc alle andre Christne der paa landit, vdi det salige Guds ord Wor Herre Jesus Christus beuare eder alle, met hustruer oc børn, oc alt det i wel ville, vdinden hans hellige naade, Amen. Screffuit i Kiøbenhaffn, den tiende dag i Martzmaanit. Guds Aar M. D. xlvj.«

Blad **Bij** verso—**Biij** verso indeholde Peder Palladius's Fortale til Sognepræsterne i Norge. Blad **B4** begynder selve Catechismen med Bogens Titel som Overskrift. Texten fortsættes til Blad **Ccij** verso, Linie 4.

Derefter følger en længere Efterskrift saaledes lydende:

»*Petrus Palladius til den Christne læsere, Min gode Christne læsere, til forn i Latinen, giorde ieg Titelen paa denne føye wdtyelse offuer Catechismum, for Norske Sognepræster, som den tid icke waare saa fremkomne vdi det salige Guds ord, som de nu aff Guds Naade ere, oc bedre de bliffue her effter, nest Guds hielp, effterdi at huert Stict faar nu sin egen Superintendent, oc offuerste tilsiuns mand i Religion, siden at wore kære metbrødre, M. Andreas Matthiæ bleff hørn skicket til Opslaa och Hammers Stigt. Oc M. Torbernus Olai bleff nu her i disse dage Ordinerit til Trundhiems Stigt. Oc disse to lærde mend finde der i Riget for dem, wore kære brødre M. Gebelum Petreium, oc D. Jonam Gothormi, som haffue trolige oc vel arbeidet i disse aaringe vdi*

herrens vingaard, icke vden fruckt, dis wære Gud loffuit, forhaabendis nest Guds hielp, dt det som de kunde icke eene to her til wdrætte i Religion, skal well nu disbedre faa sin fremgaang, i det, at de haffue faat hielp til dem, paa baade sider, saa, at hues wgudelighed end nu henger wid almuen aff den wildfarelse, som Pawedommen haffuer at fare met, maatte dem fortagis, oc besynderlige den løffuerdags vanbrug, met den falske och gruselige Afguds dyrckelse, som Jesu Christi welsignede moder Jomfru Maria wañæris met, emod det Første och Andet Guds bud, Och haffuer wærit vdi Norgis rige, een ret Satans Capell, met den Løuerdags firen, opbygt hoss den rette Guds kircke, som weed at holle sin Søndag hellig, Oc at tage sin retfawne arbeyde vare, saa wel om løffuerdagen, som om de andre søgne dage, effter Guds befalning, der som han saa siger, Vdi dit Ansictis swed, skalt du æde dit brød.

Saadan en wildfarelse wor der i Jøde land vdi Hieremiæ Prophetis tid, Om Himmerigs draaning, som de saa kallede, huilckit Gud suarlige straffer wed samme Prophet i det syuende, oc i det xliiij Capiteler. Saa wil dieffuelen altid haffue sin Capell hoss Guds Kircke, Men gode tro Siælesørgere skulle met det mundelige ord bryde weldelige alle hans Capeller ned, at Guds Kirke kan wforhindrit komme paa fode igen.

Der til met ocsaa, at den wgudelige Schiørleffuenis wæsen, som er end nu i dette klare Euangelij liuse dag, paa Bryggen hoss Bergen, motte affpredickis met Guds aluorlige straff oc pine, som dem oc alle deris patroner, wil dog i sandhed offuerkomme, Thi at de kunde aldrig aarsagis for Gud, lade seg være huad skiul oc tæcke de kunde haffue for mennisken, Fordi, deris egen samuittighed, wil dog nagge dem, och de ti Guds bud ord bliffue dem io saa lenge vnder øyene, som de saa groffelige fortørne Gud, oc deris fattige neste. Oc al deris bood oc bedring, oc saa met grædende taare, er ickun een ret Guds bespaattelse, oc wor herris Jesu Christi Hellige oc salige død oc pine vnder øyene, saa lenge som de bliffue ligeuel i den obenbarlige synd,

last oc skam, som de saa foractelige leffue hæn vdi, Gud til fortørnelse, hans hellige kircke, som hand atspurde met sit rosens blod, til forargelse, oc dem selffue til den euige fordømmelse. Her bør huer Superintendent, Predicker, oc Siælesørgere at fri i det aller minste sin egen samuittighed met idelige formanelser, som ieg formerker at den gode mand, M. Gebeler, oc de andre Christne Predickere Tydske oc Danske til Bergen, haffue flitelige giort, forhaabendis, at de bliffue io Fremturende, det hielper io nogit, oc dieffuelens rige formindskes der aff io mere oc mere, saa, at deris flitighed bliffuer icke giort til forgeffuis. Maange vdi Norgis rige tøre wel lade deris spottemuler op, og legge Christi rene lærdom oc Euangelio til hues wanlycke oc modgaang dem wederfaris (huor vdi Euangelium haffuer dog ingen skyld, men deris egen blindhed, oc wraange forstaand) oc de see icke huilcke affguderi, der brugis i Norgis Rige, met den falske løuerdags firen, oc anden saadan obenbarlige Guds bespottelse, som met deris falske mening om S. Oloff, oc andit saadant, imod den Første Moysi taffle. Disligest see de icke heller, de obenbarlige laster, met den skiørleffnit, oc anden vrenhed, imod den Anden Moysi taffle, som der skeer dog groffelige nock, dis wer. Disse oc andre stycker ere aarsage nock til al wlycke, at ingen tør skylde det salige Guds ord oc Euangelium der for, wille de wære onde, horde oc wederuordene, saa wil Gud wære ond, hord, oc wederuordene imod dem igen, dog dem til gode, om de kunde der paa skøn. Jeg giorde, sagde ieg, Titelen til forn paa Latine for Norske Sognepræster. Nu lood ieg Titelen giøre wed Matthiam Paruum til de Christne vdi Island som oc denne lille bog paa Danske er dem skenckt oc giffuit, at de maatte ocsaa komme til den rette forstaand, paa det salige Guds ord, til Guds ære, oc til deris siæls salighed, Formanendis dem der hoss, at de io wille rettelige forstaa locum Poenitentiæ et Justificationis, det er, de hoed puncter som al wor salighed er anrørende, Oc S. Hans Baptist, saa wel som Christus sielff, begyntte sin prædicken paa, som S. Matthæus vdi sit Tredie Capitel scriffuer, saa sigendis,

Bedrer eder, Thi himmerigis rige til stunder Oc strax der effter, Giører de rette Poenitentzes fructer. Disse tre sententzer giffue oss den rette hoed lærdom, i en sum, tilkiende, om wor salighed, Di, i det som han saa siger. Bedrer eder, der met, giffuer han Lowens Prædicken tilkende, huor aff, huer skal lære, at kende først alle sine synder, det er, at hand er afflit oc født i synd, oc synder daglige. Der nest, at kende syndens sold, som er den Euige død oc fordømmelse. For det tredie, at græde oc giffue seg met anger oc rwelse, at Gud oc wor neste ere fortørnede, oc at wi saadanne ere oc haffue wærit. Dette altsammen kommer Lowens Predicken aff stæd, vdi een synderis hierte, som wil lade seg vnderuise. Hid høre nu alle de stæder i den hellige scrifft, som beuise oss alle at wære syndere, oc alle at wære formaledidede oc fordømde for syndens skyld, om retten skal haffue sin gaang.

Men her effter fylger det Andit styckke, som er Euangelij prædicken, der hand saa siger, Himmerigis rige tilstunder. Her met giffuer hand Guds Naade, barmhiertighed oc miskund til kende, der nest Jesu Christi welgierninger. For det Tredie, den Tro, som oss bør at sette til Guds naade barmhiertighed oc miskund, oc til Jesum Christum. Hid høre alle de stæder i scrifften, som wor Tro skal beuisis met, Thi saa reysis it menniske op igen, oc bliffuer wid Troen (det er, wid Guds naade barmhiertighed oc miskund, oc wid Jesu Christi welgierninger, som begribis met Troen) retferdig och salig met Gud. Oc disse ere de tu ypperste Hoed stycker, wid huilcke wor salighed skal atspørgis dag fra dag, fordi wi daglige synde oc fortørne Gud, Oc den oprindelige synd henger i wort kiød oc blod indtil graffuen.

Disse tu hoed stycker føde det tredie aff dem, som it got træ giffuer fruct aff seg, Oc det er det, som S. Hans siger. Giører de rette Poenitentzis fructer, huor met hand giffuer det ny leffnit tilkende, som it Christit menniske bør at føre til sin døde dag. Hid høre nu alle de stæder i scrifften, som lære om gode gerninger, baade i Budordene, oc bag vdi S. Pouels sendisbreffue, etc. Hoss dette nye leffnit oc lydelse, leggis it Christit menniske

det Hellige kaarss paa, at bære effter Christum taalmodelige, som hand befaler Matthæi vi. Tager mit aag paa eder. Men der som denne lydelse oc kaars bliffue skrøbelige, da skulle de stadfestis igen wid Poenitentz oc Troen, oc Fremhollis vdi aanden imod kiød oc blod. Men bliffuer Troen siug i hiertit, da skal hun wederquegis oc opferskis igen, wid de tu høyuerdige Sacramenter, wor Daab, oc Christi Naduere. Ja, ocsaa wed Affløssning, oc wor Christen bøn, at hun siden kan giffue atter igen fruct aff sig Gud til loff, oc wor neste til gode.

Vdinden disse fortagelige puncter staar nu wor Christen Poenitentz met sine fructer, oc it Christit menniskes leffnit ræt hæn til det Euige liff.

Dette bør alle Christne oc besynderlige alle Christne Predickere oc Siælesørgere at lære oc wide, saa sant som de wille worde salige met Gud, Oc der hoss, offuer giffue al den Pawedoms wildfarelse, som er imod denne lærdom, oc fører oss hæn paa wore egne gierninger oc fortiæniste, til den Euige fordømmelse, Thi det Euige liff giffuis oss aleneste fòr Christi fortiæniste skyld, oc alene wid Troen til Jesum Christum, alligeuel at gode gierninger skulle dog følge effter Troen (som fruct fylger it got træ) Gud til loff, oc wor neste til gode, Huilckit alt sammen findis relige nock, vdi den lille Catechismo, eller Børnelærdom, som haffuer altid wærit vdi den hellige Christne Kirke fra begyndelsen, oc er den gamle hoed lærdom, som Gud selff wed Moysen, oc wid sin egen Søn Jesum Christum loed wdgaa, først aff Synai bierg, oc siden aff Zion oc Hierusalem, som den ganske hellige scrifft er forfattit oc begrebit vdi, saa, at denne børne lærdom icke bør at foractis, megit mindre at bespottis, men annammis, læris, oc brwgis, at mand kan wide at drage den hellige scrifft hid til Lowen oc Euangelium, som til de to rette hoed artickler vdi wor saligheds lerdom, oc wide at skicke deris prædicken oc lerdom hær effter, som effter een wiss rictesnoer som wi kalle Analogiam Fidei, det er, Troens rictesnoer, saa, at de som giffue dem wd for prædickere, skulle icke staa oc huase, eller

weffue kirkens wadmel, som mand siger, Men lære deris faar nogit wist aff Guds ord, vdinden een ræt Methodum eller kort begreb, ath mand kan tage, oc føle paa, huad den rette oc sande lærdom er, wide bedyndelsen oc enden, oc huorlunde det ene følger ræt effter det andet, at det kan behollis i hiertit oc vdi hwkommelse, oc gøre fruct vdi taalmodighed. Formanendis eder, der for alle sammen, som holle eder for Prædickere oc Siælesørgere, i Island wid wor Herre Jesum Christum, ati wille bruge samme bog ræt, oc lære eders folck den, saa sant som i wille staa eders embede ræt fore, oc icke bliffue fordømde. Di Gud wil ellers wdkreffue eders folckis blod aff eders hender, det er, han wil fordømme eder, om i forsømme dem, Oc denne forsømmelse skeer hoss alle dem som end nu besuige det fattige wforstaandige folck met deris Pawe messe, som er en ræt Gudz bespaattelse, oc wor herris Jesu Christi salige død och pine vnder oyen, saa, at de giffue hannem en kindhest wid hans øye, huer gaang de holle den skarns Pawe messe paa Latine, laangt større end Malcus gaff hannem vdi Caiaphæ hws paa Skertaarsdag at afften, Oc de dissimellem forsømme det salige Guds ord oc den rette Christi Naduere, oc forsmaa det tungemaal oc sprock, som Gud dem besynderlige giffuet haffuer fra deris moders liff. O huilcken fordømmelse, will dem offuer gaa. Det wore dem bedre at de waare aldri fødde, som Christus selff sagde om Judas oc alle hans lige, Di det er icke barnne leeg at tage seg siælesorg wdoffuer, men det gielder himmerigis rige, heller heluedis affgrund Betencker dette wæl kære brødre, Gud giffue eder den helligaands Naade til en ræt forstaand vdi Guds ord oc i Troen, at i kunde staa eders embede ræt fore hannem til loff, oc den hellige Kirke til opbyggelse, wed wor herre Jesum Christum, Amen. Screffuit i Kiøbenhaffn den Tiende dag i Maij maanit. Aar M. Dxlvj.»

Derpaa følger »*Errata, i denne Lille Bog.*« til Blad Dd4, Lin. 14, hvorefter læses:

Lucæ. xviij.

Gud forbarmme dig offuer mig syndere.

M. P. R.

Denne Christelige oc nyttelige Bog, er Prentet i Kiøben haffn, aff Hans | Vingaard, den Trettende dag i | Maijmaanet, Aar effter | Gudz byrd. M. D. xlvi.

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog er nu kun et Exemplar bevaret, som findes i Karen Brahes Bibliothek [1]).

Et Exemplar solgtes efter Langebek for 1 Rdl. 1 ℔ 8 ß. Matthias Foss eiede et Exemplar [2]); ellers er denne Bog ikke fundet i ældre Bogcataloger.

I Aaret 1836 blev der trykt nogle Prøver af dette Skrift, derpaa har A. C. L. Heiberg 1840 kort omtalt det og meddelt nogle Uddrag af det [3]).

1546.

Antonius Corvinus, Postil,

oversat paa Islandsk af Odder Godskalksøn.

Ludvig Dietz. Rostock.

Islands Indbyggere fik 1540 det Ny Testament oversat paa deres Modersmaal, 6 Aar senere fik de en Oversættelse af en Prædikensamling, som var skreven i den nye Tids Aand af en anset evangelisk Præst, Antonius Corvinus. Den blev oversat af den samme Mand, som havde oversat det Ny

---

1) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 105.

2) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 428, Nr. 2967. Bibliotheca *Matth. Fossii*, S. 207, Nr. 46.

3) *Stemmer fra den danske Reformations Tid*, Odense 1836, S. 80—81, 83—86. *A. C. L. Heiberg*, Peder Palladius, i *Theologisk Tidsskrift*, IV, S. 69 ff.

Testament, Odder Godskalksøn, den blev trykt i Rostock af den ansete Bogtrykker Ludvig Dietz.

Titlen er følgende:

(Et Blad) *Postilla.* | *Stuttar vtskyring|ar pra, Gudzspialla sem a ol-|lum Sunnudogum, kring* | *vm arit predikut* | *verda.* | ¶ *Samansettar ffyre ffatæka soknar* | *Presta oc husbuendur, aff vir-|diligum manne, D. An-|tonio Coruino.* | *Enn a norrænu vt lagdar aff* | *mier Odde Gotzskalkzsyne.* ¶ *Prentadar i Raud stock aff* | *Ludowick Dietz.* — | *M. D. XLVI.*

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 286 Blade, folierede **2—115, 1—161**, signerede **Aij—Nv**. Den er trykt med Schwabachere i 2 forskjellige Størrelser, Liniernes Antal paa Siden er 25 eller 30. Da Bogen er trykt af Ludvig Dietz, er den naturligvis trykt godt. Titelbladet er omgivet med en Ramme i Træsnit med Inscriptionen: *Dorheit.* · *Macht.* *Arbeit.* Linie 1, 7—10, 13—15 ere trykte med rød Farve. Blad **3** i første Del er aftrykt et større Træsnit forestillende Jesu Indtog i Jerusalem Palme Søndag, Blad **1** i anden Del er aftrykt et mindre Træsnit: Jesu Opstandelse, og Blad **40** verso et lignende: Christus knælende omgivet af sine Disciple, Duen svæver over ham, Scenen foregaar i et stort Kammer.

Paa Titelbladets Bagside begynder en kort Fortale af Oversætteren: han har ikke søgt egen Ros, men villet være dem til Nytte, som skulde prædike for andre, og som ikke havde den Kundskab i den hellige Skrift, at de kunde sammensætte en Sermon; nu kunde de tage Materien til deres Prædikener af denne Bog, eller i det mindste forelæse disse Prædikener for deres Tilhørere. I Slutningen omtaler han, at han gjerne havde villet trykke andre Bøger, i hvilke Søndags-Epistlerne og Evangelierne om de Hellige Aaret rundt vare udlagte, hvis han havde havt Penge dertil; men da ingen af Præsterne paa Island havde villet hjælpe ham og han ikke selv turde gjøre Laan hertil, saa maatte han lade sit Ønske fare. Denne Fortale er »*skriffat i Raudstock in vigilia Natiuitatis Christi* (ɔ: 24. Dec.),

Anno etc. M. D. xlvi. Ydar hinn goduiliuge. Ottho Gotschalci«. Nedenunder et Citat af Hieremias 23. Blad 3 begynder Texten til første Del, den slutter Blad 115; Bagsiden af dette Blad til Blad 118 verso indeholde et Register til Vinterparten, efterfulgt af nogle Skriftsprog. Derpaa følger et Titelblad: »*Stuttar vthskyringar þra Gudzspialla sem i ffra Paschum, oc tijll Aduentunnar a Sunnudogonum lesin verda.* ¶ *Saman settar aff virdiligum manne, D. Antonio Coruino.*« — omgivet af en Ramme med Inscriptionen: »*Amor. omnia. vincit.*« og Aarstallet 1522. Paa dette Titelblads Bagside er aftrykt et stort Træsnit: »*Redemptoris. Mundi. Arma.*« omgivet af en Ramme med L. Dietz's Monogram forneden. Texten slutter Blad 161; Bagsiden af dette Blad til Blad 163 verso indeholde en »*Epilogus. þat er Ending Bokarinnar*«, i hvilken Præsterne paamindes om, hver Søndag at forelæse Luthers Catechismus for deres Tilhørere, saasnart Prædikenen er tilende; de erindres om, at en Lærer selv maa vide og vise den sande Vei til Livet, og som et Lys i Verden foregaa Tilhørerne med et godt Exempel. Derpaa følger en Rettelse til Blad 120. Blad 164—68 indeholde Register til Sommerparten; det slutter Blad 167 (ↄ: 168) verso, Lin. 6, hvorefter læses: »*Finis. Spes mea Christus*«, samt nogle Skriftsprog af Psalm. 113, Epistel 34 og Threni 2.

Af denne Bog bevares 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; det ene er fuldstændigt, men Titelbladet er noget forskaaret; det andet, som har tilhørt Hielmstierne, er defect mod Slutningen. Hielmstierne fik 1765 Exemplaret til Foræring af Biarne Poulsen, som Aaret forinden havde faaet det af Paul Sveinson. 1743 eiedes det af Vigfus Arnason, før ham eiede Marcus Bergson det[1]).

Bogen har vist længe hørt til de sjeldne, den findes ikke

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 559, Nr. 3.

ofte nævnet i ældre Bogcataloger. Efter Rostgaard betaltes et Exemplar med 8 β; Biskop L. Harboe eiede Bogen [1]).

I sin Afhandling om Reformationen paa Island har Ludvig Harboe omtalt dette Skrift og anført Titlen [2]). Han har tillige meddelt 2 Breve fra Biskop Gisser Einersen i Skalholt til Præsterne i sit Stift, det ene dateret Fredag næst efter Christi Himmelfart 1546 (ɔ: 4. Juni), i hvilket han meddeler dem, at denne Bog, som der havde været Tale om forrige Sommer, da Præsterne vare forsamlede, nu er prentet med god og klar Stil, og at Odder Godskalksen har bragt den med sig tilbage; han opfordrer dem til at kjøbe nogle af disse Bøger, for at hjælpe til, at Odder kan faa den Gjæld betalt, som han »paa ny« har maattet gjøre, for at denne Bog kunde komme i Trykken. Det andet Brev er skrevet feria qvinta in Coena Domini 1547 (ɔ: 7. April); det indeholder en streng Paamindelse til Præsterne, fordi de ikke kjøbte Bogen, de trues med Tiltale, hvis de ikke gjøre det: Prisen er billig, der betales for den i Havnefjord 30 Fiske (4 Mark Danske).

1546.

Henrik Smith, En skjøn lystelig ny Urtegaard.

Oluf Ulriksen. Malmø.

Henrik Smiths tidligere Forfattervirksomhed gik i theologisk og linguistisk Retning. Efterat han havde taget stadigt

---

[1]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 224, Nr. 282. Bibliotheca *Harboiana*, II, S. 288, Nr. 2298.

[2]) Skrifter, som udi det kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte, V, Kbh. 1751, S. 282 ff.

Ophold i Malmø[1]), udgav han en Række Lægebøger, som i en Del Aar maa have beskjæftiget ham. De have vistnok gjort meget Gavn, da de udkom, og det er snart de eneste danske Bøger af dem, som udkom i hin Periode, der endnu ere saa efterspurgte blandt Almuen, at nye Udgaver ere blevne nødvendige. Den første Lægebog var en »Urtegaard«, som udkom 1546 med følgende Titel:

Een Skøn. | loestig. ny vrte-|gaardt. prydet med mange | at skillige vrter, som tiene til menniskens | legemmes sundheds op holdelse, desligest huorledis Electuaria, Syruper, Conser-|ua, oc Olier, skulle ret konstelige gøres, oc | beredes, aff denne vrte gaards vrter, de-|res røder oc blomster, Oc andre saadanne | subtilige nyttelige ting, aldrig tilforn seet | paa vort danske tunge maal, Tiil-|hobe samblit oc fordanskedt | aff Henrick smith wdi | Malmø | Anno MDXLvj. | (3 Blade) | (Vignet.)

Bogen er i Octav-Format; den bestaar af 252 Blade, først 5 Blade uden Paginering, derpaa en Foliering fra **j—CCxlij**, endelig 34 Blade uden Paginering. Signaturen er: **A2—Y5**, **z—z5**, **a—i3**. Bogen er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden. Trykken er ikke god. Vigneten paa Titelbladet er kun ornamental.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Hilsen fra »*Christiern Torckelsen Doctor vdi københaffn, til Henrick Smidt*« (sic!); den er skreven i Kjøbenhavn Palme Søndag 1546 (ɔ: 18. April). H. Smith havde om Vinteren sendt ham sin Bog til Gjennemsyn og Chr. Torkelsen Morsing sender ham den nu tilbage og giver den sit Bifald. Han minder om, at Ingen af denne Bog kan lære fuldkommelig heller ikke af nogen anden, hvad der gjøres Behov til Lægedoms Kunst: »*thi at kunde een lægebog wære nogsom der til, Da giores icke behoff at studere xx. eller xxx. aar, oc forsøge mange fremmede landt førre end mand lerer det*

[1]) Om *Henrik Smith* se *H. F. Rørdam*, Monumenta historiæ danicæ, I, S. 573 ff.

som behoff er at wide til samme konst, icke vore heller lægedoms Doctores i andre landt i saa stoor ære oc verdighedt holdne«. »*Menéfterdi at her er alsomeniste een Apotecke i al Danmarcks Rige oc Norge, oc desligest icke mange som den rette lægdoms konst forstaa, eller lærtt haffue, Teckes mig meget nytteligt være, att denne bog wdgaar for huer mandt, oc serdelis faar dennem som langt boo fran legedoms doctores oc Apoteckere, Att huilcken som fornymmer sit legoms skrøbelighed eller siugdom, kand søge oc finde i denne samme bog nogen lægdom, som han kan behielpe sig selff medt*«. Denne Hilsen slutter Blad A2 verso, Lin. 11; Resten af Siden udfyldes af et stort træskaaret Ornament.

Blad A3—A5 verso, Lin. 16 indeholde en Dedication fra Henrik Smith til »*Erlig oc Velbyrdig mandt Mester Claues Vrne, Prowest i Lundt*«. Der er et gammelt Ordsprog, »*At huo der gør en vtacknemmelig tilgode, hand gør som den der saar sitt korn paa hafsens bond*«. H. Smith har nydt mange Velgjerninger af Claus Urne og derfor ønsker han ikke, at Ordsproget skal kunne anvendes paa hans Forhold til sin Velgjører. Derfor har han ransaget sit Bohave for at finde Noget, som han kan skjænke til Gjengjæld. Saa stødte han paa Jesus Sirachs Bog, som skriver i det 28de Capitel: Herren lader Lægedommen voxe af Jorden, og et forstandigt Menneske foragter den ikke. Da »*skiøds mig i sinde*«, at der er faae Doctores i Landet, og han havde tilforn erfaret »*vdaff eders ærlighed*«, at han og hans elskelige kjære Hustru, Fru Margrethe, havde stor Lyst til adskillige Urter og derfor havde gjort en besynderlig Urtegaard i Beltebjerg; de havde bedet ham sige, med hvilke Urter den bedst kunde prydes. Da, paa det at dette kunde ske og at hver Mand kunde hjælpe sig selv i sin Nød og Trang, om han ikke fandt nogen anden Doctor eller Læge, tog H. Smith sig for, at skrive om de almindeligste og bedste Urters Dyder, Kraft og Natur, som her voxe i Riget, af de ypperste og bedste Doctores Bøger, som nu findes: Otte Brunfeldt og Hieronimus Bock,

som med stort Arbeide og Flid have sammensanket og skrevet mange Urters Dyder og Kraft af Nicandro, Plinio, Dioscoride, Theophrasto og andre gamle Lægers Bøger. Ligeledes har han samlet nogle af Apothekernes lønlige Kunster, hvorledes Electuaria, Syruper, Conserva og Olier skulle tilberedes af Urterne, deres Rødder og Blomster. Han har ikke havt Tid til at arbeide om Dagen »*for mange atskillige ærende skyld som ieg haffuer verit behindred med*«, derfor har han gjort det om Natten. Han vil i denne Bog beskrive de Urters Dyder, »*som ieg kender oc neffne kand paa wort danske tungemaal. Men wij haffue dog saare faa paa vort maal, men neffnes meste parten, aff menige mand, med brøden latine, eller brøden Tyske, oc ey aff en som aff en anden, oc paa det wij desbedre kunde lære at kende dem vid deris rette naffn, haffuer ieg seet vdi denne bog, vrternis latinske naffn saa som lægedoms Doctores oc Apoteckere dem kalle, oc næffne, oc saa huad Tyske dem kalle Sammeledis haffuer ieg oc seet effter huer anden, de vrter som medt blad farffue, lugt oc blomster, oc røder, nogen lignelse tilsammen haffue, vil ieg oc med Guds hielp (foruden hues inthet skeer eller retteligen fulkommes) legge wind der paa, tidt fran tidt, att lære aff lærde mend, at kende flere vrter, oc saa i framtiden forøge dette mit arbeide ydermere*«. Forfatteren fremhæver dernæst, at der her i Landet findes mange Væxter og Urter, som kunne bruges; det kommer kun an paa at kjende dem, og derfor har han føiet tre Registre eller Tavler til sin Bog, for at man lettere kan oplede dem. Fortalen er »*Screffuit vdj Malmø Tisdagen næst fore Pintze dag* [ɔ: 8. Juni] *Anno Domini MDXLvj*«. Nedenunder er trykt tre Blade og det samme Bogtrykkerornament, som er anvendt paa Titelbladet.

Blad j begynder Skriftet paa følgende Maade:

»*Gudt vor hiemmelske fader haffuer alstetze giort sine vnderlige gerninger, i de ting som mest foractelige ere for verden, lige saa haffuer hand oc giort, i de foractelige neller. Huad vrter ere løsteligere end de skønne velluctendis Neglicker, Fioler,*

oc andre saadanne? Neller offuer gaar dem alle, med krafft, oc dygd. Fordi haffuer i fordom tid, den wellærde mand Phanias, screffuit een hel bog, om Nellers loff, dygd oc krafft, di ville wij først seete dem, i denne bog«. Derpaa følger Nellens Beskrivelse, først Plantens Navn, dens Charakteristik (*complex*), dens »*induortis*« og »*udvortis*« Brug. Den samme Orden bruges ved alle følgende Planter.

Bogens første Afsnit slutter Blad **Clxvj** nederst; øverst paa Bagsiden af samme Blad læses: »*Her endis denne Vrtegaard med sine Vrter, Blomster. oc Fruct, Huorledis de skulle brugis til menniskens nytte oc sundhed*«. Nedenunder er trykt samme Zirat, som er benyttet Blad **A2** verso.

Blad **Clxvij** læses:

»*Her effter følger huorledis Electuaria, Syruper, Conserua, oc olier, skulle ret konsteligen giøris, oc beredis aff forscreffne vrtegaards Vrter, blomster, oc røder, Sammeledis huer deris dygd oc krafft, Megit nyttig till denne forscreffne Vrtegaard, oc kand ey vel vere mistendis Fra hannem, Fordansket oc forsamlet aff Henrick Smith, vdi Malmøø. Guds aar Tusendefemhundrede firetiue och paat. det siette. Herren er mit haab*«. Derefter 2 Blade og et Træsnit med det danske Vaaben. Texten begynder øverst paa Bagsiden af samme Blad og fortsættes til Blad **CCxlj** nederst: »*Her endis denne bog*«.

Blad **e3—f3** verso indeholde: »*Denne vrtegaards Vrters greske oc latinske naffn Tafle oc register*«. Efter den sidste Linie er trykt et lille Træsnit: Svededugen med Christi Hoved. Blad **f4—f7**, Spalte 1 verso, Lin. 21 indeholde: »*Vrternis danske naffns taffle eller Register*«. Anden Spalte indtil Bl. **g2**, Lin. 3 indeholde: »*Taflen eller registerit paa vrternis Tydske naffn som staa i denne vrtegaard*«. Blad **g2** verso, Lin. 4—**h8**, Lin. 1 indeholde: »*Siugdommernis tafle eller Register*«. Blad **h8**, Lin. 2—**i** verso, Lin. 19 indeholde: »*Taflen eller register huorledis Electuaria oc hues indsyltis, Conserua zucker, Syruper oc olier, fylge effter huer anden*«. Derefter 3 Blade. Blad **i2**

læses øverst: »*Paa det at ieg vil inge ledige blad haffue i denne myn Bog Saa haffuer ieg ladit her effter følge een skøn Cicio Janus, paa danske Rym, saa at huert ord giør en dag i maaneden, huor aff mand kand lettelige lære aarens tiid oc løff vden til, oc sammeledis hellige dage. Nyttig alle dem som læse kunde, fordansket aff Bentt Jensen, Stadtz scriffuere i Malmø, In Anno etc. MDXLvj*«. Dette Stykke slutter Blad 13 verso, Lin. 9. Derpaa læses:

MD oc fire . X.
Oc leg saa der til sex.
Der finder dw det rette aar.
Att denne bog predtit [sic!] *war.*
Vdi Malmøs Stadt min kiære wen.
Aff mig her Oluff Vlricksen.
Vdi Nouembri maanet den x dag.
Bleff endelige endt denne vmag.
I samme aar, at du kand wide.
Haffue de erlige mend i Malmøs raad side
Med deris elskelige almues bystand.
Opbygd deris Raadhuss paa myn sand.
Kongelige Maiestat deris naadige Herre hand
Desligest deris by, de alle Danske til ære.
End it giffuer ieg dig her tilkende.
Huad sig i samme aar monne hende
Een skeppe meel, fire oc tiwe skeling galt.
Desligest xij skelinge een skeppe malt.
Inge menniske som leffue nw.
Komme nogen tidt slig dyrcke i hw
For wore synder tror ieg vist.
Er oss giffuen saadan bryst.
Der fore lader oss trolige alle.
Ind til wor hiemmelske Fader falle.
Att hand for Christi hans kiære søns død
Vilde fran oss vende tillig iammer oc nød

Amen.

Derunder 3 Blade og samme Træsnit som Blad A2 verso. Paa Bagsiden af sidste Blad er trykt foroven et Træsnit med Planteslyngninger, nedenunder et andet med det danske Vaaben.

Af denne Bog findes 4 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek, men kun et af dem er complet; et af dem har tilhørt Hielmstierne, det er godt bevaret, men Titelbladet mangler. I Universitetsbibliotheket i Kjøbenhavn findes et Exemplar, Titelbladet og Slutningen mangler. I Karen Brahes Bibliothek bevares et Exemplar, hvis Titelblad mangler. Upsala Universitetsbibliothek eier et Exemplar, men det sidste Blad mangler[1]).

Efter Langebek solgtes et Exemplar for 2 Rdl. 1 ß. Resen eiede Bogen, som ellers forekommer overordentlig sjelden i gamle Bogcataloger. Et Exemplar solgtes 1864 for 7 Rdl. 4 ß[2]).

Dette Skrift blev optrykt 1557. Det blev med Henrik Smiths øvrige lægevidenskabelige Bøger atter udgivet 1598 og 1650, og i den nyeste Tid er det atter udgivet i Fredericia 1858, 1859 (Titeludgave?) og 1867.

Bogen er kort omtalt af C. E. Mangor 1797, N. M. Petersen og F. V. Mansa[3]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 777, Nr. 24. I *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 149 anføres 2 Udgaver af Henrik Smiths Urtegaard, den ene af dem er fra 1546.

[2]) Bibliotheca *Langebekiana*, S. 453, N. 3486; Bibliotheca *P. J. Resenii*, S. 149, Nr. 41; Fortegnelsen over Prok. *Rists* Bogauction, 20. October 1864, S. 17, Nr. 72.

[3]) *C. E. Mangor*, Bibliotheca Danorum medica, i Physic. oekonom. og medicochir. Bibliothek for Danmark og Norge, X, Kbh. 1797, S. 139. *N. M. Petersen*, Bidrag til d. danske Lit. Hist. I, S. 139; *F. V. Mansa*, Bidrag til Folkesygdommenes Historie i Danmark, Kbh. 1873, S. 148—49.

1546.

Christiern Torkelsen Morsing, Om Pestilentses Aarsag og Begyndelse.

(Hans Vingaard.) (Kjøbenhavn.)

I Aaret 1546 udbrød en heftig pestagtig Sygdom i Kjøbenhavn, hvorfor alle, som paa nogen Maade kunde gjøre det, flygtede. Universitetet standsede sin Virksomhed og Professorerne toge Ophold paa Knardrup.

Blandt dem var ogsaa den medicinske Professor Christiern Torkelsen Morsing, som benyttede sin ledige Tid til at udarbeide og udgive et lille populairt Skrift om Sygdommens Oprindelse, om de diætetiske Forholdsregler, som burde iagttages under den, og om Sygdommens Helbredelse. Den lille Bog dedicerede han til Kantsler Johan Friis, og i Dedicationen, som er skreven »*ex villa Universitatis Knarderop, decimo Calend. Octob. An. Dom. 1546* (ɔ: 22 Sept.)«, omtaler han, at han sender ham denne Bog, »*icke for nogen merckelig Skenck eller Gaffue, eller at hun stort kand behoff gieris eder, eller nogen anden, som Latine forstaar, Men paa det at ieg i nogen maade kunde tilkiende giffue min ydmyge oc plictige tieniste oc tacknemmelighed, imod eder altid redebon at være, om det i min formue vaare at giøre eder nogit til vilge, for megen ære oc atskillige velgierninger, som i mig aff eders synderlige oc vel-villige fromhed beujst hafue, oc synderlige siden ieg nu hiemkom aff fremmede land, vdi huicke ieg haffuer været oc reyset fra det ene Studium oc til det andet, mere end i 24. Aar, paa det ieg kunde disz ydermere tiene mit Fæderneland, baade vdi lægedoms oc i andre frj Konster, som lidet haffuer værit her bekient vdi Rjget tilforn.*«

Morsings Skrift er ikke bevaret. Det blev optrykt 1552, da Pesten rasede endnu stærkere end 1546, men heller ikke

denne Udgave er bevaret. Derimod er der bevaret en tredie Udgave besørget 1619 af Hans Poulsen Resen og forsynet af ham med en Fortale af opbyggeligt Indhold. Morsings Bog udgjør her 14 Blade i Octav og har Titlen:

En liden Bog Om Pesti[len]*tzis Aarsage, Forwaring oc Lægdom der imod, etc. Ved D. Christiern Torckelsen Morsing.*

Den første Udgave, der uden Tvivl er trykt af Hans Vingaard i Kjøbenhavn, er ikke forefunden i ældre Bogcataloger, den nævnes af Albert Bartholin[1]). Skriftet er kort omtalt af C. E. Mangor og noget udførligere af F. V. Mansa[2]).

En latinsk Oversættelse af Skriftet findes i Th. Bartholins Cista medica Hafniensis[3]).

1546.

Formaning til at bede i Kirken efter Prædiken for al Nødtørftighed brugt, i Wittenberg, oversat af Niels Palladius.

(Uvis Bogtrykker.) Wittenberg.

Det Skrift, som her skal omtales og som Niels Palladius har udgivet, findes ikke omtalt nogetsomhelst Sted. Det er undgaaet alle danske Literærhistorikeres Opmærksomhed og findes ikke anført i noget ældre Bogcatalog. Et Exemplar, desværre ufuldstændigt, eies af det store kongelige Bibliothek.

---

[1]) *A. Bartholin,* De scriptis Danorum, S. 31.

[2]) *C. E. Mangor,* Bibliotheca Danorum medica, i Physic. oekon. og medicochir. Bibliothek for Danmark og Norge, X, Kbh. 1797, S. 141. *F. V. Mansa,* Bidrag til Folkesygdommenes Historie i Danmark, Kbh. 1873, S. 150 ff.

[3]) *Th. Bartholin,* Cista medica Hafniensis, Hafn. 1662, S. 21—44.

Slutningen mangler og Bogtrykkerens Navn kan derfor ikke angives med Sikkerhed; enten er han Georg Rhaw eller Hans Lufft.

Titlen lyder saaledes:

En almindelig form, | *som bruges i Wittembergs kir*|*cke effter alle Predicken, til at formane fol-*|*cket at bede for alle aandelig oc legomlig* | *Nøtterfftighedt, tilhobeset aff.* | *Nicalao* [sic!] *Palladio.* | *Der nest findes ocsaa* | *her vdi, om Doctoris Mar-*|*tini Luthers bøn oc bekendelse, som* | *han giord i sin siste tidt.* | (Vignet) | *Wittemberg.* | *M. D. XLVI.*

Bogen er i Qvart-Format, i det bevarede Exemplar findes de 8 første Blade, upaginerede, signerede Aij (det tredie Blad) —Biij. Den er trykt med gothiske Bogstaver, tildels Schwabachere, 31 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet bestaar af en bred Træstok tværs over Siden med 3 Portraiter i Medailloner, Luther, Churfyrst Johan Frederik af Sachsen og Melanchthon.

Paa det andet Blad er aftrykt et stort Portrait af Luther i Træsnit med Aarstallet 1546 og Lucas Cranachs Mærke. Ovenover læses i 2 Linier: »*Gudt were loffuit til ewig ti* .... *re søn Jhesum Christum wor Herre* ....« (Noget af Bladet er afrevet). Blad Aij—Aiij indeholde en Hilsen til »*Erlig och Heyglerd mandt Mester Jørgen Jenssz Superattendent vdj Fyens Stigt.*« Palladius minder om, at den Tid, han visiterede med ham i Laaland og Falster, havde nogle Sognepræster bedet ham om at skrive dem til, hvorledes man i Wittenberg pleiede efter Prædiken at formane til at bede for al Nødtørftighed aandelig og legemlig, og derfor havde han sammendraget en lille Form til at bede, til Nytte for simple Landpræster i Stiftet. Tillige lod han udgaae »*wor kiere Faders Doct. Martinj Luthers Christelige bøn och bekiendelsze som han giorde i sin dødzstundt, Først paa thet at alle gudtfrøctige hiartter künne stadtfestis i samme reene Euangelij lerdom som han haffuer leerdt aff then hellig aandts upliusning, Siiden paa thet the vgudelige theris munde som dicte løgen och fabel om then hellige Prophetis salige affgang aff thenne werden.*«

(Sætningen er ikke fuldført, der er skrevet til: »*kunne stoppis til.*«) Derefter fortæller Palladius en Hændelse, som nylig er indtruffen i Neuburg, hvoraf man kan lære, »*huorlunde Papisterne the slemme blodthundě ere till sindtz emod Christi lemmer.*« En Spanier, Johannes Diasius, havde annammet den rette christelige Lærdom og havde været tilstede i den sidste Colloqvio i Regensburg. Kort efter kom hans Broder, Alphonsus Diasius, en Papist og en af dem, som pleie at være med i Rom in judicio Rotæ, fra Italien og søgte at bringe ham tilbage til Papismen. Da det ikke lykkedes, reiste han fra ham til Augsburg, men kom kort efter tilbage til Neuburg med en Svend. De søgte Broderen op en Morgen tidlig i hans Herberge, overleverede ham et Brev, og, medens han læste det, gik Svenden bag ham og kløvede hans Hoved med en Øxe. De sad nu begge fangne i »*Ispruck*« og ventede deres Dom. Fortalen er »*Schreffuit i Wittemberge Anno 1546 then xvij. dag Aprilis, paa huilcken dag 3852 aar er førlobne, sinden Nohe gick i Arcken.*«

Blad **Aiij** verso til **A4** verso indeholde Bønnen. Blad **B** til **Bij** verso Linie 6 indeholde: »*Denne bøn och bekendelse som her effterfølger giorde Doct. Martinus Luther then samme stundt som han affsckildis fraa thenne dødelige leffnet. Anno M. D. XLVI. XVIII Februarij.*« Derefter følger: »*Philippi Melanthonis bøn offuer Doct. Martini Luthers begrauelse.*« Denne Bøn er tagen fra Melanchthons Sørgetale over Luther, den slutter Blad **Biij**, Linie 9; der følger umiddelbart efter en varm Lovprisning af Luther, denne Svane, om hvilken Joh. Hus havde talt for et Aarhundrede siden, og der fremsættes Ønsket om, at Gud vil give Luthers dobbelte Aand i hans Efterkommere. Dette sidste Stykke er vistnok af Niels Palladius selv; formodenlig er det sluttet Blad **B4**, hvormed Bogen da var til Ende.

1547.

Petrus Palladius, Expositio Catechismi pro Parochis Norvegianis.

Michael Lotther. Magdeburg.

Af alle Peder Palladius's Skrifter fik intet saa stor Udbredelse som hans latinske Forklaring over Luthers lille Catechismus. Efter at den først var udkommen 1542 i to Udgaver i Kjøbenhavn og i Wittenberg, blev den optrykt i Kjøbenhavn, Wittenberg, Magdeburg, Lybek og Frankfurt, og 1551 skrev Melanchthon en anbefalende Fortale til den, i hvilken han fremhæver Palladius, »*cuius eruditio et pietas celebrantur in Ecclesiis Danicis et Saxonicis.*« Ialt udkom til 1559 9 Udgaver foruden en dansk Oversættelse. Mange Aar senere, 1576 udkom en islandsk Oversættelse ved Biskop Gudbrand Thorlaksøn, trykt i Holum[1]). Beskrivelsen af Udgaven fra Magdeburg er følgende. Titelbladet lyder saaledes:

Brevis | Expositio Ca|techismi pro parochis | Noruegianis | per | Docto. Petrum | Palladium. | M. D. XLVI.

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 60 Blade, upaginerede, signerede **A2—H3**. Den er trykt med latinske Bogstaver, 27 Linier paa Siden. Titelen er omgiven af en ornamenteret Ramme, uden noget for Bogen eiendommeligt.

Blad **A2** indeholder en kort Dedication fra Palladius til Præsterne i Norge, i hvilken han udtaler sig om Catechismens Betydning og Charakter, samt anbefaler Præsterne at lære den udenad »*ad ungvem*« og med Troskab og Omhu at lære Ungdommen den. Dedicationen er dateret: »*Haffniæ 26 Julij Anno Domini M. D. XLI.*« Texten begynder Blad **A3** og slutter Blad **H2** Forsiden. Strax derefter følger en Efterskrift

[1]) *Danske Samlinger*, I, S. 82—90.

til Læseren: disse Forklaringer har Palladius skrevet »*crassiori calamo;*« paa sidste Synode havde den nu afdøde Superintendent i Ribe Mester Johannes Slavus (Wandal) opfordret ham til at udgive dem for de danske Præster; men Nøden var større i Norge, derfor mente Palladius, at han først maatte hjælpe der, senere vilde han udgive en lignende Bog for Præsterne i Danmark. Denne Efterskrift slutter Blad **IS** verso, Linie 11. Derefter læses »*Finis*« og

Impressum Magdeburgœ | *per Michaelem* | *Lottherum.* | *M. D. XLVII.*

Det sidste Blad er blankt.

Et Exemplar af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne[1]).

1547.

M. Luthers Prædiken: Hvorledes Loven og Evangelium skulle adskilles; Hvad Christus er for en Konge,

oversatte paa Dansk.

Jorgen Richolff. Lybek.

Sex Aar tidligere udkom denne Bog paa Dansk i Kjøbenhavn[2]). Denne Oversættelse med noget forandret Retskrivning blev udgiven 1547 i Lybek. Titlen paa denne Udgave er følgende:

Hworledis Lo-|*wen och Euangelium* | *skulle ræt grundelige ath* | *skillies och forstaas.* | *Item Hwad Christus er for een Kong. Och hworledis det er med* | *hans Konge rige. Aff Michee* | *Pro-*

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 572, Nr. 8.
[2]) Se ovenfor, S. 231.

phetis V. Capittel. | *Prediket aff D. Morten Luther.* | ☞ *Denne lille bog er alle Christne* | *menniske (som faarstaar vaat* [sic!] *Danske* | *tungemaal) nyttelig och meged nød-*|*trøfftelig* [sic!] *ath lære och wide til deris* | *siælis salighed, Faardi y henne* | *læris een hoed som paa al waar salighetz lærdom.* | *M. D. XLVII.*

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 20 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Ciij**. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Titelen er omgiven af fire Linier.

Paa Bagsiden af Titelbladet er aftrykt Stedet af Pauli Brev til Galaterne, om hvilket Luthers Prædiken dreier sig. Prædikenen begynder Blad **Aij** og fortsættes til **Bij** verso nederst. Blad **B3** indeholder følgende Titel:

Hwad | *Christus er for* | *een Kong, Och* | *hworledis deth er* | *met hanss Kon-*|*ge rige.* | *Aff Michee Pro-*|*phetis Femte* | *Capittel.*

Denne Titel er omgiven af en ornamenteret træskaaren Ramme. Texten begynder paa Bagsiden af samme Blad og fortsættes til Blad **Ciij** verso, Linie 14; derefter læses: »*Amen*«. Blad **C4** læses:

Denne Christe-|*lige bog er Prentet y Lu-*|*beck, aff Jørgen Richolff,* | *Aar effter Gudz byrd.* | *M. D. XLVII.*

Dette sidste Blads Bagside er blank.

Af denne Bog kjendes nu 2 Exemplarer, som findes i det store kongelige Bibliothek, det ene har tilhørt Hielmstierne[1]). I ældre Bogcataloger forekommer Bogens Titel overordenlig sjelden, f. Ex. i Peder Terpagers Bibliothekscatalog[2]).

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 614, Nr. 45.

[2]) Bibliotheca *Petri Terpager*, 1739, S. 82, Nr. 1104.

1547.

Tvende skjønne Viser, Om Løgn og Sandhed (af Hans Tausen) og om Munkekappen.

(Hans Vingaard.) (Kjøbenhavn.)

Dette lille Skrift findes kun bevaret i et Exemplar, som findes i det store kongelige Bibliothek. Bogtrykkerens Navn

er ikke angivet, men der kan ikke være Tvivl om, at det er Hans Vingaard i Kjøbenhavn, som har trykt dette Skrift. Dets Titel er følgende:

Tuenne Skiøne | *Viser Den første Om Løgen oc Sandhed* | *Den anden om Muncke Cappen.* (Et Blad.) | (Vignet.)

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 4 Blade, upaginerede og usignerede. Den er trykt med Schwabachere, indtil

22 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet fremstiller en Tiggermunk, det samme Billede er anvendt i den danske Oversættelse af Dødedandsen.

Den første Vise begynder paa Titelbladets Bagside uden Overskrift, den slutter Blad 3 verso, Lin. 13. Derefter læses: »*Den anden wise OM MVNCKE CAPPEN med de Noder Christi qui lux siungis med*«. Texten begynder øverst Blad 4 og slutter paa samme Blads Bagside, Lin. 15. Derefter er trykt Aarstallet: *M. D. LVij.*

Den første af disse Viser er i tidligere Tider bleven optrykt flere Gange, men i en Form, som afviger fra Udgaven af 1547. Fra gammel Tid er Hans Tausen nævnet som Forfatter til den, og det er fortalt, at han skrev den, dengang han var anklaget og dømt af Bisperne, formodenlig da han, efter den 14. Juli 1533 at være bleven dømt af Rigsraadet, i et Par Uger fandt et roligt og sikkert Opholdssted hos Rigens Hofmester Mogens Giøe paa Bistrup. Om Visen allerede er bleven trykt før 1547, vides ikke.

Den anden Vise, som i djærve og skarpe Ord angriber Tiggermunkene, er en Bearbeidelse af en tydsk Vise: »Von der falschen Münchs Kutten«.

Begge Viser ere efter Udgaven 1547 blevne udgivne 1864 af Chr. Bruun med historiske og literære Oplysninger[1]).

[1]) *Chr. Bruun*, Viser fra Reformationstiden, Kbh. 1864, S. 13 ff., 43 ff.

1548.

Caspar Huberinus, Om Guds grumme Straf og Vrede,

oversat af Peder Tidemand.

Jørgen Richolff. Lybek.

Denne Udgave er kun et Optryk af den, som udkom 1543 i Magdeborg[1]). Titlen er følgende:

En offuer-|maade nyttelig oc | edel Bog, om Guds | grumme straff oc wrede, oc | om hanss store naade oc miskund, | som Caspar Huberinus screff. | Fordansket aff Pe-|der Tideman. | 1. Samuelis. 2. | HERREN doder oc giffuer liff | igen, Hand fører ned til Helff|-uede : oc vd igen.

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 184 Blade, folierede **I** (det 6te Blad) —**CLXXVII**, signerede **Aij**—**Zv**. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden, foruden Overskriften. Titelbladet er omgivet af en Ramme i Træsnit med forskjellige smaa Fremstillinger hentydende til Bogens Indhold. Linie 1—6 og 9 ere trykte med rød Farve.

Peder Palladius's Fortale begynder Blad **Aij** og slutter Blad **A3**. Peder Tidemands Fortale begynder Blad **A3** verso og slutter Blad **Av** verso, Linie 5. Derefter følger Luthers Fortale til Blad **A6** verso og fra Blad **II** Huberinus's Dedication. Bogens Text begynder Blad **VI** verso og slutter Blad **CLXXVII**. Derpaa følger Registret, der slutter Blad **Z7** verso, Linie 22. Blad **Z8** læses:

Prentet y Lybeck, hoss | Jürgen Richolff, Aar | effter Guds byrd. | M. D. XLVIII.

Bagsiden af det sidste Blad er blank.

---

[1]) Se ovenfor S. 262.

Af denne Bog findes 4 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek; de 2 ere fuldstændige, et har tilhørt Suhm, det andet Hielmstierne; i de øvrige, af hvilke 1 har tilhørt Hielmstierne[1]), mangler Titelbladet.

Dette Skrift forekommer ikke ofte i ældre Bogsamleres Cataloger; Resen eiede et Exemplar, ligeledes Rostgaard; Titelbladet i dette manglede, det betaltes med 1 ℔ paa Auctionen efter ham[2]).

I Cataloget over Peder Terpagers Bøger forekommer følgende Titel[3]):

En gammel dansk Bønnebog trykt i Lybek 1548.

Denne Titel er aabenbart ikke gjengivet med Nøiagtighed; det synes snarest, som om den Bog, Peder Terpager har eiet, har manglet Titelbladet. Har det været Tilfældet, er det kun med stærk Tvivl, man kan benytte Titlen; det er vel ikke ganske umuligt, at den Bog, der sigtes til, er det nys omtalte Skrift af Huberinus, som blev trykt i Lybek.

1549.

Albert Giøe, Loci communes, den christelige Lærdoms Hovedartikle.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Literære Arbeider laa ikke for Adelsmændene i den Tid, her handles om; gave de sig af med Studier, da saa ikke

1) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 572, Nr. 10, S. 595, Nr. 23.
2) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 176, Nr. 49. Bibliotheca *Rostgaardiana*, S. 223, Nr. 264.
3) Bibliotheca *Petri Terpager*, S. 103, Nr. 588.

meget deraf Dagens Lys. Den Mand, som forfattede det lille Skrift, der nu skal beskrives, Albert Giøe til Krenkerup, har ikke vundet noget historisk berømt Navn, det lever nu væsenligt ved hans lille Bog, som Sjællands Biskop, Peder Palladius, udgav. Omfangsrig er Bogen ikke, men dog indholdsrig; den er et af de første Forsøg, der ere gjorte i Danmark paa selvstændig at skrive en christelig Dogmatik i populær Form [1]). Titlen paa Bogen er følgende:

(En Blomst) *LOCI COM-|MVNES. | Det er, vor Chri-|stelig lærdoms hoffuit artickle | kortelige til sammen screffne for leg folck | oc offuerseet aff Doct. | Peder Palladio. | Prentet i Kiøben haffn. | M. D. xlix.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format, den bestaar af 36 Blade, upaginerede, signerede Aij—Iiij. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside begynder en Hilsen fra Peder Palladius til »*Erlig oc Velbyrdig mand, Albret Gøye, til Krenckerup i Laaland*«. Palladius sender ham sin Bog igjen noget forbedret efter hans egen Begjæring. Han takker ham, fordi han har Lyst udi Guds Ord: »*Jeg loed disse Article vdprente, paa det i skulde icke alene haffue gaffn der aff, Men vnde andre met eder, Thi lige som de wgudelige vide inted andet, end ont, at ønske och skiffte til andre, saa bør de Gudfryctige, at dele alt gaat med huer andre, paa det, at Guds ære kand bliffue disstørre, naar mange til sammen ære hannem. Gud styrcke eder fremdelis vdi sit salige ord ved vor Herre Jesum Christum amen, Screffuit i Københaffn, den x dag i Julij Maanet, Guds Aar M. D. xlix*«.

[1]) I *Bibliotheca Danica*, I, S. 276 er Albert Gioes Bog henført til Catechismer, det vilde vist være rigtigere at henføre den til Dogmatiker. Sammesteds er *Albert Gioes* Navn ikke anført, men det er tilføiet blandt Rettelserne. Det er en Feil, som er gaaet gjennem Aarhundreder, som ofte er rettet, men af de Feil, som desuagtet alligevel bryder frem. Titelbladet vildleder.

Texten begynder Blad Aij verso, den slutter Blad I4, Linie 19. Derefter læses:

Prentet vdi Kiøbenhaffn | hoss Hans wingaardt vdi den ny | Closterstræde boendis. Aar | effter Guds byrd. | M. D. xlix. (Et Kors mellem 2 Kløverblade.)

Den sidste Side er blank.

Af denne Bog findes et Exemplar i det store kongelige Bibliothek. Et Exemplar bevares i Karen Brahes Bibliothek [1]).

I ældre Bogcataloger træffer man meget sjelden denne Bog, Resen eiede et Exemplar [2]).

1550.

Vitus Theodorus, Deilige Sprog af den hellige Skrift,

oversatte paa Dansk af Peder Palladius.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Veit Dieterich — Vitus Theodorus — født i Nürnberg 1507, studerede i Wittenberg, hvor Luther og Melanchthon viste ham megen Opmærksomhed; han blev senere Præst i sin Fødeby og døde 1549. Hans Forfattervirksomhed var ikke stor, men de Skrifter, han udgav, af opbyggeligt Indhold og til Veiledning ved Læsning af den hellige Skrift vandt megen Udbredelse. Flere af dem bleve oversatte paa Dansk, det første af dem er følgende lille Bog, om hvis Fremkomst og Indhold den nedenfor givne Beskrivelse vil oplyse.

---

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 102.

[2]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 140, Nr. 49.

Titlen er følgende:

(En Blomst med en Stjerne under.) *Nogne deylige | Sprock, Aff den Hellige | Scrifft, for en bedrøffuit sam-|wittighed, besckikede alle Christne | til trøst, aff Vito Theodoro, oc | fordanskede aff D. Petro | Palladio.* | (En Blomst.) | *Matth. xi.* | *KOmmer til Mig alle i som | arbeyde oc ere besuarede, Jeg | vil werquege eder.* (En Stjerne.) | (2 Blade med et Kors imellem.) | *1550.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 24 Blade, upaginerede, signerede **Aij**—**Fiij**. Den er trykt med Schwabachere, 25 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside begynder en kort Dedication fra Peder Palladius til »*Erlig oc Velbyrdig Quinde Fru Berete Gøye*«. Hendes Husbond Herluf Trolle havde laant ham denne lille tydske Bog, som han nu sender hende udsat paa Dansk til Nytaars Gave, »*for en tacknemmeligheds bekendelse, som it ædelt Liggende fæ, der dog icke skal skiulis i kister oc skrin, men vddelis til Guds vdualde*«. Dedicationen er »*Screffuit i Københaffn S. Thomis dag, faar Juuel* [ɔ: 21. Dec.]. *M. D. Xlix*«. Blad **Aij** verso—**Aiij** verso indeholde Fortalen af V. Theodorus. I denne meddeler han, »*at denne lille Bog er icke aff mig beskicket, men altsammen aff en anden from, gudfryctig mand til hobe dragen, Thi der ieg vaar hoss den Verdige oc Salige Doct. Morthen Luther paa Slaattet til Coberg (paa den tid, der Herre dagene vaare til Ausborg) haffde wi der en from Sogneprest, ved naffn Her Johan Grosk, som predickede huer syndag paa Slaattet. Oc effterdi det vaar salige D. Morthen Luthers seduan stedze oc altid, at hand mestendel, huer fiortende dag, eller i det lengste, huer tre vgers dag gick til det Høyuerdige Sacramente oc begerede oc søgte effter affløsning tilforn, da prisede hand forneffnde Sogneprestis trøst oc vnderuisning i den maade, saa at ieg en tid bad hannem der om, at hand vilde tilsammen scriffue mig samme Sprock effter som hand brugede dem i affløsningen til at trøste Samuittigheder met, Det giorde den fromme mand gierne, oc screff mig denne lille Bog ord fra ord, som i nu see, Det behagede den Høy-*

uerdige oc salige mand, met Gud D. Morten Luther saa vel, at ieg maatte vdscriffue hannem dem etc.« Bogens Text begynder Bl. Aiiij og slutter Bl. Dij verso. Det følgende Blad indeholder paa Forsiden »*Trøstelige Sprock for den Christne Kircke*«; paa Bagsiden begynder en Oversættelse af nogle af Davids Psalmer, nemlig den 25., 34. og 85., som slutter Bl. Eij verso, efterfulgt af »*Nogle Ordsprock om Troen aff det Gamle oc Ny Testamente*«, som slutte Bl. F. Saa følger Herrens Velsignelse og en Række Bønner, der slutte Bl. F4, Lin. 7. Derefter læses:

H. G. H. V. D. A. | *Prentet i den Kongelige* | *stad Kiøbenhaffn aff* | *Hans Vingaard Aar* | *M. D. L.* | (2 Blade med et Kors imellem.)

Den sidste Side er blank.

Af dette Skrift bevares nu 2 Exemplarer i det store kongelige Bibliothek, begge complette, det ene trykt paa (hæsligt) gult Papir.

I ældre Bogcataloger forekommer denne Bog meget sjelden; Resen eiede den[1]).

1549.

Hans Black, Odæ sacræ.

Nic. du Chemin. Paris.

Hans Black omtales i gamle Optegnelser som en »*vir doctissimus*«, »*vir præclaræ eruditionis*« [2]), men dog indskrænker det man veed om ham sig til meget lidet. Worm meddeler[3]) efter et gammelt Haandskrift, at han 1542 var Rector ved Roskilde Skole. 1545 blev han indskreven ved Universitetet

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 382, Nr. 40.

[2]) *Absalon Pedersens* Kalenderoptegnelser i N. kirkehist. Saml., III, S. 496 (A. Pedersen døde 1599); *N. kirkehist. Saml.*, II, S. 289.

[3]) *J. Worm*, Lexicon over lærde Mænd, I, Kbh. 1771, S. 129. *S. N. J. Bloch*, Bidrag til Roskilde Domskoles Historie, I, 1842, S. 36—37; III, 1844, S. 6.

i Wittenberg[1]), men han maa allerede have begivet sig til Udlandet tidligere. Han blev Kannik i Roskilde og døde den 30. Juni 1555 i Rom[2]). De hædrende Epitheta, som ere blevne ham givne, grunde sig dog vist nærmest paa de to Skrifter, han udgav, i hvilke han viste sig som en god Latinist og Versificator, og desuden godtgjorde, at han var det græske Sprog mægtig. Begge Skrifterne udgav han i Paris i Aarene 1549 og 1550.

Titlen paa det første Skrift er følgende:

Odæ sacræ, va-|riis Carminvm ge-|neribus conscriptæ, quarum | catalogum uersa pa-|gella osten-|det. | Autor Joannes Blaccus Danus. | Addita est in fine precatio ad Deum pro his Ecclesiæ et Reipub. temporibus, carmine Heroico. | (Vignet.) | *Parisiis* | *Apud Nicolaum du Chemin in uico D. Jo. Lateranensis,* | *sub signo Gryphonis argentei.* | *1549.* | *Cum Privilegio.*

Bogen er i meget lille Qvart-Format; den bestaar af 28 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Giij**. Den er elegant trykt med latinske Bogstaver, 39 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet fremstiller en Gryph, som med sit venstre Forben støtter et Skjold med et Monogram.

Paa Titelbladets Bagside læses »*Catalogus*« over de 14 Digte, som Bogen indeholder. Blad **Aij—A4** verso., Lin. 5 indeholder et »*Gratulatorium*« til Carl af Lothringen, Cardinal af Guise, et Digt, der svulmer af Lovprisning over den store og udmærkede Mand,

. . . tu semina religionis
conseruas. . . . .
. . . .
O quem te portum, fessis solatia rebus,
Expectat tantis Ecclesia fracta procellis.

---

[1]) *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 468.

[2]) I et Regnskab for Kjøbenhavns Universitet 1556—57 anføres først blandt Anni Gratiæ: Annammit aff Her Niels Black Canick i Roskildhe, wor annus gratiæ efther salige Mester Hans Black ex præbenda Verløse Magle . . . xxxii½ dlr. xij ß. j alb.« *Danske Magazin*, 3. Række, VI, S. 261.

Derefter følge Digtene, i forskjellige lyriske Versemaal, navnlig sapphiske, som slutte med en »*Precatio ad deum pro liberatione a malis quibus hæc Ecclæsiæ et Reip. tempora conflictata sunt*«, i hvilket Digt der gives en Skildring af Tiden, som om Alt var sin Opløsning nær. Blad 64 verso indeholder: »*Joannis Vincentii Gigliani Finariatis Itali Epigramma ad Lectorum*«, i hvilket Digt Blaccus sammenlignes med Flaccus, det hedder saaledes:

»*Nunc Blaccum dulcem Musarum Flaccus Alumnum*
Aegra conferri non sibi mente ferat«.

Derefter følger en lille Rettelse.

Af denne Bog bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek, det har tilhørt Hielmstierne, som formodenlig kjøbte det paa Auctionen efter Gram; Prisen var da 1 ℛ 13 ß[1]).

Digtsamlingen er omtalt af N. M. Petersen, som har meddelt et af Digtene som Prøve[2]).

1550.

Hans Black, Odæ sacræ.

(Michel Fézandet.) Paris.

Naar der Aaret efter, at Hans Black havde udgivet sine Digte, allerede gjordes en ny Udgave nødvendig[3]), tør man vist slutte, at Samtiden har følt sig tiltalt af dem og gjerne har villet læse dem. Denne ny Udgave er ligesaa smukt udstyret som den første. Titlen er følgende:

Odæ sacræ, seu pa-|raphrases in loca | grauissima veteris et

---

[1]) Bibliotheca *Grammiana*, S. 782, Nr. 8544.
[2]) *N. M. Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Historie, II, S. 93.
[3]) Sml. *H. Rørdam*, K. C. Lyskanders Levned, Kbh. 1868, S. 269, Linie 9 f. n., hvor Udgiverens Rettelse maa bortfalde.

noui Testamenti, | *variis Carminum generi-|bus conscriptæ.* | *Authore Joanne* | *Blacco Dano.* | (Vignet.) | *Parisiis,* | *Apud Gulielmum Alardum, e regione* | *collegij de la Mercy.* | *1550.*

Bogen er i Octav-Format, den bestaar af 28 Blade, paginerede **2—28**, signerede **Aij—Diij**. Den er elegant trykt med latinske Bogstaver, 29 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet fremstiller en Fugl med flagrende Vinger og aabent Næb staaende paa en Delphin, nedenunder et lille Monogram, det Hele omgivet af en smuk Ramme. Mærket betegner[1]) Bogtrykkeren Michel Fézandet, som trykkede i Paris fra 1540 til 1561.

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt følgende græske Digt af Gérard Denizot, f. 1520, d. 1595, som senere blev en i Paris meget anset Læge.

Γεράρδου δενισῶ που Νωγεντέως
εἰς βλακκον.

Τὸν Φλάκκον τὸν ἀοιδὸν ἐθαύμασαν Ἰταλιῶται,
Ἄνδρα μελιφθόγγων ποικιλόφωνον ἐπῶν,
Οὗτινος ἢν ἐθέλῃς καὶ νῦν ἄδοντος ἀκοῦσαι,
Εἴποις ἂμ τοῦ πρὶν νῦν γλυκυφωνότερον.
Ὡς κείνου ψυχὴν εἰς τὸν νῦν Βλάκκον ἰοῦσαν,
Τηρῆσαι τὸν πάλαι, καί τι μαθεῖν ἔτι πρός.
Τοὔνεκ᾽ ἄνευ δασέως δια γράμματος ἡδυτέροιο,
Τὸν δε τοκεῖς Δανοὶ μᾶλλον ἐπώνομασαν,
Ὄφρα δέκεν γνοίῃς προφερέστερον αὐτὸν ἀείδει
Αἰσχρά ποτ᾽ ὁ Φλάκκος, Βλάκκος, ἀεὶ τὰ καλὰ.

Digtsamlingen begynder Blad **2** og fortsættes til Blad **28**. Paa Bagsiden af dette sidste Blad læses nogle »*Errata*«.

Af denne Bog bevares et Exemplar i det store kongelige Bibliothek.

---

[1]) Se *L. C. Silvestre,* Marques typographiques, I, Paris 1867, Nr. 423. Dog maa bemærkes, at i det i dette Skrift afbildede Mærke læses Bogstaverne *M T,* hvilke ikke forekomme i det ovenfor beskrevne.

Denne Udgave nævnes af Lyschander, som ikke har kjendt den fra 1549 [1]).

Saavel denne som den foregaaende Udgave findes nævnet af Graesse [2]).

1550.

Hans Black, Versificeret latinsk Oversættelse af Isocrates's Tale mod Nikokles.

Regnault Ier Chaudière et Claude son fils. Paris.

Dette Skrift indeholder en Versification af Isocrates's Tale *πρὸς Νικόκλεα*. Behandlingen af de latinske Vers er ikke saa god som i Blacks tidligere omtalte Samling af Oder.

Titlen paa Bogen er følgende:

(Et Blad.) *Ad Generosissimum | ac Illustrissimum Danorum Prin cipem | FREDERICVM, CHRISTIANI | serenissimi DANIAE Regis | filium, Sermonum liber | vnus, ex Isocratis ora-|tione de Regno, | carmine He-|roico. | Autore Joanne Blacco Dano.* | (Vignet.) | *Parisiis. | Ex officina Reginaldi Calderij, | et Claudij eius filij. | 1550.*

Bogen er i høi Qvart-Format, den bestaar af 16 Blade, upaginerede, signerede A.ij—Diij. Den er smukt trykt med latinske Bogstaver, indtil 29 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet, Bogtrykkerens Mærke, fremstiller en fremadskridende Olding med udslagne Vinger, svingende en Le, med Indskriften: *Tempvs* paa begge Sider af Figuren, *Virtvs. sola. aciem retvndit. istam* paa en Plade nedenunder.

---

[1]) *Lyschander*, de scriptis Danorum, Udgaven i *Rørdams* Lyskanders Levned, Kbh. 1868, S. 269.

[2]) *J. G. T. Graesse*, Trésor de livres rares et précieux, I, Dresde, 1859, S. 433.

Titelbladets Bagside indeholder et græsk Digt af Gérard Denisot til Frederik, Kongen af Danmarks Søn, *περὶ βασιλείας*. Blad Aij—A4, Lin. 9 indeholder en Dedication fra Hans Black til Prinds Frederik, skrevet: »*Parisiis. mense Octobri, Anno. 1550*«. Af denne Dedication ses, at Forfatteren allerede i adskillige Aar havde færdets udenlands: »*iam sextus agatur annus, ex quo ad exteras nationes studiorum causa concessi*«. Forøvrig handler Dedicationen om en Fyrstes Pligter, og om Isocrates's Fremstilling heraf; Black syntes, at han ikke kunde vende tilbage til sit Fædreland tomhændet, og overrækker derfor Prindsen dette Skrift. Han slutter med en Lovtale over Prindsen og med at ønske ham Held. Derefter følger: »*Præcepta de officio Principis ex hac oratione in compendium contracta*«, 49 Paragrapher; de slutte Blad B. verso, Lin. 22. Derpaa følger et lille Digt af Black. Texten begynder Bl. Bij og fortsættes til Bl. B4 nederst, efterfulgt af »*Finis*«. Bagsiden af dette sidste Blad er blank.

Af dette Skrift er nu et Exemplar bevaret, som findes i i det store kongelige Bibliothek, og har tilhørt Hielmstierne[1]).

1550.

Hans Højne, Oratio de Angelis.

Georg Rhaws Arvinger. Wittenberg.

Hans Madsen Højne var en uægte Søn af Mads Højne, Kannik i Ribe, der døde 1539[2]). Han blev 1548 indskreven ved Universitetet i Wittenberg[3]), hvor han maa have studeret

---

[1]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 245, Nr. 47.
[2]) Se om ham *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 337 og 409.
[3]) Smst. S. 469.

flere Aar; 1553 anbefalede Melanchthon ham til Christian den Tredie til Understøttelse; 1549 sendte Kongen ham 20 Rdl., 1551 40 Rdl., 1552 15 Rdl., 1553 10 Rdl., men 1554 var Kongen ikke mere tilsinds at hjælpe ham: »wir verstehen, dass er viel Dorheit treiben soll«; han vilde dedicere Kongen Bøger, men Kongen bad sig fritaget derfor: »so sind der unnutzen Bücher ohne das genug«; det var bedst at han kom hjem til sit Fædreland og søgte en Tjeneste, hvortil han kunde bruges [2]).

1550 udgav han følgende Skrift:

Oratio | de Angelis Reci-|tata VVittebergae | In Privato Con ven-|tv, Die Castorvm | Angelorvm, | Anno 1550. | A Johanne Hoyno | Ripensi Dano. | Psalm. xxxiiii. | Castrametatur Angelus Domini cir-|cum timentes eum, & eripit eos. | VVittebergae Excv-| Debant Haeredes | Georgii Rhav. | 1550.

Det bevarede Exemplar af denne Bog er defect, Slutningen mangler, Beskrivelsen af den maa derfor blive noget mangelfuld. Den er i Octav-Format, 32 Blade ere bevarede, upaginerede, signerede Aij—Dv. Den er ret smukt trykt med latinske Bogstaver, 24 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside læses et Digt til Læseren af »*VVesselus Palemonius Malmogensis*« [3]) om Englene som Kirkens Forsvarere imod Djævlen. Blad Aij—Aiij indeholde en Dedication fra Forfatteren til Kantsler Johan Friis, dateret »*Vuittebergæ 5. die Nouemb. Anno Christi 1550*«. Højne takker ham for alt Godt, som han har udvist imod ham, og fordi han har fremmet hans Studier: »*Hanc igitur paruam de Angelis Orationem, quam ipso die Sanctorum Angelorum inter conterraneos recitaui, addita mentione tui nominis, publicare volui, qua publicatione volo meum erga religionem, studium, et in studijs dili-*

---

1) *Aarsberetninger fra Geh. Archivet*, I, S. 256, 264, 266, 268.

2) *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, I, Kbh. 1868—69, S. 700.

3) Denne Mand blev Cantor i Lunds Kapitel og døde 1583; se *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 469 [7]).

gentiam, erga te vero animi extare gratitudinem, et erga patriam amorem«. Texten begynder Blad Aiij verso og fortsættes Bogen ud.

Det bevarede Exemplar af denne Bog findes i det store kongelige Bibliothek.

I ældre Bogcataloger findes Bogen meget sjelden; Resen eiede et Exemplar af den[1]).

Bogen er kort omtalt af N. M. Petersen[2]).

1550.

Hans Højne, Carmen de natali Jesu Christi.

Veit Creutzer. Wittenberg.

I det samme Aar, 1550, saa et andet lille Skrift Lyset fra Hans Højnes Haand, denne Gang viste han sig som Digter, men som ved sit Declamationsarbeide brugte han ogsaa nu det latinske Sprog.

Titlen paa denne Bog er følgende:

De Natali Do-|mini Et Salvatoris No-|stri Jesv Christi, Car men Jo-|annis Höyni Ripensis Dani, pro strena | noui Anni, Dicatum nobili, et genero-|so iuueni, Joanni Oxo ex Dania. | Item, Psalmus 98. carmine ab eodem | ad idem Festum, redditus. | Accessit & de eodem natali, Carmen | Jacobi Ripensis, Dani. | His adiectum est carmen Joannis Höyni | Dani, superiori anno scriptum ad | Nicolaum Laurentij Scaue-|nium, Danum. | Ad Lectorem M. E. L.

Vtile Natalis Christi memenisse, proinde
Hoc placide scriptum Lector amice legas.
VVittebergæ, Anno, 1550.

---

[1]) *P. J. Resenii* Bibliotheca, S. 276 (bis), Nr. 26.
[2]) *N. M. Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Hist., II, S. 96.

Bogen er i Qvart-Format; den bestaar af 8 Blade, upaginerede, signerede Aij—Biij. Den er trykt med latinsk Skrift, 26 Linier paa Siden.

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt et Træsnit: Familien Oxes Vaaben, nedenunder læses et Epigram til Læseren underskrevet *J. S. R.*, i hvilket der loves rigere Frugter af denne lille Vinranke, naar den har faaet tilstrækkelig Varme. Blad Aij indeholder J. Højnes Digt til Johan Oxe til Torsø. Blad Aij verso—A4 verso indeholder Digtet om Christi Fødsel. Blad B indeholder den 98. Psalme i et elegisk Digt. Blad Bij indeholder et Digt af Jac. Severinus Ripensis[1]) over Christi Fødsel; det er Akrostichon over Linierne: *Puer natus est nobis et filius datus est nobis.* Det er underskrevet: *J. S. A. R. D.* ∞ 1550. Blad Biij—Blad B4 indeholder et Carmen af Joh. Højne, sendt Nic. Laurentii Scavenius[2]) *pro strena novi anni, superiore anno missam 1549.* Det er Akrostichon over Ordene: *Johannes — Nicolavs Laurentii Danvs Valeat in — Christo foeliciter,* delt i 3 Afsnit: *Johannes Höynus ad Musam. Musa ad Nicolaum. Munus qvod mittitur hoc est.* Texten slutter Blad B4, Linie 13, hvorefter læses:

VVittebergæ. | *In officina typographica* | *Viti Creutzer.* |
(Et Blad.)

Den sidste Side er blank.

Denne Bog er nu bevaret i 2 Exemplarer, som findes i det store kongelige Bibliothek, og begge have tilhørt Hielmstierne[3]).

Skriftet er kort omtalt 1745 af Langebek[4]),

---

[1]) Formodenlig den senere Rector i Ribe; 1548 blev han indskreven ved Universitetet i Wittenberg, paa samme Tid som Højne, *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 469.

[2]) *Claus Nielsen Skaubo*, der ledsagede Joh. Oxe paa hans Udenlandsreise som Hovmester og senere blev Professor ved Kjøbenhavns Universitet, se *H. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, II, S. 486.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 245, Nr. 48 og 53 c.

[4]) *Danske Magazin*, I, Kbh. 1745, S. 215.

1550.

Catechismus.

Hans Vingaard. Kjøbenhavn.

Denne Catechismus er et Optryk af den tidligere beskrevne, som 1538 blev trykt i Malmø af Oluf Ulriksen[1]). Den er kun bevaret i et Exemplar, som desværre er defect, idet det første Blad mangler. Bogen er i Octav-Format, den har fuldstændig bestaaet af 4 Blade, upaginerede, signerede **Aij—Aiij**. Den er trykt dels med latinske Bogstaver, dels med Schwabachere, 26 Linier paa Siden. Texten slutter Blad A4 verso, Lin. 9. Derefter er aftrykt et Slyngezirat, efter hvilket læses:

Impressum Haffniæ apud Joannem Vinitorem. | *Anno M. D. L.*

Nedenunder er trykt et Blad og derunder et Slyngezirat.

Det bevarede Exemplar findes i det store kongelige Bibliothek, det har tidligere tilhørt Hielmstierne[2]).

1550?

Christiern Torkelsen Morsing, Scholia in Elementa geometrica Doct. Johannis Vogelin.

Dette Skrift er nu tabt; Titlen kjendes fra Albert Bartholin[3]). Johannes Voegelin var fra Heilbronn; sin lille Bog: »*Elementale geometricum, ex Euclidis Geometria, ad omnium Mathematices studiosorum utilitatem decerptum*« udgav han vist allerede 1528, idetmindste er hans Dedication til Georg Tanstetter, Professor i Mathematik ved Gymnasiet i Wien,

[1]) Se ovenfor S. 183.
[2]) *Hielmstiernes* Bogsamling, S. 572, Nr. 5.
[3]) *Alb. Bartholin*, De scriptis Danorum, S. 31.

skreven »*Viennæ ex ciuium Collegio, pridie Calendas Martias, An. 1528*«[1]).

Lyschander nævner dette Skrift af Morsing, men paa en Maade, som gjør det tvivlsomt, om det er blevet trykt. Han nævner[2]) nogle Skrifter, som Morsing »*reliquit*«: tre, hvilke næppe ere blevne udgivne, disse Scholier, om hvilke der føies den Notits til: »*Hafniæ prælecta 1550*«, og den lille Bog om Pest, »*Hafn. 1553* [sic!]«, men derimod ikke de andre Arbeider af Morsing, som tidligere ere omtalte i denne Bibliographi. Tilføielsen »*prælecta*« kan gjøre det sandsynligt, at det kun er et Haandskrift som har været kjendt paa Lyschanders Tid, og ikke en trykt Bog.

1550?
Peter Capitaneus, De potentiis animæ.

Heller ikke dette Skrift af Nederlænderen Peter Capiteyn, som 1546 blev Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, er bevaret; Titlen kjendes fra Albert Bartholin[3]). Lyschander nævner[4]) Titlen med den Tilføielse: »*absolut. 1550. d. 6. Martii*«. Denne Tilføielse kan gjøre det sandsynligt, at det er en Forelæsning, som ikke er bleven trykt, der maa tænkes paa, og ikke en trykt Bog.

I Ny kirkehistoriske Samlinger[5]) har C. Sonnenstein Wendt udgivet to Psalmer fra Reformationstiden, som indtil

[1]) I det st. kgl. Bibliothek bevares 2 Udgaver af Voegelins Bog, Strasburg 1529 og Frankfurt 1561.

[2]) *C. C. Lyschander*, De scriptoribus danicis, *Rørdams* Udgave Skriftet, Lyskanders Levned, Kbh. 1868, S. 199—200.

[3]) *Alb. Bartholin*, De scriptis Danorum, S. 116.

[4]) *Lyschander*, anf. St., S. 294.

[5]) *Ny kirkehist. Saml.*, II, S. 601 ff.

da havde været ukjendte. Han omtaler, at den lille Bog, paa 4 Blade, er trykt med de samme Typer, som kjendes fra Christiern Pedersens af Hochstraten i Malmø trykte Bøger. Den første Psalme er: »*Den anden sang, giort om Docter Morten luthers siste ord vnder de noder In manus tuas siungis met etc.*« Udgiveren bemærker, at, hvis disse Ord skulle betyde, at Psalmen er trykt efter Luthers Død, da er dette det eneste Skrift, han har set, i hvilke de nævnte Typer forekomme efter 1536; thi uagtet man veed, at Christiern Pedersen solgte sit Bogtrykkeri til Hans Vingaard, saa findes disse Typer ikke anvendte i et eneste af de af ham trykte Bøger, som han har set i det kongelige Bibliothek. Herimod maa dog bemærkes, at der i det kongelige Bibliothek findes flere Bøger, hvori Hochstratens Typer findes anvendte i Bøger, som Hans Vingaard har trykt i Kjøbenhavn, men, vel at mærke, først efter 1550, f. Ex. Psalmebogen 1553, Rimkrøniken 1555, Henrik Smiths Lægebøger 1557, Peder Palladius's Smaaskrifter. Og da Ordene »*Luthers sidste Ord*« næppe kunne forstaas anderledes end efter Ordlyden, og Luther døde 1546, er der al Sandsynlighed for, at den lille Bog først er udgiven efter 1550, og den ligger da udenfor Grændserne af denne Bibliographi.

Uvist Aar.

En Regnskabsbog.

(Oluf Ulriksen.) (Malmø.)

Ved et sjeldent Held er et Exemplar bevaret af efterfølgende lille Skrift, hvilket vistnok ikke har stort literært Værd, men som dog frembyder nogen Interesse som Vidnesbyrd om Smaaliteraturen, Fattigmandsliteraturen, der utvivlsomt har været større end man sædvanlig tænker sig, men maa være forsvunden næsten som den var født.

Skriftet, som ikke har været kjendt af ældre Literærhistorikere, har følgende Titel:

Her Effterfølger | *Først eth Regenskaff om en* | *Mands fortæring om det ganske Aar,* | *Jtem it Regenskaff om Skippund, Lis-*| *pund, Lodt, Marck, Pund, oc Quin-*|*tin. Jtem Om det Tal som faldt aff* | *Himmelen med Lucifero. Jtem* | *Een Skøn Vise om Guds* | *miskundt. Nu bedre Corri-*|*geret en tilforne etc.* | (2 Blade.) | (Vignet.)

Bogen bestaar af 4 Blade i Octav, upaginerede, signerede **Aii—Aiij**. Den er trykt med Schwabachere, 24 Linier paa Siden. Vigneten paa Titelbladet fremstiller Pave Leo X's Vaaben (men uden Indskrift), det samme, som er anvendt paa det lille Skrift »*Disciplina puerorum*«, som er omtalt tidligere [1]).

Paa Titelbladets Bagside begynder Texten: »*Hvo som forter huer dag en skerffue det løber om Aarid xv ß og ii penninge. Hwo som vdgiffuer huert dag en penning det gør om aarit en marck xiiij skylling iiij penninge* o. s. f.« indtil 11 Penninge. Derefter følger en lignende Beregning fra 1 ß—1 Mark. Saa følger en Beretning om hvormange Dage, Timer, Minuter og Øieblikke 1 Aar har. Dernæst meddeles »*Om Vecten*«, hvormeget 1 Skippund, 1 Lispund, 1 Markpund, 1 Centner og 1 Qvintin veier. Blad **Aiij** verso læses:

Her effter følger det tal, der falt aff Hiemmelen med Lucifero.

(Et Blad.) *Sanctus Dionisius Ariopagita siger in Celesti Irarchia at x gange x giør hundrede. Jtem x hundrede giør tusende oc x tusende gør et fuldkommen skock Oc x skock gør et morigen Jtem x. morigen giør et tal kallis murion, oc x. murion gør en liden skare, x smaa skarer gør en stor skar Jtem x store skarer gør et Chor oc x chor gør et tal heder phalanga Jtem x phalanger gør en stor forsamling, oc x store forsamlinger,· gør en Hær Jtem x Hær gør een chateruam Oc x chaterue gøre en*

[1]) *Aarsberetninger fra det st. kgl. Bibl.*, I, S. 255.

turbam Jtem x. turbe gøre de forgifftige wrene aanderss tal som fald af hiemlen med Luciphero«.

Derpaa følger Overskriften: »*Een skiøn Vise Om Gudz Miskundt. O Herre Gudt Fader i euighed*«, som udfylder hele Blad A4. Nederst paa dette Blad verso læses »*Finis*« mellem 2 Blade.

Bogen maa være trykt enten i Kjøbenhavn eller Malmø, snarest i den sidste By, og da af Oluf Ulriksen. Den er vistnok trykt før 1550, men nær henimod dette Aar.

Det eneste Exemplar, som nu kjendes af dette Skrift, bevares i det store kongelige Bibliothek; Pastor, Dr. phil. S. Rørdam forærede det hertil i Aaret 1854.

1550.

Biblen paa Dansk.

(Christian den Tredies Bibel.)

Ludvig Dietz. Kjøbenhavn.

Ved de fleste Skrifter, som ere blevne omtalte i det Foregaaende, har det været muligt, at give nogle Oplysninger om Anledningen til deres Forfattelse og Udgivelse, hvad enten de vare Originaler eller Oversættelser, medens der saagodtsom bestandig har været savnet Oplysninger om de ydre Vilkaar, under hvilke de ere udgaaede fra Bogtrykkernes Presser. Ved det store nationale Værk, med hvilket den Periode slutter, hvis Literatur her har været Gjenstand for Beskrivelse, er Forholdet noget nær omvendt: der findes meget rigelige Oplysninger om, hvorledes det er kommet frem i den Skikkelse, det blev iklædt, men meget magre om, hvorledes dets Tilblivelse egentlig er gaaet for sig.

Den Mand, hvis Navn tidligst er knyttet til denne den første danske Oversættelse af hele Biblen, er den udmærkede

Sprogmester Christiern Pedersen. Sidste Gang, et Skrift af ham er nævnet i denne Fremstilling, er ved Aaret 1534, da hans Lægebog og Urtebog udkom i Malmø. De urolige Tider, som nu fulgte, have vel bragt Forstyrrelse ind i hans boglige Beskjæftigelser, der høres Intet fra ham og Intet om ham med Hensyn til hans literaire Virksomhed. I et Regnskab for Kjøbenhavns Universitet for Aaret 1542 opføres følgende Post[1]: »*20 Daler M. Christierno Canonico Lundensi ex mandato regiæ Mt.*« Desværre meddeles det ikke, i hvilken Anledning disse Penge ere blevne Christiern Pedersen udbetalte; man formoder, at det har været til Vederlag for hans Arbeide ved Oversættelsen af Bibelen. Aaret efter, 1543, forekommer den første offentlige Udtalelse om dette Christiern Pedersens Arbeide, da Petrus Parvus Rosæfontanus i Fortalen til sin Oversættelse af R. Etienne's lille Bog: »Sum paa det Ypperligste, som den hellige Skrifts Bøger indeholder«, betegner den som en Forløber »*for den store Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, wiis oc vel lærd mand Mester Christiern Pedersen som vor Cannick i Lund, med stoor fliit paa ræt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste ... paa prentten kommendis oc wdgaangendis vorder*«[2]). Petrus Parvus har ikke udtrykt sig ganske klart; thi man kan ikke tydelig se, om Meningen er, at Christiern Pedersen har oversat Bibelen efter kongelig Befaling, eller om det er efter kongelig Befaling, at Universitetet skal tage sig af dens Udgivelse, — om Christiern Pedersen af sig selv er begyndt paa Oversættelsen, som Kongen derpaa har erhvervet og har ladet Universitetet udgive. Et Vink til den rette Forstaaelse vilde de Ord kunne give, der forekomme i Forbudet mod Eftertryk, hvormed Bibelen begynder,

[1]) *Danske Magazin*, 3 R., VI, S. 8.
[2]) Se ovenfor S. 258–59.

»wij haffue ladet wdsette och prente then hele Bibel paa danske och then tijlforne met flid ladet offerse aff lerde Mendt her wdi wort wniuersitet her i wor stadt Kiøpnehaffn«, hvis man var ganske sikker paa, hvormeget der maa lægges i dem. Saameget er imidlertid vist, at det er Christiern Pedersen, der først har oversat Bibelen, og, at han har faaet Betaling for Arbeidet, vides fra to officielle Aktstykker, begge Qvittancer fra 1557 [1]); i det ene af dem hedder det, at der er *»giffuit mesther Christiern Pedersen som haffde corrigeret och vdschreffuet bibelen første gang«*, — hvormeget der er givet ham, nævnes ikke; i det andet hedder det, at der er *»giffuet mester Christiern Pedersen fore handt vdskref først Bibelen«*, — hvormeget der er givet ham, nævnes ikke.

Denne Magerhed af gode og rige Kilder til Oplysning om, hvorledes det store Værk fra først af er sat i Gang, lader flere Spørgsmaal ubesvarede, som let fremstille sig. Man har udfundet, at Grundlaget for den danske Bibeloversættelse er Luthers reviderede tydske Oversættelse, som udkom 1541. Men er Christiern Pedersen først begyndt paa sin Oversættelse i Aaret 1541, efter at Luthers var udkommen, og har han fuldendt sit Arbeide saa hurtig, at Petrus Parvus allerede i Marts 1543 kunde omtale det som færdigt (*»hafuer udsæt«*), eller har Christiern Pedersen været beskjæftiget med Oversættelsen allerede tidligere, hvortil han da har benyttet en ældre Udgave af Luthers Oversættelse, og er det det Arbeide, som saa stærkt har lagt Beslag paa hans Kræfter, at hele hans literaire Virksomhed synes som standset i Aarene fra 1534 til 1542 og 1543? Er det Aarsagen til, at, da det overdroges flere lærde Mænd, navnlig blandt Universitetets Professorer, at gjennemse og rette Christiern Pedersens Oversættelse, dette medtog idetmindste 4 til 5 Aar, — fordi den maatte rettes efter Luthers reviderede Udgave? (Af Regnskaberne ses,

---

[1]) *Langebekiana*, Kbh. 1794, S. 295. *Kirkehist. Saml.*, II. S. 408, 410.

at der blev kjøbt en Bibel, mon Luthers Oversættelse af 1541?) Alle saadanne Spørgsmaal kunne reises, men der kan intet Svar gives paa dem. Et Dokument kunde maaske have givet nogle Oplysninger, nemlig Kongens Brev til Universitetets Professorer om at revidere Christiern Pedersens Oversættelse, men det er ikke bevaret, hverken i Original eller i Afskrift. Man kjender Navnene paa de Mænd, som forestod Udgivelsen, men det er fra nogle Regnskabsdokumenter udstedte 1557 og 1561 [1]), og hvad de indeholde er foruden Navnene kun de Pengesummer, der bleve udbetalte dem »*pro correctione bibliorum*«, vistnok baade Korrekturen (Revisionen) af Manuskriptet og Korrekturen af de trykte Ark: Peder Palladius fik 400 Rdl., Johan Machabæus og Niels Hemmingsen hver 100 Rdl., Hans Henriksen og Peder Tidemand hver 80 Rdl.; men hvorledes Arbeidet er blevet dem overdraget, hvorledes det har været fordelt mellem dem, hvilke Dele af Bibelen hver af dem har havt at gjennemgaa, derom vides ikke det mindste; — kun saameget kan vist med Grund sluttes af Størrelsen af de Summer, der udbetaltes dem, at Peder Palladius har været Hovedmanden blandt dem, og det ikke blot som den Ledende, men ogsaa som den Arbeidende. Christiern Pedersen nævnes, som ovenfor sagt, kun i Forbigaaende, han var traadt bort fra de Lærdes Kreds, da han 1544 blev sindssvag, og boede ude paa Landet, hvor han døde 1554. -- Manuskriptet blev renskrevet af Studenter. I August (d. 10.) 1549 vedtoges i Consistorium, at de, som paatog sig dette Arbeide og vedblev med det, skulde være de første Exspectanter til Spisning i Helliggeisthus [2]).

Imidlertid havde man truffet Forberedelser til Bibeloversættelsens Trykning. Det var Kongens Tanke, at alle Kirker skulde eie den danske Bibel, men at hver Kirke skulde betale

[1]) *Langebekiana*, Kbh. 1794, S. 297–98. *Ny kirkehist. Saml.*, I, S. 125.
[2]) *H. Rørdam*, Aktstykker og Breve til Universitetets Historie fra 1537 til 1621, S. 28.

sit Exemplar. Derfor skulde der over hele Landet indsamles Bibelpenge, 2 Rdl. fra hver Kirke. Naar Paabudet herom er udgaaet, vides ikke. Første Gang Bibelpengene omtales er i et Kongebrev af 31. Mai 1546 [1]), men Brevets Indhold tyder paa, at Paabudet er givet tidligere og den første Indsamling eller Indkrævning ligeledes er ældre; i Brevet befales det nemlig, at i Skaane, Lolland og Falster, Viborg, Vendelbo, Aarhus og Ribe Stift skulle de Bibelpenge, »*som endnu igienstaar hos Kirkerne*,« uden al Forsømmelse indkræves og oppebæres. De fremhævede Ord tyde paa, at nogle af Bibelpengene allerede vare indkomne, og, at Paabudet ikke er givet for Sjælland og Fyn, kan tyde paa, at Indkrævningen af Bibelpengene her var fuldbyrdet — men er det Tilfældet, maa den tidligste Befaling ligge før 1546. Grunden til, at der i dette Aar skete Paalæg om at indkræve Restancerne, var den, at Papiret til Trykningen, som tidligere var blevet bestilt, var ankommet til Helsingør, og at de »*Daler, som der skal fore udgives, ikke ere fremkomne*«.

Bibelen blev trykt i Kjøbenhavn, men ikke af nogen dansk Bogtrykker. Naar man kaster et Blik paa de Bøger, som i de nærmest foregaaende Aar ere trykte i Danmarks Hovedstad, vil det let blive klart, at der til deres Trykning kun fordredes et meget tarvelig forsynet Bogtrykkeri, Bøgerne ere rene Ubetydeligheder, som oftest slet trykte. Nu var der Tale om at trykke et stort og meget omfattende Værk, som krævede ganske andre Kræfter. Enten maatte Kongen bekoste et nyt Bogtrykkeri anlagt efter en større Maalestok, eller ogsaa maatte han indkalde en fremmed Bogtrykker, som var Opgaven voxen. En saadan fandtes i Rostock, nemlig Ludvig Dietz.

Denne Mand, som indtager en hæderlig Plads blandt det 16. Aarhundredes udmærkede Bogtrykkere, er født i

---

[1]) *Langebekiana*, S. 289—90. *Kirkehist. Saml.*, II, S. 396—97. *Danske Magazin*, 4 R., I, S. 198—99.

Speier[1]). Han begyndte ved Aarene 1504—5 at arbeide i et privat Bogtrykkeri i Rostock, men 1515 tog han sig for at trykke paa egen Haand. Han udviklede efterhaanden sin Virksomhed ret betydelig, fra hans Presse er udgaaet et anseligt Antal Skrifter, som alle udmærke sig ved deres rene, skarpe Tryk, men desuden ved deres smukke Udstyrelse; thi Dietz var en Mand med Smag og Sands for Kunsten, derfor var det ham magtpaaliggende, at sætte sig i Forbindelse med dygtige Kunstnere, som forsynede ham med smukke Former til Forziringen af de Bøger, han trykkede. 1524 tænkte han paa at forlade Rostock, hvor han ikke fandt sig tilfreds, og at flytte til Lybek, men denne Plan blev dog ikke iværksat. 9 Aar efter var han en kort Tid Gjæst i Lybek, hvor han trykkede en stor Bog, som strax skal blive omtalt. For Danmark havde Dietz allerede arbeidet flere Gange, de danske Bøger, som udgik fra hans Presse, ere beskrevne tidligere i dette Skrift. 1548—50 opholdt han sig i Kjøbenhavn for at trykke den danske Bibel, hvorefter han vendte hjem. 1558 tænkte han paa at flytte til Kjøbenhavn for at nedsætte sig der, men man holdt ham tilbage i Rostock og udnævnte ham til Universitets-Bogtrykker. Aaret efter døde han, den 1. September 1559.

1553 udkom fra Dietz's Bogtrykkeri i Rostock det Ny Testament paa Plattydsk, og i Fortalen fortæller Dietz, at han allerede 1548 havde begyndt Trykningen, men maatte standse, da Kongen af Danmark *»na rade vnde medehülpe syner hochgelerten Theologen der Loffliken vnde christlicken Vniuersiteten tho Coppenhagen, darunder der vornemste ys, de hochgelarte Doctor Johannes Machabeus, myn günstige Her vnnde forderer, bedacht vnd entschlaten ys worden, eynen merkliken antall denscher Bibelen . . . in den druck vthgan tho latende, vnde my dartho sick jnt Ryke gefordert, erlyken vnderholden, vnde grote merklike*

[1]) Se om ham *Lisch*, Gesch. d. Buchdruckerkunst in Mecklenburg bis zum Jahre 1540, i *Jahrbücher für mecklenb. Gesch. u. Alterthumskunde*, IV, Schwerin 1839, S. 134 ff.

vnkoste anwendet. Dat ick dersüluigen Bibeln mit nicht geringer möye dre dusent in Denscher Sprake gedrücket hebbe« [1]). Underhandlingerne med Dietz begyndte allerede 1547. Den 21. November i dette Aar udfærdigedes fra Roskilde en kongelig Skrivelse til Dietz: Kongen havde besluttet at lade Bibelen trykke paa Dansk, Papiret var allerede kommet tilstede; da Dietz havde tilbudt at ville trykke Bibelen, ønskede Kongen, at han vilde indfinde sig i Kjøbenhavn, for at nærmere Aftale kunde træffes [2]). Den 8. Mai 1548 udfærdigedes i Kolding Kontrakten med Dietz, Bestemmelserne i den ere følgende [3]): Dietz skal inden Mikkelsdag begive sig til Kjøbenhavn med sit eget Trykkeri og der trykke hele Bibelen, baade det Gamle og det Ny Testament paa Dansk, 3000 Exemplarer, i stor Format, med sine egne Lettere, Presser, Værktøi og Former, hvilke han har brugt til den lybekske Bibel. Han skal selv forsyne sig med Svende, Sættere, Trykkere, Værktøi og Alt, som gjøres Behov; Papir og Korrektur sørger Kongen for. Alt til Trykkeriet hørende skal hentes og bringes tilbage paa Kongens Regning. Dietz skal i Kjøbenhavn have fri Bolig og, saalænge han er optaget af Arbeidet, være fri for al Skat og Tynge. Dietz skal levere hvert Exemplar for 1 Gylden; 200 Gylden skulle udbetales ham paa Haanden, hvilke ikke senere skulle afkortes ham; naar han er kommen til Kjøbenhavn, skal der betales ham 400 Gylden, som senere skulle afdrages ham. Dietz skal maanedlig have Betaling, og der skal gives ham en Skude Brændeved til hans Husholdning. Bliver han nødsaget til at ligge stille med Arbeidet, da skal der tages tilbørligt Hensyn hertil, hvad Betalingen angaar. Dietz

---

[1]) Se *J. M. Goeze*, Versuch einer Historie der gedr. nieders. Bibeln, Halle 1775, S. 208, Anm. *J. Lorck*, Die Bibelgeschichte in einigen Beyträgen, II, Koph. u. Leipz. S. 379–81.

[2]) *Kirkehistoriske Samlinger*, II, S. 397—98.

[3]) Smst. S. 398—99.

vil være tilfreds med disse Betingelser, Intet mere forlange senere, og snarest mulig tage fat paa Værket.

I December 1548 var Trykningen i Gang, og den første Prøve kunde sendes til Christian den Tredie. Der er bevaret 3 Breve, som oplyse herom, men Dateringen af dem gjør det lidt vanskeligt, at forstaa Sammenhænget imellem dem. Forholdet er rimeligvis følgende: Dietz sendte et Prøvetryk til Kongen, som ikke følte sig tilfreds med det. Den 15. December udfærdigedes da fra Kolding et Brev til Dietz [1]), i hvilket Kongen udtaler sin Misfornøielse med, at der er brugt saa smaae og ikke let læselige Lettere, han havde ikke troet, at der var anvendt saadanne i den lybekske Bibel. Derfor anmoder han Dietz om at bruge »*grobe leserliche littern*«, ellers vil Værket blive ubehageligt for mange at læse i; ja Kongen er tilsinds, hellere at opsætte det hele Arbeide til en beleiligere Tid, og er utilbøielig til at der skal fares fort med de Lettere, med hvilke der er begyndt. Dietz's Svar herpaa er ikke bekjendt, men den 7. Januar 1549 udgik en ny Skrivelse fra Kolding til ham [2]): skjøndt Kongen helst havde set, at Dietz havde kunnet erholde grove Lettere, saa finder han sig dog tilfreds med de Oplysninger, Dietz har anført om, hvorfor han ikke kan skaffe dem tilveie, ogsaa Universitetet har »*hieuor*« underrettet ham om, at dette ikke kan lade sig gjøre; Dietz skal da fare fort, som han er begyndt. Der er bevaret et Brev fra Universitetet til Kongen [3]), dateret den 16. December 1548, altsaa Dagen efter at Christian den Tredie fra Kolding havde tilskrevet Ludvig Dietz; Universitetet sender Kongen den første Qvatern og udbeder sig Meddelelse om, hvorvidt Kongen bifalder denne Prøve, der er trykt med de samme Lettere, som ere brugte til den lybekske Bibel. I dette Brev omtales slet ikke de »grove« Lettere og det Umulige for Dietz i at

[1]) *Kirkehistoriske Samlinger*, II, S. 400—1.
[2]) Smst. S. 401—2.
[3]) *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 121—23.

forskaffe saadanne. Brevet har en samtidig Paategning om, at det er »*productum Coldingea den vii Januarij anno 49*«, altsaa samme Dag som Kongens andet Brev udfærdigedes til Dietz. Det er tydeligt, at der mangler nogle Breve, men om man end gjennem dem havde faaet fuldstændigere Underretning, saa vilde deres Indhold dog ingen Indflydelse kunne have paa hvad der er Hovedsagen at vide om Trykningens Fremgang.

Trykningen fortsattes altsaa og fuldendtes i Løbet af Aaret 1550. Den 8. Mai 1548 fik Tolderen i Helsingør, Sander Leyel, Befaling om at udbetale 1000 Rdl. af Øresundstolden »*till the danske Bibliers behoff att lade prentte*«[1]). Betalingen til Dietz er vel bleven udredet regelmæssig efter Kontraktens Bestemmelser. En Qvittering er opbevaret[2]), dateret 5. Mai 1549, i hvilken Dietz tilstaar, at have modtaget af Universitetsherrerne i Kjøbenhavn 225 Gylden, hvilke med de tidligere modtagne 400 udgjøre en Sum af 625 Gylden. Qvitteringen har en Paategning, at »*Doctor Christianus Morsianus habet etiam quitantiam de 500 thaleris*«.

Den lybekske Bibel, det vil sige den plattydske Oversættelse af Bibelen, der væsenlig tilskrives Joh. Bugenhagen, som udkom i Lybek fra Dietz's Bogtrykkeri 1533—34, udmærker sig ikke blot ved det smukke Tryk, men ogsaa ved den rige Udstyrelse med Titelbilleder, Træsnit i Texten og kunstfærdig udførte Initialer. Det var tre Mænd i Lybek, som med Dietz bekostede denne Bibel trykt. Alle disse Forziringer ere benyttede i den danske Bibel, som i det Hele taget hvad Udstyrelsen angaar er en Kopi efter den lybekske Bibel (kun noget mindre kraftig og skarp i Trykken). Men denne danske Bibel blev desuden smykket med et Portrait af Christian den Tredie og hans Vaaben i Træsnit, hvilke findes paa anden og

[1]) *Danske Magazin*, 4 R., II, S. 79.
[2]) *N. kirkehist. Saml.*, I, S. 123—24.

tredie Side. Det er den fortræffelige Kunstner Jacob Binck, som har udført disse Træsnit, idetmindste tegnet dem. Binck var Kongens »*Conterfeher*«, han var i Nederlandene, da Trykningen af Bibelen var saa vidt fremrykket, at Arbeidet snart kunde ventes fuldendt, og der blev da udfærdiget et Brev til ham, dateret 3. October 1549, saaledes lydende[1]):

»*Christian etc. Wir hettenn Vnns vorsehenn, du werst deinem vorigenn Zuschreibenn nach vorlengst widderumb bey Vns ankommen, was dich aber vfgehaltenn, ist Vns vnwissendt. Vnnd nachdem die Bibel itzo zu Coppenhagen gedruckt wirt, auch schirst mit gotlicher Hulff gefertigt werdenn, begeren wir gnstl. du wilt Vnser Conterfect vf beiligendt Holtz vfs beste, wie du weist zu thun, abreisenn, auch vnser Wapenn vff dasselb scheiden lassen, achten, dasz der Ort Leute dartzu zu bekommen. Was auch dartzu erfordert, sol zur Genuge erlegt werden. Du wilt auch schaffen, so baldt solchs geschnitten, das es anhero vnuorzuglich gefertigt, dan der Drucker darauf wartten vnd vortziehen musz; Weil solche Conterfect vnd Wapen vor an die Bibel gedruckt vnd gesetzt werdenn soll. Du wilt hierin dein Vleis ertzeigen vnnd mit dem Ilichsten die Vorfertigung zu befurdern, dich auch mit dem ersten anhero widderum vorfugenn. Daran geschicht vnns zu gefallenn vnnd seint dir mit Gnaden vnnd allem guten geneigt*«.

Men har Binck skaaret sine Tegninger i Træet? Herom ere Meningerne delte. Den dygtige Bogkjender Wiechmann-Kadow har gjort opmærksom paa[2]), at Træsnittet af Portraitet har større Kunstværd end Træsnittet af Vaabnet, og han mener, at man nok kan antage, at Binck har udskaaret Portraitet. Nagler derimod udtaler sig mere tvivlende[3]), om Binck har udskaaret noget af Stykkerne — Binck var ikke

[1]) Trykt 1794 i *Ny Danske Magazin*, I, S. 333.
[2]) Se *R. Naumann*, Archiv für die zeichnenden Künste, IV, Leipz. 1858, S. 94—95.
[3]) *G. K. Nagler*, Die Monogrammisten, III, München 1863, S. 279.

Formskjærer, Bartsch kjender kun et eneste Træsnit med hans Mærke. Det kan dog med største Sandsynlighed vises, at Binck ikke selv har skaaret Træsnittene, de ere nemlig udførte i Wittenberg. Den 9. Marts 1550 skrev Bugenhagen fra Wittenberg til Christian den Tredie[1]: »*Die Sache mit dem Form Sckneider haben wir ausgerichtt, wie E. M. vns befohlen hat, Er hat so viel zuthun, das ers nicht trewete vor Pfinxten auszurichten, wir handellen mit Im, das er vns zugesagt, das beide stöcke sollen fertig sein des Sontags nach Ostern, Wir haben Jm zugesagt sechs Taler, vnd dazu ein Tranckgelt, das mag wol ein Taler sein, das er vns fordere vnd das Werck desto fleissiger ausrichte, wie er seine Kunst wol kan, vnd ist auch from gnug trewlich darzu zu handeln*«. I dette Brev tales der ikke om, hvilket Arbeide det er, at Formskjæreren skal udføre, men dette kommer frem i et Brev til Kongen, skrevet et Par Dage efter, den 12. Marts, ligeledes fra Wittenberg af Georg Maior[2]. Han siger nemlig: »*der Ehrwirdige Her Johannes Bugenhagen Pomeranus Doctor vnd Pfarrer alhie vnd ich haben E. K. Mt. contrafactur sampt den wapen mit allem vleis zuschneiden, also verdinget, das beide stucke uff Suntag Quasimodogeniti sollen fertig sein, dan der formschneider berichtet das solche erbeith, do sie mit vleis solt gemacht werden ime vor solcher zeit vnmüglich zuuorfertigen*«. Det maa dog vist være Portraitet og Vaabnet bestemte til Bibelen, hvortil der her sigtes. Formskjæreren har altsaa havt fuldt op at gjøre med at udføre de mange Bestillinger, han har modtaget, Bugenhagen og G. Maior have begge talt med ham, der kan da vist ingen Tvivl være om, at det er en i Wittenberg bosiddende Formskjærer, om hvilken der er Tale. Binck kan det næppe være, thi, saa vidt man kjender hans Liv, har han i Aarene

---

[1]) *A. Schumacher*, Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark 1522—1663, I, Kopenh. u. Leipz. 1758, S. 138.

[2]) Smst. II, S. 134.

1549—50 opholdt sig i Nederlandene og i Danmark, men ikke i længere Tid været bosiddende i Wittenberg[1]).

Man har tidligere antaget, at de øvrige Træsnit i Bibelen ogsaa vare tegnede af Jacob Binck, og man finder derfor den danske Bibel fra 1550 kaldet den Binckske Billedbibel[2]). Men Wiechmann-Kadow har oplyst[3]), at Træsnittene, som høre til den lybekske Bibel fra 1534 ere udførte af Erhard Altdorffer, Hofmaler hos Hertug Henrik den Fredsommelige af Mecklenburg, som nævnes i hertugelige Regninger i Aarene 1512 til 1550, — og det er altsaa hans Træsnit, som benyttedes i den danske Bibel. Altdorffers Arbeider fra hans sildigere Aar vidne om stærk Indflydelse af Lucas Cranach.

Endnu skal bemærkes med Hensyn til Papiret, som er anvendt i den danske Bibel, at man har formodet, at det kom fra Holland. Den eneste Støtte for denne Formodning er den, at det i Christian den Tredies ovenfor omtalte Brev af 31. Mai 1546 omtales, at Papiret allerede er ankommet til Helsingør, og skal betales, hvorfor de resterende Bibelpenge indkræves. Papiret blev formodenlig afleveret i Helsingør, fordi Leverandeuren havde Ordre til at levere det til Tolderen der og af ham modtage Betalingen for det, det kan ligesaavel være kommet andetstedsfra som fra Holland. Der maa lægges Mærke til, at Vandmærket i Papiret i den danske Bibel ogsaa forekommer i en stor Del af det Papir, som er anvendt i den lybekske Bibel, og altsaa vel skriver sig fra samme Papirmølle. Det ligger nær, at antage, at denne har ligget i en nordtydsk By.

Efter disse forskjellige Oplysninger følger nu Beskrivelsen af selve Værket.

---

[1]) *Ny Danske Magazin*, I, S. 332—33.

[2]) *Rud. Weigel*, Kunstlagercatalog, xx Abtheil., Leipz. 1848, S. 19—20.

[3]) *Wiechmann-Kadow*, Ueber die meklenburgischen Formschneider des 16. Jahrh., i *Lisch*'s Jahrbücher des Vereins für meklenburgische Geschichte u. Alterthumskunde, XXIII, Schwerin 1858, S. 117—19.

Titlen er følgende:

Biblia, | Det | er den gantske Hellige | Scrifft, vdsæt paa Danske. | Esaiæ 40. | Guds Ord bliffuer euindelige. | Prentet i Københaffn, | aff Ludowich Dietz. | M. D. L.

Titelbladet er ziret ved et stort Træsnit, hvis Fremstilling er følgende: Titlen er anbragt paa en stor Plade, der er ophængt i et høit Træ, hvis Grene tilhøire ere visne, men tilvenstre ere grønne. Paa høire Side af Træet er det Gamle Testament fremstillet: foroven rækker Gud Lovens Tavler til Moses, derunder ses Syndefaldet, nedenunder ligger en Benrad ovenpaa en Grav; i Baggrunden ses Jødernes Leir og Kobberslangen. Paa venstre Side af Træet er det Ny Testament fremstillet: øverst Marias Bebudelse, derunder Christus paa Korset med Lammet ved dets Fod, nedenunder Frelseren som træder ud fra Graven, tilintetgjørende Døden, som han træder paa, med en lang Stang, paa hvis Spids Korset er fæstet og fra hvilken Korsets Fane vaier; i Baggrunden ses Englenes Forkyndelse til Hyrderne. Ved Træets Fod sidder en Mand, vridende angstfuld sine Hænder, ved Siden af ham staar tilhøire en Mand med en stor Bog under høire Arm (en jødisk Skriftklog?), tilvenstre Johannes den Døber, begge med venstre Haand strakt op imod den Korsfæstede. — Træsnittets Størrelse er 276$^{mm.}$ h., 199$^{mm.}$ b.

Af Titlen er Linie 1, 2, 3, 4, 7 og 8 trykt med rød Farve.

Paa Titelbladets Bagside er Christian den Tredies Billede trykt: det er et Brystbillede, Kongen er fremstillet som en anselig, kraftig Mand med stort Skjæg vendt til Venstre; han bærer en Barret med en Fjeder, Skjorte med høi Krave, derover en Underklædning, der er bundet sammen foran i Halsen, med zirlige Læg om Halsen og langs Kanterne nedad over Brystet, endelig en rigt broderet Overkjortel med Pelsværk og udskaarne Ærmer; han bærer Haandlinninger, paa høire Haand har han en Handske og holder venstre Haands Handske i høire Haand, i venstre Haand holder han en Rulle (Pergament,

Papir?). Hænderne hvile begge paa en Gesims, paa Forsiden af hvilken læses Kongens Titel: »*CHristian met Guds naade, den tredie, Danmarks, Norgis, Wendis, oc Gottis Könning. Hertug i Sleswig, Holsten, Stormaren, oc Dytmerschen. Greffue i Oldenburg, oc Delmenhorst.*« Paa Brystet hænger et Ordenstegn i et Baand, det er ikke ganske tydeligt, hvilken Ordenen er. Hele Træsnittet er 277$^{mm.}$ h., 91$^{mm.}$ b.; Portraitet er 80$^{mm.}$ h. Paa Forsiden af andet Blad er Kongens Vaaben trykt, med Indskriften nedenunder: »*INSIGNIA CHRISTIANI TERTII DANORVM REGIS etc. ANNO. M. D. L.*« Vaabnet er omgivet af en Ramme, som er udskaaren i Træ og meget smukt arrangeret: paa hver Side ses en nøgen Mand, som har stukket en Arm og et Ben ind i runde Aabninger i fremspringende Dele af Rammen og derved holder sig i Veiret, i de frie Hænder løfte de Baandet op af en Guirlande med Frugter og Blade slynget igjennem Rammen. Rammen er forøvrig ziret med architectoniske Ornamenter, Satyrmasker og Løvehoveder. Forneden læses Kongens Valgsprog: »*VNICA SPES MEA CHRISTVS C. R. D.*« Foroven tæt mod Randen ses Aarstallet 1550 og Jacob Bincks Mærke, et sammenslynget *IcB*[1]). Træsnittet er 276$^{mm.}$ h., 91$^{mm.}$ b.

Bagsiden af dette Blad er blank.

Det tredie Blad, signeret AAAiij, indeholder følgende kongelige Forbud mod Eftertryk[2]):

WIt Christian mett Guds naade, Danmarcks, Norgis, Wendis och Gottis Konningh, Hertug wdi Slesuig, Holsten, Stormarn och Dytmersken, Greffue wdi Oldenborg och Delmenhorst, Giøre alle witterligt att epther thij, wij nu then almectigste Gudt till ære, saa och wore wndersotte besynderligen thennom som icke kunde forstaa Latine och Tydsk maal tijll beste, haffue ladett wdsette och prente then hele Bibel paa danske, och then tijlforne met flit ladet offuerse aff lerde Mendt her wdi wort wniuersitet her i wor

[1]) Gjengivet i *N. Danske Magazin*, I, S. 321, Nr 4.

[2]) Optrykt hos *Krag* og *Stephanius*, Christian den Tredies Historie, Supl., S. 208.

stadt Kiøpnehaffn, Tha epther thij wij forfare att mange steds er hendt, att nar noger mercklige bøger bliffue først prentett, tha wnderstaa mange thennom for girihgedz (sic!) *skyldt strax at lade igen prente same bøger oc dog icke wille giøre ther paa, nogen flijtt eller besynderlig wmbkosth att lade thennom tijllforne offuerse aff Lerde Mendt, huor aff kommer at mange merckelige bøger forfalskes, Thij forbiude wij alle ehuo the helst ere eller være kunde Nogen danske Bibell epther thendne dag at prente eller prente lade i noger maade wden wor beuilling och samtycke, Fordrister sig nogen her emod att prente eller prente lade same Bibell epther som forscreffuit staar, Tha skulle samme bøger wære forbrut huor the findes herr vdi Riiget, och then som same bøger findis hos, straffis ther offuer som wedt bør. Giffuit paa wort Slott Kiøpnehaffn, Taarsdagen nest epther Sancti Hans dag medtsomer,* [26 Juni] *Aar, etc. M. D. L. wnder wortt Siignett.*

De mandato Domini

Regis proprio.

Bagsiden af Bladet er blank.

De to følgende Blade, upaginerede, signerede AAAiiij, indeholde »*Fortalen*« af opbyggeligt Indhold (forfattet af Peder Palladius?), sluttende med de Ord: »*det er nytteligt at den Christne Læsere her paamindis huorlunde hand sig skal skicke til at læse vdi denne Danske Bibel Gud til loff oc sig selff til forbedring oc en salig opbyggelse Vor Herre Christus giffue naade effter hans løffte, at hans Rige kunde formeris oc verden kunde bedre sig oc bliffue from. Amen.*« Blad AAA6 indeholder paa Forsiden: »*Det Gamle Testamentes Bøger xxiiij*«, hvorefter alle det gamle Testamentes Bøger nævnes, ogsaa Propheternes Skrifter og de apokryphe Bøger. Paa Bagsiden af dette Blad er aftrykt et stort Træsnit, udfyldende hele Siden, og fremstillende Paradis: Ved Foden af et stort Træ sidder Adam, holdende Eva i Haanden, hun hviler knælende foran ham og peger med venstre Haand op imod Træet. I dettes Grene klattre Abekatte, en af dem viser en anden en Frugt. Om-

givelserne fremstille et Skov- og Bjerg-Landskab med en Sø, alt befolket af en talrig Dyreverden. Tilvenstre foroven ses Gud Fader i Skyhimlen, han rækker advarende sine Hænder frem imod Adam og Eva; ovenover i Hjørnet af Billedet Solen, ligeoverfor i det andet Hjørne Maanen og Stjernerne. Træsnittets Størrelse er den samme, som er anført ved Titelbladet.

Med det næste Blad begynder det gamle Testament, uden særlig Titel, blot med Overskriften: »*Genesis Mose Første Bog*«. De 5 Mose Bøger udfylde 90 Blade, folierede **I—LXXXIX**, signerede **A—Piiij**. Liniernes Antal paa Siden er 59. En Overskrift midt over hver Side angiver, hvilken Bog der er trykt nedenunder; ved Siden af denne Overskrift angiver et eller et Par Ord den Person eller det Forhold, der omhandles, — dog standser dette ved Davids Psalmer. Hvert Capitel er angivet ved et romersk Tal midt paa Siden. Hver Bog begynder med et meget smukt Initial i forskjellig Størrelse, i Høide med 21, 18, 14 eller 9 Linier af Texten ($90^{mm.}$ h., $80^{mm.}$ b.; $90^{mm.}$ h., $97^{mm.}$ b.; $60^{mm.}$ h., $64^{mm.}$ b.; $30^{mm.}$ h., $24^{mm.}$ b.), hvert Capitel begynder med et mere sparsomt Initial lig 7 Linier af Texten ($30^{mm.}$ h., $26^{mm.}$ b.). I Bredden er trykt dels Parallelsteder, dels Indholdsangivelser. Første Mosebog gaar ud Blad **XXIII**, Linie 16 med Ordene: »*Ende paa Mose Første Bog*«, hvorefter anden Bog strax begynder. Anden Mosebog gaar ud Blad **XLIII** verso nederst med Ordene: »(Et Blad) *Ende paa Mose Anden Bog.* (Et Blad)«; derefter er trykt en ornamenteret Finale med phantastiske Figurer og Løvværk. Tredie og fjerde Bog gaae ud paa lignende Maade, Blad **LVI** verso og **LXXIII** verso. Femte Bog gaar ud Blad **LXXXIX** verso som første Bog, kun med Forziring af Blade. Blad 90 er blankt paa begge Sider.

I dette første Afsnit af Bibelen findes følgende Træsnit. (Træsnittenes Størrelse er ved det G. T. noget forskjellig, $133^{mm.}$ h., $156^{mm.}$ b.; $135^{mm.}$ h., $145^{mm.}$ b.; $143^{mm.}$ h., $155^{mm.}$ b.):

Blad iii verso Syndfloden. (Paa Noahs Ark læses: *D. K. N. 1530 ɔ: Der Kaste Noe.*)

Blad ix Abrahams Offer.
— xii verso Jacobs Drøm.
— xviii Joseph tyder Pharaos Drømme.
— xxxii Naadestolen.
— xxxiii Bordet med Skuebrødene.
— — v° Den syvarmede Lysestage.
— xxxiv Dækket over Tabernaklet, 2 Billeder.
— — v° Stængerne.
— xxxvi Gaarden med sit Omhæng.
— — v° Brændofferets Alter.
— xxxvii v° Aron i sin præstelige Dragt, staaende i en hvælvet Hal med rige architectoniske Ornamenter. Dette Billede udfylder hele Siden, 260mm. h., 182mm. b.
— xxxviii v° Røgalteret — med Ernst Altdorffers Monogram.
— xxxix Løvekarret.

Det andet Afsnit af Bibelen indeholder 178 Blade, folierede **II—CLXXVII**, signerede **aij—ziiij**, **Aaa—Ggiij**. Titelbladet har Titlen »*Josua Bog*« udskaaret i Træ, nedenunder ses Josva i Rustning siddende paa en Klippeblok, høire Haand støtter han til Slagsværdet, Stridsøxen og Skjoldet ligge ved Siden af, venstre Haand hviler paa Hjelmen, der er lagt paa Klippen [1]). Billedet er 180mm h., 192mm. b.

Fordeling og Udstyrelse i denne Afdeling er som i første, dog alle Udgange uden anden Forziring end Blade. Davids Psalmer og Salomons Ordsprog ere trykte i 2 Spalter paa Siden, her er anvendt Initialer i Høide med 4 Linier af Texten, 40mm. h., 42mm. b.; 15mm. h., 14mm. b. Salomons Høisang slutter Blad **CLXXVII** verso nederst, hvorefter læses:

Prentet i Københaffn aff | *Ludouich Dietz.* | *M. D. L.*

Det sidste Blad (178) er blankt paa begge Sider.

---

[1]) Et lignende Træsnit af Josva kjendes fra *Lucas Cranachs* Haand.

De Træsnit, som forekomme i denne Afdeling, ere følgende:

Blad iii Israel gaar gjennem Jordan.
— iiii Arken bæres om Jericho.
— vii v° Gibeoniternes 5 Konger hænges i Træerne.
— xvi Gideon sender Folket til Vandet.
— — v° Kamp med Medianiterne.
— xx Samson og Løven.
— xxi Samson sender Ræve ind i Philistrenes Korn, forjager Philistrene med et Asens Kjæveben og drikker af Benet.
— — v° Samson bærer Stadens Porte bort.
— xxii Samson og Dalila.
— — v° Samson kuldkaster Støtterne.
— xxviii v° Philistrenes Seir over Israels Folk meldes Eli, Slaget ses i Baggrunden, i Forgrunden Dagon sønderlagen.
— xxxi Saul kaares til Konge.
— xxxiiii David salves af Samuel.
— xxxv v° David og Goliath.
— xli v° Saul omkommer med sine tre Sønner.
— xlvi David ser fra sin Borg Bathseba i Badet.
— l Absalons Drab.
— lvii Salomons Tempel.
— — v° Salomons Hus.
— lviii De to Kobberstøtter.
— — v° Salomons støbte Hav.
— lix Salomons Kobberstole.
— lxi Salomons Thronstol.

Det tredie Afsnit af Bibelen bestaar af 2 Afdelinger, Propheterne og Apokrypherne. Den første Afdeling indeholder 98 Blade, folierede **II—XCVIII**, signerede **Aaij—Brij**, den anden Afdeling indeholder 62 Blade, folierede **II—LXII**, signerede **Briij—ddddiij**. Den første Afdeling har følgende Titel:

(Et Blad.) *Alle Pro- | pheterne for- | dantskede.* | *Acto. 10. Alle Propheter bære Vidnes- | byrd om denne (CHRISTO) | at alle som tro paa han- | nem, skulle faa Syn- | dernis forladelse.* | *ved hans* | *Naffn.* | — | *M. D. L.*

Titlen er omgiven af den samme Ramme, som er anvendt til det først beskrevne Titelblad.

Følgende Træsnit forekomme i denne Afdeling:

Blad ii Esaias (cfr. Texten i Cap. 6).

— lxxii v⁰ Nabogodonosors Drøm.

— lxxiii v⁰ Daniels Syn om de 4 Dyr, Billedet er trykt med i Texten til Cap. 3, i Marginen er bemærket, at det hører til Cap. 7.

Afdelingen slutter Blad **XCVIII** nederst med Ordene: »(Et Blad) *Ende paa Malachias* (et Blad) *Prophete.*« Bagsiden af dette Blad er blank.

Den anden Afdeling har følgende Titel:

APocrypha, det ere de Bøger, som icke holdis lige ved den hellige Scrifft, oc ere dog nyttelige oc gode at læse, som ere: hvorpaa følger en Indholdsangivelse.

Jesu Syrachs Bog er trykt i Spalter.

Afdelingen slutter Blad **LXII** verso, Linie 12, hvorefter læses: »(Et Blad) *Ende paa det Gamle Testamentis Bøger.* (Et Blad.)«

Det fjerde Afsnit af Bibelen bestaar af 98 Blade, folierede: **II**—**XCVIII**, signerede: **Aij**—**Vij**. Titlen, som er omgiven af den samme Ramme, der er anvendt til det først beskrevne Titelblad, er følgende:

Det ny Tes- | tamente paa Danske. | *Matthæi 17.* | *Denne er min Søn i* | *hvilken ieg haffuer behage- | lighed, hannem skul- | le i høre.* | — | *M. D. L.*

Paa Titelbladets Bagside er aftrykt Fortegnelsen over »*Det ny Testamentis Bøger*«.

Hvert Evangelium begynder med et Træsnit, forestillende Evangelisten; det foran Lucas's Evangelium er gjentaget foran Apostlenes Gjerninger.

Til Brevene høre følgende Træsnit (deres Størrelse er 132mm. h., 90mm. b):

Blad lxv (foran Brevet til Romerne), Paulus ved et Bord, et Bud bringer et Brev.

— lxxi v° Paulus leverer sit Brev til Corinthierne til 3 Mænd.

— lxxxi v° Paulus leverer sit Brev til Galaterne til et Bud.

— lxxxvii v°, foran Brevet til de Colosser, det samme Træsnit som Blad Lxxi v°.

— xci (foran Brevet til Timotheus) Paulus skrivende i en stor Bog.

— xcv Apostlen Peder vandrer gjennem en Port, i høire Haand og Arm bærer han en tyk opslagen Bog, over venstre Skulder en stor Nøgle.

— ciii foran Jacobs Brev Apostelen paa Vandring.

Til Johannes's Aabenbaring hører 26 Træsnit.

Texten slutter Bl. CXVIII Linie 56. Derefter læses:

IOAN. Xii. | Tror paa Liuset, den stund i det haffue, At i | kunde vere Liusens Børn.

Prentet i Københaffn aff | Ludowich Dietz. | M. D. L. (3 Blade)

Bagsiden af dette sidste Blad er blank.

Den hele Bibel bestaar af 532 Blade.

Som Bibelen var bleven trykt af en Fremmed, saaledes blev den ogsaa indbunden af en Fremmed. Denne Mand var fra Lybek og hed Paul Knufflock. Han var dels Boghandler, dels Bogbinder, og forlagde som saadan flere Skrifter, (deriblandt en plattydsk Oversættelse af Frederik den Andens Søret 1572); han døde omtrent 1580[1]). Den 12 Juli 1550 blev der sluttet Kontrakt med ham om Indbindingen, Bestem-

---

[1]) Se om ham *Wiechmann-Kadow*, Paul Knufflock, Buchhändler zu Lübeck, i Zeitschr. d. Vereins für Lübeckische Gesch. u. Alterthumskunde, II, Lübeck 1867, S. 347 ff.

melserne ere følgende[1]): Knufflock skal strax, i det seneste inden 14 Dage, begive sig til Kjøbenhavn og medføre Bogbindersvende, Bredter, Clausurer, Beslag, Læder og Alt, som gjøres Behov, og inden Aar og Dag hefte og binde 2000 Exemplarer af den danske Bibel paa det Renligste i Bredter, Læder og med Clausurer. Han skal have fri Bolig, saalænge han er beskjæftiget med dette Arbeide, og være fri for al Skat og Tynge. Er han efterladen med Arbeidet, da skal Skaden blive ham beregnet. For hvert Exemplar skal der gives ham 2 Mark Dansk; naar 1 eller 2 Hundrede Exemplarer ere færdige, skal der udbetales ham 200 Mark Dansk for hvert 100. Han skal først indbinde 2 eller 3 Exemplarer til Prøve, og han maa ikke indbinde de øvrige ringere; han forpligter sig til intet at tage for de Exemplarer, som ikke ere indbundne lig de første. — Forøvrig ses det af Regnskaberne, at der ogsaa blev benyttet en fransk Bogbinder, Antoine Maillet[2]), — Knufflock skulde jo kun indbinde de 2000 Exemplarer.

I Juli 1551 vare Biblerne færdige og kunde uddeles. Stiftsbefalingsmændene fik Befaling om at udfærdige Lister over de Kirker, som havde indbetalt Bibelpengene og nu skulde have deres Exemplar af Bibelen; et saadant Brev til Peder Bille i Aarhus af 25 Juli 1551 er endnu bevaret[3]): han skulde indsende sit Register over Aarhus Stift til Professor Christiern Torkelsen Morsing, som tilligemed Professor Johannes Macchabæus (Mac Alpin) ledede det Økonomiske ved Bibelens Udgivelse og fordelte Exemplarerne. Regnskaberne fra disse 2 Mænd ere endnu tildels bevarede; af dem ses, at Morsing har uddelt 715 beslagne, 717 ubeslagne, 2 uindbundne Bibler, tilsammen 1434, Macchabæus 347 beslagne, 317 ubeslagne, 3 uindbundne, tilsammen 667; bort-

---

[1]) Kontrakten er trykt i *Kirkehist. Saml.*, II, S. 403—4.

[2]) Se om ham *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie etc., I, S. 201,[1]).

[3]) Trykt i *Kirkehist. Saml.*, II, S. 405.

komne uden Betaling vare 52, afleverede vare 847, — ialt 3000 Bibler. Morsing havde uddelt Bibler til Skaane, Sjælland, Aarhus, Viborg, Vendsyssel, Norge, Falster og Laaland, Gulland, Macchabæus til Ribe (Fyn og Slesvig). Prisen for et indbundet Exemplar var for »den mene Mand« 5 Daler, Morsing solgte 64 Exemplarer til denne Pris. Den hele Handel var indbringende for Kongen, som fik et betydeligt Overskud. Først i Aaret 1562 udstedtes den sidste Kvittering til Universitetet[1]).

Det store kongelige Bibliothek eier 3 Exemplarer af denne Bibel. Det ene er meget godt bevaret, kun findes paa de første 80 Blade en Del Marginal-Glosser skrevne; det bærer Frederik den Tredies Navneciffer paa Ryggen og hører altsaa til Bibliothekets ældste Samlinger. Paa Titelbladet læses øverst: »*Else mulis dathers, och hindis. 1575.*«[2]) Det andet Exemplar er defect, idet de 4 sidste Blade mangle; det er tildels bevaret med sin oprindelige Indbinding: et solidt Læderbind med Træplader og Messingbeslag. Paa Bagsiden af det tredie Blad er skrevet en Inventariefortegnelse for »*Ouby*« Præstegaard, som er forfattet 1534 af Mogens Stten; fremdeles en Notits om, at »*Anno domini Mdlx nocte noui anni obiit honestus ac pius vir, d. Magnus Cephas, prepositus in Sallingherith etc.*« Det kan vel sluttes heraf, at dette Exemplar har hørt til Vester-Aaby og Aastrup Sognekald i Salling-Herred i Fyn. Senere maa denne Bibel være gaaet over til en privat Eier, som har skrevet sit Navn paa Titelbladet: »*Peder Nielssøn 1627.*« Det tredie Exemplar, som har tilhørt Hielmstierne er fuldstændigt[3]); det er indbundet paa samme Maade som det andet. Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn eier Bibelen i et

[1]) Se Regnskaberne aftrykte i *Kirkehistor. Saml.*, II, S. 406—15; *Ny kirkehist. Saml.* I, S. 124—26. Sander Leyel fik sit Udlæg for Betalingen for Papiret tilbagebetalt af Bibelpengene.

[2]) *Else Mule* var Datter af Hans Mule, Borgemester i Odense (1602). Hun var først gift med Mester *Iver Bertelsen*, Abbed i Sorø og Ringsted († 1588), og derefter med Historikeren Dr. *Niels Krag*.

[3]) *Hielmstiernes* Bogsamling, I, S. 1.

fuldstændigt Exemplar i et gammelt sort, noget slidt Læderbind med Egetræs Plader og Messing Hængsler. Af en Notits paa Titelbladet, skrevet 14 Februar 1581 af Nicolaus Albinus ɔ: Niels Hvid, Biskop i Lund, ses, at dette Exemplar har hørt til Herløv Kirke, Annex til Sæby, i Skaane tæt ved Landskrona. Paa Bagsiden af det andet Blad har Biskop Mogens Madsen skrevet en Notits om sin Visitats i Herløv i Aaret 1591. Exemplarer findes i Karen Brahes Bibliothek i Odense og i det norske Videnskabersselskabs Bibliothek i Christiania[1]).

I tidligere Tider hørte et Exemplar af den danske Bibel fra 1550 til ethvert nogenlunde stort Bibliothek. Priserne vare noget afvexlende i det 18. Aarhundrede; paa Rostgaards Auction betaltes Bibelen med 7 Rdl. 2 ✕ 4 ß, paa Grams med 2 Rdl. 5 ✕, paa Langebeks med 3 Rdl.[2]). Fra det 19. Aarhundede kan nævnes følgende Priser for gode Exemplarer: 1854 efter Biskop Mynster 15 Rdl., 1866 efter Conferentsraad C. J. Thomsen 16 Rdl., 1873 efter Biskop Grundtvig 16 Rdl. 3 ✕[3]).

I udenlandske bibliographiske Værker nævnes vel denne Bibel, men ingen af Forfatterne synes at have set den. Le Long nævner den, men kun paa anden Haand, han kjendte den kun fra et Brev, som Joh. Wandal 1697 sendte til Professor Joh. Frid. Mayer i Kiel, og som denne aftrykte 1701 i en Afhandling[4]). Ebert omtaler den som en »höchst seltene Ausgabe«, Brunet nævner blot Bibelen og anfører en Auctionspris fra Biskop Hebers Auction 1834 i London 3 £ 19 sh.,

---

[1]) *Linds* Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek, S. 50. *Katalog over det norske Videnskabersselskabs Samlinger*, Kbh. 1808, S. 4—5.

[2]) Bibliotheca *Rostgaardiana*, S 3, Nr. 30; Bibl. *Grammiana*, S. 98, Nr. 3305; Bibliotheca *Langebekiana*, S. 36, Nr. 809; Museum *Klevenfeldianum*, S. 22, Nr. 304.

[3]) Bibliotheca *Mynsteriana*, S. 1, Nr. 6. *C. J. Thomsens* Bogsamling, S. 185, Nr. 4553. Fortegnelse over *N. F. S. Grundtvigs* Bogsamling, S. 5, Nr. 349.

[4]) *Le Long*, Bibliotheca Biblica, I, Parisiis 1723, S. 415. *J. F. Mayer*, Historia versionis germ. Bibliorum M. Lutheri, Hamb. 1701, S. 68 ff.

Graesse ligeledes med en Pris fra Turgots Auction 1782 i Paris 9 Fr. 19 c.[1]). I Catalogerne over British Museums Bibliothek i London og det Bodleianske Bibliothek i Oxford nævnes Christian den Tredies Bibel. Et Exemplar findes i Kongen af Würtembergs Bibliothek[2]).

Christian den Tredies Bibel er kun udkommen i denne ene Udgave, men det Ny Testament blev optrykt (i 8vo) 1558 i Wittenberg hos Bogtrykkeren Jørgen Rhaw's Arvinger paa Forlag af Borger og Bogfører i Kjøbenhavn Claus Føerd (kun med nogle orthographiske Forandringer), og 1599 blev det optaget i Elias Hutters Polyglot-Udgave af det Ny Testament, der udkom i Nürnberg (i Folio).

I Indledningen til den ovenfor givne Beskrivelse af Christian den Tredies Bibel er henvist til Skrifter af forskjellige Lærde, som have beskjæftiget sig med dette Værks Historie saavel i Danmark som i Tydskland, navnlig med Hensyn til den typographiske Udstyrelse og til Bekostningerne ved dets Udgivelse: Langebek, C. J. Brandt, H. F. Rørdam, R. Weigel, R. Naumann, Wiechmann Kadow, G. K. Nagler. Til disse maa føies Chr. Molbech, som dels har beskrevet Bogen, dels med Udførlighed har talt om det danske Sprogs Behandling i dette for den danske Literatur saa vigtige Mindesmærke[3]).

---

[1]) *Ebert,* Allg bibliogr. Lexikon, I, Leipz. 1821, S. 174, Nr. 2142. *J. C. Brunet,* Manuel du libraire, I, S. 905. Bibliotheca *Heberiana,* I, S. 52, Nr. 1011. *Graesse,* Trésor de livres rares et précieux, I, S. 872.

[2]) *Bibliothecæ Regiæ Catalogus,* I, London 1820, S. 278. *Catalogus libr. impr. Biblioth. Bodleianæ,* I, Oxonii 1843, S. 258. Bibliotheca biblicae *Lorckianae* Pars IV, S 90, Nr. 3835.

[3]) *Chr. Molbech,* Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarhundrede, særdeles Christian den Tredies Bibel af 1550. Kbh. 1840, S. 71—137.

Tillæg.

I dette Tillæg skal dels omtales nogle Skrifter, som ikke ere blevne medtagne tidligere, skjøndt de have været kjendte, dels vil der blive givet udførligere Meddelelser om et Par Skrifter, som støtte sig til nyt Materiale, dels vil der blive nævnet ikke mindre end 13 Skrifter, hvis Titler her for første Gang fremdrages, medens Skrifterne selv ere tabte. Denne sidste mærkelige Berigelse til Kundskaben om den danske Literatur — i Tidsrummet fra 1526 til 1530 — skylder Udgiveren Overlærer Kinch i Ribe. Hr. Kinch fik nemlig i Sommeren 1872 fra Universitetsbibliothekar i Christiania L. Daae tilsendt et Haandskrift fra det Bibliothek, som denne kyndige Lærde har under sit Værge, et Haandskrift, som i flere Henseender er af Interesse. Det er en af Peder Terpagers Excerpt- og Notitse-Bøger; den indeholder fornemmelig Optegnelser til Ribe Bys Historie og Beskrivelse, men desuden nogle Lister med Titler paa en Del gamle danske Bøger, nedskrevne for maaske at komme til Brug, hvis Terpager skulde være naaet til at iværksætte sin gamle Plan, at udgive »Den danske Boglade«, til hvilken han i sin Ungdom samlede Materiale [1]). Terpager har

[1]) Som Curiosum anføres følgende Oversættelse af Betegnelser for Bøgers Format, som er benyttet af *Terpager*: 4° = Fjerding Form; 8° = Ottedelings Form; 12° = Tolvdelings Form. Astronomiske Bøger kalder han: Himmelløbs Bøger.

afskrevet Titlerne ganske bogstavret, han har oftest tilføiet Bøgernes Arketal, saa at det er sandsynligt, at han har havt Bøgerne selv for sig; nogle af dem har han havt for sig i 2 Exemplarer. Listerne slutte med følgende Notits: »Disse 4 smaa tractater in 8vo, har Biskop Worm tilforn laant mig, oc nu efter hans høyærværdigheds begiæring leveret min Søn til befordring Tiisdagen d. 17 Sept. 1720.« Blandt de af Terpager afskrevne Bogtitler findes flere fra Bøger, af hvilke Exemplarer endnu ere bevarede og som der altsaa ingen Grund er til at omtale; kun skal det nævnes, at foran en Liste paa 4 Bøger (Det Ny Testamente, Liibs 1524, Andorp 1529, Wittenberg 1558, og P. Eliæ Undervisning om Messens Canon 1531) staar skrevet: »Med Margrethe Lambertsdaatter til Fyen«, og at Hans Tausens Postil har faaet den besynderlige Titel: »*M. Hans Tausens Postille paa Danske for de ny Reformerede Unge Prester. Med K. M. Privilegio trøckt til Magdeborg Ao. 1539. Ad finem libri: Tryct till Magdeborch hoss Hans Walther, oc uel flyttelig corrigeret. M. D. xxxix. xxxiii. dag Augusti.*« Denne Efterskrift er den, som findes sidst i Peder Tidemands lille Bog, »*Hierusalems iemmerlige forstøring*«, og Titlen paa Tausens Postil er da uden Tvivl uægte; Terpager har vistnok afskrevet Titlen efter en ældre Notits, hvis Forfatter har havt et Exemplar af Postillen for sig uden Titelblad, og med hvilket Tidemands Bog har været sammenbunden.

Hr. Kinch gjorde i September 1872 Udgiveren opmærksom paa sit Fund og overlod ham i denne Bibliographi at udgive disse »Nova Literaria«. I det Følgende ville alle de Bogtitler, som meddeles efter Terpagers Haandskrift, blive fremhævede ved en Stjerne, *, foran Titlen.

M. F. A. G. Campbell har i sit udmærkede Værk: Annales de la Typographie Néerlandaise au xve siècle, La Haye 1874, S. 299—301, beskrevet 6 Udgaver af Knuds Bog

om Pest, af hvilke 5 antages at være trykte i Antwerpen af Math. van der Goes i Aarene 1484—86. Af disse Udgaver stemme Nr. 1065, 1066, 1067 og 1070 ikke med dem, som ere omtalte her, og maa derfor antages for at være Varianter; derimod synes Nr. 1068 at være lig Nr. 3 og Nr. 1069 lig Nr. 6 her[1]).

De af Campbell fremdragne Udgaver beskrives saaledes:

Nr. **1065**; 6 Blade, gothiske Bogstaver, 36 Linier, Signatur **aj**, uden Paginering og Reclamer, i 4to:

Fol. 1 recto (Titel) ¶ *Regimen contra epidimiam sive pestem* | (xylographisk Billede af den hellige Antonius).

Fol. 1 verso blank.

Fol. 2 recto med Signat. **aj**: ¶ *Ad honorem sancte* et *indiuidue trinitatis: glorioseque* | *virginis Marie:* etc.

Fol. 5 verso: *Tractatus de regimine pestilentico domini Kamiti episcopi Arusiensis. ci|uitatis regni dacie artis medicine expertissimi professoris finem habet.*

Fol. 6 recto blank.

Fol. 6 verso, Bogtrykkerens Mærke: Gerard Leeu i Antwerpen.

Exemplar i det kongelige Bibliothek i Bruxelles.

Nr. **1066**. I 4°, gothiske Bogstaver. Subskriptionen:

Tractatus de regimine pestilentico domini | *Kamiti episcopi arusiensis ciuitatis, regni* | *dacie, artis medicine expertissimi professoris* | *finem habet.*

Exemplar i Universitetsbibliotheket i Gent.

Nr. **1067**. 6 Blade, gothiske Bogstaver, 30 Linier, Signatur **a** 3, uden Paginering, uden Custoder, 4°:

[1]) Da en eneste lille Variant er tilstrækkelig til at bestemme en afvigende Udgave, er det meget vanskeligt at sammenligne Beskrivelser af disse Pestbøger, naar man ikke kan have Bøgerne for sig. Feil kan derfor let indtræde. (*Campbell* har beskrevet en Udgave, i hvilken forekommer Navnet: *Aurisiensis* (Nr. 1069, her Nr. 6), han siger, at *Panzer* har beskrevet denne Udgave, men Panzer har: *Arusiensis*). Det maa derfor undskyldes, hvis flere af Beskrivelserne ikke kunne betragtes som absolut rigtige.

Fol. 1 recto: *AD honorem sancte et indiuidne trinitatis glorioseque vir|ginis marie, et ad vtilitatem reipublice,* pro *conseruatione sanorum | ac reformatione lapsorum volo aliqua de pestilentia que nos fre|quentius inuadit (ex dictis medicorum magis autenticorum) | scribere. Et primo*

Fol. 5 verso Linie 15: *Tractatus de regimine pestilentico domini Kamiti | episcopi arusiensis ciuitatis regni dacie artis medicine | expertissimi professoris finem habet.*

Fol. 6 mangler, det har uden Tvivl været blank.

Exemplar i det kongelige Bibliothek i Haag.

Nr. **1070.** 6 Blade, gothiske Bogstaver, 28 Linier, Signatur **a1**—**a3**, uden Paginering, uden Custoder, 4⁰.

Fol. 1, sign. **a1**: *Ad honorem sancte* et *indiuidue trinitatis glorioseque vir|ginis marie*, et *ad vtilitatem rei publice,* pro *conseruatione sanorum | ac reformatione lapsorum volo aliqua de pestilentia que nos fre-|quentius inuadit (ex dictis medicorum magis autenticorum) | scribere. Et primo.*

Fol. 6 recto, Lin. 10: *Tractatus de regimine pestilentico domini Ka|miti episcopi arusiensis ciuitatis regni dacie artis | medicine expertissimi professoris finem habet.*

Fol. 6 verso blank.

Exemplar i Senator Vergauwen's Bibliothek i Gent.

1506.

Pave Julius II's Bandbulle mod Hemming Gad af 20 Januar 1506 lod Ærkebiskop Birger trykke paa Latin og Dansk. Et »*exemplar lacerum*« har været i det kongelige Antikvitets Arkiv i Stockholm[1]).

---

[1]) *Magn. a Celse,* Apparatus ad historiam Sveo-Gothicam, I, Holmiæ 1782, S. 212.

1507.

Et Exemplar af Churfyrst Joachims Vidisse af Keiser Maximilians Acht- og Executorial-Breve udstædte 1506, som er omtalt i første Bind S. 144, bevares i det kongelige Geheime-Archiv i Kjøbenhavn[1]). Dokumentet er i stor Patent-Folio dannet af 2 sammenklæbede Ark. Det er trykt med Schwabachere, ialt 127 Linier. Vidissen er dateret: »*Gegeben zu Coln an der Sprew am Dinstag nach Cathedra Petri der geburt Christi Im funftzehenhundersten vnd sybendem Jar.*« Churfyrstens Segl er paatrykt i Vox.

Dette Exemplar, som uden Tvivl er en meget stor typographisk Sjeldenhed, er desværre ikke bevaret i nogen god Stand. Paa Bagsiden af det er der skrevet nogle danske Psalmer tildels med Melodi.

Der maa være trykt et større Antal Exemplarer af denne Achts-Erklæring, thi i Foraaret 1507 blev den opslagen paa Kirkedørene i Lybek, Danzig og andre Søstæder[2]).

1523.

Af den høitydske Udgave af Kong Frederiks Stridsskrift imod Christiern II anfører Weller et Exemplar med følgende Titel[3]):

Sendtbrieff: vnd Endt-|schuldigung, desz durchleuchtigsten, hochgeborn, Für-|sten vnd herrn, hern Friderichs, Erweltes Kü-| niges zu Dennmarcken, Recht Erbnemen des | Reychs Norwegen, Hertzogen zu Schlesz|wigk vnd Holstein etc. vnd alle Teütsche Na-|tion, darynne klerlich angezeigt | wyrdt, Ausz was vrsach, sein kü|niglich wirde, genotdrangt | ist, sich mit dem Groszme-

---

[1]) Sverrig, Reg. 14, Nr. 163 b.

[2]) *C. F. Allen,* De tre nordiske Rigers Historie, I, S. 395.

[3]) *E. Weller,* Repertorium typographicum. Die deutsche Literatur im ersten Viertel des sechszehnten Jahrhunderts. Nördlingen 1864, S. 301, Nr 2685.

|chtigisten, hochgeborn | Fürsten vnd hern, hern | Cristiern, etwan kü-|nig, zu Dennmar-|ck etc. In ein offen bare vehede zu geben.*

Bogen er i Qvart-Format, 4 Blade. Den har følgende Datering: »*Datum ynn vnserem Veltläger vor Copenhaven, Am secksten tag des Monats Julij. Anno etc. XXIII.*«

Efter Weller findes et Exemplar af denne Udgave i det kongelige Bibliothek i München.

Jo. Scheffer anfører i Svecia literata S. 18 blandt Bøger udkomne under Christiern II: »*Anonymus alius, qui scripsit de fructu capiendo ex auscultatione Missæ, cum Appendice, qui continet explicationem vestimentorum sacerdotalium adhiberi solitorum in Missæ celebratione, sermone populari. Editum est Sudercopiæ An. 1523.*« Det er en meget sandsynlig Formodning, at den Bog, her sigtes til, er en svensk Oversættelse af Christiern Pedersens lille Bog »Om at høre Messe«, som 1523 er trykt i Söderköping af Oluf Ulricksøn.

1526.

* *En godh Christeligh vnderwysinngh, hworledhess hwer nyefodder Christyne Menniske kand forsware segh och syn retthe Christelig troo for aldhe falske Prophetere, som stoor imod gwtz sandhed. Anno MDXXVI. — 8 Fol.*

Da der intet Bogtrykkeri var i Gang i Kjøbenhavn 1526, og da de fleste af de Bøger, hvis Titler Peder Terpager har afskrevet, ere trykte i Viborg, tør man maaske — vistnok med nogen Tvivl — antage, at denne lille Bog er trykt i Viborg. I dette Tilfælde maa Hans Vingaard allerede have havt sit Bogtrykkeri i Gang der 1526, thi anden Bogtrykker kan der ikke være Tale om.

1528.

* *En redt Christeligh Fadzonæ at Christnæ børen met paa Danskæ. Prendthet i Wiborg A. MDXXVIII. — 3 Ark. — 2 Exemplarer (et fra Biskop Worm).*

Denne Titel paa Hans Tausens Døbebog afviger i Bogstaveringen lidt fra Titlen, som den er given i første Bind S. 359.

---

* *En deylig historia oc nyttelig paa danske om en qvindhe som heed Griseldis, Aff huilken historia godæ oc dygdelige quindher mwæ tagæ oc begribæ meghen god lerdom, besynderlig at haffwe tolmodighet. MDXXVIII.*

Finis. Trwch til Hamborich dorch Jøren Richolff are ather Gwds børdh. MDXXVIII. — 2 Ark, 24 Fol.

Fortællingen om Griseldis, som er en Bearbeidelse af Petrarca efter Boccaccio, er bevaret i dansk Oversættelse i et Haandskrift, som findes i Linköping Gymnasiums Bibliothek og er skrevet omtrent ved Aaret 1500[1]). I Hamborg udkom Fortællingen i plattydsk Oversættelse i Aaret 1502[2]). Hidtil har man anset den danske Oversættelse, der udkom i Lybek 1592, som den ældste danske Udgave.

---

* *En lidhet ynkelig hystoria om Sigismunda Tancredi dotter aff salernia, oc then vnghe Gwihchardo. MDXXVIII.*

Finis. Trwch til Hamborich are ather Gwds børdh 1528. — 3 Ark, 12 Fol.

---

[1]) En Prøve er meddelt af *C. J. Brandt* i Gammeldansk Læsebog, I, Kbh. 1857, S. 317—20.

[2]) *J. M. Lappenberg*, Zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Hamburg, Hamb 1840, S. 5 ff; det eneste Exemplar af denne plattydske Oversættelse af Griseldis, som nu kjendes, findes i det st. kgl. Bibl. i Kjøbenhavn.

Denne Fortælling, der ligeledes er tagen fra Boccaccio, udkom paa Plattydsk 1502 sammen med Griseldis i den ovenfor nævnte hamborgske Udgave. Paa Dansk kjendes kun denne her nævnte fra 1528.

1529.

* *En a b c d bogh paa Danske.*

Finis: Prendthet i Wiborg aff Hans Wyngarthener von Stuckgartten. S. Magdalene afften [ɔ: 21. Juli]. *MDXXIX.* — *3 Ark.*

---

* *Formulæ puerilium Colloquiorum pro primis tyronibus per Sebaldum Heyden conscriptæ. Wibeıg 1529.*

Finis: Impressum Vibergæ per Joannem Vinitorem in profesto Presentationis Mariæ [ɔ: 20. November] *1529.* — *4 Ark.*

Will og Nopitsch anføre[1]) Titlen paa dette Skrift saaledes: Formulæ puerilium colloquiorum pro primis tyronibus Sebaldine Schole. Den ældste Udgave de nævne er fra Erfurt 1530; den udkom derefter i Krakau 1535 og i Leipzig 1541.

---

* *En forkorthening hweledhes the bægering som staa y vor Herris bøn Pater noster henghe till hobe meth een indherligh bætenckilsse ther hwer gwdhelig menniske kan haffwe mellom syn siell och gwdh. Mar. Lutt. Fordansket i Wiborg aff H. J. W. Anno MDXXIX Aar.* — *2 Ark.* — *2 Exemplarer.*

Dette Skrift er maaske en Oversættelse af Luthers lille Arbeide: «*Ein kurtz form das Pater noster zu vorsteen vnd zu*

[1]) *G. A. Will,* Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon, fortges. v. *C. C. Nopitsch,* VI, Altdorf 1805, S. 89.

betten: für die iungen kinder ym Christenglauben«, som udkom 1519.

---

* *Eeth Regimente for alle them som aff Gudtz heffn falde i then ny forferlig plage, som kaldes Swede siuge. Alde rettroe Christne och besynderlig the arme til trøst. MDXXIX. Wiberg. M. J. J. — 1 Ark, 4 Fol. — 2 Exemplarer.*

Sygdommen »Den engelske Sved« udbrød tredie Gang 1528 i England og rasede med stor Heftighed i dette og det følgende Aar, da den bredte sig over Nordtydskland og de tre nordiske Riger[1]).

Den lille danske Bog, som udkom til Veiledning for at møde Sygdommens Angreb, er utvivlsomt oversat efter en tydsk Original med en ganske lignende Titel, der udkom i Wittenberg 1529[2]). *Hecker* omtaler Skriftet som et meget godt, hvilket man endnu kan skjænke sit fulde Bifald.

---

* *Affthensang medth Psalmer, Antiphoner och Magnificat. Item te Deum fordansket och nogre andre Psalmer at siwnge fore brudefolck och lig. MDXXIX Aar. — 3 Ark, 12 Fol. — 2 Exemplarer.*

---

* *Een Summa paa ald vor salighedtz lerdom, sammen schreffuen aff Jo. Bugenhaghen Pomernn i Wittenberg. Fordansked aff Georg: Jo: Wiberg. 1529. — 12 Fol.*

---

[1]) *F. V. Mansa*, Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, Kbh. 1873, S. 140—43.

[2]) *Ein Regiment der ihenen, so durch Gottes vorhengung inn die newe Schwitzende seuche plotzlich fallen. Wittemb. 1529.* 8. *Hecker*, Der englische Schweiss, Berlin 1834, S. 236; S. 138.

Dette Skrift synes at være den lille Afhandling: »*Summa der selicheit vth der hilgen scrifft nach dem claren vorstande aller de van herten recht Christen syn*«, som Bugenhagen i Aaret 1524 lod trykke i Wittenberg under Titel: »*Christlike lere*«, der indledes med et Sendebrev til Anna, Hertuginde af Schlesien, Datter af Bogislaus af Pommern, og som senere blev udgiven med Titel: »*Ain christlicher Sendprieff An Fruw Anna geboren Herzogin von Stettin in Pomern. . . . Summa der Seligkeit etc.*«

---

* *Then Christelig Troes bekendelsæ aff Doct. Mart. Luther, som hand wil leffue och døde paa, som och alde rette Christne maa troe, och (om behoff gieres) fore alde bekendhe. Fordansked af Georg: Jo. Wiberg:*

Finis. Prendthet i Wiberg aff Hans Wyngarthener S. Annæ dagh [ɔ: 26. Juli] *1529. — 3 Ark. 12 Fol.*

Dette Skrift er omtalt tidligere efter en Notits af Arne Magnussen[1]), men han havde kun havt et Exemplar uden Titelblad for sig, saa at der kunde være nogen Tvivl om den Titel, han har anført, er rigtig. Peder Terpagers nøiagtige Afskrift af Titelbladet har nu bragt Sikkerhed for, at en Bog med den af Magnussen anførte Titel virkelig har været til.

---

* *En Christeligh wnderwiisning om skriffthæ mool och thet helighe sacrament. Hans Tawssen i Wiborg.*

Finis: Prendthet i Wiborg aff Hans Wyngarthener mondagh effther Bartholomei [ɔ: 30. August] *Aar effther Christi Menniskeligh fødzell. MDXXIX. — 2 Ark, 8 Fol. — 2 Exemplarer (et fra Biskop Worm).*

Dette Skrift af Hans Tausen har ikke tidligere været kjendt.

---

[1]) Se *Aarsberetninger fra det st. kgl. Bibl.*, I, S. 374.

* *En liden indgang i then hellige scrifft, ij hwilkenn naagle stycke som ij scriffthen meget bereres korthelighe forclares oc wdlegges, wdgengen først paa swenske, wed Olavum Petri Secreterer i Stockholm och nw paa danskæ them til gode serdeles, hwilke som haffue brøst til at læse oc forstaa swenskæ twngemaal et cetera. Malmøø Anno Domini Millesimo XXIX* (sic!). — *2 Ark, nu 16 Fol.*

Tidligere er omtalt [1]) en dansk Oversættelse af Olaus Petri's Skrift, som udkom i Viborg 1530, trykt af Hans Vingaard. Om Forholdet mellem disse 2 danske Oversættelser vides Intet. Mulig ere de uafhængige af hinanden, idetmindste ere Titlerne ganske forskjellige. Det er sandsynligt, at Viborg-Udgaven maa betragtes som en ny, men forøget Udgave af den, som udkom i Malmø; thi der staar i dens Titel, at Bogen nu »tredie Gang er forlænget og forøget«. Nu er Bogen først skreven paa Tydsk, derefter kom den »første« Gang paa Svensk i Stockholm 1528, »anden« Gang 1529 i Malmø og »tredie« Gang 1530 i Viborg.

1530.

Det samme Exemplar af den viborgske Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, som Langebek i Aaret 1745 havde i sin Haand, og som han omtalte i Danske Magazin — se ovenfor første Bind, Side 409 — er for nogle Aar siden kommet tilsyne i Randers og eies nu af Pastor, Dr. H. F. Rørdam. At det er det samme Exemplar, kan sluttes af Indbindingen, idet det er indbundet paa ganske lignende Maade som en stor Del gamle danske Skrifter i liden Format, som Secretair v. Bergen forærede det danske Selskab, og denne Mand skjæn-

[1]) Se *Aarsberetninger fra det st. kgl. Bibl.*, I, S. 400.

kede netop den Bog, her omtales, til Selskabet[1]). Efter dette Exemplar kan Titlen nu gjengives nøiagtig saaledes:

Ensvar som danne- | marcks riigis Chri- | stelige predicanther kortelig gaffue paa the | xxvij Klagemaale ther prelaterne oc the- | res Clerckerij førde offuer thennum, Begie- | diele schrifftelig forschickede til | høgborne Førstes Kon. Ma. | Konning Fridericks eghen | hand vti Købinghaffns | herredage. 1530. | (Et Blad.) Iet *Een kort eenfoldig sand | fortæling om huadt andhet Gudt almegtigste ther i samme syn sag bestilled seg til | ærhe, Alde ret Christne til | trøst och the Wgudelige munde til een | genstappelsze eller syn eghen haen- | hedtz spegel.*

Denne Bog er i meget lille Qvart-Format, den indeholder 28 Blade, upaginerede, signerede Aij—Giij; den er trykt med Schwabachere, 53 Linier paa Siden. Paa Titelbladet er nederst trykt et meget stort I tværs over Siden.

Bogens Indhold er ordnet saaledes, at paa Titelbladets Bagside begynder efter nogle indledende Ord Prælaternes første Anklage og Tiltale, idet hver af de 27 Artikler efterfølges af de Evangeliskes Svar. Blad Diij Lin. 13 begynder de Evangeliskes 12 Klageartikler imod Bisperne og Prælaterne, hvilket Stykke slutter Bl. E, Lin. 12. (Derimod indeholder Bogen ikke de 43 Artikler fra de Evangeliskes Side, Udgiveren yttrer om dem: »*som meg forhobes och vth prendthet vorder*«.) Derefter læses: »*Hver thenne boges Christelig læszer ynscher ieg Jørghen Jenszøn Wiberg: naade och fredt aff gudt ved Christum met glede och frøffd vti then heligaandt fore then euig sandhedtz forfremmelsze*« — og derefter følger Sadolins Beretning om Forhandlingerne paa Herredagen, i hvilken er indflettet forskjellige Aktstykker — udtogsvis refererede i Danske Magazin —; Beretningen slutter Blad Giij verso, nederst, med disse Linier:

---

[1]) *Det kgl. danske Selskabs Begyndelse og Tilvext 1745—47.* Kbh 1748, S. 121, Nr. 96.

Gudt befalendes aff Wiberg S. Elisza|betz Affthen [ɔ: 18. November] *1530* (et Blad) | *H G H V D.*

Det bevarede Exemplar af denne Bog har tilhørt Claudius Christophorus (Lyschander) og P. Septimius, hvilke have have anført deres Navne i den. Der findes i den nogle Bemærkninger skrevne med en Haandskrift, af hvilken kan sluttes, at Bogen har været i Biskop Hans Povelsen Resens Eie.

---

* *Een andelig Almanach eller boog vti huilcken huer Christen maa dagligen see och lære huadt gott er at giore og at lade effther gudtz oerdt. Fordansket aff Niels Schriiffuer paa Clausholm Aar 1530.*

Finis: Prendthet i Wiborg aff Hans Wyngarthener von Stuckgartten. — .3 Ark, 12 Fol.

Dette Skrift er allerede omtalt tidligere[1]), da Titlen anførtes efter en Notits af Arne Magnussen. Titlen gjentages her, da den afviger lidt fra den tidligere givne.

---

* *Enchiridion mett manghe Aandelige danske viisser, som mand siwnghe ij messen oc affthensang, som hwer Christne maa lære sig oc sine børn till att priise oc ære mett Gudtz naffn oc Jesum Christum vor Frelser. 1530. — 6 Ark, 24 Fol.*

---

* *Een Christelig Fadzoen til at viiæ brudefolck met. Mart. Lutt. Wiborg 1530. — 2 Ark, 8 Fol. — 2 Exemplarer (et fra Biskop Worm).*

---

* *Een gudelig Formaning Jo. Bu. Pommer: fore Eenfoldige sognepræster. Huure the schulle rettelig berette siugge folck?*

[1]) Se *Aarsberetninger fra det st. kgl. Bibl.*, I, S. 418.

thet er, lære thennum at bepreffue seg sielffuer førre the annammer thet heligt Christi legoms och bloedtz Sacrament, saa thet icke bekommer thennum til fordømmelse, som S. Pouel sier 1 Cor. XI. Wiberg 1530. — 2 Ark, 8 Fol. — 2 Exemplarer (et fra Biskop Worm).

Bugenhagens Skrift udkom 1527.

1531.

* *Een kortt vnderwiisning, paa then hellige Messe, oc hennis brug, emodt nogre ny Messe-Dræbere, mett eet føge tilhenge om samme Messe, Aff broder Paulo helie Carmelita.*

Ad finem libri: Trycht ij Arhus hoss. H. Pouell Reff aar effter Christi Mandoms fødtzel MDXXXI. then XXI dag ij Aprilis Maanedt. 8vo.

Denne Bog er omtalt ovenfor S. 35—37, hvor Titlen er trykt efter Olivarius, men den er af Terpager vist gjengiven mere tro.

1537.

I dette Aar skal Mathematikeren og Astronomen Mathias Hack have udgivet et lille Digt om de i 1538 indtræffende Sol- og Maane-Formørkelser med følgende Titel[1]):

Ecclipses anni 1538 per Mathiam Hacum Danum brevi carmine redditæ. Norimbergæ apud Joh. Petreium 1537 mense Novembri.

Bogen skal have været i Qvart-Format og kun have bestaaet af 2 Blade. Men intet Exemplar af den er bevaret, og ingen nærmere Underretning noget Sted given om den.

---

[1]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, I, S. 566. — Efter *A. Pilgram*, Calendarium chronologicum, Viennæ 1781, S. 25, indtraf i Aaret 1538 en Solformørkelse den 28. October, og Maaneformørkelser den 14. Mai og 6. November.

1544.

I dette Aar skal Hans Tausen have udgivet en forbedret Udgave af »*Den danske Psalmebog*«, nemlig Hans Mortensen Tøndebinders. Dette fortæller Hans Thomæsen[1]), men uden at tilføie Noget om, i hvilken By eller af hvilken Bogtrykker Bogen blev trykt. Intet Exemplar af denne Psalmebog har været kjendt i umindelige Tider, ligesaalidt som nogen udførligere Meddelelse om den noget Sted er given.

1549.

I dette Aar skal Dr. Peter Capiteyn have udgivet en astrologisk Almanak for 1549, som han dedicerede til Christian den Tredie, der til Løn for hans Arbeide forærede ham en god Oxe, to fede Svin og en halv Tønde Smør[2]). Om Almanaken blev trykt, kan være tvivlsomt, af Kongebrevet om Gaven til Forfatteren kan det ikke ses (der siges kun, at Capiteyn har dediceret og skikket Bogen til Kongen), og der er ingen anden Efterretning bevaret om Bogen. Det er ikke usandsynligt, at den kun har været til i Haandskrift. I det store kongelige Bibliothek bevares en astrologisk Almanak for 1550[3]), som Peter Capiteyn har skrevet og dediceret til Christian den Tredie; det er et temmelig stort Arbeide, og dersom Almanaken for 1549 har været af samme Omfang, kan det med nogenlunde Sikkerhed siges, at, hvis den er bleven trykt, kan det ikke have været i Kjøbenhavn eller i nogen anden By i Danmark, thi ingen Bogtrykker der vilde være istand til at trykke en saadan Bog. Men den kan jo være bleven trykt i Udlandet. Det kan dog bemærkes, at Albert Thura omtaler[4]) Capiteyns

---

[1]) *Hans Thomæsen*, Den danske Psalmebog, Kbh. 1569, Blad dij verso.
[2]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie, IV, S. 47.
[3]) Gl. kgl. Saml., 4⁰, Nr. 1814.
[4]) *A. Thura*, Idea historiæ litterariæ Danorum. Hamb. 1723, S. 339.

»Ephemerides MSS. & Calendaria Christiano Tertio Regi inscripta«, som endnu bevaredes (»supersunt«) paa hans Tid, men han berører ikke, at nogen af dem har været trykt.

1550.

Under dette Aar anfører Langebek følgende Skrift:

Johannis ab Elverfeld Gratulatio de transactione inter Regem Daniæ ac Duces Slesvicenses. Slesvigæ 1550 in 4to.

Langebeks Kilde er Joh. Møller, som nævner Titlen efter »*Catal.*«[1]). Møller antager, at Forfatteren til Bogen har været Præst ved Ansgars Kirken i Bremen, hvorfra han ved de stærke kirkelige Bevægelser i Aaret 1562 blev fjærnet[2]); han blev derefter Præst i Meldorp og levede endnu 1570. Skriftet er ikke bevaret og der kjendes ingen nærmere Oplysninger om det.

[1]) *Joh. Møller*, Cimbria literata, I, S. 159.
[2]) Se: *J. H. Duntze*, Geschichte der freien Stadt Bremen, III, S. 318.

Tilbageblik paa Perioden.

Efter at samtlige de Skrifter, som i Tidsrummet 1482—1550 ere udkomne i Danmark eller, skjøndt udkomne i andre Lande, dog høre Danmark, dets Literatur eller Historie til, nu ere gjennemgaaede enkeltvis, vil det ikke være uden Interesse til Slutning at kaste et Blik tilbage, for at se, hvad den hele litteraire Virksomhed saa har givet i Udbytte. For lettere at kunne danne sig en Mening herom, vil det være hensigtsmæssigt, at ordne Skrifterne efter deres Indhold, saaledes at det Ensartede nogenlunde samles under fælles Rubriker[1]).

[1]) Følgende Skrifter, som ere omtalte i det Foregaaende, ere ikke optagne i denne Fortegnelse, fordi de maa anses for tvivlsomme:

Expositio super Rosario b. Mariæ Virginis in Danica lingva. Antverp. 1507.

Nicolai Hingelborgensis Vocabulorum expositio ex lingva Svetica cum eorum danica interpretatione. Hafn. 1530.

Messens Canon paa Danske. Malmø 1531.

M. Christierni Petri de gratia divina et confessione liber. Malmogiæ 1532.

Hans Tausen, Pater noster. Wittenberg 1539.

Jus Cimbricum Belgice 1539.

Dansk Bønnebog. Lybek 1548.

Christiern Torkelsen Morsing, Scholia in Elementa geometrica Dr. Joh. Vogelin. 1550.

Peter Capiteyn, Astrologisk Almanak. 1549.

Peter Capiteyn, De potentiis animi. 1550.

Theologi.

Bibelske Skrifter.

Biblen paa Dansk. Kbh. 1550.

De fem Mosebøger, oversatte af *Hans Tausen.* Magdeborg 1535. 1536. 1537. (3 Oplag, kun 1 Udgave.)

Dommernes Bog overs. af *Peder Tidemand.* Kbh. 1539.

Joh. Campensis, Psalmorum juxta hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio. Roskilde 1536.

Psalterium Davidis. Latine transferebat *Joan. Bugenhagius.* Wittenberg 1544.

Davids Psalter paa Dansk udsat af *Fr. Vormordsen.* Rostock 1528.

Davids Psalmer oversatte af *Christiern Pedersen.* Antverpen 1531.

Salomos Visdoms Bog, nu ukjendt Oversættelse; — overs. af *Peder Tidemand.* Magdeborg 1541.

Jesu Syrachs Bog overs. af *Peder Tidemand.* Magdeborg 1541.

Det Ny Testament paa Dansk ved *Hans Mikkelsen.* Leipzig (Wittenberg) 1524.

Det Ny Testament oversat paa Dansk af *Christiern Pedersen.* Antverpen 1529. 1531.

Det Ny Testament oversat paa Islandsk af *Odder Godskalksøn.* Roskilde 1540.

Pauli Breve oversatte paa Latin af *Erasmus Rotterodamus.* Roskilde 1534.

Evangelium Nicodemi. Kbh. 1514.

Dogmatiske og catechetiske Skrifter.

Jo. Bugenhagen, En Summa paa al vor Saligheds Lærdom, fordansket af *Georg. Jo. Wiberg.* (*Sadolin.*) 1529.

En liden Indgang udi Skriften. Malmø 1529. Viborg 1530.

Fr. Vormordsen, 21 Artikle uddragne af den hellige Skrift. Malmø 1534. Kbh. 1535.

(*Rob. Etienne*) Sum paa det Ypperligste, som den Hellige Skrifts Bøger indeholde. Overs. af *Petrus Parvus Rosæfontanus*. Kbh. 1543.

(*Albert Giøe*) Loci communes, det er: Vor christelige Lærdoms Hoved Artikle. Kbh. 1549.

Den christelige Tros Bekjendelse af *M. Luther*, fordansket af *Jørgen Jensen Sadolin*. Viborg 1529.

Den augsburgske Confession overs. af *Jørgen Jensen Sadolin*. Kbh. 1533.

Lucidarius. Kbh. 1510.

En nyttig Bog om Gud Faders, Søns og Helligaands Værelse. (Lucidarius.) (Roskilde 1534?)

Børnelærdoms Undervisning. Viborg 1530.

(*Joh. Agricola*) Hundrede og halvfjerdesindstyve christelige Spørgsmaal med deres Svar, overs. af *Christiern Pedersen*. Malmø 1533.

Luthers lille Catechismus overs. af *Jørgen Jensen Sadolin*, udg. af *Knud Gyldenstjerne*. Kbh. 1532.

M. Luther, Den lille Catechismus, overs. af *Peder Palladius*. Kbh. 1537.

M. Luther, Enchiridion overs. af *P. Palladius*. Kbh. 1538.

(*Urbanus Rhegius*) De tolv Artikle af vor christelige Tro. Rostock 1528.

(*Urbanus Rhegius* og *Benedictus Gretzinger*) En mærkelig Disputats Troen og Kjærlighed anrørende, overs. af *Jens Pedersen*. Kbh. 1531.

(—) Mærkelige Spørgsmaal og Svar om Tro og Kjærlighed, oversat af *Christiern Pedersen*. Antverpen 1531.

Den lille Catechismus, overs. af *Fr. Vormordsen*. Malmø 1537.

En liden Dialogus eller Catechismus, overs. af *Henrik Smith*. (Malmø) 1537.

Catechismus. Malmø 1538. Kbh. 1550.

P. Palladius, Expositio Catechismi pro parochis Noruegianis. Kbh. 1542. Wittenberg 1542. Magdeborg 1547. Paa Dansk ved *Matthias Parvus Rosæfontanus*. Kbh. 1546.

Lucas Lossius, Quaestiunculae methodicae de christiano Catechismo. Malmø 1543.

Polemiske Skrifter.

Paulus Eliæ, Oratio de simoniaca pravitate. Kbh. 1517.

Paulus Eliæ, En christelig Undervisning om Luthers Handel. 1526.

(*M. Luther*) Et ynkeligt Klagemaal, overs. af *Hans Tausen*. Viborg 1528.

Paulus Eliæ, Svar til de Spørgsmaal, som Kong Gustav lod udgaa. Kbh. 1528.

Olaus Chrysostomus, Lamentatio Ecclesiæ. Malmø 1529.

Vigilies paa Dansk. (Antverpen, Malmø, 1529, 1531?)

Luthers Formaning til Herredagen i Augsborg, overs. (Antverpen) 1531?

Fr. Vormordsen, Forklaring paa den evangeliske og papistiske Lærdom. Malmø 1531.

(*Nicl. Manuel*) Dialogus, en græsselig ond Tidende om den papistiske Messe, paa Dansk. Malmø 1533.

Peder Laurensen, Undervisning mod Pavens Statuter, Love, Bud og Skikkelser. Malmø 1533.

Erasmus Rotterodamus, Undervisning til christelig Forening, overs. af *Paulus Eliæ*. Roskilde 1534.

M. Luther, Om den gamle Gud og den ny Gud. (Malmø) 1535.

Mærkelige Aarsager, for hvilke Protestanterne ei søge ville det Concilium i Mantua. Oversat af *Fr. Vormordsen.* Kbh. 1537.

Articuli [Smalcaldici] a *Martino Luthero* scripta a. 1538 ut Synodo Mantuanæ proponerentur in Latinum sermonem translati a *Petro Generano.* Wittenberg 1541.

Philip Melanchthon, Den rette Skilsmisse mellem den rene christelige evangeliske Lærdom og den syndelige papistiske Lærdom, overs. af *Nic. Palladius.* Wittenberg 1541.

Paulus Eliæ, Svar til Hans Mikkelsen. Rostock 1527.

Peder Laurensen, Et kort Svar paa det Sendebrev, som Ærkebiskop Aage Sparre sendte til Borgemester og Raad i Malmø. Malmø 1529.

Hans Tausen, Svar til Bispens Sendebrev af Odense. Viborg 1529.

En liden Disputats imellem Borgemester af Malmø og Hr. Cantor af Lund om christelige Præster og Messepræster. Malmø 1530.

De Artikler, Skrift og Handel, som var mellem Danmarks Prælater og Evangeliske Prædikere paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530. Malmø 1530.

Gjensvar, som Danmarks Riges christelige Prædikanter gave paa de Klagemaal, Prælaterne førte over dem udi Kjøbenhavns Herredage 1530. Viborg 1530.

(Smædevers mod Papisterne). Malmø 1530.

Peder Laurensen, Aarsag og en ret Forklaring paa den ny Reformats udi Malmø. Malmø 1530.

En nyttelig Disputats imellem Hr. Adser og *Fr. Vormordsen.* Malmø 1531.

Peder Laurensen, Expostulatio ad Canonicos Lundenses. (Malmø) 1533.

Frands Vormordsen, Apologia adversus Lundenses Canonicos. (Malmø) 1533.

Danmarks Riges Biskoppers og Prælaters Gjensvar til de lutherske Artikle. Aarhus 1533.

M. Luther, Tvenne Beslutninger med nogle christelige Raad af Guds Ord om Ægteskab; overs. af *Jørgen Jensen Sadolin*. Viborg 1530.

Om Præsters Giftermaal, forfattet af en juridisk Doctor i Aarhus, oversat af *Paulus Eliæ*. Aarhus 1530.

Peder Laurensen, Undervisning om Præste-Embede og Giftermaal. Malmø 1533.

Paulus Eliæ, Undervisning paa den hellige Messe. Aarhus 1531.

Hans Tausen, Svar til Paulus Eliæ om den papistiske Messe. Malmø 1531.

Paulus Eliæ, Undervisning paa det Stykke i Messen, som kaldes Canon. Aarhus 1531.

M. Luther, Om Messens Canon. Magdeborg 1531.

Acta der Disputation zu Flensburg 1529. Wittenberg 1529.

Joan. Bugenhagen, Eynne red vam Sacramente tho Flensborgh, nha Melchior Hoffmans Dysputatien geredet. Hamborg 1529.

M. Hoffman, Dialogus und gruntliche berichtung gehaltner Disputation im Lande zu Holstein. Strasborg 1529.

Eberh. Weidensee, Unddericht uth der hillighen Schryfft, dat Melchior Hoffman nycht bekennen köne dat eyn Stucke lijflikes Brodes syn Godt sy belangende. (Haderslev?) 1529.

Johannes Pfefferkorn, Judæorum Secreta, oversat paa Dansk. Kbh. 1516.

Liturgiske Skrifter.

Den romerske Kirke.

Breviarium Aarhusiense. Aarhus 1519.
Breviarium Lundense. Paris 1517.
Breviarium Nidrosiense. Paris 1519. Holum 1534.
Breviarium Otthoniense. Lybek 1483. 1497.
Breviarium Roschildense. Paris 1517.
Breviarium Slesvicense. Slesvig 1486. Paris 1512.
Canon Roschildensis. Nyborg 1522.
Diurnale Roskildense. Paris 1511.
Diurnale Slesvicense. Paris 1513.
Manuale Aarhusiense. Kbh. 1520.
Manuale Roskildense. Kbh. 1513.
Manuale Slesvicense. Paris 1512. Rostock 1522.
Missale Hafniense. Kbh. 1510.
Missale Lundense. Paris 1514.
Missale Nidrosiense. Kbh. 1519.
Missale Slesvicense. Slesvig 1486.
Missale ordinis Fratrum Minorum præcipue provinciæ Daciæ. Lybek 1504.
Missale Itinerantium. Kbh. 1520.

Vor Frue Tider, ved *Christiern Pedersen*. Paris 1514. Leipzig 1517.
Om at høre Messe, ved *Christiern Pedersen*. Paris 1514. Leipzig 1517. Oversat paa Svensk, Söderköping 1523.
Catholsk Haandbog. Kbh. 1512.
Modus confitendi. (Kbh. 15**.)

Den lutherske Kirke.

Det christelige Messe-Embede paa Dansk. (Malmø) 1529.

Haandbog om det hellige evangeliske Messe-Embede. Malmø 1535.

Fr. Vormordsen, En nyttelig Haandbog om den Evangeliske Messe. Malmø 1539.

En Haandbog for Sognepræster til alle evangeliske Kirketjenester. Kbh. 1535 (eller 1536).

Christelig Undervisning for Præsterne i Danmark. 1537.

Hans Tausen, En christelig Façon at christne Børn med. Viborg 1528.

Haandbog ved Brudevielse og Daab. Malmø 1529.

M. Luther, En christelig Façon at vie Brudefolk med. Viborg 1530.

Hans Tausen, En christelig Undervisning om Skriftemaal. Viborg 1529.

Undervisning om Skriftemaal og Sakramente. (Malmø) 1531.

P. Palladius, En liden og nyttelig Bog. Om lønligt Skriftemaal. Kbh. 1538.

Joh. Bugenhagen, En gudelig Formaning for enfoldige Sognepræster at berette syge Folk. Viborg 1530.

Register over Epistler og Evangelier. Rostock (1524?)

Instructio Visitationis Saxonicæ translata a Doctore *Pomerano*. Roskilde 1538. Wittenberg 1539.

En Form som bruges i Wittenbergs Kirke efter alle Prædikener til at bede for al Nødtøftighed; overs. af *Nic. Palladius*. Wittenberg 1546.

Bønnebøger og Psalmebøger.

Gudelige Bønner. Kbh. 1509.

Schöne Gebethen. Kbh. 1525.

M. Luther, En christelig Undervisning paa de 10 Guds Budord. Vor Herres Bøn Pater Noster. Overs. af *Paulus Eliæ*. Rostock 1526.

M. Luther, En Forkortening, hvorledes de Begjæring, som staa i Vor Herres Pater Noster, hænge tilhobe. Fordansket af *H. J. W.* Viborg 1529.

M. Luther, Bedebog oversat paa Dansk. (Magdeborg) 1531. Kbh. 1544. (Overs. af *Matthias Parvus Rosæfontanus.*)

M. Luther, En ret enfoldig Bedebog, fordansket af *Peder Palladius*. Magdeborg 1541. (Kbh. 1541.)

Georg Schmaltzing, Davids Psalter i Bønner, overs. Magdeborg 1533.

Claus Mortensen Tøndebinders Danske Psalmebog. Malmø 1528. 1529. Magdeborg 1529. Rostock 1529. Malmø 1533. 1534. 1544 (udg. af *Hans Tausen*).

Aftensang med Psalmer, Anthiphoner og Magnificat. 1529.

Enchiridion med mange aandelige danske Viser. 1530.

Opbyggelige Skrifter.

Historia Sancti Georgii. Aarhus (?) 1498.

Christiern Pedersen, Jærtegns-Postil. Paris 1515. Leipzig 1518.

Jesu Barndoms Bog. Kbh. 1508.

De 15 Steder vor Herre taalte sin Pine paa. Kbh. 1509.

De 15 Tegn før Dommedag. Kbh. 1509.

Otto Brunfels, En Practica. Malmø 1533.

Caspar Huberinus, En nyttelig og ædel Bog om Guds grumme Straf og Vrede, overs. af *Peder Tidemand*. Magdeborg 1543. Lybek 1548.

(*M. Luther*) Om Børn at holde til Skole, overs. af *Christiern Pedersen*. Antverpen 1531.

(*M. Luther*) Vor Herres Død og Pine, oversat af *Christiern Pedersen*. Antverpen 1531. Malmø 15**.

M. Luther, Om man maa fly for Døden og Pestilents. Malmø 1534.

Phil. Melanchthon, En liden Bog der det ganske christelige Levnet er kortelige befattet; overs. af *Peder Tidemand*. Magdeborg 1543.

Justus Menius, Oeconomia Christiana, overs. af *Hans Tausen*. Rostock 1538.

Christiern Pedersen, Den rette Vei til Himmeriges Rige. Antverpen 1531. Overs. paa Skotsk af *John Gau*. Malmø 1533.

Urbanus Rhegius, Siælens Lægedom for de Karske og Syge, paa Dansk ved *Matthias Parvus Rosæfontanus*. Kbh. 1544.

Vitus Theodorus, Deilige Sprog af den Hellige Skrift; overs. af *P. Palladius*. Kbh. 1550.

Thom. Venatorius, Undervisning for dem, som ligge i deres Helsot. Rostock 1529.

En aandelig Almanak, fordansket af *Niels Skriver*. Viborg 1530.

En nyttelig Bog om Guds store Miskundhed og Naade og om ret Skriftemaal. (Malmø 1531 eller 1533.)

Hvorledes hvert christent Menneske skal berede sig til Døden. Malmø 1533.

En Propheti oversat fra Latin af *Peder Laurensen*. Malmø 1536.

En christelig Undervisning, hvorledes hvert nyfødt christent Menneske kan forsvare sig imod falske Propheter. 1526.

Homiletiske Skrifter.

Ant. Corvinus, Postil, overs. af *Petrus Parvus Rosæfontanus*. Roskilde 1539.

Ant. Corvinus, Postilla, oversat paa Islandsk af *Odder Godskalksøn*. Rostock 1546.

Hans Højne, Oratio de Angelis. Wittenberg 1550.

(*M. Luther*) Hvorledes hvert Menneske skal betænke vor Herres Død og Pine, overs. af *Christiern Pedersen.* Antverpen 1531.

(*M. Luther*) Om Ægteskab og Børn at opføde, overs. af *Christiern Pedersen.* Antverpen 1531.

(*M. Luther*) Hvorledes hvert christet Menneske skal bære sit Kors, overs. af *Christiern Pedersen.* Antverpen 1531.

M. Luther, Hvorledes Loven og Evangelium skulle ret grundelig adskilles; overs. af *Matthias Parvus Rosæfontanus.* Kbh. 1535. — Samme Prædiken tilligemed Prædikenen: Hvad Christus er for en Konge. Kbh. 1541. Lybek 1547.

M. Luther, En Sermon hvorledes man skal berede sin Hu til Døden, overs. af *Christiern Skrok.* Kbh. 1538.

Christiern Skrok, En Forklaring og Bevisning af Skriften, at den hellige Stand Ægteskab tilstedes Præster. Malmø 1529.

Christiern Skrok, Sermon om Troen og hendes Kraft. Kbh. 1539.

Hans Tausen, Postil. Magdeborg 1539. Hertil Passionshistorien.

Jurisprudents og Statsvidenskab.

Innocentii Papæ IV[ti] Summa de poenitentia. Kbh. 1497.

Skaanske Lov. Kbh. 1505.

Eriks sjællandske Lov. Kbh. 1505.

Jydske Lov paa Plattydsk. (Lybek) 1486.

Kanuti Episcopi Viburgensis Expositiones circa leges Jutiæ. Ribe 1504. Kbh. 1508.

Den Visbyske Søret paa Plattydsk. Kbh. 1505. Paa Dansk, Kbh. 1545, 2 Titeludgaver.

Christiern II.'s Forordning om Vrag. Kbh. 1521.

Der Stadt Sleszwick Stadtrecht. Slesvig 1534.

Bergkordnung des neuen Bergkwergs auf dem Golmsbergk im Königreich Norwegen. Zwickau 1540.

Statuta synodalia et provincialia *Egerdi* Episcopi Slesvicensis. Lybek 1496.

Statuta provincialia *Birgeri* Archiepisc. Lundensis. Paris 1514.

Statuta synodalia *Lagonis Urne.* Kbh. 1517 ?

Ordinatio ecclesiastica Regnorum Daniæ et Norvegiæ et Ducatuum Slesvicensis, Holsatiæ etc. Kbh. 1537. — Oversat paa Dansk. Roskilde 1539.

Kirkeordinantsen. Kbh. 1542.

De 26 Artikle, som bleve bevilgede i Ribe. Kbh. 1542.

Christlyke Kercken Ordenninge ynn den Fürstendömen Schleszwig, Holsten. Magdeborg 1542.

Erasmus Rotterodamus, Om Kongers Regiment, overs. af *Paulus Eliæ.* Roskilde 1534.

Paulus Eliæ, Hvore kranke Mennesker skulle trakteres. Kbh. 1528.

Philosophi.

Ant. Mancinellus, Speculum de moribus. Kbh. 1541.

Lægevidenskab.

Christiern Pedersen, En nyttelig Lægebog. Malmø 1534.

Christiern Pedersen, Om Urtevand. Malmø 1534.

Henrik Smith, En skjøn lystig og ny Urtegaard. Malmø 1546.

Kanuti Episcopi Arhusiensis Tractatus de regimine pestilentico.

Christiern Torkelsen Morsing, Om Pestilentses Aarsag og Begyndelse. Kbh. 1546.

Henrik Smith, En Bog om Pestilentses Aarsag, Forvaring og Lægedom. (Malmø) 1536.

Et Regimente for dem, som falde i den ny forfærdelige Plage, som kaldes Svede Syge. Viborg 1529.

Forskjellige Skrifter.

Christiern Torkelsen Morsing, Arithmetica brevis. (Cøln) 1528. Basel 1536.

Calendarium rusticum Danicum. (Kbh.) 1506.

Nye Tidender om Græshopper i Schlesien. 1542.

En Fiskebog. Kbh. 1533.

En Regnskabsbog. (Malmø) Uvist Aar.

Grammatiske og sproglige Skrifter.

Donatus. Kjøbenhavn (1489 eller 1490?)

Remigius seu Dominus quæ Pars. Slesvig (1486).

Fundamentum in Grammatica. Kbh. 1493.

Regulæ fundamentales artis grammaticæ. Kbh. 1493.

Laurentius Corvinus, Latinum ideoma. Rostock 1519.

Joh. Murmellius, Opuscula: de verborum compositis, de verbis communibus ac deponentalibus. Leipzig 1516. 1520. Kbh. 1521.

Jacob Henrichmann, Syntaxis. Kbh. 1519?

Joh. Murmellius, XXV præcepta de latina constructione. Joh. Bugenhagen, Regulæ grammaticales. Joh. Despauterius, Rudimenta. Kbh. 1519. 1521.

Christiern Pedersen, Vocabularium ad usum Dacorum. Paris 1510. Cøln 1514. Leipzig 1518.

Hieronymus Cingularius Aurimontanus, Hortulus Synonymorum ved *Henrik Smith.* Kbh. 1520.

Petri Laale Parabolæ. Kbh. 1506. 1508. Paris 1515.

Sebaldus Heyden, Formulæ puerilium colloquiorum. Viborg 1529.

Epistolæ aureæ Turci. Kbh. 1519.

Orationes familiares ex Ovidii libris. Leipzig 1516. 1520.
En a b c d Bog paa Dansk. Viborg 1529.

Skole og Universitet.

Observationes pro scholis puerorum generales. Kbh. 1517.
Disciplina et institutio puerorum. Kbh. 1519 (?).
Ordinatio lectionum in Academia Hafniensi. Kbh. 1537.

Klassisk Literatur.

Dionysius de situ orbis (overs. af *Priscian*) udg. af *Chr. Torkelsen Morsing.* Antverpen 1529. Cøln 1530.

Historie.

Peder Tidemand, Jerusalems Forstøring. Magdeborg 1539.
G. Caorsin, Descriptio obsidionis urbis Rhodie. Odense 1482.
Tyrkens Tog til Rhodus 1480. Kbh. 1508.

Saxo Grammaticus, Historia Danica. Paris 1514. Basel 1534.
Udtog af *Saxo Grammaticus* paa Plattydsk. (Lybek c. 1490.)
Bandbulle mod Hemming Gad. 1506.[1])
Churfyrst Joachims Vidisse af Keiser Maximilians Achtserklæring mod Sturerne. 1507. (Høitydsk.)
Mathias Gabler, Latinsk Æredigt over Christiern II. Kbh. 1520.
Lybekkernes Stridsskrift mod Christiern II. 1523. (Plattydsk.)
Kong Frederiks Stridsskrift mod Christiern II. 1523.
Den danske Adels Stridsskrift mod Christiern II. 1523.
De Svenskes Stridsskrift mod Christiern II. 1523. (Plattydsk og Høitydsk.)

---

[1]) De i denne Afdeling med Petit trykte Titler høre til Bøger, som kun uegentlig kunne regnes til Danmarks Literatur.

Corn. Scepper, Forsvarsskrift for Christiern II. imod Lybekkerne. 1524.

Corn. Scepper, Forsvarsskrift for Christiern II. imod Kong Frederik I. 1524.

Frederik den Førstes Svar paa C. Sceppers Forsvarsskrift for Christiern II. (1525.)

Tidende om Klaus Kniphovs Nederlag. Klagedigt over Dronning Elisabeth. 1525. (Høitydsk.)

Tydsk Vise om Klaus Kniphov. 1525. (Plattydsk.)

Christiern II's Brev til Johan Wendlandt i Danzig, paa Latin. 1526. Oversat paa Dansk af *Povel Kempe* 1531, af *Peder Laurensen* 1534.

Corn. de Scepper, Latinsk Mindedigt over Dronning Elisabeth. Antverpen 1528.

Frederik I.'s Fuldmagt til Knud Gyldenstjerne. (Kbh. 1532.)

Knud Gyldenstjernes Leidebrev til Christiern II. (Kbh. 1532.)

Aabent Brev fra Grev Christopher af Oldenborg til Indbyggerne i Holsten. (Rostock) 1534. (Plattydsk.)

Erklæring om Lybeks Krig mod Danmark. (Rostock) 1534. (Plattydsk.)

Patenter fra Hertug Albrecht af Mecklenborg. (Rostock) 1535. (Plattydsk.)

Svar fra Christian III. til Lybekerne. (Slesvig) 1535. (Høitydsk.)

Beretning om Slaget paa Øxnebjerg. (Slesvig) 1535. (Plattydsk.)

Tydske Viser om Slaget paa Øxnebjerg. 1535. (Høitydsk og Plattydsk.)

Klageskrift fra Stæderne Kjøbenhavn og Malmø til den tydske Nation over Rigsraadets haarde Regimente. 1535. (Plattydsk og Høitydsk.)

Vise om Rigsraadets Forræderi 1535. (Plattydsk.)

Tidende om Kjøbenhavns Erobring. 1536. (Høitydsk.)

Adelens Svar paa Klageskriftet over den. (Kjøbenhavn) 1536. (Høitydsk.)

En Vise om den Handel og Feide, som Grev Christoffer af Oldenborg . . . haver brugt udi Danmark. (Hamborg 1538?)

Joh. Frederus, Carmen gratulatorium in Christiani Regis Daniae ingressum in Hamburgum. (Wittenberg) 1538.

Ludolph Priggius, Carmen de coronatione Christiani tertii. Wittenberg 1539.

Jacobus Jasparus, Epithalamium illustriss. D. Francisci a Lotharingia ac inclytæ D. Christinæ a Dania. Antverpen 1541.

Johannes ab Elverfeld, Gratulatio de transactione inter Regem Daniæ ac Duces Slesvicenses. Slesvigæ 1550.

Poetiske Skrifter.

En fortabt Sjæls·Kæremaal paa Kroppen. Kbh. 1510.

Hr. *Michael*, Om de Ting Gud haver skabt. Kbh. 1514.

» — Om Menneskens Levnet. Kbh. 1514.

» — Om Jomfru Mariæ Rosenkrands. Kbh. 1515.

Den lybekske Dødedands. (Kbh.) 1536?

Tvende skjønne Viser, om Løgn og Sandhed, om Munke-Kappen. (Kbh.) 1547.

Flores og Blanzeflor. Kbh. c. 1504. 1509.

En lystelig Historie af Jon Præst. Kbh. 1510.

En deilig Historie om Griseldis. Hamborg 1528.

En ynkelig Histórie om Sigismunda. Hamborg 1528.

Karl Magnus's Krønike. Kbh. 1501. Udg. af *Chr. Pedersen.* Malmø 1534.

Olger Danskes Krønike, overs. af *Christiern Pedersen.* Malmø 1534.

Den danske Rimkrønike. Kbh. 1495. 1501. 1504. 1508. 1533. Malmø 1534.

Hans Black, Sermonum liber unus ex Isocratis oratione de Regno carmine heroico. Paris 1550.

Hans Black, Odæ sacræ. Paris 1549. 1550.
Sebastian Brant, Latinske Digte. Kbh. 1520.
Mathias Hack, Ecclipses anni 1538 brevi carmine redditæ. Nürnberg 1537.
Hans Højne, Carmen de natali Jesu Christi. Wittenberg 1550.
Guliel. Gnaphæus, Acolastus cum scholiis *Petri Parvi Rosæfontani*. Roskilde 1537.

Det er ikke uden Grund, at den theologiske Literatur er stillet i Spidsen; thi af 260 Skrifter ere de 155 af religiøst og theologisk Indhold. Et Blik paa Aarstallene, da disse Skrifter ere udkomme, vil snart vise, hvilken Indflydelse Reformationen havde paa denne Gren af Literaturen, men ogsaa hvor tungt man endnu arbeidede. Først i Aaret 1550 udkom Biblen paa Dansk, længe efter at Reformationen var gjennemført[1]). I flere Aar blev der arbeidet paa denne Oversættelse, før den kunde udgives i en tilfredsstillende Form; men varede det længe, blev Resultatet ogsaa godt, Perioden, som her handles om, slutter med det Værk, der vel maa siges at være det i sproglig Henseende vigtigste Arbeide, som udkom i Danmark i det 16. Aarhundrede. Af det Gamle Testaments Bøger er det navnlig »Davids Psalmer«, som har fundet Læsere, de udkom dels i latinske Oversættelser — af Fremmede — til Brug ved Universitetet og i Skolen, dels i danske Oversættelser til Brug i Hjemmet. Desuden udkom de 5 Mosebøger paa Dansk oversatte af Hans Tausen i 1 Udgave, men i 3 »Titeloplag«, fra Peder Tidemands Haand fik man paa Dansk Dommernes Bog, Salomos Visdoms- og Jesu Syrachs Bog. Det Ny Testament udkom i 2 forskjellige danske — af disse den ene i 2 Oplag — og i 1 islandsk Oversættelse. Til Brug ved det theologiske Studium blev Erasmus's latinske Oversættelse af de paulinske

---

[1]) I Aaret 1542 fik Hans Tausen Privilegium for 4 Aar paa »*thend danske biblie*«. (Tegnelser over alle Lande i *Danske Magazin*, 3 R, VI, S. 360.) Der vides Intet nærmere om denne Bibel.

Breve optrykt. Hertil maa føies det apokryphe Skrift Nicodemus's Evangelium, og dermed er den første Række, de bibelske og exegetiske Skrifter sluttet. – Alle de 7 Skrifter, som ere af dogmatisk Indhold, ere smaa Bøger indeholdende i korte Omrids den evangeliske Læres Opfattelse af den christelige Religions Grundsætninger, de fleste af dem ere oversatte, fra Latin eller Tydsk, af danske Mænd ere kun Frands Vormordsen og den danske Adelsmand Albert Giøe optraadte som Forfattere i denne Retning. — Ved at gjennemgaa Listen over de Bøger, der ere opførte som »catechetiske«, vil Forskjellen mellem den gamle og ny Tid ret tydelig træde frem. Fra den romerske Kirkes Tid møder man allene »Lucidarius«, som maaske kun noget uegentlig kan kaldes catechetisk i almindelig Forstand, da den handler om mange andre Emner end blot religiøse; Bogen vedblev efter Reformationen at udkomme i en lang Række af Udgaver. Fra den ny Tid møde ikke mindre end 13 Catechismer — en af dem kom i 2 forskjellige Udgaver —, næsten alle af fremmede Forfattere. Af disse indtager naturligvis Luthers Catechismus en fremragende Plads. Af megen Vigtighed blev Palladius's Forklaring over Luthers Catechismus, som fremdeles udkom i flere Udgaver; men det er værdt at lægge Mærke til, at den blev skreven paa Latin, hvilket Sprog Reformationen ikke var istand til at fjerne fra Skolen, som den havde gjort det fra Kirken. Vel blev Bogen oversat paa Dansk, men denne Oversættelse udkom kun i 1 Udgave, hvilket tyder paa, at den i denne Skikkelse ikke har vundet stor Udbredelse. — Den polemiske Afdeling er, som det kunde ventes, af betydeligt Omfang, der er opført under den 40 Skrifter. Af disse ere 12 oversatte, de fleste — 7 — forfattede af Martin Luther, 1 af Melanchthon. Dette viser, at der i denne Afdeling maa være mange originale Arbeider. Det er jo ogsaa her, at Paulus Eliæ, Hans Tausen, Peder Laurensen, Olaus Chrysostomus, Frands Vormordsen møde paa Kamppladsen, ofte med ret betydelige Skrifter, det

var her de to Retninger strede mod hinanden, snart med Ro og Sindighed, snart med brændende Lidenskabelighed. Til denne Række Skrifter er ogsaa henregnet et Par Bøger, som ogsaa kunde været opførte under Afdelingen Historie som kirkehistoriske. Mærkeligt er det, at den romerske Kirkes Forsvarere gjennem Pressen kun have udsendt 1 større Skrift imod deres Fjender, nemlig »Danmarks Riges Biskoppers og Prælaters Gjensvar til de lutherske Artikle«, der udkom i Aarhus 1533. Polemiken behandlede foruden de mere almindelige Spørgsmaal nogle særskilte, nemlig Spørgsmaalet om Præsters Giftermaal og Spørgsmaalet om Messen. De Skrifter, som fremkom om disse Emner, ere, med Undtagelse af 2 af Luther, forfattede i Danmark. En særlig Række af polemiske Skrifter udgjør de, som Melchior Hofmann 1529 gav Anledning til ved sin sekteriske Lære om Nadveren. Tilsidst er nævnt det polemiske Skrift mod Jøderne af Pfefferkorn oversat paa Dansk. — Holdt den romerske Kirke sig tilbage fra gjennem Pressen at tage Del i Polemiken, saa viser den næste Afdeling, Liturgien, at den i denne Retning gjorde flittig Brug af Bogtrykkerens Hjælp; ikke mindre end 18 Bøger af liturgisk Indhold udkom indtil 1522, 6 Breviarer, 2 Diurnaler[1]), 3 Manualer, 6 Missaler, 1 Canon; mange af disse Bøgers Omfang og rige Udstyrelse viser tillige, at her var den katholske Kirkes Centrum. Men alt er paa Latin undtagen Smaaskrifterne af Christiern Pedersen (Vor Frue Tider og Om at høre Messe), Catholsk Haandbog og Skriftet Modus confitendi. I Modsætning hertil begynder fra 1528 den evangeliske Kirkes Ritualbøger, alle i det danske Sprog, 12 i Tallet, men tildels omplantede fra tydsk Grund; Luther virkede gjennemgribende i Tydskland, i Danmark fulgte Hans Tausen, Frands Vormordsen og Peder Palladius i hans Fodspor; Bugenhagen tog ogsaa virksom Del ved Ordningen af disse Forhold, hans Navn findes ved et Par

[1]) Sml. I, S. 110—11.

Bøger i denne Afdeling. — Den romerske Kirke møder med 2 Bønnebøger (Christiern Pedersens Skrift »Vor Frue Tider« kan dog ogsaa regnes hertil), men ingen Psalmebog, den evangeliske Kirke trængte til begge Dele og fik dem fra Tydskland; Luthers Bedebog kom i flere Udgaver, »den danske Psalmebog« udkom 7 Gange i Aarene fra 1528 til 1544; desuden kom en særskilt Samling af aandelige Viser, — nogle faa Psalmer oversattes fra Svensk. — Den øvrige Andagtsliteratur er fra den katholske Kirkes Tid overordenlig ringe, kun 5 Skrifter ere nævnede, 1 paa Latin, de andre paa Dansk men af fremmed Herkomst. Dette sidste gjælder ogsaa om de opbyggelige Skrifter, som kom frem efter Reformationens Begyndelse, det er næsten udelukkende tydske Geistliges Skrifter, som udkom i danske Oversættelser, tilsammen 16. — Ogsaa de homiletiske Bøger ere for største Delen Oversættelser (Luther og Corvinus), de danske Forfattere indskrænke sig til Hans Tausen, hvis Postil udkom 1539, forsvindende i Størrelse sammenlignet med Luthers og den senere Tids omfangsrige Postiller, og Christiern Skrok, Forfatter til Prædikenerne om Præsters Ægteskab, 1529, og om Troen og dens Kraft, 1539.

Under Jurisprudents er opført 16 Skrifter. Af disse ere 8 kirkeretlige, nemlig 1 af almindelig kanonisk Ret, 3 indeholdende Synodalstatuter fra den katholske Tid, 4 indeholdende den evangeliske Kirkes Grundlove, saaledes som disse ordnedes i Danmark. Af de gamle danske Love blev udgivet Skaanske og Sjællandske Lov, en plattydsk Oversættelse af Jydske Lov, Biskop Knud Mikkelsens latinske Gloser til Jydske Lov (i 2 Udgaver) og den visbyske Søret paa Plattydsk og senere i dansk Oversættelse; til disse maa føies den slesvigske Stadsret. Men ingen selvstændig Udgave fremkom af Jydske Lov; Texten var vel trykt i Biskop Knuds Skrift, men, at der savnedes en særlig Textudgave, antydes ved de ikke faa Haandskrifter af denne i fuld Kraft værende Lov, som endnu ere bevarede fra det 16. Aarhundrede. Bemærkes maa det ogsaa, at ingen sel-

dre norsk eller islandsk Lov blev gjort let og almindelig tilgjængelig ved at udbredes i trykt Skikkelse. Ligesaa fattigt er den samtidige Lovgivning repræsenteret; kun 2 Love vides at være trykte, Forordningen om Vrag fra 1521 og den aldeles lokale norske Bjergværksforordning givet 1539 (trykt 1540) — men ingen Haandfæstning, ingen Reces, ingen Ordinants (undtagen den kirkelige).

Literaturen henhørende til Statsvidenskaberne er meget svagt repræsenteret. Kun 2 Skrifter fremkom, begge fra Paulus Eliæs Haand: Oversættelsen af Erasmus's Bog Om Kongers Regiment, og den lille Afhandling om Hospitaler. Her er der dog 1 original Arbeide. I Philosopi udkom kun 1 Bog og det en fremmed skreven paa Latin af Mancinellus, Speculum de moribus, der kom i en Udgave i Kjøbenhavn 1541, mere end 40 Aar efter at den første Gang var udgiven.

Lægevidenskaben indskrænker sig til de større populære Skrifter af Christiern Pedersen: Lægebogen og Bogen om Urtevand, og Henrik Smiths Urtegaard. Af enkelte Sygdomme behandledes Pest og Svedesyge; om Pest udkom det mærkelige Skrift: Tractatus de regimine pestilentico af den gaadefulde Forfatter Biskop Knud af Aarhus; det fik en overordenlig Udbredelse, udkom i mindst 32 Udgaver og Oversættelser i 4 Sprog: Fransk, Engelsk, Portugisisk og Hollandsk, og blev derved bekjendt i hele det vestlige Europa. Desuden skrev Christiern Morsing og Henrik Smith populære Bøger om denne Sygdom.

Under Rubriken »Forskjellige Skrifter« er samlet: det eneste mathematiske Arbeide, som Perioden har at nævne af nogen dansk Forfatter, nemlig Christiern Morsings Arithmetik, og som besynderlig nok ikke udkom i Danmark, men i Udlandet i 2 Udgaver; fremdeles den eneste danske Almanak, der kan nævnes fra første Halvdel af det 16. Aarhundrede[1]), den eneste Bog af naturhistorisk Indhold, nemlig den korte

[1]) Se første Bind, S. 416

Meddelelse om Græshoppe-Sværmene i Schlesien; endelig den lille Haandbog i Fiskeri og det underlige Skrift, som er blevet kaldet »En Regnskabsbog«, — et overmaade ringe Udbytte for de reale Videnskaber.

Afdelingen »Grammatik og sproglige Skrifter« er meget rigere; Latinen dominerer ganske og det er mest fremmede Forfattere, hvis Skrifter bleve udgivne, i Alt 11; af danske Forfattere optræder Christiern Pedersen med sin latinsk-danske Ordbog i 3 Udgaver, — og Peder Laale, hvis Ordsprogsamling udkom ligeledes i 3 Udgaver, den tredie udgiven af Christiern Pedersen i en Form, som viser, at Ordsprogsamlingen er brugt som Skolebog, mest til Indøvelse af Latinen. Kun 1 Elementarbog for det danske Sprog kjendes, nemlig den ældste danske A B C D, af hvilken beklagelig nok kun Titlen er bevaret. — Paafaldende er det, at alle disse Skrifter udkom før 1530; fra Tidsrummet 1530—1550 er man ikke istand til at nævne en eneste Skolebog til sproglig Undervisning, som er udkommen i Danmark eller er forfattet af en dansk Skolemand; enten maa man have benyttet Skolebøger fra andre Lande (Tydskland, Holland), eller ogsaa maa de, der mulig kunne været udkomne i Danmark, meget tidlig være blevne saa fuldstændig slidte op, at Eftertiden ikke er bleven istand til at bevare Titlerne paa Bøgerne eller Navnene paa de Mænd, som skrev eller udgav dem.

Af pædagogisk Indhold udkom 2 Smaaskrifter om Disciplin og god Opførsel i Skolen, 1517 og 1519. Sammen med disse Bøger er nævnet Læseplanen ved det fornyede Kjøbenhavns Universitet fra 1537.

Den eneste klassiske Forfatter, som en dansk Mand udgav, var Priscian, hvis latinske Oversættelse af Dionysius's Verdensbeskrivelse Christiern Morsing udgav 1529 i Antverpen; 1530 udkom Bogen atter i Cøln, men i Danmark kom ingen Udgave frem. Bogen brugtes til Undervisning i Geographi.

Derpaa følger Afdelingen: Historie. Først er nævnet Peder Tidemands lille Bog om Jerusalems Forstyrrelse, en Bog, som efter Tidemands Retning at dømme, maaske snarere kunde henregnes til den theologiske Literatur. Af Verdenshistorien og den udenlandske Historie fremkom saa at sige Intet, kun de smaa Bøger om Tyrkernes Beleiring af Rhodus 1480, den ene af Guil. Caorsin, udkom i Danmark. Af ældre danske historiske Værker kom Saxo Grammaticus i 2 Udgaver, samt Udtoget af hans Værk paa Plattydsk — det sidste omtrent 25 Aar før Hovedværket. De samtidige historiske Begivenheder fremkaldte en ret anselig og vigtig Literatur, i hvilken de politiske Stridsskrifter spille en fremragende Rolle. Men — det var næsten, som om man blot tænkte paa at oplyse de Fremmede om Stridighederne, thi intet af disse Skrifter udkom paa Dansk, de tryktes kun i fremmede Tungemaal, Latin og Tydsk, kun Christiern II.'s Brev til Borgemester Wendlandt udkom i dansk Oversættelse. Næsten alle disse Skrifter bleve trykte udenfor Danmark.

Den sidste Afdeling, de poetiske Skrifter, begynder med de alvorlige, religiøse Digte, En fortabt Sjæls Kæremaal paa Kroppen 1510, oversat fra Latin, og Hr. Michaels 3 Bearbeidelser: Om de Ting Gud har skabt, Om Menneskets Levnet, Om Jomfru Mariæ Rosenkrands, som udkom 1514—15 og fornemmelig ere Bearbeidelser efter fremmede Forbilleder. »Dødedandsen« er oversat fra Tydsk, Visen om Løgn og Sandhed holdes for original — af Hans Tausen —, Visen om Munkekappen er oversat fra Tydsk. (Smædeviserne mod Papisterne 1530 ere henførte under Theologi til Polemiken.) Saa følger en Række Arbeider, som ere blevne alle Folks Eiendom, Fortællingen om Flores og Blanzeflor, versificeret, om Griseldis og om Sigismunda i Prosaform, Eventyrfortællingen om Jon Præst; fremdeles Krønikerne om Karl Magnus, der kom i 2 Udgaver, og om Olger Danske. Atter her ere de fleste Arbeider udkomne, før Reformationen brød igjennem. Det eneste større

originale danske Digt, Rimkrøniken, udkom i 6 Udgaver, efter 1550 vedblev dette Arbeide at fremkomme i nye Oplag, og viste derved, at det var bleven til en kjær og søgt Læsning. Derpaa er anført flere latinske Digte, nogle af Sebastian Brant, som vistnok ere blevne optrykte til Læsning i Skolen, nogle af de danske Mænd: Mathias Hack, Hans Black og Hans Højne, udkomne i Slutningen af Perioden; de ere ligesom Forløbere for den fremtrædende Rolle, det latinske Sprog snart efter vandt baade som de Lærdes Sprog og som det Sprog, i hvilket Digterne bedst forstod at udtale deres Tanker og Syner. — Kun et dramatisk Arbeide udkom, nemlig Acolastus af den hollandske Forfatter Gnaphæus, — det er paa Latin; de samtidige danske Skuespil, »Christiern Hansens«, ere først blevne udgivne tre Aarhundreder efter Affattelsestiden.

Enhver, som har gjennemløbet denne Redegjørelse af hvad Perioden bragte frem i Literaturen, maa sikkert ved Siden af Glæde over det ikke lidet Vigtige og Interessante, som er omtalt, have faaet et stærkt Indtryk af, at Danmark dengang talte overordenlig faa literaire Kræfter. Det er kun et Par Mænd, som kunne nævnes, der have vist, at de havde Anlæg og Evne til at optræde som selvstændige Arbeidere, og af dem maa vistnok Paulus Eliæ staa som Tidens mærkeligste literaire Person. Thi vel maa det indrømmes, at Christiern Pedersen har udrettet langt Mere end hin Mand, at han har vist, at han kunde færdes paa meget forskjellige Felter, i hvilken Henseende han kommer til at staa fremmest foran alle hans Samtidige i Danmark; men bortset fra Ordbogen kom der intet Selvstændigt frem fra hans Haand, alt var Oversættelse og Bearbeidelse. N. M. Petersen har behandlet den samme Periode paa en anden mere kritisk Maade end det er sket her, og i det Tilbageblik, han giver, siger han Følgende [1]):

[1]) *N. M. Petersen*, Bidrag til den danske Literaturs Historie, II, S. 308.

»Alt kun Brudstykker, alt endnu ideeløst og uden Bevidsthed om hvad det skal blive til. Men grundig Kundskab vil ikke sætte denne raa Begyndelse tilside; den vil indsee Forbindelsen med det følgende.« N. M. Petersen kunde gaa videre til den sidste Halvdel af Aarhundredet, her standses ved 1550 og, istedetfor at se paa Forbindelsen med det Følgende, er der derfor snarere Anledning til at se paa Forbindelsen med det Foregaaende. Og den Bemærkning fremtrænger sig da, at den nærmest forløbne Tid, det 15. Aarhundrede, har udrettet overordentlig Lidet med Hensyn til at fremme og udvikle de aandelige Interesser. Havde man i Danmark fulgt godt med, havde der været Sands for Studier, saa at man enten i fremmede Lande eller i Fædrelandet havde uddannet sig, vilde der være tilveiebragt en kraftig Jordbund, hvorfra en god Sæd kunde have spiret, da Bogtrykkerkunsten vandt Fodfæste i Landets Hovedstad. Nu var der Ingen, som ret kunde tage imod den, og der var næsten Intet, man havde at byde den. Den rige Literatur, som Island bevarede, tænkte Ingen paa at drage frem. Den ældre Tids danske Digterarbeider, Folkedigtningen, Kjæmpeviserne, episke og romantiske Værker laa som begravede, — det var ikke at vente, at Danmark i denne Retning skulde gaa forud for mange andre Lande, hvor lange Tider svandt hen, før man ret begyndte at føre Middelalderens poetiske Literatur frem og gjøre den tilgjængelig. Kun Fortællingen om Flores og Blanzeflor gjør en Undtagelse — men den efterfulgtes ikke af andre Digte. Den Tid, som laa Aaret 1500 nærmest, havde meget Lidet at fremvise, maaske ikke mere end netop det, der blev udgivet: Rimkrøniken og Hr. Michaels Digte, — og saadanne Arbeider som Andreas Sunesøns Hexaemeron trøstede Ingen sig til at drage frem fra Kloster-Bibliothekets Kroge. Men nu den hele Literatur fra den klassiske Oldtid, den ældste kirkelige Literatur, Middelalderens mangfoldige Skrifter i theologisk og philosophisk Retning? ikke et eneste af disse Skrifter blev udgivet i Danmark.

Det overskred Evnen at gjøre et saadant Skridt fremad. Det er derfor ligesom om med Bogtrykkerkunsten ogsaa Literaturen kom til Danmark — som noget Nyt, som Noget man først skulde have Tid til at gjøre sig fortrolig med. Maskinen havde man faaet, det kom an paa at lægge Noget tilrette, som Maskinen kunde arbeide med. Samler man alle de 260 Skrifter sammen, som udgjøre Literaturen i de 68 Aar fra 1482 til 1550, vil man forundres ikke saa meget over det lille Antal Bøger, som over det lille Qvantum de udgjøre, paa faa Undtagelser nær er Alt saa smaat, saa ubetydeligt.

I en Retning skete der, hvad N. M. Petersen allerede har gjort opmærksom paa, en betydelig Fremgang i Perioden, det var den store Udvikling, som det danske Sprog gjennemgik. Her var Fremskridtet overordenligt ligeoverfor den nærmest foregaaende Tid, og Fremskridtet vilde i den følgende med Reformationstiden og dens Ordførere — fremfor Alle Christiern Pedersen — som Udgangspunkt være blevet af langt større Betydning end det blev, hvis Forfattere som Niels Hemmingsen havde kunnet skrive i deres eget Modersmaal istedetfor i det, som den almindelige Cultur endnu i lange Tidsrum foreskrev dem at tale i, som uddannedes gjennem den lærde Skole og Universitetet. Derfor kan det siges, at en Mand som Anders Sørensen Vedel i Sprog og Stil kom til at staa under Christiern Pedersen.

Det var ikke faa Skrifter, som bleve oversatte paa Dansk, de fleste bleve oversatte fra Latin og især fra Tydsk. Fra dette Sprog oversattes navnlig flittigt i Reformationstiden, dog i mindre Grad end man maaske kunde have ventet. Luthers Navn er vel ofte nævnet i det Foregaaende, men det er næsten, som om man havde valgt de af hans Skrifter, som vare af mindst Omfang, som om man frygtede for at røre ved et Skrift af ham, som fyldte mere end nogle faa Par Ark. Og en nærmere Undersøgelse vil maaske stille det tvivlsomt, om Valget af de Skrifter af ham, som bleve oversatte, altid har truffet det

Bedste eller Vigtigste — bort set fra Catechismen og Bedebogen. Fra Fransk blev kun oversat det ganske lille Skrift paa nogle faa Blade af Robert Etienne: »Sum paa det Ypperligste, som den hellige Skrifts Bøger indeholder«; Olger Danskes Krønike maatte Christiern Pedersen først lade oversætte paa Latin, da han ikke selv forstod Fransk. Fra Svensk blev oversat 2 Gange det lille Skrift af Olaus Petri: »En liden Indgang udi Skriften samt nogle Psalmer.« Af danske Bøger oversattes — foruden Jydske Lov og Udtoget af Saxo Grammaticus paa Plattydsk — kun Christiern Pedersens Bog »Om at høre Messe« paa Svensk, og hans Bog »Den rette Vei til Himmeriges Rige« paa Skotsk.

Endnu Et skal bemærkes. Næsten hele Literaturen er streng alvorlig. Det var jo ogsaa en alvorlig Tid: det store Brud i Kirken, den haarde Dødskamp, som gik forud for Unionens fuldstændige Tilintetgjørelse. Hvor kunde man vente Andet, end at Literaturen maatte blive præget af denne aandelig og politisk saa mægtig bevægede Tid? Derfor er det værdt at lægge Mærke til de faa Skrifter, hvor Satiren kommer til Orde, og med Lune og Vid behandler de alvorligste Emner. Og det er værdt at lægge Mærke til dem, fordi der i disse Arbeider kommer en virkelig original Behandlingsmaade til Skue, selv hvor det kun er ved at bearbeide noget Fremmed. Disse Skrifter ere: den lybekske Dødedands, Schweizeren Niclaus Manuels Dialogus: en græsselig ond Tidende om den papistiske Messe, Smædedigtene mod Papisterne, — og saa de to Digte, som vel ikke have kunnet nævnes i det Foregaaende, da de først kom frem efter 1550, nemlig Peder Smed og Adser Bonde [1]) og Broder Rus. I alle disse Skrifter røber sig en betydelig Dygtighed baade i den formelle Behandling og med

[1]) Man er nu saa temmelig enig om, at dette Digt maa være forfattet omtrent ved Aaret 1530. *C. Bruun*, Viser fra Reformationstiden, S. 71—72. *A. Heise*, Viborg Stift paa Reformationstiden, i *N. kirkehist. Saml.* V, Kbh. 1869—71, S. 769, sml VI, S. 411—12.

Hensyn til den fyndige Maade, paa hvilken de ukjendte Digtere have forstaaet at lade Satiren finde sit Udtryk. Disse Arbeider ere enestaaende ikke blot i denne Periodes Literatur men ogsaa i de følgendes, og svage Forløbere for den satiriske Digtning, som i en fjærn Fremtid skulde indtage en saa vigtig Plads i den danske Literatur.

Til Oplysning om Literaturens Historie i Bogtrykkerkunstens første Periode er det af ikke liden Interesse at gjennemgaa, paa hvilke Steder og ved hvilke Mænd Bøgerne gjennem Bogtrykkerpressen gik ud i Verden. Der skal derfor i det Følgende blive givet en Oversigt over samtlige Trykkesteder og Bogtrykkere ordnede saaledes, at Bogtrykkerne nævnes samlede ved hver By, eftersom denne første Gang kommer frem i den chronologiske Følge:

Odense.	1482. Joh. Snell.
Lybek.	1483, unævnt Bogtrykker.
	1486, Matthæus Brandis, 1497 (Lucas og) Matthæus Brandis.
	1486, 1496, 1504, Stephan Arndes.
	1547, 1548, Jørgen Richolff.
Slesvig.	1486, Stephan Arndes.
	1534, 1535, Walther Brenner.
Kjøbenhavn.	1489 eller 90, 1493, 1495, 1501, 1504, 1505, 1506, 1508, 1509, 1510, Godfred af Ghemen.
	1510, 1512, Matthæus Brandis.
	1513, 1514, 1516, 1517, 1519, 1520, Povel Ræff.
	1519, 1520, Melchior Blumme.
	1520, Balthasar Blumme.
	1528, Peter Brandis.
	1532, 1533, 1535, 1536, 1537, 1538, 1539, 1541, 1542, 1543, 1544, 1545, 1546, 1547,

Kjøbenhavn.	1549, 1550, Hans Vingaard.
	1550, Ludvig Dietz.
Aarhus.	1498 (?), ukjendt Bogtrykker.
	1519, Melchior Blumme.
	1530, 1531, 1533, Povel Ræff.
Ribe.	1504, Matthæus Brandis.
Paris.	1510, unævnt Bogtrykker.
	1511, unævnt Bogtrykker.
	1512, Thomas Kees.
	1514, 1515, Jodocus Badius Ascencius.
	1514, Wolfgang Hopylius.
	1514, unævnt Bogtrykker.
	1517, Jehan Philippi.
	1519, Joh. Kerbriant et Joh. Bienayse.
	1549, Nic. du Chemin.
	1550, Michel Fézandat.
	1550, Regnault I Chaudière et Claude son fils.
Cöln.	1514, Henrik Quentell.
	1528, unævnt Bogtrykker.
	1530, Eucharius Ceruicornus.
Leipzig.	1516, Valentin Schumann.
	1517, 1518, (1524, 1525), Melchior Lotther.
Rostock.	1519, 1526, 1527, Michaelis Brødrene.
	1523, 1529, 1534, 1535, 1538, 1546, Ludvig Dietz.
Nyborg.	1522, Povel Ræff.
Wittenberg.	1524, Melchior Lotther.
	1529, 1539, 1541, Joseph Clug.
	1541, Niels Schirlentz.
	1544, Peter Seitz.
Viborg.	(1526?), 1528, 1529, 1530, 1531, Hans Vingaard.
Malmø.	1528, 1529, 1530, 1531, 1533, 1535, 1536,

Malmø.	1537, 1538, 1539, 1543, 1546, Oluf Ulricksøn.
	1533, 1534, 1535, Johan Hochstraten.
Hamborg.	1528, 1529, Jørgen Richolff.
	1538?, uvis Bogtrykker.
Antverpen.	1529, Martin Keyser.
	1531, unævnte Bogtrykkere.
	1541, Joh. Graphæus.
Magdeborg.	1529, unævnt Bogtrykker.
	1531, 1533, 1535, 1536, 1537, 1539, 1541, 1542, 1543, Hans Walther.
	1547, Melchior Lotther.
Roskilde.	1534, 1536, 1537, 1538, 1539, 1540, Hans Barth.
Holum.	1534, Jon Matthiasson.
Basel.	1534, Joh. Bebel.
	1536, unævnt Bogtrykker.
Zwickau.	1540, Wolf Meyerpuk.

Det er 21 forskjellige Trykkesteder, som her ere anførte, af dem ere de 10 Byer danske (1 af disse islandsk), de 11 ere fremmede. Det ser ved første Øiekast ud, som om den danske Literatur havde en eiendommelig universel, europæisk Character, som om den var søgt i Udlandet. Men det er langtfra Tilfældet; det er ikke de fremmede Lande, der have følt Trang til at vinde den danske Literatur for sig, det er Danmark, som har trængt til de Fremmedes Hjælp.

Af de danske Byer er der 3, som kun træde frem med en eneste Bog: Odense, hvor i Aaret 1482 den første Bog bliver trykt — af en fremmed Bogtrykker Joh. Snell, derefter gaar der 2 Aarhundreder hen, før denne By igjen kan rose sig af at besidde et Bogtrykkeri; Ribe, hvis eneste Bog er trykt af en Fremmed, Matthæus Brandis; Nyborg,

hvis Bog er trykt af en dansk Bogtrykker Povel Ræff. I Aarhus er der maaske trykt en Bog 1498; 1519 har en Bogtrykker, som ogsaa optræder i Kjøbenhavn, trykt et rituelt Skrift for Aarhus Stift; 1530—33 er der trykt 3 Bøger af en dansk Bogtrykker nemlig Povel Ræff; blandt disse er et af de største originale Skrifter paa Dansk, Biskoppernes Gjensvar til de lutherske Artikle, 1533, 142 Blade i 4to. I Byen Slesvig har en fremmed Bogtrykker Stephan Arndes fra Lybek virket i 1 Aar, 1486; omtrent et halvt Aarhundrede efter optræder atter en Bogtrykker Walther Brenner, 1534 og 1535; om han har været en Indfødt, er uvist. I Holum bliver trykt en Bog paa Islandsk af en indfødt Mand, 1534. Der bliver da kun 4 danske Byer, i hvilke Bogtrykkerkunsten har arbeidet med nogen Kraft. I Kjøbenhavn begynder Nederlænderen Godfred af Ghemen omtrent ved Aaret 1490 og fortsætter til 1510. Hans Bogtrykkermærke var det danske Rigsvaaben[1]). Der er tidligere dvælet ved hans Virksomhed; der blev da gjort opmærksom paa, at han synes ikke at have havt mange Midler at virke med; han udvikler sig ikke, gaar snarere tilbage, det Smukkeste han leverer, er hans ældste Arbeider. Hvor betydningsfuld derfor hans Rolle end har været, saa har han dog ikke været istand til at forsyne den danske Hoved- og Universitetsstad med et Bogtrykkeri, der kunde magte at udføre de større Arbeider, som snart efter krævedes. Det kunde være interessant, at kjende Godfred af Ghemens Historie, han synes at have ført et noget bevæget Liv; men der er ikke bevaret Andet til Oplysning om ham end de korte Efterskrifter, som findes i de Bøger, han har trykt. Han har virket først i Gouda, maaske allerede ved Aaret 1486, faa Aar efter i Leiden, men her maa en eller anden vigtig Omstændighed vistnok have grebet forstyrrende ind i hans Virksomhed; thi han flytter selv til Kjøbenhavn med en Del af sit Materiale, medens den

[1]) Afbildet i første Bind S 132.

anden Del uden Tvivl maa være bleven solgt. Nøiagtige bibliographiske Undersøgelser have nemlig godtgjort[1]), at den udmærkede Bogtrykker Wynkyn de Worde fra 1491 i London har benyttet et Materiale til sine Bøger, som maa have tilhørt Godfred af Ghemen. Samme Aar som Godfred af Ghemen standser, begynder i Kjøbenhavn en anden fremmed Bogtrykker, nemlig Matthæus Brandis. Han hørte til en anset Bogtrykker-Familie, af hvilke den ældste, som kjendes, Lucas Brandis, allerede optræder i Merseburg 1473. Matthæus Brandis virkede i Lybek fra 1485 til 1497, 1504 trykker han en Bog i Ribe, forsvinder derpaa en Del Aar, indtil han viser sig i Kjøbenhavn, hvor hans Arbeide dog indskrænker sig til 2 Skrifter. Det ene af disse: Missale Hafniense, en anselig Bog, røber altfor tydelig, at han heller ikke har udviklet sig, thi om end Missalet tager sig ganske godt ud, saa staar det uendelig langt tilbage for hvad Udlandets Bogtrykkere have at fremvise i lignende Retning. Og erindres det, at Matthæus Brandis da allerede for 25 Aar siden var begyndt sin Virksomhed, bliver det klart, at han ikke kan have været istand til at følge med Tiden. Hans Eftermand blev Povel Ræff, den første indfødte danske Mand, som har eiet og drevet et Bogtrykkeri — efter al Sandsynlighed netop det, som Matthæus Brandis havde besiddet[2]). Povel Ræff var en lærd Bogtrykker, han havde engang været Rector ved Kjøbenhavns Universitet —, men hvilken uhyre Forskjel mellem ham og de lærde Bogtrykkere fra hans Samtid i Paris! I 8 Aar, 1513—20, udgav han Bøger i Kjøbenhavn, i Alt udkom der 11, men af Skrifter paa Dansk kom fra hans Presse kun Hr. Michaels 3 Digte og Pfefferkorns Skrift imod Jøderne, ellers kun kirkelige Ritualbøger, Lage Urnes latinske Synodalstatuter, en latinsk Tale af Paulus Eliæ, Sebastian

---

[1]) *M. F. A. G. Campbell,* Annales de la Typographie Néerlandaise au XVe siècle, La Haye, 1874, S. 354.

[2]) Se første Bind, S. 196

Brants latinske Digte og en Samling latinske grammatikalske Arbeider til Skolebrug; — Saxo Grammaticus maatte udgives i Paris, de nye Udgaver af Jærtegns-Postillen kom i Leipzig, intet større lærdt eller berømt fremmedt Værk kom fra Povel Ræffs Bogtrykkeri. Han sled paa de gamle Typer, de samme som han endnu brugte 10 Aar efter i Aarhus, og til sit eneste Værk af større Omfang har han maattet søge til Udlandet for at skaffe sig Træsnit, thi de, som pryde hans Missale Nidrosiense, ere utvivlsomt tegnede og skaarne i Paris, saadanne Arbeider kunde ikke udføres i Kjøbenhavn. Efter Tidens Skik havde Povel Ræff et Bogtrykkermærke, et Vaabenskjold med en springende Ræv[1]). I Aarene 1519 og 1520 forekommer Navnet Blumme paa 2 Bogtrykkere i Kjøbenhavn, Melchior og Balthasar, formodentlig Slægtninge; det er ikke usandsynligt, at de have været Fremmede, Navnet tyder derpaa. Deres Virksomhed har været temmelig ubetydelig, deres Officin har været fattigt paa Materiale.

I Aarene 1521—1527 er intet Skrift udkommet i Kjøbenhavn. 1528 træder en ny Bogtrykker frem, Peter Brandis, sagtens af den ældre Familie Brandis, men han forsvinder strax igjen efterladende kun 2 Bøger. Det Mærkelige er der ved disse Bøger, at der er benyttet to forskjellige Slags Typer, af hvilke den ene kun findes brugt af Peter Brandis og maaske stammer fra Frankrig — en Vignet forekommer med fransk Legende —, medens den anden er Godfred af Ghemens store Typer, som denne allerede anvendte i Nederlandene og fra c. 1490 i Kjøbenhavn. I Aarene 1529, 1530 og 1531 ere ingen Bøger trykte i Kjøbenhavn. Fra 1532 begynder en ny Bogtrykker Hans Vingaard sin mangeaarige Virksomhed i Kjøbenhavn — indtil 1559. Han var en Fremmed, men allerede naturaliseret, i nogle Aar havde han været bosiddende i Viborg. Han kalder sig Hans Wyngarthener von Stuckgartten,

---

[1]) Afbildet i første Bind, S. 296.

og er altsaa en Tydsker; hvorledes han er kommen til Danmark, hvem der har givet ham Anvisning paa at bosætte sig i Viborg, derom er ikke bevaret nogensomhelst Efterretning. Men erindres det, at Reformationen allerede fra 1526 var i fuld Gang i Viborg, at Hans Vingaard omtrent samtidig havde aabnet sit Bogtrykkeri, og at hans første Forlag — hvis man kan bruge dette Udtryk — fortrinsvis var Skrifter, som de danske Reformatorer i Viborg skrev eller oversatte, saa ligger den Tanke ikke fjærn, at det kan have været en af dem, som har formaaet ham til at drage did, thi uden Bogtrykkerkunstens Bistand kunde de nye Ideer ikke faa deres rette Fremgang, Prædiken maatte understøttes ved Læsning af Skrifter, som let og hurtig kunde finde Udbredelse. Vil det være urimeligt at tænke sig, at Hans Tausen har været den, som kaldte denne Hjælper til sig? Hans Wyngarthener findes ikke nævnet blandt sin Tids Bogtrykkere i Tydskland. Nogen stor Mester har han ikke været, hans Materiale har ikke været betydeligt, men han har dog stadig været betænkt paa at udvide det, det ses baade deraf, at han efterhaanden forsynede sig med Træsnit til at smykke sine Bøger med, — vare disse end tarvelige og som det synes snarest Stokke, som havde været brugte af andre Bogtrykkere — og navnlig deraf, at han 1536 kjøbte Christiern Pedersens Bogtrykkeri. Men underligt nok, uagtet han ved dette Kjøb kom i Besiddelse af gode og smukke Typer, gik der dog lang Tid hen, før han begyndte at gjøre Brug af dem, han vedblev i mange Aar at anvende sine Schwabachere; først efter 1550 staar hans Navn i Bøger trykte med Christiern Pedersens fine fransk-gothiske Typer. Antallet af Bøger trykte af Hans Vingaard i Kjøbenhavn i Løbet af 16 Aar udgjør omtrent 35, dog er ikke nogen af disse Bøger af større Omfang, — de største ere Rimkrøniken 1533, en Bog i Octav paa 132 Blade, og Kirke-Ordinantsen fra 1542, en Bog i Octav paa 118 Blade; hans Midler maa have været ringe, der kunde

ikke være Tale om at lade ham trykke den danske Bibel. Til at udføre dette store Arbeide maatte man indkalde den udmærkede Bogtrykker i Rostock, Ludvig Dietz. Christian den Tredies Bibel blev det eneste typographiske Værk, han kom til at udføre i Kjøbenhavn.

Hans Vingaard havde temmelig simple Bogtrykkermærker, følgende brugt i Rimkrøniken 1530

og følgende brugt i Kirkeordinantsen 1537.

Det samme med Aarstal 1542 forekommer i Kirkeordinantsen fra dette Aar.

I Viborg arbejdede, som sagt, Hans Vingaard maaske allerede fra 1526 og vistnok til 1531. Det er mest Smaaskrifter, han trykkede her, det største er Hans Tausens Svar til Jens Andersen Beldenak 1529; han har trykt i Viborg mindst 17 Skrifter. I Malmø aabner Oluf Ulricksøn sit Bogtrykkeri 1527; han er en Fremmed, men denne Gang kommer den Fremmede ikke fra Nederlandene eller Tydskland, han kommer fra Sverig, hvor han i nogle Aar har været bosiddende i Söderköping og der blandt Andet trykt den eneste danske Bog fra

denne Periode, som blev oversat paa Svensk[1]). Først fra Aaret 1528 kjendes Bøger udgaaede fra hans Presse i Malmø, i Alt 27 Bøger, udkomne i Løbet af 12 Aar. Oluf Ulricksøn kom til at spille samme Rolle for Reformatorerne i Malmø, som Hans Vingaard i Viborg og Kjøbenhavn, men det gjælder ogsaa om ham, at det i Reglen er Skrifter af mindre Omfang, han har trykt (det største er Henrik Smiths »Urtegaard«, en Bog i Octav paa 252 Blade), større Arbeider ere enten ikke blevne ham tilbudte eller har han ikke kunnet magte. Udstyrelsen af hans Bøger vidner heller ikke om, at hans Bogtrykkeri har været rigt udstyret; han har dog vist stræbt at udvide det, idetmindste er det tydeligt, at han maa have kjøbt en Del af Povel Ræffs Materiale[2]); hans Bogtrykkermærke er dannet af Byen Malmøs Vaaben og et Bomærke[3]). Han har endnu havt sit Bogtrykkeri i Gang i Malmø i Aaret 1556[4]). Der er stor Forskjel paa hans Virksomhed og paa Nederlænderen Johan Hochstratens. Christiern Pedersen førte denne Mand med sig, da han opslog sin Bolig i Malmø, for der at drive sit Prenteri, og det mærkes strax, at der i Spidsen for dette Bogtrykkeri stod en Mand, der havde sin egen literaire Retning. Af 18 Bøger, som i de 3 Aar 1533—1535 bleve trykte hos ham, ere de 13 udgaaede fra Christiern Pedersens Pen enten som Oversættelser eller Bearbeidelser; de øvrige ere den danske Psalmebog, Rimkrøniken, samt Skrifter af Frands Vormordsen og Peder Laurensen. Desværre standser dette Bogtrykkeri 1535; Sygdom ramte dets Eier, og det gik over til den i Sammenligning med ham ubetydelige Hans Vingaard i Kjøbenhavn. Hochstraten hører man Intet til efter 1535; hans Bogtrykkermærker ere tidligere blevne meddelte[5]).

Endnu staar tilbage at omtale Roskilde. Her fandtes i

[1]) Se ovenfor S. 353.
[2]) Sml. ovenfor S. 141 og 201.
[3]) Afbildet ovenfor S. 82.
[4]) Se første Bind, S. LI.
[5]) Se ovenfor S. 4, 58, 63.

Aarene 1534—40 et Bogtrykkeri, som styredes af Hans Barth, Fader til Christopher Barth, der, efter at have arbeidet hos Christiern Pedersen, i en senere Tid drev et Bogtrykkeri i Kjøbenhavn. Det er kun 8 Bøger, som Hans Barth har trykt, men flere af dem rage frem foran meget andet af hvad der udkom i Danmark paa hin Tid, hvorved denne Barthske Række af Skrifter faar en særegen Interesse. Der var da i Roskilde et Par Mænd, som toge Bogtrykkerens Presse i Brug, Mænd, der i særlig Grad vare Literaturen og Videnskaben hengivne. Hos Hans Barth udkom Paulus Eliæs Oversættelse af de to Skrifter af Erasmus fra Rotterdam: Om Kongers Regimente og Om en christelig Forening, hos ham udkom Erasmus's latinske Oversættelse af Pauli Breve og Jan van Campens latinske Paraphrase af Davids Psalmer, med Anmærkninger af Petrus Parvus, som ligeledes i Roskilde udgav »Acolastus«, og den danske Oversættelse af Corvinus's Postil. Endelig blev den første Bog i det islandske Sprog, som er udkommen i Danmark, trykt i Roskilde af Hans Barth 1540, nemlig Odder Godskalksøns Oversættelse af det Ny Testament; til Trykningen af denne Bog maa Hans Barth have ladet støbe særegne Typer for det islandske Sprogs Skyld. — En Del af Hans Barths Materiale maa være gaaet over i Hans Vingaards Eie, det er brugt i Bøger trykte af ham i Kjøbenhavn.

Af de fremmede Byer, hvor danske Skrifter ere blevne trykte, nævnes først Lybek. Her have Lucas og Matthæus Brandis samt Stephan Arndes trykt flere Bøger i plattydsk Oversættelse, Jydske Lov, Udtoget af Saxo, og latinske Ritualbøger i Tidsrummet 1486—1504. Af dem var Stephan Arndes en meget dygtig Mand, hans Missale Slesvicense er et udmærket Arbeide. Derpaa gaar der over 40 Aar hen, før Lybek gjør Tjeneste for den danske Literatur, først fra Aar 1547 virker Jørgen Richolff i dette Øiemed, den samme Bogtrykker, som arbeidede saa meget for Sverig; men det er egentlig i Tiden efter 1550, at han har havt større

danske Arbeider eller i større Antal at udføre, navnlig Reineke Fos, som i dansk Oversættelse tryktes af ham 1555. En langt vigtigere Rolle kom Paris til at spille, hvor flere meget ansete Bogtrykkere efterhaanden bleve tagne i Brug, og det ikke blot for at trykke Skrifter paa Latin — saaledes Ritualbøger, Saxo Grammaticus, Peder Laale — men ogsaa paa Dansk: Jærtegns-postillen, Vor Frue Tider, Om at høre Messe. Desværre er det ikke muligt, at anføre Navnet paa den Bogtrykker, som har trykt disse sidste Bøger; de Typer, han har brugt, forekomme hos flere parisiske Bogtrykkere, saa at det er vanskeligt at udfinde den, det her kommer an paa. Men Navne som: Thomas Kees, Jodocus Badius Ascencius, Jehan Philippi, Wolfgang Hopylius, Joh. Kerbriant og Joh. Bienayse vidne om, at man har været omhyggelig med at udsøge de bedste Mestre. Ses nøiere paa Bøgerne, lægger man Mærke til, at enten have disse Bogtrykkere havt Takt nok til at udstyre Bøgerne paa en saadan Maade, at en flygtig Undersøgelse hurtig maatte kunne udpege dem som hørende til et fremmedt Land, — de mange smukke Initialer og Træsnit med Indskrifter og Vaabenmærker vise strax mod Norden, — eller ogsaa, at der maa have været en dansk Mand i Paris, som er gaaet til Haande ved Bøgernes Udgivelse, har havt Sands for en smuk Udstyrelse af dem og tillige i det fjærne Land har tænkt paa sit Fædreland og sine Landsmænd. En saadan Mand var Christiern Pedersen, og der kan næppe være megen Tvivl om, at det er ham, som har været virksom ved Udgivelsen af de mange smukke Værker, som til Brug for Danmark og Norge bleve lagte under Pressen i Paris. — I Aarene 1549 og 1550 er der atter i Paris blevet trykt nogle Bøger (paa Latin), hvis Forfatter er en Dansk, men det har dennegang mere Udseende af at være tilfældigt.

I Cöln er der kun trykt meget Lidet for Danmark, i Leipzig derimod ret Betydeligt: nye Oplag af Christiern Pedersens danske Skrifter, som tidligere vare udkomne i Paris,

og flere af de politiske Skrifter, som det bevægede Aar 1523 affødte. Rostock laa saa nær, og Forbindelsen mellem denne By og Kjøbenhavn og Malmø var saa livlig, at det ikke forundrer, at der her, hvor der fandtes gode og vel forsynede Bogtrykkerier — Michaelis Brødrenes, Ludvig Dietz's —, blev trykt ikke faa danske Bøger, deriblandt en saa betydelig som Frands Vormordsens Oversættelse af Davids Psalmer. Naar undtages det Ny Testament paa Dansk fra 1524 og et lille Skrift af Melanchthon, der udkom i dansk Oversættelse 1541, ere de Bøger, som tryktes i Wittenberg for Danmark, alle paa Latin eller Tydsk. I Hamborg tryktes 2 Skrifter paa Dansk, som man med langt større Interesse vilde have set udkomne i Kjøbenhavn, Griseldis og Sigismunda. I Antverpen opholdt Christiern Pedersen sig i Aarene 1529—31, og Literaturen bærer strax Mærke af, at han ikke har været ledig, men tillige af, at hans religiøse Standpunkt nu er forandret; hans danske Oversættelse af det Ny Testament udkom i 2 Oplag i Antverpen, fremdeles kom Oversættelsen af Davids Psalmer og af en lille Række af Skrifter af de tydske Reformatorer, navnlig af Luther. Den første Udgave af det Ny Testament er trykt i et Bogtrykkeri, som nu ikke kan bestemmes, med Typer der afvige fra dem, med hvilke de øvrige danske Bøger bleve trykte i Antverpen; Christiern Pedersen benyttede nemlig ellers Typer, som han selv havde erhvervet i Paris, og som ikke brugtes i Nederlandene, de samme som han senere havde i sit Bogtrykkeri i Malmø. Deraf kommer den Eiendommelighed, at kun franske og danske Bøger findes trykte med disse samme Typer, som forøvrig ved Aaret 1550 allerede for en Tid tilbage vare gaaede af Brug i Frankrig. — De Bøger, der vedkomme Danmark og som bleve trykte i Basel og Zwickau, indskrænke sig til Saxo Grammaticus, Morsings Arithmetik og Christian III.'s Bjergværksforordning, som vistnok blev trykt ifølge Regjeringens Foranstaltning. Der staar da kun en fremmed By tilbage at nævne: Magdeborg. Her maa der have udviklet sig særlige

Forhold, som vare gunstige for de literaire Interesser, thi det er et ikke ringe Antal danske Bøger, som i Reformationstidens sidste Periode ere blevne trykte i Magdeborg, saa mange, at det, efter først i den nyeste Tid at være blevet kjendt i Tydskland, har tildraget sig ikke liden Opmærksomhed[1]). Desværre mangler der nærmere Oplysning om, gjennem hvilke Mænd denne Forbindelse mellem Magdeborg og de danske Forfattere i Kjøbenhavn er bleven knyttet; det er Skrifter af Hans Tausen, Peder Tidemand og Peder Palladius, som ere udkomne der; Bogtrykkeren er Hans Walther.

Det Antal af Bøger hørende til den danske Literatur, som ere udkomne i fremmede Lande, beløber sig til omtrent 90. Tallet er stort, men det har endnu mere at sige, at der blandt disse Bøger findes saa mange Skrifter af stor Betydning. Der kan saaledes gjøres opmærksom paa, at med Undtagelse af Peder Tidemands Oversættelse af Dommernes Bog, som blev trykt af Hans Vingaard i Kjøbenhavn, ere alle danske Oversættelser af den hellige Skrift trykte i Udlandet: Rostock, Wittenberg, Antverpen, Magdeborg — eller af en fremmed Bogtrykker i Kjøbenhavn (Ludvig Dietz)[2]), og at Saxo Grammaticus udkom 2 Gange, men begge Gange i Udlandet. Det tyder paa smaa Forhold for Literaturen og for Bogtrykkerne i Danmark. Og Forholdene vedbleve at være smaa. Efter 1550 er Kjøbenhavn den eneste By, der spiller nogen Rolle som Bogtrykkerby; vel udkom der Bøger i Malmø, men de ere i Antal næsten for Intet at regne. I Kjøbenhavn var der til 1558 kun 1 Bogtrykker nemlig Hans Vingaard. Af Regnskaber erfares[3]), at i Aaret 1542 kom en Bogtrykker fra Aarhus til

[1]) *Ludw. Götze,* Dänische Drucke der Reformationszeit aus Magdeburger Officinen, Magdeb. 1872, i VII Jahrg. der *Geschichtsblätter für Stadt u. Land Magdeburg.* Ogsaa i særskilt Aftryk.

[2]) I Sverig udkom det Ny Testament i svensk Oversættelse 1526 i Stockholm — trykt af Lybekkeren Jørgen Richolff, og Biblen i svensk Oversættelse i Upsala 1541 trykt af den samme Bogtrykker.

[3]) *Danske Magazin,* 3 R. VI, S. 11.

Kjøbenhavn og fik Penge udbetalt af Universitetet, formodenlig for Arbeide han havde havt at udføre for det, men hans Navn kjendes ikke — skulde det have været Povel Ræffs Bogtrykkeri, som er flyttet fra Aarhus til Universitetsstaden? Samme Aar, 1542, blev der sluttet en Overenskomst mellem Universitetet og »Gerhardus Faber« (Smith?), Bogtrykker og Boghandler, om paa hvilke Vilkaar han skulde arbeide for Universitetet[1]), men om hans Virksomhed vides Intet, ingen trykt Bog bærer hans Navn. 1545 forhandledes der i Consistorium om den Betaling, en Bogtrykker skulde have for at trykke Disputatser[2]), men hans Navn er ikke nævnet, og der er ingen trykte Disputatser eller Theses fra denne Tid bevarede. 1550 forhandledes der om Trykning af nogle Bøger, som en Præst i Hamborg havde sendt til Universitetet med Anmodning om at de maatte blive trykte i Kjøbenhavn, men der blev givet Afslag og som første Grund anførtes: »Quia nullus tum hic aderat typographus«[3]). Det Eneste, som nu haves trykt i Kjøbenhavn 1550 af en kjøbenhavnsk Bogtrykker, er Veit Dieterichs Samling af Skriftsprog paa Dansk, en lille Bog paa 24 Blade, og en latinsk Catechismus paa 4 Blade, tilvisse Vidnesbyrd om Stilstand i den literaire Production. Hans Vingaard arbeidede sig vel op, men det gik langsomt, og man maatte derfor stadig ty til Tydskland. Derfor gjentager det sig for de nærmeste Decenniers Vedkommende, at hele Rækker af Bøger i det danske — for ikke at tale om det latinske — Sprog ere trykte i Lybek (f. Ex. Reineke Fos 1555), Wittenberg, Magdeborg, Rostock. Regjeringen maatte træde op mod denne Sædvane; 1. Januar 1562 udgik Befaling, at ingen danske Bøger skulde sælges nogensteds i Danmark, uden de vare prentede i Kjø-

[1]) *H. F. Rørdam*, Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621, IV, Aktstykker. S. 21, Nr. 14.

[2]) Samst. S. 25.

[3]) Smst. S 29.

havn[1]). 1558 begynder Christoffer Barth et Bogtrykkeri, men det standser allerede 1562. 1559 trykker Hans Vingaard for sidste Gang. Hos hans Arvinger arbeider Lorentz Benedicht, der fra 1565 optræder som selvstændig Bogtrykker; han har Evne, Kyndighed og Smag, udvikler sin Kunst paa en smuk Maade og maa endnu betragtes som en af de mest fremragende Typographer, Kjøbenhavn kan nævne.

Norge stod i hele Perioden og næsten et helt Aarhundrede endnu uden Bogtrykker. Den første Bog, som blev trykt i Norge, er en Almanak, som blev trykt i Christiania 1643 af en vandrende Bogtrykker fra Kjøbenhavn. Først fra 1650 har Christiania havt et fast Bogtrykkeri.

Efterat Island havde havt et Bogtrykkeri i Holum 1534, gik der 40 Aar hen, før et nyt kom i Gang. Det blev anlagt af Biskop Gudbrand Thorlaksen i Nupufel, senere flyttedes det til Holum, og fra dette udkom fra 1575 en talrig Mængde Bøger, mest af religiøst Indhold.

Naar undtages de Meddelser, som ere givne om Indbindingen af Christian den Tredies Bibel, er der ingen Oplysninger at give om Bogbinderne i denne Periode. Vel er der bevaret flere Bøger i deres gamle originale Bind, men der er intet Eiendommeligt ved dem, de ligne ganske dem, man kjender navnlig fra Tydskland; Pergament- og brune Læderbind med pressede ornamentale Forziringer er det Almindelige. Heller ikke om Papirfabrikationen er der levnet nogen Efterretning. Det er kun et Par Gange, at der nævnes, hos hvem Bøgerne have været tilfals, f. Ex. 1528 Hermen Koster i Kjøbenhavn, 1528 Bogbinder Hans Meyer i Rostock, 1533—1540 Peder Snedker, 1542 Andreas Persen i Viborg, 1533 Præsten Christiern Skrok i Assens. Egentlige Boghandlere forekomme ikke, formodentlig have Bogtrykkerne i Reglen ogsaa solgt Bøgerne, hvilket udtrykkelig anføres om Povel Ræff

[1]) *H. F. Rørdam,* Kjøbenhavns Universitets Historie 1537 til 1621, IV, S. 181, Nr. 123.

1513 og Hans Vingaard i hans Udgave af Rimkrøniken 1533, ligesom det vel i Reglen er dem, som have bekostet Bøgerne trykte, altsaa været Forlæggere. Ligesaa sparsomme paa Meddelelser, eller rettere endnu mere tause ere Bøgerne med Hensyn til Oplysning om, hvad Salgsprisen paa dem har været. Til Gjengjæld for den fattige Kundskab, Eftertiden har i disse forskjellige Retninger, maa man være Forfatterne og Oversætterne taknemmelig for de ikke faa Oplysninger om deres personlige Forhold og literaire Beskjæftigelser, som de i Fortaler og Efterskrifter have meddelt deres Samtidige, og som Eftertiden tillægger saa megen Betydning.

Til Slutning skal endnu gives en Sammenstilling af de Bøger, som i det sidste Aarhundrede, efter hvad der nu kan efterspores, ere betalte med de høieste Priser ved Auctionsbordet:

Engelsk Oversættelse af Biskop Knuds Bog om Pesten, u. A., 9 £. 1815. (Auction i London efter Marquis'en af Blandford.)

Jydske Lov paa Plattydsk, 1486, 50 Rdlr. 1789. (Kofod Anchers Auction.)

Det Ny Testament, 1524, 35 Rdl. 1873. (Grundtvigs Auction, def.)

Kanutus, Expositiones legis Jutiæ, 1508, 3 £. 19 sh. 18 p. (Biskop Hebers Auction i London 1834.)

Breviarium Othoniense, 1497, 30 Rdl. 1777. (Langebeks Auction.)

Hr. Michaels Digte, 1514—15, 29 Rdl. 1748. (Grams Auction.)

Kirkeordinantsen, 1539, 20 Rdl. 1 ß. 1777. (Klevenfeldts Auction.)

Den Visbyske Søret, 1545, 20 Rdl. (N. Foss's Auction.)

Den Visbyske Søret paa Plattydsk, 1505, 17 Rdl. 1750. (Sekmans Auction.)

Biblen paa Dansk, 1550, 16 Rdl. 3 ℔. 1873. (Grundtvigs Auction.)

Missale Nidrosiense, 1519, 16 Rdl. 1777. (Langebeks Auction.)

Saxo Grammaticus i Udtog paa Plattydsk, c. 1490, 15 Rdl. 1 ß. 1777. (Klevenfeldts Auction.)

Den danske Rimkrønike, 1534, 14 Rdl. 5 ℔ 12 ß. 1812. (Wøldikes Auction.)

Urbanus Rhegius, De 12 Artikle af vor christelige Tro, 1528, 13 Rdl. 1753. Kjærups Auction.)

Hans Tausens Svar til Lector Povel, 1531, 10 Rdl. 2 ℔. 1864. Rathjes Auction.)

Med Undtagelser af, at et Par Bøger ere betalte meget høit i den allersidste Tid, og med Undtagelse af de 2 Bøger, som have været tilsalgs i Londou, ere de største Priser fremkomne i forrige Aarhuudrede, hvilket er let forklarligt deraf, at disse Bogskatte, som da bleve betalte saa dyrt, forlængst ere gaaede over til offentlige Bibliotheker og saaledes ere unddragne Handelen. Meget faa af de Skrifter, som ere omtalte i denne Bibiographi, ere endnu paa løs Haand og skifte fra Tid til anden Eiere. Det bliver vel ogsaa deres Skjæbne, at de tilsidst finde Vei til offentlige Bibliotheker, og den Tid kan forudses, da der vil være stænget for Alt det, som endnu er tilbage af Danmarks ældste Literatur. Mangen Bogelsker vil da beklage, at han ikke kan sætte nogle af disse ærværdige Skatte paa Hylderne i sit Bogskab. Men et Lands ældste Literatur hører til dets dyrebareste Eiendele, og den Gjerning er ikke gjort omsonst, at bringe den til trygge Gjemmesteder.

Langebek har i sin Fortegnelse over de ældste danske Tryk nævnet c. 260 Skrifter. Han havde en videre Grændse for hvad han vilde medtage, og han har derfor nævnet en Del

Bøger, som i den foranstaaende Bibliographi ikke have kunnet komme til Omtale. Det er ialt 35, Titlerne anføres her:

1477. Breviarium Lubecense.
1485. Dat Dithmarische Land-Book.
1486. Missale Lubecense Lubecæ.
1506. Alb. Krantz, Opusculum in officium Misse. Rostochii.
Ogier le Dannoys. Paris.
1509. Missale Hamburgense. Argent.
1515. Jornandes de rebus Gotthorum. Augustæ Vindel.
1517. Leonardi Aretini be bello Gothorum libri IV. Bellovisii.
1519. Epistola Petri Svavenii cum Apologia Joanni Cellario missa. Responsio ironica Joannis Cellarii ad Svavenii Epistolam. Lipsiæ.
c. 1519. Joh. Sulpitii Verulan. Carmen de moribus puerorum, cum carmine C. Morsiani ad pueros Hafnienses. Sine loco & anno.
1527. Johannes Fritzsthans, Was die Messe sey.
1528. 6 Stridsskrifter mellem Melchior Hofman og Marqvard Schuldorp.
1529. Et Skrift om Marqvard Schuldorp.
1530. Artickel der Doctorn von Löuen, zu welchen Wilhelm von Zwollen, König Christierns Forirer, christlich hat geantwort, darauf er zu Mechelen verbrand ist Anno 1529 mit Vorrede Joh. Bugenhagen Pomern. Wittenberg.
1530. Melchior Hofman, Auslegung der Offenbahrung Johannis Strasburg.
1532 og 1536. Jac. Ziegleri Scondiæ et Palæstinæ descriptio, accedit Holmiæ deplorabilis excidii per Christiernum Daciæ cimbr. regem historia. Argent.
1536. Georg Wullenwebers Bekentnisz.
1536. Stephani Wintoniensis episc. Oratio de obedientia cum præfatione Edm. Bonneri Regis Angliæ in Dania legati. Hamb.
1539. Joh. Saxonis Holsatiensis duæ orationes de Vita Rodolphi Agricolæ et Divi Augustini ad Johannem regis Frederici I filium. Witebergæ.
1539. Ditmarsiske Land-Recht.
1542. Ovidii Metamorphoses cum annotationibns D. Gyberti Longolii, dedicat. M. Nicolao Urne. Colon.
1542. Joh. Saxonii Hatstedii comment. in Ciceronis orat. pro O. Ligario Witebergæ.
1543. Loff vnd Vnschuldt der Frauwen, an Dorothea Königinne tho Dennemarken. Rostock.
1545. Alberti Krantzii Danmärckische, Norwegische u. Schwedische Chronick, durch Heinrich von Eppendorff verteutscht Strassburg.
1545. Joh. Saxonii Hatstedii comment. in Ciceronis orat. pro S. Roscio Amerino. Basil. 1545.
1546. Herman. Bonni Sermon up dat Evangelium Matthäi XVIII gepredigет ym Kloster thom Reynefelde vor der Königinnen tho Dennemarcken. Lübeck.

1546. Chronica regnorum aquil. Danie, Svetie, Norvagie. per Albertum Krantzium. Argent.
1547. Joh. Saxonii Hatstedii commentariolus in T. Livii histor. libros XXI. XXII. Basil.
1548. Joh. Saxonii Hatstedii Assertio de glossis Accursianis et Bartholi. Basil.
1549. Joh. Sylvani Elegia ad regem Christianum III contra obstinatos Papistas. Witebergæ.

Naar disse Skrifter tilligemed de ovenfor som uvisse og feilagtig anførte lægges til de i Langebeks Oversigt nævnte 260, bliver der tilbage 215 Skrifter, som ere fælles for Langebeks Oversigt og den her givne Bibliographi. Denne sidste viser et Antal netop af 260 Skrifter, og det vil altsaa ses, at Kjendskabet til den danske Literatur i Tidsrummet 1482—1550 er voxet ved 45 Skrifter, der i Løbet af det sidste Aarhundrede ere dragne frem fra Bibliotheker og fra Bogfortegnelser.

Tilføielser og Rettelser.

Første Bind.

S. 54—58. De Bøger, som Godfred af Ghemen har trykt i sit Fødeland, findes nu beskrevne hos Campbell, Annales de la Typographie Néerlandaise au xv° Siècle, La Haye 1874:

Nr. 974. Die Historie van den edelen Lantsloet ende die scone Sandrijn. Gouda, c. 1846.
- 1011. Huon de Bourdeaux, hollandsk Oversættelse. Gouda c. 1490.
- 1256. Den geesteliken Minnebrief die Jhesus Christus seyndt tot der minnender zielen. Leyden, før 1490.

De Bøger, som ere trykte i Gouda af Godefridus de Os (ɔ: Godfred af Ghemen?), ere følgende hos Campbell:

Nr. 134. Alexander Gallus (de Villa Dei) Opus minus primæ partis, cum commento Wilhelmi Zenders de Weerdt. c. 1486—89.
- 292. Blaffert ende register van de losrenten ende lijfrenten der stede vander Goude, c. 1489.
- 488. Confessionale primo per quæstiunculas, secundo de modo confitendi. c. 1486.
- 717. Exercitium puerorum grammaticale. 1486.
- 968. Historie van hertoghe Godeuaerts van Boloen. c. 1486.
- 1083. Olivier de Lamarche, Le chevalier délibéré. c. 1486.
- 1331. Opusculum quintupertitum grammaticale. 1486.
- 1561. Sixtus P. M. IV, Litteræ indulgentiarum. 1486.

S. 62, L. 14. Det kan her mærkes — for Fuldstændighedens Skyld —, at i et Catalog over Bøger, som den 16. Oktober 1688 skulde sælges i Kjøbenhavn „in ædibus Rectoris", og paa hvis Titelblad er skrevet: „Prof. Bircherod af Odense", ɔ: Prof., Dr. theol. Jacob Bircherod ved Gymnasiet i Odense, som døde 1689, nævnes blandt Qvarterne Nr. 469: „Den gamle Danske Rijmkrønicke, Autore Olao Monacho Sorensi, Kiõmanhagen 1496."

S. 109. Til Literaturen om Biskop Knuds Bog om Pest kan nu føies F. V. Mansas Skrift: Bidrag til Folkesygdommenes og Sundhedspleiens Historie i Danmark, Kbh. 1873, S. 125—28, hvor Forfatteren er omtalt, uden dog at noget Nyt er fremdraget om hans Person, og et kort Uddrag er givet af hans Skrift. Mansa har allerede tidligere, dog kun leilighedsvis, berørt Biskop Knud, nemlig i N. Hist. Tidskr., I, Kbh. 1847, S. 239—40. Paa dette Sted nævnes Knud som Biskop i Vesterås, og det er formodenlig herfra, at V. Ingerslev i sit Skrift: Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800, I, Kbh. 1873, S. 20, har taget sin Notits om „Biskop Knud i Vesterås", som han siger meget almindelig forvexles med Knud Kobsen, ɔ: Knud Mikkelsen, Biskop i Viborg. Saavel Ingerslev som Mansa (paa det sidst anførte Sted) nævne, at Biskop Knud rimeligvis har været tilstede i Montpellier, da Pesten rasede der 1466. Der maa derfor gjøres opmærksom paa, at der i første Bind af disse Aarsberetninger og Meddelelser S. 416 er henvist til et Haandskrift, som indeholde Afhandlingen om Pest og som er skrevet 1438.

S. 114, L. 14. Dr. Gustav Storm har i sit Skrift: „Sagnkredsene om Karl den Store og Didrik af Bern hos de nordiske Folk", Kristiania 1874, S. 164—65 omtalt Godfred af Ghemens Tryk af Krøniken om Karl Magnus; han antager, at Bogen maa være udkommen ved Aaret 1509, navnlig fordi Christiern Pedersen i sin Udgave fra 1534 siger, at den ældre Udgave er prentet „ved 25 Aar siden"; han mener, at man fra O. Worm af (1643) har talt om en Udgave fra 1501, hvorved dog alle nyere Forfattere synes at have afskrevet Underretningen fra ham, og han foretrækker at rette Aarstallet MDI hos Ole Worm til MDIX.

Hertil maa bemærkes, at man, hvis denne Formodning bifaldes, maa antage, at ikke blot O. Worm men ogsaa Willum Worm have læst eller skrevet Aarstallet feil, en Antagelse, som man dog maa være forsigtig med at give Medhold, da Willum Worm udtrykkelig har bemærket, at han har eiet et Exemplar af Bogen, og Ole Worm, vistnok har eiet det samme Exemplar. Hvad man saa end vil mene om en Udgave fra 1509, saa synes der at være Grund til at fastholde, at Karl Magnus's Krønike er udkommen 1501.

S. 135, L. 14 f. n. Et Exemplar af Skaanske Lov 1505 kjøbtes 1812 for 9 Rdl. af Professor Olufsen paa Grev Holstein Lethraborgs Auction (Catalog over det Grev Holstein til Lethraborg tilhørende Bibliothek, Kbh. 1812, S. 245, Nr. 5361. — Kjøbenhavns Skilderi, 1812, Nr. 23).

S. 147, L. 4. 1873 falbød Boghandler Tross i Paris et Exemplar af Biskop Knuds Fortolkning af Jydske Lov, Haffnie per Gotfridum de Ghemen 1508, „veau fauve marbr.", til den høie Pris af 90 fr. (Catalogue de livres anciens qui se trouvent à la librairie Tross, 1873, S. 448, Nr. 3934), og 1874 et Exemplar „veau marbr." (Reliure ancienne) til 80 fr. (Catalogue etc. 1874, S. 326, Nr. 2774.)

S. 151, L. 8 f. n. Et fuldstændigt Exemplar af „Tyrkens Tog til Rhodus 1480" findes i Baron Rålambs Bibliothek paa Sundby. Paa Titelbladet læses øverst:

Hær begynnes then Strijdh aff Rodijs.

Derunder er aftrykt et Træsnit forestillende en Stad blandt Bjerge; paa Titelbladets Bagside er trykt et Træsnit: en Helgeninde med et Crucifix og en syvgrenet Qvist.

S. 165, L. 1. Et Exemplar af „De 15 Tegn før Dommedag" findes i Baron Rålambs Bibliothek paa Sundby.

S. 168, L. 6 f. n. tilføies: Skriftet er optrykt i Ny Danske Magazin, II, Kbh. 1806, S. 322—37.

S. 211, L. 5. Et godt bevaret Exemplar af Chr. Pedersens Bog „Om at høre Messe" findes i det kgl. Bibliothek i Stockholm.

S. 251, L. 11 f. n. Et Exemplar af Udgaven fra 1517 af Christiern Pedersens Skrift „Om at høre Messe" kjøbtes 1812 for 7 Rdl. paa Grev Holstein Lethraborgs Auction af Murmester Egerod (Cataloget S. 234, Nr. 5214. — Kjøbenhavns Skilderi, 1812, Nr. 23).

S. 290, L. 8 f. n. Missale itinerantium Kbh. 1520 er fremdeles fundet i Cataloget over Corfits Braems Bøger, c. 1696, blandt Qvarterne Nr. 68.

S. 298, L. 12. Det kan her tilføies, at Conferentsraad J. W. von Aspern eiede en sjelden smuk Suite af disse Skrifter (10 i Tallet), hvilke anføres i Auctionscataloget over hans Bøger, Biblioth. selectissima Dn. J. G. ab Aspern, partis II sect. I. Altonæ 1793, S. 210, Nr. 2184—92.

S. 303, L. 9. E. Weller anfører i Repertorium typograficum, Nördlingen 1864, S. 305, Nr. 2721, den samme Titel efter et Exemplar i det kongelige Bibliothek i München.

S. 313, L. 6 f. n. Om Sjeldenheden af Scheppers Skrifter findes nogle interessante Bemærkninger hos J. Vogt, Catalogus historico-criticus librorum rariorum, Frankof. et Lipsiæ 1793, S. 762—63.

S. 316—17. I kirkehistoriske Samlinger, III R., I, S. 193 ff. er meddelt af D. H. Wulff med Anmærkninger af Dr. S. Rørdam, Biskop Oluf Chrysostomus's Fortegnelse over Præsternes Bøger i Vendelbo Stift. I denne Fortegnelse nævnes flere Gange „Novum Testamentum Erasmi Danicum" (S. 179, 189, 197, 199), saa at Chrysostomus har været vel under-

rettet om Grundlaget for Oversættelsen af idetmindste en Del af det Ny Testament paa Dansk, som udkom 1524. I den samme Fortegnelse nævner Chrysostomus flere Gange: „Opellæ" eller „Opellæ meæ in usum parochornm editæ", uden nogen nærmere Betegnelse af hvilke Skrifter, der sigtes til. Skulde det maaske være nogle af de i Malmø anonymt udgivne evangeliske Ritualbøger, som Chrysostomus har udgivet? saaledes: det christelige Messe-Embede, 1529, Haandbog ved Brudevielse og Daab, 1529, Undervisning om Skriftemaal og Sakrament, 1531.

S. 326 L. 10. I sit Skrift: De tre nordiske Rigers Historie, IV, 2, S. 458—61 har C. F. Allen omtalt den danske Oversættelse af det Ny Testament fra 1524; han samstemmer med den Mening, som er udtalt her, at Bogen er bleven trykt i Wittenberg.

S. 369, L. 7. Et Exemplar af Sceppers Sørgedigt over Dronning Elisabeth fandtes i Asperns Bibliothek, se det ovenfor nævnte Catalog, S. 382, Nr. 1006.

S. 380, L. 9. I Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek anføres S. 111: „Hr. Christen Skroks Tractat om Ægteskab. Malmø 1531 in 4to." Bogen findes findes ikke mere i Karen Brahes Bibliothek; Aarstallet er vistnok feil angivet.

S. 384, L. 17. Et Exemplar af Christiern Pedersens Oversættelse af det Ny Testament Antverpen 1529 kjøbtes 1772 for 4 Rdl. paa Grev Holstein Lethraborgs Auction af Biskop Birch (Cataloget S. 412, Nr. 8971. — Kjøbenhavns Skilderi 1812, Nr. 23).

S. 393, Anm. 2. 827, læs: 7827.

S. 417, L. 14, 363, læs: 336.

Andet Bind.

S. 15, L. 4. Som Trykkested for den af Hans Vingaard trykte Bog: Undervisning i den christelige Lærdom oversat af Jens Persen, er anført Kjøbenhavn. Det er udentvivl urigtigt, den er snarere trykt i Viborg.

S. 28. Monogrammet er vistnok trykt feil; trykkes det omvendt, faar man HW frem, Begyndelsesbogstaverne til Bogtrykkeren Hans Walthers Navn.

S. 58. Det Træsnit, som her er gjengivet fra en af de af Hochstraten i Malmø trykte Bøger, gjenfindes i en Bog, som Bogtrykkeren Simon Corver har trykt i Zwolle 1519: Gerardi Listrii Rhenensis, de figuris et tropis opusculum. Flere af de i denne Bog anvendte Billed-Initialer forekomme i Bøger trykte i Malmø, f. Ex. Chr. Pedersens Lægebog og Urtebog 1533 og 34.

S. 97, L. 7. Det Haandskrift, efter hvilket Olivarius har aftrykt Paulus Eliæs Dedication til Christiern den Anden af sin Oversættelse af Erasmus Rotterodamus's Skrift: Om Kongers Regiment, bevares nu i det st. kgl. Bibliothek, Ny kgl. Samling, 4⁰, Nr. 247.

S. 109, L. 10 f. n. 1516, læs: 1536.

S. 134 og 135, Anm. Danske Saml. II, læs: III.

S. 141, L. 9 f. n. Canon Roschildense, læs: Canon Roschildensis.

S. 179, L. 17. „Acolastus“ findes ogsaa i et anonymt Catalog over „libri qvorum auctio habebitur in Bursa ad diem .. Augusti“ 1661 eller 1662, blandt Qvarterne Nr. 48. (Samling af danske Bogcataloger i det st. kgl. Bibl. I, Nr. 5^b.)

S. 181, L. 7. Det er vel ikke umuligt, at den Beskrivelse af Christian den Tredies Kroning, som Svaning sigter til, er Lud. Prigs Carmen de coronatione Christiani III, der udkom 1539 og er omtalt S. 221.

S. 269, Anm. 4. VII, læs: VI.

S. 291, L. 10 f. n. Christiern Torkelsen Morsings Fortale er optrykt af H. F. Rørdam, i Kjøbenhavns Universitets Historie, IV (Aktstykker), S. 82.

S. 295, L. 8. Det hele Vers er optrykt i Supplement til Kong Christian den Tredies Historie. Khh. 1779, S. 82—83.

S. 300, L. 1 f. n., tilføies: Skriftet er omtalt af H. F. Rørdam i Samlinger til Fyens Historie og Topographie, IV, Odense 1867, S. 86.

S. 311, Anm. 2. Der skal læses ikke Absalon Pedersen, men Morten Pedersen, som døde 1595.

S. 315, L. 13 f. n. Fézandet, læs: Fézandat; saaledes ogsaa S. 314, L. 10.

S. 319, Anm. 2. Claus Nielsen, læs: Laurits Nielsen.

S. 345, L. 18 f. n. Om Mogens Sten, den første evangeliske Præst i Vester-Aaby og Aastrup, findes nogle Oplysninger meddelte af D. H. F. Rørdam i N. kirkehist. Samlinger, VI, S. 335—36.